84. kop.

ILMAR SIKEMÄE

SADA LUGU

SADA LUGU

I. SIKEMÄE

ILMAR SIKEMÄE

SADA LUĢU

Jutte ja laaste
aastaist 1929 kuni 1969

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» TALLINN 1969

E
S 52

Kujundanud Villu Toots

LAPSEMEELE LOOD

KENA LAUL

Olin alles viieaastane, kui juhtus säärane kentsakas lugu, et tegin oma esimese laulu valmis. Aga sellest tembust kõneldi nagu mõnest imeasjast. Ja andis endalgi mõelda ja päris imestada.

Laul oli Vana-Arust, aleviku kellassepast. Juba enne olin teinud habemikust meistrist ilusa pildi. Nõnda Aru-vana ütles: «On küll ilusti välja tulnd.» Ja kiitis veel: «Täpselt mina ise. Nihuke lai habe ees ja puupööradega lambanahkne jope seljas.»

Vana-Aru oli minu hea sõber ja Vana-Väli oli täpselt samuti. Mõlemad võtsid osa minu rõõmudest ja murekestest ja mõlemaga sai üldse mõnusat juttu ajada. Mõlemad olid habemikud. Väli-vana nägu ümbritses tuhkjas habemevõru ja Aru-vana rinda ehtis valge kohev habemeluud.

Väli-vanaga elasime ühes majas. Ta oskas toole, laudu ja isegi kummuteid teha. Aga kõige tähtsam: ta oskas ja armastas jutte puhuda. Oi neid hubaseid videvikutunde, kui me kõrvuti koikus pikutasime ja mina aina pärisin ning Vana-Väli muudkui jutustas. Kord olid need ennemuistsed jutud imelikest elukaist ja põnevaist juhtumistest, kord jälle pikad seletused maailma maadest ja loomadest ning lindudest, kes kuskil elavad. Ja lausa veider, nendel lugudel ei paistnud lõppu tulevatki.

Isesugused olid ka Vana-Väli laulujorutused. Kui ta midagi tegi, askeldas oma höövelpingi taga, parandas lihtsalt pastlaid, lõikas tubakat või küttis ahju, ikka ümises või jorises ta laulda. Tema laulud olid rahutud, nende sõnad aina muutusid ja teisenesid.

Ühe tuntud laulu õiged sõnad kõlasid nõnda:

«Siis vana Juhan tuli,
tal teivas seljas oli.»

Aga Vana-Väli hakkas vigurdama ja laulis sootuks teisiti:

«Siis tuli vana Jüri,
tal vikat oli nüri.»

See vigur tegi mulle pööraselt nalja, sest laulja enese nimi oligi Jüri.

Kord jälle laulis Vana-Väli:

«Siis tuli naabri Mari,
tal järel kanakari.»

Mari oli naabriperenaine, kes pidas hiiglasuurt kanakarja. Jällegi pani laul poisi naerma.

Tagantjärele kaldun ma arvama, et Vana-Väli lood ja laulud pakkusid mulle eeskuju ning äratust.

Kuid ärkamine ise . . . Jaa, nüüd tuleb jutustada sellest, et Aru-vana hakkas endale naabrusse maja ehitama. Ma käisin seda ehitamist vaatamas. Öeldi küll, et mõni maja või asi, rohkem saunaosmik. Aga vaadata võis. Kõigepealt ajas Vana-Aru sõrestiku püsti, siis põimis ta sinna risti-põiki oksi ja hakkas okste vahet saviga kinni mätsima. Niisuguse savist maja ta endale ehitaski. Ma seisin juures ja vaatasin ning uurisin. Vahetevahel astus Aru-vana läheduses oleva lepapuu juurde ja nühkis selga vastu puud. Ning ümises ise mõnutundest. Ja ehitas ning mätsis edasi.

Tulin siis koju ja . . . nagu oleksid mulle teel sõnad pähe sadanud, hakkasin kohe emale ja Väli-vanale peast ette lugema:

«Selga aga sügas Vana-Aru,
mõmises kui vana karu:
mõmm, mõmm, mõmm . . .»

Ema tegi pahase näo, et mis loba see ongi. Ning tema ilmest lugesin hinnangu: see ju sulaselge lorilaul ja sellest võib pahandust tulla. Aga Väli-vana – luulepärane hing – noogutas mõistvalt ja tunnustavalt ja ütles mind kiites ning ema lohutades:

«Kena laul. Poisist saab asja.»

Ema – küllap ta oli kuulnud laulikute raskest saatusest – lõi käega ja noomis mind:

«Ninaalune märg, pühi puhtaks.»

See oli muidugi solvav: sa oled lauluga hakkama saanud, aga ema, lähim inimene, ei ütle selle kohta ainsatki sõna, viib hoopis jutu sinu ebaväärikale ninaalusele.

Kui siis Vana-Aru meile tuli, kuulutas Väli-vana talle:

«Näe, poiss tegi sinust laulu valmis.»

Ja mulle lausus:

«Loe või laula siis ette.»

Ma pöörasin selja, olin kuidagi pahane: mis ta tühja lobiseb, see ju omavaheline kodune asi, mis ta seda suure kella külge paneb, ning Aru-vanale ei kõlba seda hoopiski lugeda. Ja jooksin minema.

Teinekord, kui jälle Aru-vanaga kokku saime, patsutas ta mulle õlale ja ütles noomivalt:

«No ära pea uhkeks, loe ikka mulle seda laulu, mis sa tegid.»

«Tühja kah!» heitsin ükskõikselt käega.

«Pidi ju kena laul olema.»

«Ei ole. Saad veel kurjaks.»

«Ei saa,» lubas Vana-Aru. «Loe aga.»

Olin kahevahel, võtsin siis julgust ja lugesin.

Süda värises. Lugesin ja arvasin ise: ega ta, see laul, olegi väga kena ja viisakas. Kellassepp kuulas, kuulas ja . . . ja muigas. Ei saanud pahaseks. Silitas hoopis minu pead ja ütles, et: tubli, tubli. Ja andis mulle suure paberiga kompveki.

Kiitus meeldis mulle muidugi hästi, aga tasu (peaaegu et honorar) meeldis veel rohkem, sest paljuke minusugused poisipõnnid sääraseid asju ikka said.

Ja imelik tundus, et päris väikese (ning pealegi kahtlase väärtusega) laulu eest anti niisugune suur ja vägev maiuspala, mille kohta öeldi, et viib keele alla.

Sellest laulust tehti juttu aastaid hiljemgi. Sellest kõneldi nagu mingist marakrati vägiteost. Ja hakkas see endalegi tähtsana ning võimsana paistma. Aga samal ajal tundus, et noore inimese tundeehtsat loomingut hinnati ja tasuti üpris tagasihoidlikult – ainsa magusa suutäiega. Natuke lutsid, pisut maigutad ja juba otsas. Varsti ei ole enam maitsetki suus.

Nõnda heitlikud ongi need autori tundmused. Nagu tuul – siia ja sinna. Nagu lained – üles ja alla.

1967

SÕPRUS

Ühel päikeseküllasel pärastlõunal oli Jannu puhunud tublisti vilepilli ja istus nüüd raugena künkal, kuulates puude koha ja vaadates niidul kasvavaid rebukollaseid lilli. Puud olid väikesed ja võõrad ning lilled olid kahvatud. Aga oma kodus asus oma pilvipillutav puu ja kasvas palju punaseid lilli; kui puu otsa ronida ja kaugemale silmata, näeb aiva ergavaid jaanikanne ja tõrvalilli.

Mõned veised kippusid üle raja võõrale maale, Jannu tõusis ja ruttas neile vastu. Sagiv tuuleke jahendas pead ja juuksed libisesid nooltena läbi kriimustavate okste. Jannu seisatas ja haistis vaistlikult magusvärskeid kevadlõhnu.

Korraga tõi järsk puhang endaga jõe poolt kaasa imelikke helisid otsekui lapse lällutusi. Tuli uusi puhanguid ja uuesti nõrka kisendust, nagu hüüaks keegi väsimusest lõõtsutades appi.

Kui Jannu lähemale jooksis, nägi ta jões musta tompu, mis rabeldes vajus, teises kohas aga uuesti veele kerkis, et taas põhja sukelduda. Ning olend häälitses kaeblikult ja tuulgi näis kaasa vinguvat.

Hoides kinni kaldapajudest, küünitas Jannu uuesti kerkinud looma, sai temast haarata ja tiris kaldale. See oli koer, alles kutsikas. Koera sametmust pea oli läbimärg ja surmtardunud ning kaela ähistas vettinud nöör. Keegi tahtis kutsikat nähtavasti uputada, aga kivi nööri otsas oli kerge, siiski küllalt raske selleks, et veele tõusjat uuesti sügavusse tõmmata. Nii oleks väsinud loomake kord ikkagi uppunud.

Jannu asetas õnnetu murule, venitas silmuse pikkamisi avaramaks ja eemaldas selle. Koera pruunid silmad avanesid korraks ja sulgusid kohe jõuetult ning suu ahmis kähisedes õhku. Jannu silitas koera kaela, kuhu nöör oli sooninud sügava armi. Juba jaksasid silmad avaneda, neist säras siirast

poolehoidu ja tänutunnet. Juba katsus sabagi tõusta, langes aga ometi kohe rammetult.

Jannu tundis: koera pehmet karva silitades valgus südamesse soojust. Koer nõjatas pea poisi põlvele ja hõõrus hilju oma lõuga. Jannu ei teadnud tõesti, mis hakkas sisimas päikesena hõõguma ja sundis kõditama koera kukalt ja lausuma lohutavalt: «Vaene väike loomake!» Ta elas võõrsil, eemal lapsepõlvekodust, oli hüljatud ja vähesallitud karjuspoisike, ja praegu aimas ta, et on leidnud endale sõbra.

Koer toibus peagi, kargas äkitselt neljale jalale ja raputas endalt vett. Nüüd tõstis Jannu looma oma sülle ja surus ta enda vastu, nagu sooviks, et temassegi hoovaks enese sisimat soojust. Korraks peatus Jannu pilk koera armetult väriseval suul ja juba järgmisel hetkel neelas koer ahnelt leivasuutäisi. Varsti olid nilbatud suhu murule varisenud raasukesedki; nukker pilk riivas karjakotis olevat nappi leivajääki ja anuvalt tõusti tagumistele jalgadele. Ja kuidas suutiski Jannu vastu seista – peagi oli kogu ligipandud toidus kutsika kõhus.

Koer istus Jannu kõrvale nagu vana sõber. Jannut aga vaevasid rasked mõtted, mis temaga peale hakata. Koju viia tähendaks tunda peremehe vihaseid pilke ja vahest koguni perenaise valusaid mükse. Aga vilgas loom märkas poisi silmis rahutust, kõigutas rõõmsalt saba ja hüppas üles, et pehme käpaga murekat nägu paitada. Jannu tundis, et süda hakkas rähnina toksima. Poiss silitas koera turja ja ei kahelnud enam.

Kui juba pimenes, astusid veised kodu poole ja nende taga sammus rõõmus karjane. Ning tema kõrval vantsis saba õõtsutav koer, kellel oli juba nimigi – Musti. Loomalauda nurka sai ta sammalpehme aseme. Kui Jannu tuli söömast, kus ta oli kartnud iga hetk lauda poolt haugatusi kuulda, siis norskas Musti oma pesas. Jannu poetas taskust koerale pessa leiba ja paar silku, mis ta oli pannud oma söögiosast salaja kõrvale. Koer urises unes rõõmsalt ja saba tegi vinta-vänta.

Nüüd oli Jannu leidnud endale tõepoolest sõbra. Kõik olid siin võõrad: puud kohisesid teisiti kui oma kodus, linnud laulsid teisiti ja lilledki õitsesid teisiti. Aga oli väike olend, kes väntsutas omaselt saba ja lakkus poisi käsi-jalgu. Jannu südamesse voolas nagu uut verd ja põskedesse imbus uut puna. Muretult jagas ta oma söögi koeraga, olles valmis tema isukuse puhul kasina kõhutäiega koikusse pugema.

Kutsikas oskas Jannule hoolitsuse eest tänulik olla. Kui poissi vaevas väsimus, võis ta rahulikult mättal lamada. Siis jooksis Musti ise veistele järele, sädistas nende saba ja nina all, kuni oli saanud oma tahtmise.

Ei olnud enam igav ja tüütu karjas olla. Iga päev erines eelmisest ja iga tund valmistas uusi üllatusi. Koer ei lubanud Jannul mõtteis istuda, iga väiksemagi murevine poisi näole ilmudes oli rõõmustaja kohal. Ta tegi kõik, et Jannu avaks suu ja ütleks mõne sõna või pillaks ainsagi naeratuse. Tasuks selle eest võis Musti lõputult joosta, hüpeldes liblikaid taga ajada, vihaselt oravaid haukuda ja muid koerusi teha. Uperkuuditamine ja kahejalakäik õpiti selgeks, et aga sõber ei tarvitseks igavleda.

Mõnusaim oli ometi siis, kui Musti hullamisest tüdines, teineteise kõrval lebada. Siis silitas Jannu aeglaselt Musti selga, kuna Musti hingeldas avasui, keele laisalt väljas tolgendades, ja naksas iga ligineva kärbse poole. See oli päris tore elu!

Vihmgi ei suutnud tuju rikkuda. Siis loitis lõkketuli kõrgele ja suitsukahlud ühtusid ülal pilvekangastega. Musti kükitas tule lähedal ja vaatas heledaimasse lõõska. Kui kuumus tükkis liiga tegema, jooksis paar tiiru vihma käes ja tuli jälle tagasi.

Nõnda olid suvised päevad möödunud viirastusena. Juba hakkas langema kuldseid lehti ja puhuma kõledaid tuuli, mis lõikasid läbi ihust ning luust. Nüüd lamati ligi maad ja täiesti külg külje vastas. Ning Jannu veeretas talgulistelt kuuldud laulu, millele Musti kaasa ulgus. Sõprade üksmeelne häälitsus kaikus üle tugeva ja pahaendelise tormimühina.

Suur sõprus pidi purunema. Nii tahtis võimas saatus. Kui näitas iga kohtav pilk, iga turjasilitus ja käelakkumine, et Jannu ja Musti on teineteisele vajalikud ning asendamatud, siis lõi saatuse välk sisse. Välk lõi sika-saka, torkas lõunasse, virutas põlma ja raksatas siis keset sõprust.

Õhtu oli ilus, päike loojus punaselt. Tarest õhkus rasvrammusaid roalõhnu. Jannule oli antud selle õhtu viimane töö. Ta pidi sigade järgneva päeva toidu peeneks raiuma. Ilm tõmbus kiiresti pimedaks; lähenes vihmapilv ja langeski esimesi piisku. Tarest lehvis aina uusi lõhnu ja need panid suu vett jooksma.

Vihma lähedus ja kõhutühjus lükkasid poisi kibedasti töhe ja esimene löök puudutas pütti. Sealt põrkus hele kilje. Jannu

kahmas ehmunult nõusse. Kätele purskas verd. Käed värisesid, hoides abitult visklevat, purustatud kaelaga Mustit. Sõbra tulist verd nõrgus kätele.

Käsivarred olid tuimhalvatud, jalad ei liikunud ja mõtted takerdusid. Pidi ometi midagi tegema, midagi ette võtma, kuhugi ruttama; ent ei osanud midagi teha ega ette võtta. Ainult üks sõna sähvis huugavas peas: «Sõber! Sõber!...»

Musti tõmblev käpp surus enda Jannu pihku. Koer, hirmust ja valust meeletu, otsis just nagu abi. Ja kui poiss vaatas Musti silmi, olid need ahastavalt pärani ja niisked ning nukrad. Haavatud looma keha võpatas korraks ja kohe väljus tema suust sügav korin. Tema käpp puhkas endiselt Jannu käes, otsekui vannuks ta igavest truudust ja vankumatut sõprust. Aga siis hakkas käpp rappuma ja tõmblema, nagu tahaks veel joosta ning karata.

«Musti! Musti! Musti!» Jannu surus koera elutu keha enda vastu ja kordas järjest sama. Ei olnud enam tunda mitte midagi, mitte midagi. Surnud!... Elaks ta veel! Tooks talle teistegi toitu, varastaks, et tal poleks vaja pugeda seasöögipütti. Jannu söödaks Musti paksuks, ja kui koera jalad ei taluks keha raskust, võtaks ta sülle ja kannaks teda. Hilja, kõik on hilja! Rasked laud katavad silmi. Ei iial välgata neis elutuli.

Jannu jooksis, kätel jahtuv laip ja sõrmedel tarduv veri. Vinge sügistuul sakutas ja tuustis vihma niisutatud riideid. Paljad jalad põrkasid pimeduses vastu kive. Jalad olid juba kibedad, aga jooksis. Ei teadnud ega mõelnudki, kuhu ta jookseb. Mitu korda oli kukkunud, marraskil põlved tuikasid tulivalusalt. Aga jooksis ja jooksis...

1929

KILLI JA MATU NING VILEPILL

Päike paistab ja linnud laulavad... Killi on kraavi ääres. Kraav on kopli ja metsa piiril. Kopli taga on kodu ja põld. Kodus askeldab ema ja põllul töötab isa. Kraavi taga on mets. Seal on Matu karjaga, krapid kõlksuvad üsna kaugel.

On alles hommik... Kui Killi tuli joostes läbi kopli, oli rohi kastene, paljad jalad said märjaks. Mis sellest, küll päike nad kuivatab. Killi tuli seepärast joostes, et käes oli midagi, mille ta oli võtnud köögist, kui ema oli seljaga. Jooksis, et äkki ema näeb ja kutsub tagasi. See on vana lauanuga, lühikeseks murtud ja suurest ihumisest õhuke. Seda nuga on Killil tarvis.

Killi tahab vilepilli teha. Siin kraavi ääres on pikad pajud, neist saab pika pilli, paljude sõrmilistega. Ta teab küll, kuidas vilepilli tehakse, kuigi ise enne pole teinud.

Siin on palju pajusid, nad on kumeras vee kohal, ja vesi nõriseb vaikselt. Siin on ka kivi, millele Killi pani oma võileiva. Tal oli võileib teises käes, kui tuli siia. Ema andis sooja piima ja suure võileiva. Ta jõi piima ja sõi leiba, piim sai otsa, aga leiba jäi üle poole järele. Leiva mõtles väljas süüa. Siis nägi nuga ja ema oli seljaga. Ja äkki tuli mõte, et võtab noa ja teeb pilli.

Nüüd kõnnib piki kallast, nuga käes, ja uurib pajusid. Võileib lebab ununenuna kivil, tal on hästi soe päikesepaistel olla.

Killi leiabki sobiva oksa. Lõikab. Nuga on terav.

Matul on ka nuga. Aga temalt ei taha küsida, temaga pole veel suurt jutuajamist olnud. Matu pole hea poiss, on hirmus tõsine ja uitab üksinda, ei kutsu Killit kaasa. Ega Matu oskagi vilet teha, kuigi on juba seitsmeaastane ja käib karjas. Pole tal vilet näinud. Ega ta siis oskagi teha. Ta peaks ometi teadma, et praegu on hea vilet teha, koor hästi lahti; ta peaks teadma,

teeb endale kirjalisi keppe. Keppe oskab teha, aga näe, vilet ikkagi ei oska. Killi jälle oskab, on alles kuueaastane, aga oskab. Kunagi ammu nägi, kui isa tegi, vaatas hoolega ja oskab nüüd isegi, kindlasti oskab.

Mõnus on siin olla. Päike paistab näkku, paljastele kätele ja jalgadele, ja mahe tuul sõrmitseb juukseid. Eemal metsas kõlksuvad krapid. Kõik see on Killist eemal. On ainult nuga ja pajuoks, millest tuleb vilepill.

Killi kõnnib piki kallast ja vestab oksa. Pikk vile tuleb, paljude sõrmilistega. Killi klopib koort, kuni see on täiesti lahti ja üsna ise libiseb pealt. Siis voolib Killi vilele keele, paneb sisse ja proovib.

Puhub õhukesse pilusse õhku, katab ja vabastab sõrmilisi ja on rõõmus. On rõõmus, sest vile häälitseb. Vilel on palju hääli.

Oskas küll vilepilli teha. Vaatas, kuidas isa tegi, ja õppis. On pikk vile paljude sõrmilistega ning heleda häälega.

Killi läheb tagasi kivi juurde, millel lebab võileib. Ta paneb noa leiva kõrvale. Või leival on juba üsna sulanud. Killil pole aega seda näha. Kogu ta tähelepanu on suunatud vilepillile.

Seal ta seisab, jalad harkis ja pea kuklas, ning puhub. Vahelduvad tugevad ja nõrgad helid, pikad ja lühikesed silbid, tulevad järsud käänakud ja vallatud hüpped. Aina heliseb. See on pikk pillilugu.

Killi puhub tükk aega, nägu päikese poole. Aga päike paistab silmi ja nägu hakkab õhetama. Siis käänab ta päikesele selja ja puhub metsa poole. Nüüd mõtleb ta, et puhub nagu suurt pasunat, ja puhub pikalt ning kõvasti.

Siis on metsa serval võsas liikumist. Põõsad avanevad. Matu astub välja ja jääb seisma.

Killi lakkab vilet puhumast. Näole tuleb pahur ilme. Peidab käed vilega selja taha. Aga Matu ei tule edasi, seisab ja vaatab.

«Mis sa vahid?» hüüab Killi.

Nüüd tuleb Matu lähemale. Tal on sõbralik nägu, ta silmad on vastu päikest ja säravad.

«Täna on ilus kena ilm,» ütleb Matu.

Ta ütleb seda nii, nagu näeks alles nüüd, et ilm on ilus.

Killi vaatab ringi. On tõesti ilus ilm. Päike paistab. Ta vaatab Matule näkku. Poisi silmad on vastu päikest, päike nagu peegelduks neist.

«Jah, päike paistab,» vastab Killi.

Killi pole enam pahane, et Matu tuli. Matu pole paha poiss. Killi vaatab Matut. Juuksed on tal segamini. Aga tal pole ehk kammi, ja mis kammist kasu, tuul ajab jälle sassi. Põlved tal marraskil, vist põõsaste vahel jooksmisest või puude otsa ronimisest. Aga küll nad paranevad.

Matu ei oska niisama jõude seista. Vahib vette, urgitseb varbaga mullas. Ta tuli vaatama, kes vilet puhub. Oli naabri Killi. Nüüd ootab, ehk Killi puhub veel. Aga ei puhu, hoiab vilet selja taga. Küll ta varsti puhub, mõtleb Matu ja kükitab kaldale, et paremini vett uurida. Seal pole midagi erilist, aga uurida ju võib.

Siis näeb Killi, et eemal liigub midagi. Midagi õige pisikest ja kirjut. Tõuseb, laskub ja tõuseb kõrgele.

«Oi, liblikas!» hüüab Killi.

Matu kargab püsti. Temagi näeb.

Siis näevad nad mõlemad, et eemal kaldal lendab kirju liblikas, näevad, et lendab teinegi kirju liblikas.

«Kaks liblikat!» hüüab Matu.

Liblikad laskuvad, tõusevad kohe ja lendavad piki kallast eemale.

Matu hakkab jooksma. Killi jookseb järele. Nad jooksevad, et veel pisutki liblikaid näha. Ja näevadki. Aga siis kraav käänab, kraavi kohal on võsa ja liblikad kaovad sinna taha.

Nad ei ole kurvad, et liblikad ära lendasid.

«Ilusad liblikad, kirjud,» ütleb Killi.

Siis lähevad nad tagasi.

Matu kõnnib aeglaselt, tal on pikad sammud. Killi sammud on lühemad, ta peab rohkem ja rutemini astuma, et Matu kõrval püsida. Aga nii on hea.

«Kas sa oled tänavu juba liblikaid näinud?» pärib Killi.

Matu raputab pead.

«Mina ka ei ole,» ütleb Killi.

Matul on hea meel. Ta ei tea isegi, miks. Hea, et Killi tuli. Killi ei peida enam vilet. Ja Matu arvab, et kirjud liblikad tähendavad head.

«Jah,» lausub ta, «hea, et kirjud liblikad.»

Matu vehib käies kätega. Siis vaatab ta ringi. Ilm on tõesti ilus. Nii ilusat ilma pole veel olnudki. Siis ta kuulatab. Krappisid ei ole kuulda. Loomad puhkavad, lebavad lagendikul ning mäletsevad.

Siis jõuavad nad kivi juurde. Kivil on leib, aga või on sulanud ja osalt kivile nõrgunud. Leivale on roninud sipelgaid.

Killi vaatab leiba ja naerab. Matu naerab samuti.

Äkki tõstab Killi oma vilepilli suule ja hakkab puhuma. Nüüd puhub ta tasa, üsna tasa.

Pilli puhudes tundub Killile, et nüüd pole tarvis kõvasti mängida. Nüüd on Matu siinsamas, kuuleb tasastki mängu. Killile tundub, et varem puhus ta kõvasti selleks, et Matu oli kaugel metsas ja poleks muidu kuulnud.

Nüüdki on pikk pillilugu. See tõuseb, vajub, lullitab ja tuututab ja libiseb õhus nagu pehme silitus.

Killi puhub ja vaatab Matut. Ta näeb, et Matu kuulab ainiti, vaade uitamas kuskil kaugel.

Veel paar rõõmsat huiget, siis langetab Killi käe pilliga. Matu vaatab Killile näkku. Mõlema silmis särab rõõm. Aga Killile näib järsku, et Matu silmi ta tunneb ammugi. Helehallid pisikeste mustade täppidega keskel, jajah, need silmad on vanad tuttavad.

«Luba mulle natuke pilli,» küsib Matu.

«Tahad proovida?» küsib Killi.

Matu noogutab.

«Proovi siis!» ütleb Killi ja annab pilli Matule.

Matu on hea poiss, talle võib küll pilli anda. Matul on tuttavad silmad, aga Killi ei mäleta, kust või kuidas ta neid silmi tunneb.

Matu puhub, liigutab sõrmi sõrmilistel. Puhub ainult mõne pika silbi, siis annab pilli Killile tagasi.

«Hea pill,» kiidab.

Killi ainult naeratab.

Matu vaatab päikest. See on vahepeal tublisti kerkinud. Matu on olnud kaua Killi juures.

«Pean minema karja vaatama,» ütleb Matu.

«On sul suur kari?» küsib Killi.

«Viis lehma ja kaks mullikat,» vastab poiss asjalikult.

«Oi kui palju!» imestab Killi. «Ma tulen ka vaatama.»

Matu sammub ees. Killi astub järel ja puhub tasakesi pilli.

Lagendik polegi kaugel. Loomad lamavad lagendiku servaal, mäletsevad. Soe ilm, ei nad hooli püsti olla.

Aga lagendik on keskelt kumer ja lõunanõlvakul, vastu päikest, kasvab lilli. Need on valged lilled.

Killi jookseb kohe, kui näeb lilli, neid lähedalt vaatama.

Killi pole sarnaseid varem näinud. Nagu karikakrad, aga pisemad ja õrnemad. Killi meelest on need õielehed hoopis-hoopis valgemad kui karikakardel ning seest on nad õrnalt roosad.

Killi nopib ühe lille ja jookseb Matu juurde tagasi:

«Tead sa, Matu, selle lille nime?»

Matu vaatab. Ta ei tea. Ta ei tea paljudegi lillede nimesid. Aga häbi ütelda, et ei tea.

«Tean küll, aga ei mäleta.»

«Tuleta siis meelde.»

Matu püüab meelde tuletada. Laup tõmbub kipra. Ei tule meelde.

«Ei tule praegu meelde,» ütleb viimaks.

«Hea küll,» lepib Killi ja torkab lille, mille ta näha toonud, Matule pluusi nööpauku.

Matu ei oska olla, lill rinnas. Kuidagi ebamugav. Tammub paigal ja vahib maha.

Killi on rõõmus. See on tore lagendik. Siin on palju lilli. Ja üks neist on nüüd Matu pluusi nööpaugus.

«Kas sa oskad vilepilli teha?» küsib Killi Matult.

«Oskan küll.»

«Miks sa siis kunagi ei tee?»

«Pole tahtnud,» vastab Matu ja sammub eemale.

Imelik poiss, mõtleb Killi. Oskab, aga ei tee. Ja imelikud silmad tal, hallid ja tuttavad.

«Tead, Matu, ma tulen pärast lõunat sinu juurde tagasi, siis teeme sulle ka vilepilli. Siis puhume koos. Kas tahad?»

«Tahan küll,» vastab Matu eemalt.

«Nüüd ma pean koju minema. Äkki ema otsib. Aga pärast lõunat tulen tagasi. Tule siis karjaga siiasamasse.»

Killi jooksebki. Aga võsa servalt tuleb tagasi.

«Kuule, Matu, ma tean, mis selle lille nimi on. Päikeselill. On ju?»

Matu noogutab. Tal on nagu kergem. Ta silmad löövad jälle särama.

«On küll päikeselill,» ütleb Matu.

Killi seletab:

«Nad kasvavad ju seal, kus kõige rohkem päikest. Las me siis panime neile selle nime.»

Matu noogutab. Enam pole tal ebamugav, et lill on rinnas.

Killi võtab Matu käe ja räägib:

«Pärast ma tulen, eks. Kas tahad, et ma tulen?»

«Tahan küll,» ütleb Matu ja surub Killi kätt.

Siis Killi jookseb ja jooksul tõusevad ta heledad juuksed lendu.

Matu vaatab sinna, kus nõlval vastu päikest õitsevad lilled. Päikeselilled. Tema meelest on, nagu poleks neid lilli varem olnud, nagu oleksid nad alles äsja tärganud. Ta tahab küll, et Killi tema juurde tuleb, ta on seda vist ammugi tahtnud.

Kui Killi on juba üle kraavi ja koplis, siis meenub talle, et tema esimesel nukul olid säärased helehallid silmad pisikeste süsimustade teradega. Seda nukku pole ammugi enam, ainult silmad olid veel kuskil karbis, aga nüüd on needki kadunud koos karbiga. Ent Matul on ikkagi säärased silmad.

Killi puhus kõvasti pilli, et Matugi kuuleks. Ja jooksis ruttu, nagu jõuaks siis rutemini Matu juurde tagasi.

Siis on neil kaks vilepilli ja nad puhuvad koos.

Aga nuga ununes kivile ja võileib kubiseb vist juba sipelgaist. Aga mis sellest.

– Tuut – tuut – lilu – lill – lilu – lilu – lillll!

1938

HAIGE VARVAS

Sel päeval oli tuuline ja pilvine. Tuul aina kihutas pilvi, aga päikest ta vabaks ei saanud. Ainult pisut ja paiguti kumas päike läbi pilvede või vilksatas nende vahelt.

Matu oli karjas ja ootas Killit. Keskhommik oli ammugi läbi, aga Killi ei tulnud.

Matul on igav. Aina jookseb loomade juurest kopli piirile uurima, kas Killi juba tuleb. Kuid pole näha Killi heledaid juuksekahle ega punasekirjut kleiti. Matu ootab ja kaks vilepilli ootavad ka. Vilepillid pandi eile kraavi ligunema, et nad ei kuivaks ega praguneks. Nad on nööriga kokku seotud, nööri teine ots on pajupõõsas, muidu kannaks vesi viled teab kuhu.

Juba Matu kardab, et Killi ei tulegi täna temaga mängima, jooksma ja vilet puhuma. Ehk ema ei luba vilu ning pilves ilma pärast. Hakkaks ometi päikegi paistma! Aga pilvi on nii palju, et tuul ei jaksa neid päikese eest minema kihutada.

Äkki meenub Matule miski. Nägu lööb naerule. Pistab kibekiiresti jooksu. Jookseb piki kraavi äärt edasi põldude poole.

See aitab, see kindlasti aitab, mõtleb Matu endamisi.

Jääb siis kõrge kase alla seisma. Vaatab üles. Kase ladvas on suur tuulepesa.

Jaa-ah, peab ronima üles ja lõhkuma tuulepesa puruks. See on suur pesa, seal on palju tuuli peidus. Kui need valla pääsevad, küllap siis on jälle soe, siis võib Killi küll tulla Matuga mängima.

Poiss hakkabki vaprasti kase otsa ronima, et tuulepesa lõhkuda. Ronib ja ronib, kuid vaevane on ronida sileda oksteta puu otsa.

Ta pole veel kuigi kõrgel, kui juba väsib. Käed ei jaksa

enam hoida. Hakkab koguni alla libisema. Libiseb suure hooga ja – ai! kui valus.

Järgmisel hetkel istub Matu puu all, hoiab vasemat jalga ja aietab valju häälega. Maha kukkudes on jalg haiget saanud, nüüd valutab väike varvas nagu oleks tules.

Pole mahti varvast hellitada, peab minema karjamaale loomi vaatama. Poiss tõuseb ja lähebki, läheb ja hoiab haiget varvast kõndides püstakil.

Kuid siis näeb Matu, et Killi tuleb joostes. Tuleb ja lõõtsutab, kummaski käes on midagi. Ja Matul ununeb valutav varvas hoopiski.

«Mis sul on?» hõiskab poiss jooksjale vastu.

«Arva!» peidab tüdrukuke käed selja taha.

Matu ei tea arvata. Oli midagi kollakat, aga hästi ei näinud. Ja arvata ei oska.

«Vaata, mis!» hüüab Killi, kui on juba päris Matu juures, ja sirutab käed ette.

«Koogid!» rõõmutseb Matu.

Killi kumbki pihk on kooke täis.

Ta ulatab teisest pihust koogid Matule.

Poiss hammustab kohe tubli suutäie.

«Kuidas on?» küsib Killi.

Matu teeb näo, et on väga hea.

«Ema tegi, ma aitasin teha,» jutustab Killi. «Ema tegi taigna, mina küpsetasin.»

Matu sööb suure suuga. Tal on hea meel, et Killi ikkagi tuli, kuigi päike ei paista.

«Kus loomad on?» uurib Killi.

Oigus, loomad! Matu pidi ju minema neid vaatama.

«Eks nad lagendikul ole,» arvab Matu.

«Kas seal, kus päikeselilled kasvavad?»

Matu noogutab.

«Kas lebavad?»

Matu ei tea. Aga arvab, et ega nad vilu ilmaga lama ega mäletse.

«Äkki söövad päikeselilli,» kohkub Killi.

Matugi kohkub. Äkki söövad tõesti lilli, kes neid uskuda teab. Matu tuli juba ammu nende juurest ära, selle ajaga võis midagi juhtuda.

Matu hakkab jooksma, et kiiremini lagendikule jõuda.

Ai!!!

Lõi varba vastu mätast. Nüüd istub maha, hoiab jalga, oigab.

«Mis sul on?» kükitab Killi kohkunult Matu juurde.

«Varvas,» oigab Matu.

«Mis varbal on?»

«Haige,» ägab Matu.

«Kuidas ta haiget sai?»

«Pilved, noh,» surub Matu läbi hammaste.

Matul on pisarad silmis. Ta oli joostes unustanud haige varba ja löönud selle tugevasti vastu mätast. Nüüd on veel hullem valu kui ennist puu otsast kukkudes.

Killi ei päri enam. Kõnnib kummargil mööda teerada, otsib midagi. Otsib ja leiabki. Kaks lihavat teelehte. Need mähib ümber Matu väikese varba ja seob kasteheinaga kinni.

«Kas ikka valutab?»

«Natuke valutab.»

«Varsti enam ei valuta,» lohutab tüdruk poissi.

Matu tõuseb, astub paar sammu areldi, siis astub päris julgesti.

Nad lähevad lagendiku poole ja Killi usutleb, et kuidas need pilved tegid Matu varba haigeks.

«Noh,» pajatab Matu, «tahtsin, et pilved läheksid päikese eest ära.»

«Aga kuidas siis varvas?»

«Tahtsin puu otsa ronida, sellepärast.»

«Kas puu otsast ulatab?»

«Mida?»

«Pilvi ära ajama.»

«Ega siis mina.»

«Kes siis?»

«Tuuled.»

«Aga miks sa siis puu otsa?»

«Seal ju tuulepesa.»

«Ja siis?»

«Tuuled pesast välja ajada, kui muidu ei lähe, siis pesa ära lõhkuda. Kui nad pesast väljas, küll nad siis lähevad teistele tuultele appi ja puhuvad päikese vabaks.»

«Aga ehk tuulepesas on ainult tuulepojad.»

«Kust sa tead?»

«Linnupesas ju ka linnupojad.»

Matu jääb mõttesse. Ehk on seal tõesti tuulepojad.

«Aga kus siis vanad tuuled on?» küsib Matu edasi.

«Eks nad ole praegu seal,» näitab Killi kiiresti kihutavate pilvede poole.

«Tead, Matu,» ütleb Killi äkki, «ehk vanad tuuled puhusidki sinu puu otsast maha, kui nägid, et lähed nende poegi tülitama.»

Matu ei ütle midagi, aga mõtleb, et küllap Killil on õigus.

Nõnda nad jõuavad lagendikule.

Loomad on tõesti seal. Nad on lagendiku põhjapoolsel serval ja söövad. Aga päikeselilled kasvavad lõunanõlvakul. Lapsed lähevad kähku sinna vaatama.

Lilled on kõik alles. Pole neid keegi söönud ega tallanud. Ainult pisut kinni on nad tõmbunud, nagu oleks neil külm.

Killi ja Matu istuvad võsa äärde tuulevarju ja hakkavad kooke sööma.

«Kas veel valutab?» küsib Killi.

Matu raputab pead.

«Mis sa neist pilvist?»

«Nad ju päikese ees.»

«Päike ju nende taga.»

«Aga ei paista läbi.»

«Vahel ikka vilksatab.»

Natukese aja pärast on Matul suu tühi, siis räägib:

«Kui päike ei paista, siis sina ehk ei tule, sellepärast.»

«Tulin ju,» ütleb Killi naerdes.

«Tulid küll,» naerab Matugi rõõmsalt.

«Varem ei saanud, oli tarvis kooke küpsetada,» seletab Killi.

Matu noogutab. Mis sellest, et Killi hilja tuli. Peaasi, et tuli. Ja tõi kooke.

Siis söövad nad edasi ja Killi söödab kõik koogid Matule, ise ainult näkib natuke ühe servast.

Kuid sel päeval nad pillisid ei puhunud. Oli pilvine ilm ja Matu varvas oli haige.

1939

KILLI JA MATU EHITAVAD MAJA

Hommik oli udune. Ei näinud paarikümne sammu kauguselegi. Kuid Killi oli päris lähedal, teda nägi Matu selgesti. Ta nägi, et Killi on varasest hommikust hoolimata virgete silmadega ja naerust värske suuga.

«Sa ei tahtnud kauem magada,» imestas Matu.

«Sina oled ka üleval,» vastas Killi naerdes.

«Mina, noh, olen suurem ja vanem ja tõusen iga päev nii vara,» ütles Matu ja lõi tõrjuvalt käega.

Nad olid loomadega poolel teel karjamaale. Nende paljad jalad said kastest päris märjaks. Siis lausus Killi:

«Ma ärkasin ise üles. Pole viga, mul polegi und.»

«Ma olen mõnikord küll unine, aga täna ei ole,» ütles Matu ja tegi Killile näkku vaadates eriti unevõõrad silmad.

Loomad liikusid loiult ja aeglaselt, nagu lasuks uneuim täna nendel. Loomade küljed läikisid udu rõskusest. Laste riided, käed, näod ja juuksed tõmbusid niiskeks.

«Küll varsti hakkab päike paistma,» arvas Killi ja tõstis märjas rohus reipalt jalgu, mis punetasid pisut ning kippusid külmetamagi.

Kui nad karjamaale jõudsid, lõi udu hõrenema. Kuid hakkas hoopis sadama. Esialgu langes peeni ja harvu piisku.

«Läkski sajuks,» ütles Matu rohkem endale kui Killile.

«Saame märjaks,» leidis Killi ja vaatas ringi varjupaika otsides.

«Märjaks jah,» kordas Matu ja vaatas murelikult õhukeses kleidis Killit, nagu võiks vihm ainult tüdrukut niisutada.

«Tule siia!» rebis Killi poisi kättpidi tiheda kuuse alla.

Seal seisid nad tükk aega ja proovisid ajuti ülespidi pihkudega, kas ei tilgu ikka tõesti läbi okste vihma.

«Eks ole hea tihe kuusk,» nõjatus Killi mõnuga vastu krobelist tüve.

Aga Matu uuris mõtlikult pilvi ja tihenevat sadu. Ja katsus jalgadega rohtu, mis oli juba puu allgi märg. Äkki jooksis ta eemale, kiiruga üle õla Killile hüüdes:

«Oota natuke, ma tulen kohe tagasi!»

Killi vaatas: Matu jooksis läbi saju põõsaste vahele. Ei tea, kuhu ta tormas. Edasi vaatas Killi tuulehoogude tõukel liikuvaid pilvemustandikke ja lehmade ning mullikate kogunemist puude alla.

Matu tuli peagi nähtavale. Juba eemalt paistis, et ta hoiab süles mingit kandamit, seda kuuehõlmaga vihma eest varjates.

See oli sammal, päris kuiv sammal. Matu ladus selle puu alla kuhja ja vajutas pooleldi vallatledes Killi sellele istuma. Pehme ja kuiv oli Killil istuda.

«Kust sa said niisugust sammalt?» küsis Killi.

«Metsa servast,» jutustas Matu oma märgi riideid rapsides. «Tiheda puhma all oli sammal päris kuiv.»

«Istu ka siia,» ütles Killi ja tegi samblal ruumi.

Matu istuski, istus vaid natuke samblale, rohkem aga istus niiskele rohule. Ta ei tahtnud ju Killit samblalt maha nügida.

Nii nad istusid ja jälgisid loomi ja arvasid, et on teised ikka rumalad, poevad ka niisuguste puude alla, mis ei kaitse sugugi vihma eest.

Siis hakkas tuul tihenevaid vihmajugasid aina kõveramaks käänama ja surus kuiva paigakese kuuse all ikka kitsamaks. Killi nihutas oma jalgu siia-sinna ja ei leidnudki neile enam vihma eest varju.

Matu tõusis jälle, naeratas ainult ja jooksis minema.

Seekord jäi Matu õige kauaks. Killil hakkas juba igav. Ta kohendas samblakuhilat, tõstis leivakoti vastu puutüve ja hakkas lõpuks vaatama oma jalgadel pritslevaid vihmapiisku.

Viimaks ometi tuli Matu. Ta tuli sületäie murtud okstega. Nüüd ta ei jooksnud, vaid astus pikil täismehesammel läbi vihma.

Matu pani oma sületäie Killi jalge ette ja ruttas kohe tagasi. Killi lükkas oma jalad okste alla, mis olid küll pisut märjad, aga varjasid siiski vihma eest ja näisid soojendavatki.

Uue sületäiega jõudis Matu kohale päris ruttu. Veel enne okste mahapanekut ütles ta:

«Tead, Killi, nüüd ehitame endale maja. Siis pole tarvis vihma ega tuult karta.»

«Muidugi! Ehitame!» hüüdis Killi ja tahtis abivalmilt tõusta.

Aga juba oli Matu näinud, et Killil ja ta jalgadel on niiviisi mõnus olla.

«Oota, istu edasi,» ütles Matu ja pani uue kandami Killi kõrvale. «Ma teen alguses üksi, sa hakka mulle materjali kätte andma.»

Killi oli kärmelt nõus.

Nõnda nad hakkasidki ehitama. Tüdruk ulatas poisile enda kõrvalt oksi ja poiss torkas need teravikkupidi maasse – ikka poolsõõris ümber puutüve ja Killi. Ette, lagendiku poole, jättis ta väikese ukseava. Tuule- ja vihmapoolse seina tegi ta eriti tiheda.

«Kuule, Matu,» leidis Killi varsti, «sa saad ju märjaks.»

«Pole viga,» ütles Matu nagu muuseas kibeda töö sekka. «Mul on paks pintsak ja pluus on all.»

«Ole rohkem seina varjus, kui sa ehitad,» õpetas Killi.

Aga Matu ei hoolinud valmis seinast, nagu ei peakski seda varjavaks.

«Ega sul jalad enam külmeta?» küsis Matu natukese aja pärast.

«Jalad?» tegi Killi suured silmad. «Ega nad pole külmetanudki.»

«Ma vaatasin, et märjad ja punetasid, sellepärast arvasin.»

«Ei ole häda midagi.»

Ja kuna oksahunnik jõudis lõpule, hakkas Killi oma jalgadelt oksi ulatama. Ta jalad ei külmeta sugugi, ei hakkagi külmetama – nüüd on juba pool maja valmis.

«Ei, ei, ära neid oksi anna,» keeldus Matu oksi võtmast. Vaatas korraks asjatundlikult senist tööd, rebis kuuehõlmad koomale ja lippas jälle minema.

Aga Killi tõusis üles. Tõmbas jalad okste alt välja, tõusis põlvile ja hakkas omakorda ehitama. Ta hakkas tehtud seina seestpoolt tihendama. Kiiresti-kiiresti pistis ta oksateravikke mulda. Ta tahtis enne Matu tagasitulekut oma tööga valmis jõuda.

Ja jõudiski.

Matu tuli, pani kandami maha ja nägi kohe Killi tööd. Noogutas hindavalt ja naeratas heameelest – Killist oli palju abi.

«Need kaseoksad on seespool ilusamad ja lõhnavad hästi,» lausus Killi asjalikult.

Matu valis uuest sületäiest kaseoksad välja ja tõstis sissepoole.

«Pane paigale,» ütles ta Killile, «sa oskad küll.»

Nad töötasid usinasti nagu üheväärsed tööinimesed kunagi. Killi tihendas seestpoolt ja Matu pikendas seinakaart.

Peaaegu üheaegselt lõppesid mõlemal oksad. Alles nüüd oli neil mahti kummagi tööd vaadata. Ja mõlemal oli põhjust imestada: kumbki teine oli teinud palju.

Matu noogutas Killile ja Killi naeratas Matule.

«Tule ja istu,» kutsus Killi.

Nad istusid kõrvuti samblale. Matu pühkis laupa nii tähtsalt, nagu ei äigaks ta vihmavett, vaid tööhigi.

«Eks ole hea, et katus on juba peal,» ütles Killi.

Matu vaatas tihedat kuuske pea kohal ja noogutas rõõmsalt.

Siis avas Matu leivakoti ja võttis kaks võileiba. Ühe andis Killile, teist hakkas ise sööma. Need olid päris tavalised murulauguga võileivad, aga maitsesid imehästi.

Nad sõid suurte suutäitega nagu suured inimesed. Ning ajasid tõsist tööjuttu nagu täiskasvanud.

«Tead, Matu,» leidis Killi, «seina ja katuse vahe ongi aken.»

«Aken jah,» oli Matu päri, «suur aken, ümberringi.»

«Kui päike hakkab paistma,» lisas Killi, «siis paistab kogu aeg sisse.»

Ja nagu kartes, et Matu kahtleb saabuvas päikesepaistes, ütles Killi veenvalt:

«Küll sa näed, päike hakkab varsti paistma, kindlasti hakkab.»

Matu noogutas kaks korda järjestikku. Ärgu tüdruk arvaku, et tema ei usu päikese vabanemist pilvede kattest.

1940

ÄRKAMISE LOOD

NOOR ARMASTUS

Noor armastus kevademaru on –
tanum nõtkubki tema eel.
Gustav Suits

Tihti armastas koolipoiss Rein Räni väisata oma pinginaabri Endel Kuljuse kehva korterit.

Endel oli pikk ja kõhn poiss: põsenukid teravad, jume kollakaspruun, suu ümber lapselik naeratus, ent suuris siniseis silmis trotslik, rabelev tuli. Ehkki kirjanduslike kalduvustega romantiku-tüüp, paelus ta ometi spordihuvilist Reinu oma tahtejõuga. Endel oli keskmine õpilane, ta ei püüdnudki rohkem; võib-olla polnud tal püsivaks õppimiseks mahti, sest ta tegeles ajakirjandusliku pisitööga; lesk ema ei jaksanud ennast ja poega elatada ja lisaks veel koolitada ning Endel pidi kõrvalt teenima.

Rein oli madalat kasvu matsaka kehaga karminäoline poiss, kes õppis ja sportis tusaselt, koguni vihaselt, seltsimata palju kellegagi. Ainult Endliga ta sobis, olles temaga aastat paar koos istunud ja harjunud. Ega ta olnud küll Endligi vastu päris avameelne, ei kõnelnud palju endast ja oma mõtteist ning tundeist üldsegi mitte. Võib-olla selles eas, kui ollakse seitseteist läbi ja omatakse salajasi mõtteid ning tegusidki, ei olda üldse kuigi avameelne. Igatahes jäid Endli ja Reinu suhted ainult heade pinginaabrite omadeks.

Rein tuli ja istus tihtipeale Endli juures. Uurisid nad õppeasju nagu muuseas, enamasti loeti raamatuid ja tiristati kordamööda Endli kitarri. Mõnikord ümisesid koos lööklaule. Vahel arutasid maailma asju. Aga vastastikku nad südant ei puistanud, ei olnud vist kummalgi selleks kalduvust ega tarvidustki.

Reinu käigud Endli juurde jätkusid kogu õppeaasta jooksul enam-vähem korrapäraselt. Kui aga saabus kevad oma

heitlike ilmadega, tuli Reinu ellu mingi muutus või murrang ja ta võõrdus kuidagi oma pinginaabrist. Ta jättis vahel päevade viisi Endli juurde tulemata ja kui astuski viivuks sisse, siis õiendas pisut õppeasjade ümber ja lahkus õige pea. Ta ei selgitanud oma salapärast meelemuutust, oli aga endisest veelgi sõnatum ja õppimises tihtipeale päris saamatu. Ning varjas pahura muige taha endas toimunud muutuse.

Ühel udusel laupäeval tuli Rein jällegi Endli juurde. Istus nagisevale toolile, sirvis vaikides ajalehte ja lobises siis teeseldud ükskõiksusega:

«Paari tunni pärast läheb siis lahti see korvpalli lõpulahing. Mängin kaasa. Kui võidame, on minulgi selles teeneid. Kindlasti võidame, Küllap kõnelevad minust hiljem.»

Püüdis naerdagi, aga närvlikud huuled ainult tõmblesid. Jätkas siis karedalt:

«Tahan mängida nagu ei kunagi varem. Nähku siis tütarlapski.»

«Või sindki tõmbavad tütarlapsed,» muhatas Endel.

«Ainult üks.»

«Armunud või?»

Rein põrnitses harjunud pahurusega aknast välja.

Endel imestas: kuidas see küll juhtus, et Rein-poiss ilmutas oma südameasju?

Äkki heitis Rein Endlile pilkava vaate.

«Tunned sinagi teda. Oled temaga tantsinud. Oled kojugi saatnud.»

Endli peas kihvatas valuviir.

«Kes siis?» küsis ta, kuigi aimas ja teadis isegi.

«Hilja Orvik,» tuli tarbetu vastus.

Pahatahtliku uudishimuga seiras Rein Endlit. Viimane aga säilitas ükskõikse näoilme.

«Ära arva,» venitas Rein, «et tahan teda sinult üle võtta. Õieti ei kuulugi ta sulle, kuigi oled temaga tantsinud, teda ehk koduteel suudelnudki.»

«Ära jaburda!» katkestas Endel.

Rein täpsustas:

«Tahtsin vaid öelda, et sinu vahekord temaga pole tõsine. Ta näeb sinus ainult head tantsijat, mitte aga armastajat. Ta ei hooli sinust. Ta kuulub mulle. Seda tahtsin sulle ütelda.»

«Oled labane, Rein,» ümises Endel. «Tahad vist minult välja kaubelda mingit teenet. Sellest ei tule asja.»

«Ära ärritu!» ütles Rein tasakaalukalt. «Oleme sõbrad, vähemalt... oleme olnud. Selgitame asja omavahel. Ütlen veel kord: tüdruk ainult sõbrustab sinuga, muud ei midagi. Küllap ta varem-hiljem hakkab vaatama kehaliselt rohkem-lubavate poiste poole.»

Endel pööras vihaselt raamatulehti. Rein kortsutas kärsitult ajalehte ja jätkas:

«Õhtul selgub lõplikult, kas saavutan edu... Hilja juures. Pärast mängu lähen tema poole. On seal väike mölluõhtu. Vanemad olevat maale sõitnud. Näitan tüdrukule siis, et oskan minagi tantsida ja tulen armuasjadega toime.»

«Aitab!» hüüdis Endel tülgastunult.

Rein tõusis, küsides õrritavalt:

«Kas õhtul võistlustele tuled?»

«Tulen, ja Orvikute poole tulen ka,» teatas Endel järsult.

Reinu laup tõmbus kipra, suunurk tuksatas raevuselt. Haaras siis mütsi, nööpis palitu ja hüüdis ukse vahelt:

«Küllap õhtul näeme!»

Koridoris eemaldusid rasked sammud.

– – –

Endli peas ristles musttuhat mõtet. Sagides püüdsid nad üksteisest üle hüpata. Ta sajatas oma saamatust, kirus Reinu julgust ja jõhkrust ning imestas ta äkilist tegutsemistungi.

Pikkamisi rahunes; mõtted korraldusid kindlasse järjestusse.

Kuid kainelt kaaludeski näisid paratamatud kokkupõrked tüdruku pärast temale ilmselt kaotusrikkaina. Hilja suhted temaga pole ju kuigi tugevad, hoolimata... ja kibestunult tõmbas Endel särgikaelusest siidpaela Hilja annetatud talismaniga. Taolise talismani oli ta kinkinud Hiljalegi, oli lasknud selle paar kuud tagasi Kadriorus jalutuskäigul Hilja kleidi lõikest alla libiseda.

Aga tüdruk on ometi tagasihoidlik ja kindlameelne. Küllap suudab vastu panna Reinu võimsaile rünnakuile...

Nad olid kohtunud peaaegu iga päev. Hommikuti ootas Endel Hiljat Tehnika tänava nurgal. Sealt kõndisid nad kesklinna poole, kuni kumbki lahkus oma kooli. Õhtuti kohtuti harvemini, aga nädalalõpul käidi koos jalutamas, kinos või tantsupeol.

Nende vahekord oli küll siiras ja südamlik, ent praegusel hetkel tundus see Endlile siiski haprana. Kas pole see vahe-

kord tõepoolest vaid suur sõprus, sisaldamata arglikematki armastust? Kas ei saa see pinnaline kiindumus nende suhetele saatuslikuks? Endine naistearg Rein on muutunud ja teostab nüüd Endlile teadmatult tütarlapse piiramist. See kardetav toiming kehaliselt «rohkemlubava» poisi poolt tuleb lüüa tagasi.

«Veel pole kadund kõik,» tsiteeris Endel meeldetulnud luuletust, haaras kitarri, tiristas sellel mõned šlaagrid, riietus siis ja sammus läbi sompus tänavate kohtumispaiga poole.

– – –

Tehnika tänava nurgal ootas Endlit sale ümara näoga tütarlaps. Ta heledaid lokke kattis tavalise koolimütsi asemel turbapruun sametbarett.

«Tervist!» hüüdis Hilja ja haaras Endli käe.

Nad sammusid alla Vaksali puiesteele. Kõne kaldus kohe eelseisvaile korvpallivõistlustele. Arutati meeskondade võiduvõimalusi. Köitis neidki koolinoorte huviala.

Käänati Kaarli puiesteele.

«Meie meeskonna hingeks on Räni,» suunas Endel kõneluse teatud sihis, «vähemalt tema enda arvates.»

Hilja jäi vapralt ükskõikseks. Nähtavasti polnud Reinu rünnakud veel mõjunud. Neiu vastas vaikselt:

«Vaevalt maksab temale loota, olen näinud teda äärmiselt vahelduvas vormis.»

«Sa siis tead . . . tead ja tunned teda?» küsis Endel.

Tüdruk viivitas veidi, siis jätkas rahulikult:

«Tunnen küll. Oleksin pidanud sulle ammugi kõnelema.»

Ja lisas tunduva ärritusega:

«Ta otse piinab mind. Tuleb kooli vastu, luusib õhtuti meie maja ümber.»

«Seda ma arvasin,» pomises Endel. Aga kas tüdruk ei varja midagi, mõtles kirjamees sealsamas.

Aga Hilja rääkis loomulikult, teesklematult:

«Ei tahtnud sulle varem kõnelda, arvasin, et saan isegi hakkama.»

Siis nähtavasti . . . ei, kindlasti ei meeldigi Rein talle! juubeldas poiss. Ta mõtted algasid taas kiirjooksu. Mida teha nüüd, kus olukord enam-vähem selge? Kuidas kindlustada, et Hilja tulevikuski suudaks vastu panna Reinu rünnakuile? Ja see Reinu narriv viibe, et varem-hiljem tulevat Endlil

loobuda. Olevat oodata kehaliselt tugevama spordipoisi võitu. Ja äkki hoovas Endlile Reinu mõnitusest vastu alasti tõelisus. Temalegi tundus seniaegne vahekord Hiljaga romantilise ilutsemisena. Ta aimas tugevamate elamuste vajadust.

Hilja hoomas Endli silmis käärivat rahutust.

«Kõnele ometi!» sosistas ta ärevalt.

Ja Endel kõneles, kõneles toonil, mis üllatas mõlemaid.

Mida Hilja arvab nende vahekorrast, kas pole see mitte liiga tagasihoidlik? Kas ei tuleks elu võtta, nagu ta tõeliselt on? Kas mõtleb Hilja ainult hetkele või tahab igavesti kuuluda temale? Kas ta armastab teda tõeliselt?

Hilja uuris kohkunud silmil nooruki nägu, siis aga rahunes ja rääkis omakorda mõtlikult:

«Endel, mis sa tühja targutad! Käime ju alles koolis ja . . . elu on alles ees.»

«Nojah,» õrritas Endel neidu, «sa oled advokaadi tütar ja mina pole ju sulle vääriline prints.»

«Ära lobise!» hüüatas Hilja silmade sähvides.

Endel jätkas jonnakalt:

«Rein on kah ainult pottsepa poeg, aga temal on vähemalt turris musklid.»

«Jäta juba! Mis sa ennast piinad ja mind ka!»

Ja tüdruk sasis etteheitvalt poisi juukseid.

– – –

Võimla oli tulvil lõbusaid noori, kes täitsid tihedasti kõik mänguplatsi ääred. Täis ülevoolavat tarmu olid need noorukid ja neiud. Täie häälega tahtsid nad vaimustada mängijaid, et minna siis koju kähisevate kõridega.

Endli ja Hilja saabudes olid võistlused juba alanud. Esimestena kohtus kaks tütarlaste keskkooli. Publik ei olnud veel hoogu sattunud. Ainult tasaste hüüdudega avaldati üksikuile mängijaile poolehoidu või laitust.

Hilja leidis istekoha mänguvälja otsa pingile. Ta kandis roostepruuni kleiti ja jäi kirevalt riietatud koolitüdrukute varju, aga värskelt roosatav nägu tõstis ta ümbritsevate verevaeste tütarlaste seast esile.

Endel seisis pisut kaugemal.

Äkki märkas Endel Hilja selja taha pugevat täie näoga naervat spordipoissi Reinu. See sosistas nähtavasti midagi meelitavat, sest neiu punastas märgatavalt. Siis lausus Rein vist

mõne tabava naljatera, sest Hilja naeris laginal. Pagana poiss, see Rein, muidu ei saa sõna suust, aga nüüd paneb tüdruku koguni naerma!

Ja Endli meeltes lõi taas kõrgelt mässama kuri kahtlus. Kas ongi Hilja Reinu vastu nii ükskõikne, nagu ta püüab näidata. Rein on ju tugev ja terve poiss ja palju need tütarlapsed arvestavadki vaimseid omadusi!

Rein lahkus varsti, kindlasti läks ta võistluseks riietuma.

Nüüd siirdus Endel omakorda Hilja lähedale.

Kiivuses vaevlev poiss küsis Hiljalt, mida see Reinust arvab.

Hilja vaikis algul, aga lõpuks siiski vastas:

«Pean tema vastu täna lahkem olema, muidu ajab sihuke jonnipunn mölluõhtu lõhki.»

Endel rahunes näiliselt.

Algas õhtu huvipakkuvaim mäng A- ja O-gümnaasiumi vahel. Publikule lülitati hääled sisse. Kisast ei kostnud enam üksikhääli. Organiseeriti kõnekoore.

Poisid mängisid noorte lõvidena, oli ju kaalul seeaastane meistritiitel. Hüplesid, jooksid parimad korvpallurid, vihinal lendas pall.

Rein, kes oli lubanud toimida parima lülina A-gümnaasiumi meeskonnas ja tõotanud hiilgemänguga tütarlapsele meeldida, närvitses tublisti. Vähkres mehemoodi, võttis oma jõuliste jalgadega pikki samme, tegi oma tugevate kätega võimsaid viskeid, – aga kõik see rähklemine vaibus tulemusteta.

Eriti agar püüdis Rein olla korvi all, mille ligidal istus Hilja. Püüdis ja rabeles – asjatult. Teda tabasid ebaõnnestumised, ta tegi rumalaid vigu. Pärast viiendat lubamatut võtet tuli tal mängust lahkuda. Hilja pidi õige lähedalt nägema ta hädist nägu. Võidurõõmsalt piilus Endel Hilja poole. Aga neiu näos ei peegeldunud mingit kaastunnet.

Kuid siis sai Rein ometi sangariks. A-gümnasistid vilistasid kohtunikele oma mehe kõrvaldamise pärast, kuna O-gümnaasiumi pooldajad avaldasid võidulootuses kiitust. Kogu publik oli jagunenud kahte vaenulikku leeri poisi pärast, kes ise ei mänginud täna kuigi hästi. Endel nägi tusaselt, et Hiljagi ajas huuled vilistamiseks torru. Tähendab, ta polnud siiski Reinu vastu ükskõikne!

Sääraste järeldustega küttis Endel oma viha kuumaks. Hilja kõrval pingikoha vabanedes tungis sellele. Tahtis vaigistada

oma raevuhoogu, öelda Hiljale paar karmi sõna. Aga tormist mängu jälgiv publik kisendas nüüd nii kohutavalt, et oli võimatu midagi kõnelda. Alles tükk aega hiljem vaibus kisa ja mängu poolaeg lõppes A-gümnaasiumi napi kaotusega. Kuid nüüd oli Endli vihahoog vaibunud, andes taas ruumi piinavale kahtlusele. Segase pilguga silmitses poiss enda kõrval istuva neiu saledat keha. Ta kujutles, nagu hoiaks seda habrast olendit oma käte vahel, ja ta meeled muutusid rahutuks.

«Lähme garderoobi,» ütles Endel võõra häälega.

Seal polnud ühtki inimest.

«Lähme ära, Hilja.»

«Ole ometi mõistlik.»

«Ma armastan sind! Armastan! Kuuled sa!»

Neiu kogeles midagi mõistmatut.

«Lähme minema, lähme kohe!»

«Kuhu siis?»

«Ükskõik kuhu. Minu juurde koju. Tahan olla . . . sinuga üksi.»

Neiu tõukas nooruki eemale.

«Mis sa tormad, Endel!»

Pahuralt vaatasid nad teineteist. Endel mõtles lisada midagi selgavat Hilja ja Reinu suhete kohta, ent vaikis targu.

Kuid Hilja lausus poisile hellalt:

«Mine ja rahusta end värskes õhus, aga täpselt kell kümme ole meil.»

Kergel sammul sisenes Hilja võimlasse.

Endlil oli peaaegu ükskõik, kas Hilja armastab Reinu või mitte. Ta toetus pisut vastu kiviseina ja väljus siis roidunult spordihoonest.

– – –

Pärast karastavat jalutuskäiku sisenes Endel Orvikute majja Tehnika tänaval. Ukse avas Hilja tudengist vend Heldur. See oli seltsiv nooruk, tundus, et ta viibib meeleldi pisut nooremate seltskonnas.

Kaks alumise korra tuba olid ühendatud miniatuurseks tantsusaaliks. Mööbel oli nihutatud seinte äärde. Nurka tõmmatud söögilaual seisis veinipudeleid ning klaase.

Poistest olid jõudnud kohale alles mõningad. Nad olid nurgas sisse piiratud viiest-kuuest tütarlapsest. Sobitati või uuendati tutvusi. Hiljat ei olnud veel teiste seas.

Endel leidis Hilja köögist. Oli tagasihoidlikult endises roostepruunis kleidis. Tegi võileibu. Rein istus Hilja juures. Kandis tuliuut ülikonda ja jälgis tusaselt Hilja tegevust. Endli tulles heitis Rein talle äreva, ent ühtlasi anuva pilgu: lase meid üksi olla! Endel väljuski.

Rein polegi veel võidul, loodab alles! Reinu šansid on nähtavasti kasinad, ollakse vist sattunud Hiljaga isekeskis pahuksesse. Tulid koos võistlustelt ja küllap teel jooksis must kass nende vahele. Aga Endlile tundus ikkagi, et tema õnne varitseb mingi teadmatu oht.

Teda ärritas teiste muretu tants ja heliplaadi kähin. Tal puudus midagi. Muidugi Hilja lähedus! Aga võib-olla oli see kaduma läinud sõprus Reinuga?

Rahutuslaine haaras teda jälle, kui ta hetk hiljem nägi, et Hilja tantsib Reinuga. Poiss tantsis täna halvasti. Hilja õhetas näost. Küllap vist Reinu sõnade mõjul. Rein! tahtnuks Endel hüüda. Vaata ette, Hilja kuulub minule!

Hilja kuulatas Reinu kõnet sõbralikult. Seda ta teeb minu pärast, mõtles Endel, et mitte vahekorda reeta. Mõnikord näis Rein ütlevat midagi lõbusat. Siis ümbritses neiu huuli võluv muie.

Endel seisatas grammofoni juures, vaadeldes tantsivaid paare. Rõõmsalt lobisevad, anduvalt kokku kasvanud olid nad kõik. Küllap algasid paljud neist lembuse elustavat sündi; see oli tabanud Endlit ja Hiljat sügisel, mis tundus juba sootuks kaugena. Keegi kelmikas tüdruk viipas alles istunud Helduri uuesti tantsima.

Endel tundis end üksikuna. Astus aeglaselt esikusse ja sealt aeda, kus maa oli külmanud konarlikuks. Aknaist kostis kriiskavat muusikatralli ja kaapivaid tantsusamme.

Ülal ahmis Hilja toa avatud aken varakevadist õhku. Neiule meeldis nähtavasti magada hästi tuulutatud ruumis. Hilja tuba . . . Endel ei olnud seal kunagi viibinud. Mõte sellele, et Hilja tuba on lausa käega katsuda, erutas. Erutas ja pani südame puperdama.

Uuesti sisenenud rõkkavasse ruumi, leidis Endel seltskonna oivalises tujus. Rein naeris Helduri kõrval, mõlemal käes sädelev klaas. Hilja istus vabana seina ääres. Endel kutsus neiu tantsima.

Nad paiskusid teiste sekka ja nautisid tantsu. Äkki surus Rein kulmud tigedalt kipra, nähes Endlit-Hiljat tantsivat.

Need hoidsid ennast vaos, et mitte sapist sportlast ülearu ärritada. Aga kogu nende olemus kõneles.

«Mis Reinul viga?» küsis Endel.

«Ei jäta mind täna rahule,» sosistas Hilja.

«Tule aeda,» ütles Endel. «Ma lähen välja, tule natuke hiljem järele, tule köögi kaudu, siis ei paista kahtlane.»

Neiu noogutas ja läks sõbratari poole. Rein seiras Endlit, kes väljus vastutahtmist.

Endel kõndis mitu korda ümber aia. Kuid Hilja ei tulnud. Müra kambris oli mitmekordistunud. Ei olnud kuulda enam üksikhääli, sulasid mürra heledad naerukilkedki. Oli vist tujurohigi mõju avaldanud.

Hilja ei ilmunud. Endli hinges õõtsus uus kahtluste laine. Ei! hüüdis ta siis. Hilja teeskleb külmust tema vastu, et Reinu vaos hoida.

Endel sisenes, põksudes põnevusest. Seltskond oli koondunud pandimängudeks. Hilja ja Rein istusid ringis vastastikku. Rein lõkendas, oli vestiväel. Hilja viipas Endlit: «Tule siia!»

Kuid Endel tundis äkki noru- ja väsimustunnet. Kogu õhtu oli möödunud erilises pinevuses. Tema ja Hilja vahel pendeldav Rein oli mürgitanud mõnusa olemise. Kas Rein ei hakka oma visadusega Hiljale viimaks meeldimagi?

Vaevalt istunud, kaebas Endel Hiljale väsimust.

«Tahan koju minna,» ütles ta. «Tule, lase mind välja!»

Nad läksid teistele märkamatult esikusse.

«Vabanda, et pidid aias ootama!» ütles neiu. «Rein ei jätnud mind hetkekski rahule. Ta on päris joobnud. Nurus alles, et peidaksin ta kuhugi ja laseksin pärast oma tuppa.»

Hilja hingeldas. Endlil kerkis pähe veider mõte.

«Ma ei lähe minema. Teeskle vaid, nagu laseksid minu välja.»

«Mida sa kavatsed?»

«Ma . . . ma lähen ise sinu tuppa.»

Nooruk ootas vastuvaidlemist.

«Mine!» sõnas neiu vaikselt.

Endel pöördus ja ruttas trepist üles. Ta kuulis veel, kuidas Hilja sulges kägiseva ukse ja läks tagasi mängijate juurde.

Endli süda vasardas.

— — —

Kuuvalguses paistsid Hilja toa mööbli äärjooned. Kušett, väike pesukummut, tualettlaud, ümmargune peegel. Akna juures töölaud, sellel vihke ja raamatuid ning veel mingeid pisiesemeid.

Endli käekell näitas kuuvalgel pool üks. Nooruk istus lahtisele aknale ja ootas. Keha värises öö niiskusest. All räuskas grammofon, kuuldus lärmakaid inimhääli. Võib-olla tantsib Rein jälle Hiljaga.

Siis kostis aiast jutukõma. Tudeng seletas kellelegi midagi naermapanevat. Endel tõmbus sissepoole.

Hea ja hubane oli olla. Ta viskus kušetile ja sulges silmad. Helid mahenesid, taandusid ja peaaegu vaibusid. Kuskil lällutati imetasaselt: «Seal, kus rukkiväli lagendikul heljub . . .» Kas nägi ta und?

Ta oli tõesti maganud. Kuulatas. Eeskojast tõusis koolipoiste kähedaid hääli ja tütarlaste heledat naeru. Majauks kõmises, võti kriuksus. Siis kadus kõik. Talumatu vaikus. Kuni hakkas treppi mööda samme ülespoole tõusma.

– – –

Ja siis avanes tasa uks. Hilja hoidis sõrme huulil, läks akna juurde ja tõmbas kardinad ette.

«Tead, olin Reinuga hädas. Piinas mind. Sain teisest viimaks ometi lahti. Alles praegu lahkus.»

«Lahkus ta tõesti? Lubas ju enda kuskile peita ja . . .» Endli hääl katkes erutusest.

«Nägin, et läks teistega esikusse. Kindlasti lahkus.»

«Ei tea,» õigustas Endel oma kartust. «Rein on poiss, kes naljalt järele ei anna.»

Hilja naeris pilkavalt.

«Jäta oma igavesed arutlused.»

Ta tõmbas Endli oma embusse, et teda vallatult suudelda, ja tõukas siis eemale, et teda kelmikalt silmitseda.

Endel embas Hiljat uuesti ja anus ärevalt:

«Ma tahan . . . tahan sind vaadata . . . nagu sa . . . tõeliselt oled . . .»

Ning ta hakkas tüdruku kleiti lahti nööpima.

«Ma ei taha . . . ei taha . . . niiviisi . . .» Hilja hingeldas ja rabeles enda vabaks.

«Aga meie . . . meie armastame ju . . . teineteist . . .» veenis Endel tüdrukut.

Hilja vaatas noorukile päranisilmi otsa ja küsis nõutult ning abitult:

«Kas see. . . . kas see ongi . . . armastus? . . .»

Endel neelatas, nagu oleks solvunud neiu küsimusest, ja vastas jonnaka õhinaga:

«See on alles . . . armastuse algus . . .»

Hilja tõmbus tagasi, tõmbus kuidagi endasse ja sosistas leebelt, peaaegu et süüdlaslikult:

«Ära pane pahaks . . . aga ma ei taha . . . ei taha . . .»

Ta ei osanud või ei saanud edasi öelda. Ja pööras pilgu kõrvale. Vaatas kõrvale ja astus eemale. Ja seisis akna all, püüdes pisaraid varjata.

Endel kohmetus, silitas neiu pead ja pani käe tema piha ümber.

Väljas valgenes. Katused olid nõrgas härmas.

Endli peas sagis segadus. Hilja küsib: kas see ongi armastus? Võib-olla kahtleb ta Endli tundes, vahest ootab ja nõuab midagi muud, hoopis suuremat ja rohkemat. Aga miks ta enne ütles, et elu on alles ees? Kas mõtles ta sellega, et elu rebib nad nagunii teineteisest lahku?

– – –

Siis kostis alt tume mürts.

Endel ja Hilja võpatasid ja neiu puges nooruki lähedale, nagu otsiks varju.

«See on Rein,» ümises Endel.

Hilja väristas uskumatult pead.

Kuuldus toaukse paukumine.

«Kes siin kolistab?» nõudis tudeng unise häälega.

Vastuseks tuli tõepoolest Reinu sajatus.

«Lähme alla!» käratas Heldur.

See kostis trepilt. Tähendab, Rein oli enda peitnud ja hakkas nüüd Hilja tuppa ronima ja komistas pimedal trepil.

«Vaata, et lähevad veel tülli,» ärevles Hilja. «Pean järele minema.»

«Ei, mina lähen,» otsustas Endel.

«Mina lähen!» kordas tüdruk trotslikult.

Aga Endel tõmbas enda lahti ja ruttas trepist alla.

– – –

Kui Hilja saali uksele tuli, istusid noorukid kolmekesi diivanil. Istusid vaikselt. Isegi muhelesid. Kõrgepinge paistis kadunud olevat.

«Tule korraks!» kutsus Hilja venda.

Õde-vend lahkusid.

«Lai öö juba,» leidis Rein Endlile öelda. Millegipärast sosistas ta.

«Varahommik,» vastas Endel. Ta vastas samuti sosinal.

Aga siis kuuldus väljast, et tudeng ütles õele:

«Mis sa nendest hellitad?! Mõlemad näljarotid! . . .»

Tudeng ütles seda täie häälega, ja tuli arvata, et ütles meelega kõvasti.

«Ah jäta, ole tasa!» vaigistas teda õde.

Endel ja Rein vaatasid teineteisele otsa. Vaatasid teineteisele juhmilt ning jahmunult otsa. Rein kõverdas suud. Endel väristas tahtmatult õlgu.

«Lähme!» sõnas Rein otsekui nende katkenud kõneluse jätkuks.

Endel vaikis. Rein tõusis järsult. Endel viivitas, siis tõusis samuti.

Tudeng väljus köögist, nägi neid esikus ja küsis:

«Hakkas igav või? Hilja keedab kanget kohvi. See klaarib pead.»

«Me lähme minema,» teatas Rein ja vaatas tudengile jäigalt otsa.

Endel pööras pilgu ära. Ta kartis, et sealt paistab midagi, mille järgi võidaks teda murdunud meheks pidada. Ega ta olnudki murdunud. Ta alles näitab, näitab alles . . .! Ent ometi kartis ta, et silmist võiks praegu lugeda musta ja kibedat meeleheidet. Sellepärast pööraski pilgu ära.

«Kuidas arvate,» vastas üliõpilane haigutades. Ta haigutas üleolevalt, kätt suu ette panemata.

1934

REIBAS RANDEVUU

Üks rumal jõuab rohkem küsida,
kui kümme tarka vastata.

Kõigepealt ripub õhus range küsimus, ripub nagu kuldne pagarikringel:

– Miks peatus Kusti-Aadu kooli abiturient Luulik Tuulik (sünd. 6. XI 1914) talvekuu keskmisel kesknädalal kell 21.12 Kungla tänaval maja nr. 9 ees?

Ta ootas mainitud majast väljuvat Videviku akadeemikut Bella Uhma (sünd. 13. V 1918), kes viibis mainitud majas krt. 5 (stud. ing. Jüri Karman) inglise keele tunnis.

– Kas ilmus oodatu?

Tütarlaps – kleenuke, kelmikas – ilmus kell 21.17: palituhõlmad lahti, koolimüts kuklas, hambaread naerul.

– Kuidas avaldati jällenägemisrõõmu?

Bella, pärast piilumist vasakule ja hüvakule, kas ei liigu tänaval inimesi, tõusis kikivarvule, sõlmis käsivarred ümber Luuliku kaela ja surus nooruki suule tundmusrikka musu, kuna Luulik laskis vaistlikult põlved nõtku, vähendamaks oma kehalist pikkust.

– Kui kaua kestis suudlus?

Kella 21.17.55,1-st 21.18.06,0-ni (võrdluseks: Eesti rekord 100 m jooksus – 11,0 sek.).

– Millega lõppes suudlus?

Suudlusaistingule seltsis mõlemal subjektiivseid lisandusi, mis hävitasid naudingu.

– Milliseid lisandusi tajus Luulik?

Luuliku keel tundis maitset, mis on omane mehaanilisele segule: vesi + suhkur + koor + kakao.

– Mida järeldas nooruk sellest?

Neiul on alanud (õigemini: ta ise arvab, et on alanud) vananemisprotsess, mida tahab varjata võõbaga.

– Milliseid lisandusi tajus Bella?

Luuliku näol, eriti ülahuule piirkonnas, leidus tihedasti torkivaid tüükaid, mis kõditasid tütarlapse näonahka, provotseerides naerunärve tegevusse astuma.

– Kas neiu hakkas naerma?

Hoopis vastupidi: ta tõmbas näo mossi ja otsustas esimesel soodsal hetkel nõuda, nooruk raseerigu end hoolsamini, kui tahab pretendeerida džentelmeni ning kavaleri tiitlile.

– Kumb alustas esimesena keskustelu, kui nad hakkasid kõrvuti liikuma Kopli tänava poole, ja milliste sõnadega see algas?

Luulik küsis koduselt: «Noh, Bella, kuidas käsi käib?»

– Mida arvas Bella säärasest küsimisest?

Olevat üldse ebadiskreetne pärida daamilt nihukesi diskreetsusi.

– Kui Luulik oli selgitanud Bellale, et esitatud küsimus on harilikult ja oli nüüdki mõeldud tervitusena, millest ei tarvitse sugugi solvuda, mida kõneles ta siis üldiselt tervitamisel tarvitatavaist kõnekäändudest?

Eestlased tervitavad üksteist tavaliselt, nagu teada, küsimusega: «Kuidas käsi käib?»; venelased küsivad sageli: «Kuidas on asjakesed?» (*Как делишки?*); sakslased: «Kuidas läheb?» (*Wie geht es?*); inglased: «Kuidas te teete?» (*How do you do?*); prantslased aga: «Kuidas lähete?» (*Comment allez-vous?*). Itaalias ja Hispaanias küsitakse kohtumisel: «Kuidas te olete?»; Rumeenias tervitatakse: «Olete te terve?»; Rootsis kõlab tervitusküsimus: «Kuidas seisab?»; Taanis: «Elate te hästi?»; Hollandis: «Kuidas reisite?». Enamik rahvastest ei tervita küsimustega, vaid soovidega, nagu näit. afgaanid, kelle tervitusel «Mandana baši!» on ilus tähendus: «Ei peaks sa mitte väsima!», või pärslased, kes soovivad vastutulijale: «Ei peaks sinu vari kunagi lühenema!» Seevastu hiinlaste tervitus pole kuigi pidulik, vaid päris asjalik. Nad peavad nähtavasti sööki tähtsaimaks, sest nad küsivad kokkusaamisel: «Oled sa juba söönud (oma riisi)?» Veidraim tervitus on aga pärismaalastel Ida-Aafrikas, kus neegrid teretavad oma kaime: «Tere päevast, vana härg! Tere tulemast, suur härg!» Härg on nimelt nende silmis hinnalisim olend maailmas.

– Mida arvas Bella Luuliku referaadist tervitamisel tarvitatavaist kõnekäändudest?

Ta ei arvanud midagi, vaid teadis: kui üks isik peab seltskonnas jutulõnga oma käes üle viie minuti, siis nimetatakse seda harimatuseks ja viisakusetuseks. Mulier taceat . . . – aga kuhu jääb siis feminism?!

– Kuhu olid jalutajad sel hetkel jõudnud?

Kopli tänavale.

– Mis suunas mindi edasi?

Üles mööda Kopli tänavat.

– Kuidas maksis Bella Luulikule kätte viimase harimatuse ning viisakusetuse eest?

Ta hakkas noorukile loetlema selle vigu ja pahesid, millise toimingu jooksul jälgis tähelepanelikult käekella, et mitte kogemata üle viie minuti piiri sattuda.

– Mihukese pirni pani Bella Luulikule oma loetelu lõpul?

Ta nimetas poissi raseerimatuks hüpohondrikuks.

– Kui nooruk küsis, mida neiu mõtleb nende ränkade sõnadega, määrase aforismi esitas siis Bella?

Kui meesterahvas ei taha sattuda naispooltega saatuslikku vastuollu, siis ärgu unustagu nühkimast maatasa oma meessoo tunnuseid pealpool lõuga ja allpool nina.

– Millega põhjendas Luulik oma meessoo tunnuse, habemetüüka mahaajamatust?

Tahtega ja püüdega kasutada ratsionaalselt energia jäävuse seadust.

– Millises seoses võiks habemetüügas olla energia jäävusega?

Juurelgu igaüks isiklikult.

– Mis oli habemetüüka olemasolu tõeliseks põhjuseks?

Kusti-Aadu kooli teeneliste abiturientide passiivne vastupanu õppurite (s. t. mitteabiturientide) provokatsioonile.

– Keda nimetati või kes nimetasid ennast teenelisteks abiturientideks?

Teenelisteks, abiturientideks hakkasid ennast nimetama lõpuklassi koolipoisid, kelle kooliskäimise ajaline kestus oli edenenud tavalisest pikemaks mõnesuguseil subjektiivseil ja objektiivseil põhjustel ja kes olid jõudnud täisikka ning saanud hääleõiguslikeks kodanikeks (s. t. 20-aastaseks; võrdluseks: hääleõigus algab kodanikel – 20-aastaselt Saksamaal,

Šveitsis jm., 21-aastaselt Lätis, Poolas, Inglismaal, Prantsusmaal jm., 24-aastaselt Soomes, Leedus jm.).

– Milles seisis õppurite (mitteabiturientide, pealegi alaealiste) provokatsioon?

Levitati jutte, nagu ei kõlbaks täisealistel abiturientidel enam nühkida koolipinki, vaid olevat saabunud aeg «siirduda ellu»; kanti keelt, et täisealised taipavad ise oma sobimatust kooli nooruslikku miljöösse, püüavad aga siiski ajada kuidagi läbi, sest kevadel saadav atestaat meelitab mitte lahkuma; teati rääkida, täisealised salgavat oma vanust, varjavat oma lokkavat habemekasvu, kaapides oma koonu noaga paar korda päevas, tegevat mõne poisiliku mürtsugi, tekitamaks arvamust, et nad on niisama noored kui teisedki koolipoisid.

– Kuidas avaldasid täisealised abituriendid provokatsioonile vastupanu?

Nad ei pidanud oma seisusele vääriliseks astuda alaealistele laimulevitajaile vastu ei sõnavabaduse ega rusikaõiguse põhjal, vaid tahtsid näidata tegelike tegudega, et nad ei häbene käia koolis ja peavad end koguni eesõigustatud õppurkihiks; nad nimetasid end üleolevalt teenelisteks abiturientideks ja ei piiranud enam meeleheitlikult oma karvakasvu, sest igal korralikul seisusel peab olema oma väline tunnus, ja mis on silmapaistvam kui raseerimata habe!

– Kuidas suhtus Videviku akadeemik Bella Uhm Kusti-Aadu poiste koolisisesesse situatsiooni?

Bella katkestas Luuliku valgustavat vestlust ühtelugu vahelehüüetega, avaldades laitust alaealistele ja siirast tunnustust täisealistele «rootsi» poistele.

– Kuhu olid nad jõudnud pärast seda paeluvat keskustelu?

Tänavaristile Kopli–Telliskivi–Malmi.

– Mis suunas mindi edasi?

Mööda Kopli tänavat.

– Mida mõtles ja ütles Bella nüüd, mil teadis Luuliku habemes füsiognoomia reaalset põhjust?

Kui ühiskondlikud huvid nõuavad raseerimata habemetüügast, siis tuleb paratamatult loobuda isiklikest mugavustest.

– Kuidas ülistas Luulik Bella arusaamist ja ohvrimeelt?

Ta ütles: «Vaata, sa oled naisterahva sugune, kel oli üksainus suurrätik ja üksainus leivapäts; ja vaata, ta nägi inimese, kelle kodukoht oli langenud tuleroaks ja kel ei olnud

midagi selga panna ega midagi suhu pista; ja see vaene naisterahvas andis rahulikult oma suurrätiku ja leivapätsi hädalisele, et see ennast kataks ja oma kõhu täis sööks.»

– Millised olid Bella mõtted Luuliku mõtteist Bellast ja Bella mõtted Luuliku mõtteist Bella mõtteist Luulikust?

– Bella arvas enda olevat pahane Luulikule, aga ta teadis, et ta teadis, et ta ei olnud tõeliselt sugugi Luulikule pahane.

– Miks jäid mõlemad järsku seisma ja miks ei osanud nad enam midagi kõnelda?

Nad tundsid värinat ihul: neid kohutas külm hoovus maailmaruumis: tuhanded kraadid allpool absoluutset nullpunkti (–273,2° C): süveneva öö paisuv jahedus.

– Kui nad võtsid käe alt kinni, nagu oleks nõnda soojem, ja kui nad liikusid kiiremal sammul edasi, mis meenus siis Luulikule?

Talle meenus: ta oli unustanud illustreerimast Kusti-Aadu kooli ala- ja täisealiste vahelist võitlust arvuliste andmetega: teeneliste abiturientide liikumise elujõulisuse tagab täisealiste lõpetajate hulk: 20 aasta piirini on jõudnud ja jõuavad õppeaasta jooksul: ladina orientatsiooniga lõpuklassis 12 abiturienti (46,2% klassi õppurite arvust) ja vene orientatsiooniga lõpuklassi 10 abiturienti (50% klassi õppurite arvust).

– Milliseid mõtteid avaldas Bella täiseast?

Peab olema päris mõnus tunne, kui oled jätnud õnnelikult seljataha kaks aastakümmet: alaealised lähevad kadedusest lausa lõhki, täisealised aga hakkavad sinus juba nägema soovimatut võistlejat.

– Millised manitsevad sõnad ütles Luulik Bellale?

Neiu ärgu oodaku pikisilmi täisea aastaid, sest nooruspõlv on üpris tore aeg: sammud süütuna mööda elu kimbatustest ja kiusatustest ning viibid nagu unes; bioloogid räägivad: inimea tavalisest 70 aastast kulub 2/7, s. o. 20 aastat, noorusunele.

– Kuidas selgitas Bella oma arvamust?

Ta ei tunne piina oma noorusest, vaid kardab, et sõprus Luuliku-taolise meeldiva poisiga kannatab nende ebaloomulikult suure aastatevahe tõttu.

– Kuidas tõestas Luulik matemaatiliselt, et nende aastate vahe on hoopis tühine, ja millisesse eriskummalisse seosesse seadis ta oma ja neiu eluaastad?

Esialgu (a. 1918, Bella sünniaastal) oli nende aastate suhe

3,5 : 0; 1964. a. aga (kui L. on 50-ne ja B. 46,5-ne) oleks see suhe 12,50 : 11,82; 1989. a. (L. 75-ne ja B. 71,5-ne) oleks suhe juba 18,75 : 17,87; seega vahe üha väheneb, kuigi võrre suureneb. Kui aga oletada, et suhe jääks alati samaks, mis ta oli anno 1918, siis oleks L. jõudnud juba praegusel hetkel (mil B. on 16,5 aastane) 57,75 aastani; kuid 3,5 aasta pärast (kui B. on niisama vana kui L. praegu) oleks L. päris rauk – 70 aastat vana; a. 1947 (B. pöördeeas – 30-aastane naine) oleks L. turjal 105 aastat, seevastu a. 1992 (B. 75-ne) astuks L. 225. aastasse; arvates aga, et B. on visa hingega tots ja saab a. 2018 100-aastaseks, siis oleks L. juba 350-aastane. Kui B. kasutaks innukalt kõikvõimalikke noorendamisvahendeid ja jõuaks samuti 350 aastani (mis sünniks a. 2268), oleks L. tingimata 1225-aastane, olles ületanud Metuusala (elas 969-aastaseks) 256 aastaga ja peaks olema õieti sündinud anno 1043 meie ajaarvamise järgi (juutide 4803. aastal ehk muhameedlaste 461. aastal).

– Kas suutis Bella orienteeruda säärases arvuderägastikus?

Vaevalt küll.

– Kas suutis Luulik oma pika aruteluga tõestada neiule nende ealise vahe ohutust nende suhete püsimisele?

Vaevalt küll.

– Kuhu olid nad nüüd jõudnud?

Tornide väljakule.

– Mis suunas jalutati edasi?

Suurtüki tänava suunas.

– Millised sõnad kõneles Bella Luulikule Tornide väljaku «päikese» paistel?

Bella kõneles nõnda: «Armas poiss, ära võta pahaks panna, aga ma ütlen sulle lausa näkku, et sa peaksid pisut oma suud valitsema ja ei tohiks heatahtlikke kodanikke üle külvata oma jaburate mõtete pahnaga; näiteks mõni õrnanahalisem tüdruk minu asemel põgeneks ammugi sinu ligilähedusest.»

– Kuidas kaitses Luulik oma kolossaalset fantaasiat?

Kõigi olendite seast evib ainult inimene määratu, hiiglahüppeid võimaldava mõtlemisvõime, ja miks siis mitte seda tarvitada.

– Mida arvas Bella neistsinatseist mõtete hiiglahüppeist?

Neid harrastavad ainult geeniused ja idioodid, kuna normaalne inimene hüppab kehaliselt, musklijõuga ja kahes dimensioonis.

– Kuidas tõestas Luulik kehalise hüppamise mõttetust ja kasutust?

Inimene (homo sapiens) suudab hüpata ainult kaks-kolm oma kehapikkust; kirp (pulex irritans) võib aga hüpata mitusada korda kaugemale oma keha ulatusest. Võttes vaevaks võrrelda: umbes 1,80 m pikkune inimene, kui tal oleks kirbu lihaste tugevus, hüppaks kõrgust 60 m ja paari-kolme hüppega kaugust terve kilomeetri.

– Milliseid mõtteid arendati veel hüppamisest ja spordist üldse?

Mitte mingisuguseid, sest oldi juba jõudnud Suurtüki tänavale ja läheneti majale nr. 3, kuhu Bella Uhm mõtles sisseneda, sest tal oli harjumuseks nimetada sealset krt. 1 «oma» korteriks.

– Kuidas kõlasid nende viimased laused enne hüvastijättu?

Luulik: «Hüva ööd ja head und, sa pahur moraaliapostel.»

Bella: «Hüvasti pealegi, sa sõge poiss, kellest ma ei saa teps mitte aru, oled sa geenius või idioot.»

– Kuidas nad eraldusid, kui nad teineteisest lahkusid?

Nad seisid hooviväravas, kumbki erineval baasil, nende kehade suunad lõikusid kuskil ja moodustasid mingi nurga.

– Kui Bella sale kuju oli kadunud värava taha, mida kuulas siis Luulik – pani tähele – põksuval südamel?

Kingapaari ruttu kaugenevat tarmukat kõpsumist külmunud lumisel mullakamaral.

– Kui ei olnud enam midagi kuulda, määrase küsimuse asetas endale nooruk, ikka veel seistes samal kohal?

Kuhu minna, mida teha praegusel hilisel tunnil?

– Luuliku otsus?

Katsuda aimata, kus viibivad klassikaaslased praegu, ja toimida siis vastavalt sellele, milline toiming on kaaslaste juures ülekaalus.

– Kus viibisid, mida tegid klassikaaslased Luuliku arvates?

Tiuks Salumägi voodis,
Juku Kaasik – voodis,
Art Raudne – voodis,
Jass Appi – voodis,
Uunu Kannike – intiimses seltskonnas,

Raim Mürgel – samuti seltskonnas,
Uugu Kuldsuu – uurib filosoofilist kirjandust,
Erka Lust – kindlasti voodis,
Kunn Ämber – murrab voodis pead, miks tal ei vea,
Vohvs Prohvus – piinab viiulit,
Borka Priimus – tont seda teab, millise raamatu taga,
Ärps Okaspuu – intiimses seltskonnas,
Arvi Rüütel – probleemitseb,
Kutt Mutt – voodis,
Viki Puhaväär – Nõmme rongis,
Leont Virgats – seltskonnas,
Elm Kirikull – (mitte kooli-)raamatu taga,
Sass Ärm – (kooli-)raamatu taga,
Juula Leegu – õhku hingamas,
Paulus Press – treeningul.

– Kui oli selgunud, et enamik semusid on juba voodis, siis Luulik, olles teinud vastavad järeldused, olles hakanud kiiresti liikuma mingis suunas, olles komistanud vastu mingit takistust ja olles kukkunud käpuli, millist muistset iiri värsikatkendit ta siis endamisi ümises?

«Suil, suil, suil arun, suil go siocair agus suil go cuin!»

(«Käi, käi, käi oma teed, käi meelekindluses, käi ettevaatuses!»)

– Mis kell jõudis Luulik Tuulik selle maja värava taha, kus ta teadis end elutsevat?

– Kui ta torkas käe taskusse, kas ta leidis sealt hoovivärava võtme?

– Kuidas pääses ta hoovi, kas läbi värava (kui võti oli ikkagi taskus), kas värava alt (kui võtit ei olnud taskus) või üle värava (kui alt ei mahtunud)?

– Kui ta oli õnnelikult või õnnetult saabunud oma korterisse ja oma tuppa, kas puges ta siis kohe voodisse või – mis, kuidas ja miks?

Ah, silmad kipuvad kinni vajuma ja haigutus rebib suu lahti. Uuaaah!

1934

KAHEVAHEL

Jööpre taat jäi alevikupoodi kellegi Kõrveküla peremehega juttu puhuma, pojale Juhanile aga ütles käskiv-karmilt:

«Sina, poiss, mine nüüd koormaga koju. Minul on veel alevis üht-teist asjaajamist.»

Nõnda ta ütles – alevis, aga mitte alevikus. Ütles nõnda, pööras pojalt pilgu, pööras pooleldi seljagi.

Juhan-poiss võttis oma suitsupaki, tahtis vastata midagi mehiselt asjalikku. Kuid ei saanud sõnagi suust, nii väga oli rabanud teda isa üleolev kohtlemine. Tundis äkki, et polegi veel mees, vaid alles roheline poisike. Ruttas kohmakalt poest välja, häbist punetav.

Vabastas hobuse lasingu küljest, viibutas ähvardavalt ohje. Oli valmis loidu looma päitseist rebima, et aga pääseda rutemini kauplusest eemale.

Jõudis eemale kauplusest, möödus pagarist. Rahunes pisut, samm muutus tavaliseks raskeks. Kuid sisimas kääris edasi, silme ees virvendas.

Juhan on taadist tublisti pikem, aga see nimetab poisiks, olgu siis kodus, ent nüüd kutsub nõnda väljaski võõraste inimeste keskel, kohtleb nagu sulast.

Oleks veel vanust napisti või mehelikke omadusi, aga Juhan on ammu kaheksateist täis, suitsetab ainult paberosse, kaabib paar korda nädalas habetki ajada.

Juhan tammub mässav-hingeliselt koorma kõrval, ohjad peos. Sõnub endamisi: «Nihuke sigadus.»

Hakkab sadama harvu pehmeid ebemeid. Kõrb nilpab neid keelega, Juhan ei märka midagi.

Juhan on pikaldase loomuga. On ikka rahutu, solvunud, ajab rinna pingule, sammub rõhuga – tahab nii väga olla mees.

Jõuavad Juhan ja kõrb heinakoormaga teekäänule. Pöörduvad maanteelt külateele.

Siis kuulevad eemal selja taga pikka kellahelinat. Esmalt kuuleb kõrb, liigutab imestunult kõrvu. Juhan kuuleb alles siis, kui näeb hobuse veidralt kikkis kõrvu.

Juhan ei saa veel uudistavalt ümbergi pöörduda, kui juba kostab hele hüüd:

«Tee lahti, Jõõpre Juhan ja sinu setukas!»

Kõrb kallutab pead, Juhan vaatab tagasi. Näevad: järgneb neile õhetavapõseline tüdruk tõukekelgul, Mätaste Leida, valge kohev sall ümber kaela, valge barett tujukalt vasemal kõrval.

Tõukekelgu seljatoel on kell. Leida täristab seda vallatult, naerdes kõrinal.

Tuleb tüdruk Juhani kõrvale, on peaaegu niisama pikk. Ulatab poisile käe.

«Tere üle hulga aja,» ütleb Leida ja kiidab naeratades: «Sa kohe heinaveoga ametis.»

«Jah,» vastab Juhan, tahab naeratada vastu. Aga kohkub, tõsineb – mehele ei kõlba naer.

Astub siis määrdinud viltidega jõuliselt, mehiselt. Lausub põrinal:

«Kodused heinad kipuvad lõpule, tõin Ravassaarest heinamaalt lisa.»

Vaatab vargsi Leidale näkku, kas see märkab, et on muutunud raskeks tema samm ning tugevaks hääl, sest poisiaastad on jäädavalt seljataga.

Leida ei vaata Juhani poolegi. Lükkab oma kelku, hoiab pead kuklas, püüab suuga sadavaid helbeid.

Juhan tusastub, et ei nähtagi tema mehisust. Kuid vajutab endiselt järske samme. Vahest tüdruk lõpuks ikkagi märkab.

Kui ootus pikale venib, küsib Juhan Leidalt:

«Kus siis sina käisid, kelk sul tühi?»

Hobunegi vaatab küsivalt tüdrukule, nagu imestades, et see sõidab tühja kelguga, samal ajal kui tema peab rebima rasket koormat.

Leida pilgutab kõrvile rahustavalt silma, Juhanile aga ütleb:

«Käisin koolimajas, sain õpetajalt päidendiraamatu.»

Pärib Juhan tüdrukult üht-teist näidendi kohta, küsib, millal on pidu. Ise vehib parema käega laiu kaari, nagu niites.

«Sa oled tragi poiss,» ütleb Leida äkki, «peaksid hakkama ka tasapisi näidendis mängima.»

Juhan satub segadusse. Punastab tublisti, pomiseb:

«Mina ei hooli nende kehkamite kometist!»

Mõistab Juhan, et on ütelnud poisikeseliku lolluse. Näpib pahuralt koormast kõrsi, tõstab mütsi kuklasse – on hakanud järsku palav.

Tüdruk tunneb piinlikkust Juhani segadusest. Lükkab oma kelgu hobuse kõrvale. Hakkab silitama selle lumist lakka.

Kui Juhan kõhatab, tuleb tüdruk tagasi tema kõrvale. Naeratab andestavalt, küsib:

«Aga kes sul aitas koormat teha?»

Vastab Juhan, silmis tänulik läige:

«Taat, jäi teine poodi jalgu puhkama.»

Sammuvad edasi vaikides. Ainult kõrb nohiseb, vedades innuga rege, sest haistab kodu lähedust.

Kui härmas toomingate vahel kössitav Jõõpre hakkab paistma, nihutab Juhan enda Leidale lähemale ja kõneleb vaikselt, nii vaikselt, nagu ei peakski end meheks:

«Vaata, näitlemine on nihuke kunst, et igaüks ei saa sellega hakkama, ei oska kohe näidendit mängida.»

Vaikivad. Sammuvad kõrvuti. Kõrb rühib kodu poole, pea pingutusest ripakil.

Kui hobune hakkab kallama Jõõpre väravast sisse, noogutab Leida Juhanile kuidagi nukralt, nagu tundes kahju, et on lõpul nende ühine tee.

Juhan ulatab tüdrukule parema käe, teeb samas tahtmatult vasemaga, ohje hoidvaga, järsu nõksu, millest kõrb jääb seisma ja vaatab etteheitvalt tagasi.

Surub tüdruk poisi laia kätt, ütleb üllatunult:

«Küll sul on suur käsi, nagu täismehel kohe!»

Nõnda ütleb Mätaste Leida ja naerab heledalt. Annab kelgule tubli tõuke ja libiseb edasi mööda külateed.

Juhan seisab kohtlaselt, ei naera ega punasta. Seisab liikumatult ja vaatab läbi tiheneva saju kaugenevale tüdrukule järele.

Hobune tunneb ohjade lõtvumist, hakkab liikuma edasi, äratab ohjade hoidja tardumusest.

Tuleb lähedale ema, suurrätt ümber õlanukkide, hüüab: «Näe, poiss juba kodus!» ja küsib: «Kuhu taat jäi?»

Juhan vastab, taat jäänuvat poodi jalgu puhkama. Ja juhib kõrvi edasi küüni poole.

Kuulis küll, et teda kutsuti poisiks, aga ei teinud sellest väljagi, ei krimpsutanud põski ega siunanud mõttes.

Talutas hobuse koormaga küüni, pani värskest pakist suitsu hambusse põlema ja hakkas riisuma lumiseks sadanud heinu – laiad kämblad iseteadvalt ümber rehavarre.

1935

MINEK

«Tarvis tüdruk mehele panna,» ütles Külaotsa Villem naisele, just nagu kõneleks päris igapäevasest asjast.

«Mehele panna?» küsis naine Ann.

«Jääb vanaks, pole enam valida. Võtku viimaks ükskõik kes, mõni sulaspoiss või . . .»

«Aega on, las vaatab ringi ja leiab oma.»

«Juba kakskümmend üks, paras aeg.»

«Miks sa seda räägid?»

«Suitslepa Uugu lubas homme tulla.»

«Lubas tulla?»

«Kosja muidugi,» vastas Villem napilt. «Laupäeva õhtu ja . . . Oli jutuks.»

«Oli jutuks? Heldene aeg, kas sa olid nõus ja . . .?»

«Mis siin ikka oiata. Mehel peaks ju nägu ja tegu olema,» õigustas Villem ennast. «Ei ole vana, ei ole joodik ega looder ja koha peal pole võlgu ka.»

«Aga Mari ise?» leidis Ann.

«Mari ise!» imestas Villem. «Kui vähegi mõtleb, saab aru, et paremat ärgu lootku.»

«Aga tundmused ja kokkusobimine?» arutas Ann.

«Ah armastus? Raamatute loba! Kokkusobimine? Kui elavad, harjuvad ära. Mari on kaine ja asjaliku loomuga, tema ei usu muinasjutte.»

«Noor inimene ikka . . . Nõnda paari panna . . . Oma laps ju . . .»

«Oma laps . . . Ega ma halba siis . . .» pahandas Villem ja rõhutas: «Elu nõuab.»

«Elu . . .» ohkas Ann.

«Ma ometi lubasin,» kohmas Villem.

«Lubasid? Mis asja?»

«Noh, Uugule, et tulgu.»

«Et tulgu?»
«Kosja, noh.»
«Müüd nagu looma,» lausus Ann ja pööras mehele selja. Ning mõtles: nõnda me elame, nagu ei olekski inimesed . . .

. . .

Õu. Õhtu. Siin sumedas hämaruses ütles Villem Marile:
«Oleks aeg mehele minna, tütar.»
«Pakud kedagi või?» vaatas Mari isale mõistmatult otsa.
«Ega ma lausa paku,» kostis Villem. «Aga homme tuleb meile külaline.»
«Tuleb külaline? Kes?»
«Suitslepa Uugu. Kuidas ta sulle meeldib?»
«Parisnik,» ütles Mari. Ta ütles seda säärase põlgliku rõhuga, et kõik pidi selge olema. Ja lisas pilkavalt: «S i n u l e nähtavasti meeldib?»
«Oli juttu,» lausus Villem asjalikult. «Kiitis sind. On sind käte vahel hoidnud, sinuga tantsinud.»
«Mis sellest?»
«Kiidab sind. Lubas jah homme tulla.»
«Saada talle sõna: ärgu tulgu,» soovitas Mari.
«Ärgu tulgu?» pahandas Villem. «Ära kohe ütle, mõtle ikka enne järele.»
«Juba ma mõtlesin.»
«Mõtlesid? Millal siis?»
«Praegu.»
«Siukesi asju peaks nagu rohkem kaaluma.»
«Ja sina kaalusid, kui minu maha müüsid?!»
«M i s s u g u s e s t müümisest sa räägid?»
«Ega mina seda tea, missugusest. Ise peaksid teadma.»
«Mees nagu mehed ikka ja . . .» venitas Villem.
«Tead, isa,» ütles Mari ägedalt, «sa alustasid oma asja-ajamist valest otsast. Sa läksid ja küsisid, kas Suitslepa Uugu mind tahab. Oleksid pidanud enne küsima, kuidas ta mulle meeldib ja kas mina teda meheks tahan. Ära pane pahaks, ma ei mõtle sind õpetada, aga . . . Selle kohta ei olegi rohkem kõnelda.»
Tüdruk käänas enda viuhti ümber ja läppas jooksujalu majja.
Nii kärmeks ja kärsituks hakanud, ühmas Villem endamisi. Alati taltsas ja vaikne nagu talleke . . .

. . .

Oli alles pime öö, kui Mari puudutas magavat ema ja tõmbas käega, et tulgu kööki.
«Ema, ma lähen minema,» teatas Mari sosinal.
«Minema? Kohe?» ei leidnud ema Ann sõnu.
«Kohe jah.»
«Kuhu?»
«Küll ma leian, kuhu minna.»
«Nii äkki.»
«Ei hakka ma isa kosilast ootama.»
«Ei hakka, seda küll. Millal sa tagasi tuled?»
«Ei tulegi.»
«Ei tulegi!» Ema Ann ohkas.
«Ära kohku, ema,» ütles Mari mahedalt. «Ega ma midagi . . . Lähen linna, kooliõe juurde.»
Ema tundis oma tütart: otsustas ja läheb. Tahtis öelda: «Õnn kaasa!» Ei öelnud ometi. Mis õnnest praegu kõnelda. Õine salajane minek.
«Ära sa siis isa vihkama hakka,» püüdis Ann tütart mõjutada.
«Mis siin vihata.»
«Ta ju niisuke mõistmata . . .»
«Olgu pealegi,» arvas Mari ja arutas: «Temal ka lihtsam, kui ma nõnda lähen, ilma nägemata . . . Mis sa talle ütledki? Ütle: ärgu olgu kuri ja . . .»
«Küll ma . . .»
«Küll sa tead, mida ütled.»
«Kirjuta siis,» leidis Ann öelda, kui tütar oli juba kohvriga uksel.
«Siis kirjutan, kui on midagi kirjutada,» vastas Mari sumbunud häälel.
Anne silmad läksid alles siis märjaks, kui tütar juba värava avas. Värav kääksatas. Mari ei vaadanud tagasi.
Ei vaadanudki tagasi! Valus sähvatus raputas Anne südant.
Mari läks, kohver näpu otsas. Ning kordas üksisõnu: kui on midagi kirjutada . . . Kohver näpu otsas kaalus nii vähe. Aga süda oli raske nagu sepavasar.
Kui on midagi kirjutada . . .
Linna. Kooliõe juurde. Linnas on koolivend ka. Jaanus Laanepuu. Mõistlik poiss, tasane ja töökas. Üksainus arglik

suudlus ja tagasihoidlikud postkaardid uueks aastaks ning sünnipäevaks («Kuhjaga õnne! J. L.»). Muud ei midagi. Aga siiski? Aga siiski?!

Minna ja öelda: «Siin ma nüüd olen. Pidi kosilane tulema. Põgenesin ära.» Kohe paistab Jaanuse silmist, kas ja kuidas. Kohe paistab!

Lootust peab olema. Äsja tõusnud jaanikuise päikese all tundus hea ladus minna, kuigi kohver oli kerge ja süda raske.

. . .

Hommikul ei märganud Villem midagi.

«Mari läks öösel minema,» ütles Ann viimaks.

«Ahah,» vastas Villem huupi ja kohmitses ennast riidesse panna. Veidi aja pärast sõnas: «Väänik. Mis ta ise ütles?»

«Mis ta ikka ütles,» lausus Ann. «Palus sind tervitada.»

«Tal siis mõni teine?»

«Ei tea.»

«Sa ei küsinud?»

«Ei küsinud.»

«Aadressi ei andnud?»

«Ei andnud.»

«Mis ta kaasa võttis?»

«Kohver oli näpu otsas.»

«Kas küsisid, millal tagasi tuleb?»

«Küsisin. Ei tulegi, ütles.»

«Kui ütles, siis ei tulegi.» Ning Villem noogutas, nagu oleks säärase asjalooga päris rahul.

«Kas raha andsid?» päris siis.

«Andsin. Kümme krooni. Rohkem mul polnud.»

«Vä-ähevõitu,» venitas Villem ja vaikis pikalt.

Ann arvas:

«Eks kirjuta kiri, saada poisiga sellele Suitslepa Uugule.»

«Ei saada,» trotsis Villem. «Tulgu, kui tahab. Eks ta siis kuule.»

«Tee, kuidas paremaks pead.»

«Ja pole sul tarvis tema pärast midagi valmistada ega küpsetada. Õige mul külaline, keda kostitada.»

«Seda muidugi,» nõustus Ann.

«Tüdrukust kahju,» ümises Villem. «Aga kange, ei vannu alla.»

«Niisuguseid asju ei tohiks nagu tagaselja ajada,» rõhutas Ann vaikselt.

Paistis, et Villem ei kuulnudki seda ütlemist. Ta jätkas oma mõtet:

«Kange. Ega ta hätta jää, rabeleb välja.»

Tuba hämardus. Paks pilv kattis taeva.

«Hakkab vist sadama,» leidis Villem ja kiirustas välja, nagu oleks midagi kiiret ja tähtsat õiendada.

Ema Ann mõtles: viimaks hakkabki sadama, teekäija saab märjaks.

1936

SUUR LÕKE

Läksime ja läksime. Tee keerles ja käänles. Tuul tuhises. Kohati puhus tuul näkku, paiguti lõõtsus vasemalt ja tükati hüvakult. Lõdisesime külmast.

«Olen natuke väsinud,» ütlesid sa.

Vaatasin sind kõrvalt: sa sammusid üsna aeglaselt, küllap olid väsinud rohkem kui natuke.

Oleks tarvis puhata, mõtlesin. Aga varjualust ei ole, ei ole hoonet ega metsatukka, ning lagedal puhates hakkab veelgi külmem.

Siis nägime tee ääres kustunud tuleaset. Ei paistnud ergavaid süsi, ei immitsenud suitsu. Ainult hunnik jahtunud tuhka.

Sa ütlesid rõõmsalt ja õhinal:

«Teeme tule uuesti üles. Siis saame sooja.»

«Tule? Millest?» küsisin ma nõutult. «Külmast tuhast ja mustadest tukkidest ei saa mingit tuld.»

Sa noogutasid vaikides. Võtsid siis tahmase oksa ja hakkasid tuhka liigutama. Hakkasid tuhka kokku kuhjama.

Ma ei saanud hoopiski aru, miks sa seda teed.

«Mida sa tuhlad?» küsisin.

«Kogun tuha keskele kokku,» ütlesid sa. «Et tuleaseme süda ära ei jahtuks. Küllap siin südames hõõgub mõni säde. Aga olgugi üksainuke säde, sellest tõuseb lõke. Päris suur ja kõrge lõke.»

Siis jäid sa seisma, selg vastu tuult. Ja ütlesid:

«Olen tuule pool ees, et kõle tuul tuleaseme südant ei jahutaks. Sina aga mine kuivi oksi korjama.»

Nõnda sa seisid: selg vastu nõeluvat tuult ja silmis trotslik sära.

Ma läksin oksi korjama.

Ja rohkem seda unenägu ei olnudki.

Aga ma teadsin unes ja teadsin ärgates, et sellest saab suur lõke, kõrge ning tuline. Saab suur lõke sellepärast, et sina hoiad ja kaitsed tuleaseme südant.

1938

TIIBADETA

Nägin und. Lillelise aasa kohal lendles palju liblikaid. Sa seisid keset lilli ja liblikaid ning mõtlesid.

«Mida sa mõtled?» küsisin ma.

Sa ütlesid vaikselt:

«Ma mõtlesin seda: liblikad lendavad, aga ei laula, ja miks nad ei laula?»

«Miks peaksid nad laulma?» imestasin ma.

Sa vastasid uneldes:

«Nad lendavad nii kenasti, et tekib mõte: nad laulaksid hoopis ilusamini kui linnud.»

Ma ei tabanud sinu mõtet ja puhkesin naerma:

«Sa laulad küll, aga miks sa ei lenda?»

«Miks peaksin ma lendama?» küsisid sa tõsiselt vastu. «Miks peaksin ma lendama, kui mul tiibu ei ole?»

Ma ütlesin narritades:

«Sul pole nokka, ometi laulad. Sul pole tiibu, aga võiksid sellest hoolimata lennata.»

Sa kibrutasid kulme ja kostsid:

«Vaata, et lendangi. Võtan kätte ja lendan.»

«Nonoh!» noomisin ma ja lisasin targalt: «Eks selleks ole mõndagi tarvis.»

«Hakkamist on tarvis,» väitsid sa.

«Mis see hakkamine ongi?» küsisin.

«Tahe. Ind. Julgus. Vaimustus.»

«Jaa . . . Ei olegi palju.»

«Tuld on samuti tarvis. Pisut tuld. Kas või tillukest sädet.»

«Või tuld ka!» ütlesin ma ikka veel naljatoonil. «Tuli on ohtlik asi.»

Sa vangutasid pead ja avasid suu, et midagi öelda, aga surusid siis huuled kokku ja neelatasid. Ega öelnud midagi, ei öelnud mitte kui midagi.

Sa vaatasid mulle kuidagi nukker-noomivalt otsa ja sinu silmis välgatas miski, millele ma ei osanud nime anda. Siis lehvitasid sa käsi ja tõusid liblikate sekka hõljuma. Sa pöörasid pead, heitsid selja taha trotsiva naeratuse, kerkisid üha kõrgemale ja kõrgemale ja kadusid nagu vilgas lind teispoole metsa.

Jäin aasale. Kuigi lilled kirendasid ja liblikad sagisid endiselt, oli mul sinuta igav.

Miks mitte sulle järele lennata!

Ma tahtsin lennata. Indu oli mul küllalt. Teadsin, et jätkub julgust. Ning tundsin, et koguneb vaimustustki.

Tõstsin käed, et lendu tõusta. Upitusin kikivarvule. Võngutasin käsivarsi. Aga taldu kammitses tinane raskus ja käsivarred langesid raugelt alla.

Istusin rusutult künkale. Mõistsin, et midagi jäi puudu. Mul ei olnud tuld, mis oleks tahet läitnud, indu ja julgust sütitanud ning vaimustuse leekima pannud. Ei olnud elavat tuld, mis oleks tiibade jõuga siniõhku tõstnud.

Sinul oli tuld. Sa olid ise tuli. Aga sind ei olnud, sa olid ära lennanud.

Istusin künkal. Igavlesin. Kurblesin. Vajusin taas sügavasse unne.

1939

OMA KIVI

Oma tuba . . . Oma maja . . . Oma hobune . . . Oma auto . . .

«Oma saart aga mina ei leia,
oma unistust ilusat . . .»

Meie leidsime o m a kivi päris juhuslikult.

Tol aprillipäeval tulime liivaluidete vahelt, jõudsime kaluriküla taha, nägime laia siledat raudkivi ja istusime sellele jalgu puhkama. Ei teadnud me sellest kivist midagi tähtsat ega erilist arvata. Mõnus oli istuda. Lihtsalt istuda, nägu vastu laskuvat päikest, helklevat merd ja lõõskavat taevakaart. Istusime kõrvuti vaikselt ja raugelt, nagu oleksime juba kõik oma lõõpimised lõõpinud ja hullamised hullanud või nagu oleksime pikast teekonnast väsinud. Hea oli, rahulik ja hubane. Päike ei kuumutanud enam, soojendas ainult. Lained rullusid vastu kive, ei tormanud.

Istusime kaua. Ei tõusnud isegi siis, kui päike loojus ja taevas värvus purpurpunaseks. Istusime uneldes, nagu oleksime ise kivinenud ja elaksime koos kiviga pikka ning igavest elu.

Siis tõusime ja tulime ära.

Aga teisel päeval nimetasime selle lameda kivi otsekui kogemata oma kiviks. Ning lubasime, et läheme järgmisel pühapäeval jälle oma kivi juurde. Ei saanud siiski minna, oli tormine ilm. Alles ülejärgmisel pühapäeval läksime.

Oleme käinud seal varakevadel, suvel ja sügisel, talvel mitte. Talvel on kivi paksu lumekatte all, magab nagu karu koopas.

See suvi möödus kiiresti ja me ei leidnud aega kivi külastada (oh mis palju oli muid käimisi ja teisi tegemisi). Alles nüüd, oktoobris, läksime ja istusime jälle kivil. Juhtus väga

haruldane ilm olema. Päike kuumutas nagu suvel. Kivi õhkus soojust, õhkus soojust katsudes ja eriti istudes. Oli taas mõnus-hubane olla.

Sa kõnelesid väikesest tüdrukust, kellele ei meeldinud rongisõit; rong sõitis üle silla ja alati värises pisike tüdruk ning kartis, et sild variseb kokku ja rong langeb jõkke; ja tüdruk hingas kergemalt, kui sillast üle jõuti; väike tüdruk olid sina ise.

Ma jutustasin kolmeaastasest Jaanist, kellega elan ühes majas; Jaan tuleb, ei tereta, vaid küsib otsemaid: «Kas oled kodus?»; ja kui öelda: «Ei ole kodus, sõitsin linna,» siis hakkab poiss naerma ja vastab: «Ära peta, oled küll kodus!»; hakkab mööda tuba marssima ja oma töödest-tegemistest pajatama; siis leiab: «Ma pean nüüd minema,» ja lahkubki; uksel aga ütleb: «Head õhtust!» hoolimata sellest, kas on päev, õhtu või koguni hommik; ja kui kodus hakkab igav, tuleb varsti jälle, vestleb natuke ja lahkub siis uuesti, öeldes: «Head õhtust!»

Siis rääkisime millimallikaist, rohutirtsulaulust, riisikaist, võilillemängust, tuttavast kingsepast ja hapukapsasupist, mis on meie mõlema meelest parim toidupoolis.

Me jutlesime koduselt ja igapäevaselt, ei otsinud erilisi sõnu ega paisutanud häält, ei lugenud peast luuletusi ega laulnud.

Poeet ütleb:

«See armastus sinu ja minu vahel on lihtne kui laul.»

Tundub, nagu oleks see meie kohta öeldud.

Ja äkki leidsime lihtsa ja samas üllatava mõtte ning sõnastasime selle ühiselt: meie kivi, millel praegu istume, on üpris vana, tema vanust võib arvata mitte tuhandeile, mitte miljoneile, vaid miljardeile aastaile; ta on ratsutanud miljoneid aastaid jääliustike turjal, on veerenud miljoneid aastaid sügaval merepõhjas ja on lebanud siinsamas laheserval tuhandeid aastaid ja jääb siia veel mõneks tuhandeks aastaks; ja tuhandete aastate jooksul on sellest kivist mööda käinud tuhanded inimesed ja paljud on vastu teda komistanud ja paljud temal jalgu puhanud; aga võib-olla on seda harva juhtunud, et kaks inimest tulevad ja istuvad temal koos, tulevad jälle ja korduvalt ning istuvad aina koos; võib-olla leidus säherdune imelik inimpaar kaks tuhat kolmsada viiskümmend seitse aastat tagasi ja nüüd oleme meie uuesti säärased iseäralikud;

ning võib-olla on kivil eriline tahke-kivine mälu ja ta mäletab omakombel toda ammust paari ja hakkab samuti meid teadma ning mäletama tuhandete ja miljonite aastate jooksul . . .

Selle oma lihtsuses ja kentsakuses võluva mõtte leidsime nüüdsel suvesoojal oktoobripäeval ja olime sellest mõttest pisut heitunud.

Sa ütlesid:

«Aga kui kivil on tõepoolest eriline taip ja eriline mälu . . . Mis me oleme siin kokku rääkinud ja lobisenud! Natuke piinlik.»

«Muidugi on kivil oma taip ja mälu,» arvasin ma. «Kindlasti peab ta meeles, et maailma parim toit on hapukapsasupp.»

Oma kivi nagu oma saar keset õõtsuvat merd . . .

1940

KEVAD JA SAAPAPEALSED

Mees vaatas roheliseks laiunud pungi, alles taastatavaid ja juba kohendatud maju ning tõttavaid inimesi. Aga neiu tema kõrval ei näinud ilma ega inimesi, ta mõtiskles.

Kui näis, et Saima ei kavatsegi juttu alustada, küsis Heldur:

«Ümberringi lai kevad, aga sina ei näegi. Mida sa mõtled?»

«Arutan saapapealseid,» ühmas Saima, pead käänamata.

«Kevad ja saapapealsed,» muigas Heldur.

Küllap see oli etteheide: noor inimene keset puhkevat kevadet tuustib mõtteis saapais, nagu päeval ei saaks küllalt nahka sõrmede vahele ning parkimishõngu ninna ja kopsugi.

Saima kõndis veel tüki maad kipras kulmul, siis naeratas ja tegi jutuotsa lahti:

«Poleks saapaid ja saapavabrikut, poleks ka meie tutvust.»

«Tühi juhus,» lõi Heldur käega. «Et mutt sokutas mulle teie klubiõhtu pääsme ja et ma seal tutvusin sinuga, selles pole teeneid vabrikul.»

«Just on teened!» kinnitas Saima. «Kõik tuli seetõttu, et töötasin sinu emaga ühes osakonnas.»

Neiu astus mõned reipad sammud, nagu võtaks hoogu pikemaks hüppeks.

«Tirin sinugi peadpidi meie vabrikusse,» algas ta äkki rühikal toonil. «Süüdi on sinu ema, temast ma siin kogu aja mõtlesingi. Sa ju tead, et töötame ühes osakonnas ja üht laadi masinalgi.»

«Jäta järele,» .sõisatas Heldur. «Ma ei taha nina toppida naiste tülidesse.»

«See pole tühipaljas tüli, vaid suur arusaamatus,» jutustas Saima. «Tead, enne maid juhtus, et sinu ema täitis nädal aega või pisut rohkemgi normi 170 protsenti. Aga nüüd: jälle vaevalt sada, nagu ennegi, ei karvavõrdki rohkem. Näis,

et Kati Vaigust saab lööklane, mai puhul teda premeeritigi. Kuid nüüd ajab nagu mingit kiusu ja nokitseb endistviisi. Küsisime, miks siis niimoodi. «Paar päeva ju võib nõnda rabelda, aga pikaks ajaks ei ole enam vanades kontides jäksu.» Nii ta vastas.»

«Õige mul asi, mida arutada,» laitis Heldur. «Mis seal muud: vanainimene katsus ja proovis ja tundis siis, et ei tule toime.»

«Mis vanainimene,» osatas Saima. «Alles viiekümneaastane. Lihtsalt jonn või tuju. Aga miks?»

«Tujukas on ta vahel küll,» oli Heldur nõus. «Aastate jäljed – raske elu hakkas närvidele.»

«Nagu vabrikuski,» meenutas Saima. «Küsime ja pärime, ta vastab: «Vanad pesunaise sõrmed jooksvat täis, mis te neilt nõuate. Tehke ise!» Ütleme, et õpetagu meidki, tema vilunud tööline, meie alles algajad. Nähvab: «Mis siin õpetada. Te katsute masinat küüneotsaga – määrib näpud ära. Kruvige lahti, proovige ja timmige, küll siis õpite selgeks.» Ja mulle torkas päris vihaselt: «Ega nii tööd õpi, kui mõtted aina poisi kaela ümber kinni.» Noh, mis sa nüüd kostad?»

«Pahandasite teda oma pärimistega,» muheles Heldur.

«Mulle aga näib,» oletas Saima, «sinu emale ei meeldi, et sa minuga väljas hulgud.»

«Nii võib ju vabrik seisma jääda!» naeris Heldur. «Vanamutt ei salli, et poeg jalutab kellegagi, ja suures vihas jätab normid ületamata ega õpeta ka nooremaid. Ära pane pahaks, aga sa . . . noh, liialdad.»

«Kuid mis tal minu vastu on?»

«Sa paistad ehk talle veidi peen ja eblakas.»

«Mis sõna see on?»

«Ta ütleb vahel oma vabriku tüdrukute kohta: kui tänaval vastu tulevad, nii eblakad, et ei tunnegi enam. Või näib talle, et sinagi oled üks nendest, kes katsuvad masinat küüneotsaga.»

«Ärgu arvaku!» sähvas Saima. «Eks tahvlil ole näha, et 150 protsenti. Seda ikka palja küünega ei saa.»

Natukese aja pärast ütles Heldur:

«Too lause, et «kaela ümbert kinni», ma arvan, pudenes ehk sellest, et vahel ma olen tõtanud välja ja pole pliidipuid teinud. See ju ikkagi minu amet, aga mõndapuhku on ta pidanud ise sae ja kirvega jändama.»

Siis Saima otsustas:

«Tänasest peale ei tohi sa mind enne otsima tulla, kui kodune küttevärk on korras.»

Nad olid jõudnud linnaservale aiamaalappide kanti. Keerati ümber. Nüüd leiti mahti kastanipungi ja pihlakalehti silmitseda. Ning Heldur arvas, et tänaseks on rahu vabriku- ja normijutust.

Aga ei. Veel polnud sellised jutud lõppenud. Saima jäi äkki seisma ja ütles ametlikul toonil:

«Teiseks otsustame nii: sina uurid välja, kuidas su ema jõudis 170 protsendini, mis ta selleks tegi ja ette võttis. Vii jutt osavalt töö juurde, uuri, vahest tegi midagi masinaga.»

«Mis mina tean teie voodriõmblusmasinaist,» puikles Heldur, «need nagu mängukannid minu treipingi kõrval.»

«Pea meeles, kui ta nimetab mõnda osa või mutrit.»

«Tont võtku, laod mulle raske salakuulaja-ameti kaela, aga palgast ei kõssagi.»

«Palk vastab tööle ja teenetele,» pilutas Saima silmanurka ja tõmbas naerukurru põske.

«Eks ma siis vaata,» ümises Heldur.

Saima pidas seda nõusolekuks ja naeratas uljalt nagu võidumees kunagi.

– – –

Kati Vaik pidi nii mõnelgi päeval õlgu kehitama ja hakkas mõtet hauduma: mis see teravasilmne tüdrukusäde, Õunpuu Saima, seisatab tema lähedal, mida ta küll jälgib ja uurib? Aina vaatab, kuidas tema laualt saapapealseid tõstab, kuidas neid masina vahele torkab, seal käänab ja vuristab ja siis valmina teisale paneb. Mis siin ikka vahtida?

Kord seisatas Kati Saimagi masina kõrval, pani ühe käe puusa ja jäi tüdruku tööd sihtima. Tohoh, küll on ikka õlitanud, õli keeb aukudest üleski!

Kati astus lähemale ja küsis selgelt ning kõvasti läbi mürina:

«Kas lahti ka võtsid?»

Saima tõstis pilgu pooleli töö juurest ja raputas pead, endal imestuseläige silmis.

Kati pani suu tüdruku kõrva lähedale ja õpetas heatahtlikult:

«Tee lahti ja uuri. Küllap on võllinurkades nõge ja tolmutorte. Aja jooksul koguneb.»

Ütles ja läks. Saima tuju kerkis sellest õpetusest.

Pärast tööpäeva jõudis tänaval Saimale järele lillelise pearätiga naine. See oli Kati Vaik. Ta astus tüdruku kõrvale.

«Sain noomida,» ütles siis Kati ja kohendas rätisõlme.

Saimal oli veider olla, ta ei saanud toime küsimusega, et kes noomis.

«Poiss, see Heldur, võttis läbi,» jutustas Kati. «Ma olevat krõbeda ütlemisega seal vabrikus. Noh, mõnikord ju ütlen neile preilikestele.»

«Mis preilikesi meil ikka,» leidis Saima. «Ei mina küll ennast preiliks pea.»

«Hea küll, ega ma sinust. Ega sina sõrmi hoia, seda ma täna vaatasin.»

«Kas Heldur soovitas vaadata?»

«Ütles jah, et tema ei usu, et sina, ma vaadaku oma silmaga. Ja sedagi tunnistas, et saanud käsu puid lõhkuda.»

Saima üsna punastas selle jutu puhul. Kati aga tõmbas õhku ja jätkas:

«Ma ei saa aru, mis kõned need on noortel inimestel kevade ajal – masinatest ja puulõhkumisest.»

Siis võttis Saima südant põhjalikumaks selgituseks:

«See tuli nii, et ma mossitasin ja kurtsin, et sina olid vabrikus nii krõbe. Nüüd ma saan aru, et ega sa minu vastu. Lihtsalt olid väsinud või pahur, ja mis nad siis pärivad ja tüütavad. Kui teistele ütlesid, mis siis mina teistsugune, et mulle ei tohi. Aga ma, rumal, võtsin südamesse.»

«Olen jah vahel terava sõnaga,» tunnistas Kati, «aga ega ma halba mõtle.»

Kui nad olid läinud tükk maad vaikides ja Kati oli kobanud mitu korda rätisõlme, ütles ta:

«Kuule, sul noorem pea ja ... ütle õige, mis sina meie normidest arvad.»

«Kas Heldur ka sellest?» küsis Saima omalt poolt.

«Ei hoopiski, ma ise mõnikord mõtlen,» ütles Kati. «Ma arvan seda, et kui me neid kangesti ületame, siis ehk tehakse uus ja suurem norm.»

«Miks uus norm?» imestas Saima.

«Aga Tõldsepa Milda rääkis, et kui aina ületame ja ületame, siis tõstetakse normi. Et kus selle kulu ots, maksa aina lisapalka.»

«Ei mina seda usu,» väitis Saima. «Vanasõnagi ütleb: kuidas töö, nõnda palk.» Mõtles pisut ja küsis siis: «Kuule, mis sa arvad, kas masinate puhastamine ja reguleerimine on tähtis?»

Nüüd asus Kati pikalt-laialt seletama, kuidas tema masin hakkas pärast puhastamist pehmelt ja sujuvalt töötama. Muudki oleks vaja korraldada. Praegu küüruta ja kooguta, kui pealseid võtad, – alust vaja tõsta. Lisaosade kast on keset tööruumi igal sammul tüliks, – selle võiks mujale asetada. Noorematele töölistele tuleks näidata masina hooldamist (praegu näiteks rikuvad nõelu) ja paremaid töövõtteid (hoiavad pealseid valesti).

«Sa, Saima, oled tragi tüdruk,» lisas Kati, «peaksid sellest rääkima.»

«Kellele siis?»

«Meistrile, sellele ükskõiksele unekotile, pole mõtet. Aga ehk tehnilisele juhatajale.»

«Miks mitte sa ise?»

«Ehk hakkavad kursusi pidama ja panevad seal kõnelema. Seda ma ei taha.»

«Keda sa kardad? Et mõned, nagu too endine poodnikuproua Tõldsepp, ehk muigavad. Nihukestele lihtsalt vilista. Kui ise ei hooli paremast palgast, siis ärgu teistele prügi silma ajagu.»

Kati kaalutles mõttes ja ütles kätt viibutades:

«Egas see võimatu olegi, et igaüks täidaks rohkem normi ja teeniks paremini.»

Saimagi mõtles, leidis hea väljapääsu ja ütles:

«Aga kui mõni asjamees, tehniline juhataja või keegi teine, sinult kui vanemalt tööliselt küsib, kuidas oleks parem. Kas sa siis ütleksid kõike seda?»

«Miks siis mitte.» nõustus Kati õhinal. «Iga aus inimene ütleks. Siis poleks ka kellelgi ette heita, et topin oma nina.»

Saima aga mõlgutas mõtet: kas siis tõesti vanad inimesed on nii kaalujad, et iga poe-Milda arvamine on tähtis? Edasi mõtles: hea, et tuli sellisele vahepealsele väljapääsule, Kati poole pöördumise mõttele.

Teelahkmel ütles Kati Vaik Saima Õunpuule, kiskudes naeruga vöödid põskedes veelgi sügavamaks:

«Ära sa neid vabrikusekeldusi jälle Heldurile pajata. Näe, hakkab teine pärima. See ikka meie sisemine asi. Nojah, eile juba pinnis ühte ja teist. Ikka masinatest ja . . . Ei ma rääkinud talle midagi, sain päris tõredaks. Eks teil, noortel inimestel, ole muudki juttu.»

«Hea küll, kui juhtume vahel kokku,» ütles Saima näiliselt ükskõikselt, «eks me katsu siis muud juttu ajada.»

«Aga mõnele asjamehele võiksid homme rääkida meie õmblusmasinaist,» hüüdis Kati juba minekul rahulikult naeratades.

– – –

Samal päikesepaistelisel õhtul juhtus, et Saima Õunpuu sai puiesteel kokku Heldur Vaiguga.

«Mis siis täna on kõneaineks?» küsis Heldur.

«Kevad ilma saapapealseteta,» muigas Saima.

«Seega kõigest muust, mitte aga vabrikust?»

«Olgu ainult informatsiooniks öeldud: paistab, et me sinu emaga tegime sõnatu lepingu.»

«Ah et töö asjus?»

«Just töö asjus.»

Rohkem nad vabrikust ei kõnelnud. Oli rõõmsailmeline õhtu ja noortel inimestel leidus tõesti muudki vestlemist ning vaatamist.

1946

PÄRIS IMELIK TUTVUMINE

Oli linn, oli udune hommik, oli igav ja nohune meeleolu.

Ja siis tuli keegi ja küsis kaks margiga ümbrikku.

Helgi ei vaadanud küsija poolegi, andis ümbrikud ja võttis raha.

«Lubage veel kaks margiga ümbrikku,» öeldi ametlikul häälel. Helgi vaatas tiidsasti üles.

Noormees tänas, oli kramplikult tõsine.

Tal on hõredad ülahambad, märkas Helgi ja mõtles: ei taha hambaid näidata, sellepärast ongi tõsi-tõsine.

Teisel hommikul küsiti jälle:

«Palun, lubage kaks margiga ümbrikku.»

Helgi andis. Vaatas kiiresti – vilksti.

«Lubage veel kaks margiga ümbrikku.»

Helgi ei tõstnud enam pead. Oli jäik ja uhke. Säärane tembutaja, arvab, et paistab huvitav.

Kolmandal, neljandal ja viiendal hommikul seda noormeest ei tulnud.

Siis tuli. Küsis jälle kaks margiga ümbrikku ja muigas pisut. Helgi andis ja jäi lisa küsimist ootama.

Lisa küsimist ei tulnud, noormees naeratas ja vabandas:

«Ei ole aega rohkem kirjutada.»

Helgi mornitses. Teeb ennast tuttavaks, veidrik! Helgi ei öelnud sõnagi.

Oli laupäev ja noormees ütles:

«Head nädalalõppu!»

Helgi ei vastanud.

«Ma soovisin teile head nädalalõppu,» ütles noormees mahedalt.

Helgi mõtles: kas noogutada või öelda tänusõna? Ei seda ega teist, tuli hoopis köhahoog.

Noormees lausus:

«Kui päike paistaks, oleks teil hoopis parem meeleolu, eks ole?»

Noogutas kergelt hüvastijätuks ja väljus.

Säärane mühkam! Peab ennast ei tea milliseks ilukõnelejaks ja Helgit isuäratavaks fruktiks, et võta ja hammusta.

Teisipäeval tuli noormees uuesti. Pisut enne kella üheksat nagu alati. Küllap ruttab tööle ja kiirustab enne postkontorist läbi.

«Palun kaks margiga ümbrikku.»

«Palun.»

«Palun veel kaks. Teil on vähe kundesid.»

«Suvi.»

«Kas suvel ei kirjutata kirju?»

«Vist vähem.»

Noormees tänas Helgit vastuste eest leebe naeratusega. Noogutas hüvastijätuks ja lahkus.

Ja Helgi kahetses, et oli tõsine olnud ja väga napilt vastanud.

Ega ta, see noormees, olegi nii ülbe ja pealetükkiv. Kui ta seda oleks, lõmpsiks ta juba ammugi igasugu totrusi.

Nõnda mõtles Helgi teisipäeval. Kolmapäeval noormees ei tulnud. Neljapäeval tuli ja ütles:

«Palun lubage kolm margiga ümbrikku.»

Helgi küsis tuttavlikult:

«Miks ainult kolm?»

«On tarvis kirjutada kolm kirja,» vastas noormees asjalikult. «Emale, vennale ja koolivennale.»

Helgi naeratas ja kohkus: oleks peaaegu küsinud, et miks mitte tuttavale tütarlapsele.

«Kas teie ka kirju kirjutate?» küsis noormees.

«Mõnikord kirjutan.»

«Kellele?»

«Emale. Õele.»

«Ja veel?»

«Kooliõele ka.»

«Ja siis . . .» ütles noormees muiates, «teisele kooliõele ja . . . koolivennale ka. Kas saadate pikki kirju?»

«Mis mõtet on pikkadel kirjadel?» küsis Helgi vastu.

«Eks ole,» nõustus noormees, «parem juba lühidalt ja tihemini.»

Noormees mõtles pisut, ei leidnud jutujärge ja ütles hüvastijätuks:

«Teile kõike head ja veel paremat soovides R. U.»

Ja noogutas reipalt.

Helgi naeratas.

See oli juba pikem jutuajamine ja see tagasihoidlik episood sai pöördepunktiks nende suhetes, nagu pärastpoole selgus. Sai pöördepunktiks . . . Romaanides vist öeldakse nõnda.

Oli äkki ootamatult palju ja pikalt vesteldud. Sellele andis mõelda.

Mõtted keerlesid ja uperpallitasid. Mis tema nimi on? R. U. Richard-Riks? Robert-Rops? Ei, need on kole vanaaegsed. Raivo? Ei tea. Kui ta äkki ütleb: «Lähme täna kuhugi, joome klaasi haput veini ja sööme midagi.» Kuidas siis olla, mida vastata? Kas minna või tõrkuda, või järsult ära öelda? Pole aega. Väsinud. Ei huvita. Ja üldse: on veel aega, ega ma vanatüdruk ole, et esimesele vastutulijale kaela langen. Aga teisest küljest: elu on igav ja üksluine, ja ega see R. U. olegi päris tavaline seelikukütt, on üsna kena olekuga ja viisaka jutuga. Ja milleks pirtsutada! Mõtleb veel, et olen alles maalt tulnud ja pelgan inimesi ja julgeid-agaraid linnanoormehi eriti.

Maalt tulnud . . . Mis selles siis halba või imelikku ongi? Pentsik mõelda, kuidas ta aasta tagasi käitus. Läks koos sõbratariga tantsuõhtule ja tantsu ajal küsis noormees, mis elukutse temal on. Ütles siis: juuksur. Kas meeste või naiste, küsiti. Mingipärast ütles: naiste. Aga mis sellest kolhoosniku elukutsest häbeneda. Kentsakas tagantjärele mõelda. Ei tea, häbenes vist sellepärast, et maal on lehmad ja sead, laudad ja sõnnik. Aga inimestel on ometi tarvis piima ja võid, juustu ja liha.

Ja veider tunne on praegu oma töölaua taga istuda. Oleks nagu nüüdsama oodata kellegi sisseastumist, kellest ei tea kunagi ette öelda, mis ta teha või öelda kavatseb, kas ta ajab muigesuul tõsist juttu või naljatab surmtõsise näoga. Ja kui ütleb äkki vaikselt ja väärikalt: «Lähme õige kuhugi . . .» Ja kui ütleb nõnda, kas on ikka sobiv nõus olla? . . .

Helgi ootas. Ja imestas ise, et ootab. Oodatu ei tulnud, ei tulnud sel, teisel ega kolmandal päeval.

Kui siis R. U. viimaks tuli, oli Udrase-mammi (nagu Helgi oma töökaaslast endamisi nimetas) väljas ja Helgi istus päris

üksinda postkontoris ning tundis ennast seetõttu kuidagi vabalt ja samal ajal ujedalt.

Noormees ei öelnudki oma ostusoovi, vaid lausus meelitavalt:

«Te lausa õitsete!»

Helgi kohkus, punastas ja pomises:

«Kuum on ja umbne.»

«Patt jah südasuvel ruumis istuda,» ütles noormees ja tegi ettepaneku: «Lähme jalutama. Pange oma pood kinni, riputage uksele kiri: «inventuur» või «avarii».»

«Hea öelda,» kurtis Helgi. «Ei ole ise peremees, ei ole enese teha.»

«Me pole veel tuttavadki,» ütles noormees. «Minu nimi on Raivo Uuetoa.»

Siis ikkagi Raivo! Ja Uuetoa – see kõlas kuidagi koduselt, omaselt, maapäraselt.

«Minu nimi on Helgi Vahtrik,» vastas neiu.

«Tore ja tubli!» hüüatas noormees. «Paneme siis poe kinni ja . . . lähme seda tutvumist tähistama.»

Raivo Uuetoa naeris vallatult, naeris hoolimata sellest, et tal olid laiad ja hõredad hambad.

«Ei saa ikka nii äkki,» arvas Helgi.

«Äkki ei saa,» kordas noormees tõsiselt. «Siis peab kuidagi pikkamööda. Millal te oma tööpäeva lõpetate?»

«Kell kuus. Aga mis siis?»

«Eks siis näe, mis siis.»

Udrase-mammi tuli uksest ja Helgi ulatas noormehele sõnatult neli ümbrikku. Noormees maksis, noogutas ja lahkus.

Helgi õhetas edasi. Oi ema, ma hakkan töinama! Näed sa, väikest ja vagusat Helgikest on hakatud piirama ja võrgutama. Kõik on hullupööra veider ja imelik ja huvitav.

Talle meenus: kuidas ta unistas ja ihales, kuidas ta anus saatust. Oh jahtuks midagi erilist, saaks ometi midagi ebatavalist läbi elada. Nüüd on seesinane ebatavaline ukse ees . . .

Oligi ukse ees. Ulatas šokolaaditahvli ja ütles:

«See on lillekimbu asemel. Tehke, palun, suu magusaks.»

Naljakas inimene, peab siis kohe lillede või maiustustega vastas olema!

«Kui mul auto oleks, kutsuksin teid lõbusõidule,» ütles Raivo Uuetoa.

«Miks teil siis autot ei ole?» küsis Helgi ja kurjustas endaga: kas peab noormehel tingimata auto olema!

«Ei raatsi osta,» vastas Raivo Uuetoa.

«Kogute raha?»

«Kogun. Pulmade jaoks.»

«Millal need tulevad?»

«Kahe kuu pärast.»

«Kahe kuu pärast?» imestas Helgi ja nõudis: «Kas teil on kena pruut?»

«Kena muidugi,» kinnitas noormees. «Aga natuke häbelik.»

Kohutav! Ja vahva ka. Kuidas ta ütleski: kena ja häbelik. Helgis oli veel rohkesti maainimest ja ta mõtles, et häbelikkus on noore tütarlapse juures vooruseks.

Kui nad edasi läksid, ütles noormees äkitselt:

«Tead, elu on igav . . . ilma sinuta . . .»

Sinatas! Vaata võrukaela!

«Mis? Kuidas?» ühmas Helgi.

Noormees kõneles midagi elu üksluisusest. Tema, Helgi, oli sedasama mõelnud. Kas inimesed mõtlevad tihti ühesuguseid mõtteid?

Tramm möödus ja mürises.

«Mis teie arvate?» küsis noormees.

«Tramm . . . ei kuulnud,» vastas Helgi.

Ja järsku tundis ta hirmu. Tundis hirmu, et noormees jälle sinatab.

«Eks ole, pole ju mõtet lõputult otsida . . . endale kõlbulikku partnerit,» kõneles noormees üpris asjalikult. «Kui aina valida ja valida, võib hoopis ilma jääda. Ja kas ongi valikuvõimalust? Võib-olla saatus otsustab ja määrab.»

«Noormeestel on palju võimalusi . . . valida,» arvas Helgi.

«Aga neidudel?»

«Neiul on võimalus valida ainult nende vahel, kes teda valivad. Ise juurde minna ei ole viisakas.»

«Neidudel ei ole viisakas ja noormeestel jälle on? Tuleb välja, et üheõiguslust ei olegi.»

«Ei ole jah,» raputas Helgi pead.

Mõlemad naersid. Oli kuidagi hea ja hubane.

«Aga sa valisid ju minu,» ütles noormees uuesti sinatades.

«Ära lobise!» pahvatas Helgi, tõmbus näost punaseks ja parandas: «Ärge lobisege!»

Seal tänava ääres oli jäätisekiosk. Noormees ostis kaks koorejäätist ja ütles:

«Pühitseme siis seda jäätisega.»

«Mida?» küsis Helgi.

«Sinasõprust,» ütles noormees ja surus tüdrukut käsivarrest.

«Palav on jah,» kurtis Helgi, kui tundis, et hakkab jälle näost õhetama.

«Tramm muudkui põristab,» lausus noormees. «Ütleb vist: tulge ometi ja sõitke linnast välja. No lähme siis, sõidame Kadriorgu.»

Läksid, sõitsid. Kuidas küll temal, Raivo Uuetoal, kõik nõnda lihtsalt ja koduselt laabub. Imelik ja hirmus! Kes teab, äkki kuskil pargis ütleb: «Suudleme, tüdruk!» Ja kui ütlebki tõesti? Kas tõrkuda, kas vihastuda? Või öelda ülemeelikult vastu: «Võime ju korraks proovida . . .» Ei, nii ei lähe ega kõlba.

Kadriorus oli vaiksem ja lahedam. Puude vahelt immitses meretuult.

Raivo Uuetoa kõneles:

«Kas panid tähele: trammis lugesid inimesed ajalehte ja ajalehes oli suurelt trükitud – pensioniseadus. Ja ma lugesin üle vanapapi õla: inimene peab elama sisukat elu. Ega tühja kõhuga sisukat elu ei elata ja pensionieani vastu ei pea.»

«Keeruline lugu,» kinnitas Helgi. «Näe, seal on ilus kiosk, lähme ja vaatame ligemalt.»

Läksid ja vaatasid.

«Ostame paar pirukat, käib küll,» leidis Helgi.

«Ostame juba neli pirukat ja kaks pudelit vurtsvasserit,» ütles Raivo Uuetoa.

«Ühest pudelist aitab,» arvas Helgi.

«Sa oled kokkuhoidlik perenaine.»

«Noo!»

Istusid pingil ja võtsid einet. Pärast jalutasid. Oli rahvarohkeid paiku, oli puudevahelisi varjulisi kohti. Aga noormees ei öelnud: «Suudleme, tüdruk!»

Mere ääres, kui tuul sasis Helgi juuksesalke, libistas noormees korra sõrmedega üle neiu juuste ja ütles lustakalt:

«Oi kui pehmed ja heledad, nagu näkineiul.»

Ja noormehe sädelevad silmad olid üsna lähedal. Ja hääl oli sõbralik, kodune. Hea, liiga hea hääl.

Udrase-mammi ütles kord: «Need tänapäeva tüdrukud lähvad liiale, muudkui kõõluvad poiste kaenlas ja kaelas.» Ega ometi temast, Helgist, niisugust hullu muljet jää, et läheb esimese kutse peale kaasa ja laseb endaga igapidi olla ja teha. Ei, ei, tema nõnda ei lase ja Raivol ei tohiks temast seesugust mõtet tekkida.

Ei olnud Raivogi õige võrgutaja ega hullutaja, ei tikkunud kätega külge ega suuga päris ligi. Nõnda oligi parem. Küll jõuab, kui ikkagi kokkukõlamist ja sobimist on. Raivo kõneles niisama iidamast-aadamast ja pikemalt oma kodukohast, ilusast Tahkuranna kandist.

Siis oligi õhtu. Nad jõudsid Helgi majaukse taha hämaras.

Helgi näitas oma korteri aknaid.

«Kas elad siin üksi?»

«Ei, kahekesi. Täditütrega.»

Helgi vaatas: aknad olid pimedad. Kui nüüd noormees ütleks: «Ma tulen ja . . . saadan sind üles.» Või avaldaks soovi: «Luba, ma vaatan, kus sa elad.» Aga ei öelnud midagi niisugust.

Ei kippunud hüvastijätuks suudlema. Ja see oli mõistlik. Kui tõesti . . . kui tõesti peaks tõsisemaid suhteid tulema ja kujunema, siis oleks hea mõelda: ei olnudki ta väga peru ega pealetükkiv.

Surus kätt ja naeratas. «Nägemiseni!» Ei midagi rohkem. Vaatas tagasi ja viipas. Ja läks rutakail sammel.

Oh! Helgi viskus kušetile ja naeris ülemeelikult. Täditütart ei olnud kodus. Võis üksinda olla ja kõike tagantjärele mõelda ning uuesti läbi elada.

Päris imelik tutvumine küll. Äkiline sinasõprus ja lihtne koorejäätisega pühitsemine. Värsked lihapirukad ja limonaad. Ja tõsi-asjalik nali: «Pulmad tulevad kahe kuu pärast.» Muidugi nali, tõest ollakse veel kaugel. Lõõpija vist ikka on, aga pillaja ei ole. Ei tea, mis ametimees ta ongi. Küll jõuab teada saada.

Tasane krõbin vastu akent. K e e g i heidab kiviprügi. K e e g i . . .

Helgi hüüatas:

«Mis te . . . mis sa tembutad!»

Ja hakkas ise valjusti naerma. Ei kosta ju välja, aken on kinni.

Läks ja vaatas kardina varjust alla. Märkas kohe, et sadas hoopis vihma. Ei olnud mingit kiviprügi.

Oleks visatud kiviprügi, oleks avanud akna ja hüüdnud:
«Mis sa tembutad, tule üles!»
Inimene saab märjaks . . .
Oleks jah avanud akna ja hüüdnud:
«Tule üles, saad veel märjaks!»

1956

ELUTARKUSE LOOD

KUIDAS MADIS KUNINGATÜTART KOSIS

Selle loo jutustas vana Preediku Jaan.

– Voata, ennevanasti oli saunamehe poeg, nimega Madis. Old tragi poiss ja mõeld: mis ma ikke kodus konutan, tarvis õige minna ja voadata, mis laias ilmas uudist, ja ehk juhtub koa õnne olema. Võtt pisikese leivakoti selga ja asund tiele.

Läind ja läind, jõund oja jaare. Voatab: oja kaldal istub pisike valge abemega vanamies, pühib silmi. Mis mehikesel viga, küsind Madis. Ega muud ühti, ei soa üle oja. Madis võtt vennikese kaenla alla ja karand teisega kuos üle. Madis küsind, kuhu vanamies läheb. Vanamies näidand, et senna. Iemalt-kaugelt paist tammemets.

Madis ööld:

«No lähme õige kuos, seltsis segasem. Aga enne võtame einet.»

Madis and vanatoadile viilaka leiba ja kõhna suolasilgu, ise võtt koa. Vanamies süönd, süönd, põle otsa soand, and puole leivatükki ja puole suolasilku tagasi, ööld:

«Ää pane pahaks, ma olen vähese süomaga. Sul tiekond ies, läheb tarvis. Ole terve süia andmast, aitäh.»

Juond siis mõlemad ojast vett piale.

Madis pand vanatoadi oma õlale istuma, läind edasi. Jõund tammemetsa jaare. Vanamies kraps maha. Ööld Madisele:

«Tubli poiss, aitasid mind. Mida sulle tasuks anda? Uota, mul on prillid. Võta nied. Kui mõnikord on udune ilm või muidu segane olukord, siis pane prillid ette ja nääd kohe, kuhu minnà või mida teha. Aga pia mieles: sa ei tohi mitte kellegile öölda, mis prillid nied on; kui ütled, sured ää.»

Veel ööld vana abemik:

«Mo nimi on Tõdus. Kui sul äda kääs, siis üia: «Tõdus, aita!» Küll ma katsun siis appi tulla.»

Ja vanamies kadund metsa.

Madis rännand edasi. Jõund kõrge mäe alla. Mäe jalal istund veike musta abemega vanamies, nühkind silmi. Madis pärind, mis mehikesel viga. Vanamies ööld, et ei jäksa üle mäe ronida. Madis võtt vanakese sülle ja läind teisega üle mäe. Madis pärind, kuhu ta mõtleb edasi minna. Vanamies näidand iemale suure kuusemetsa puole.

Madis arvand:

«Lähme õige kuos. Aga enne süöme natuke.»

Madis and musta abemega vanamehele leiba ja silku koa, ise võtt omale samuti. Vanamies näksind leiba, põle tervet suutäitki võtt ja silgul süönd ainult saba ää. And toidu tagasi, ööld:

«Kõht saigi täis, aitäh.»

Madis tõst vanamehe oma õlale, viind kuusemetsa jaare. Mehike karand maha.

«Põle sulle midagi anda, taskud kõik tühjad,» ööld vanamies. Voadand siis maha. «Nää, koaren pilland sule maha.» Old musta värvi sulg, and selle Madisele. «Võta sie. Kui oled ädas, ei pease kuskilt üle või välla, võta sulg kätte ja ütle: «No lähme!» Küllap näed, sulest on abi. Minu nimi on Vadus, pia mieles.»

Ja kadund vanamies metsa.

Läind Madis edasi.

Tuld vasta väeti vanaeit, küsind:

«Ega sa mo kadund lammast ole näind?»

«Ei ole,» kost Madis.

«Kas lähed kuningatütrele kosja?»

«Ei lähe, mis kosilane mina.»

«Võiksid pruovida,» reakind vanaeit. «Nää, juba oasta aega otsib vaeneke omale miest, ei leia ega leia. Juba kolm tuhat kosilast kõrvale lükand. Ei olegi sial muud kuntsi, piab talle mieldima.»

«Kas siis ükski põle mieldind?»

«Ei ole. Kes liiga pikk, kes ülearu lühike, kes ninakas, kes tossike.»

«Ta siis kange valija. Ei mina lähe ennast toppima.»

«Ehk sina jüst mieldid,» kiit vanaeit.

«Aga kui ei mieldi?»

«Siis pannakse vangikongi. Sialt soad välja, kui kuningakojas pulmi pietakse.»

«Aga kui pulmi ei tulegi?» pärind Madis.

«Eks nad ükskord ikke tule.»

«Mis ma vägise senna vangi kipun,» arvand Madis. «Aitan parem so lamba ülesse otsida.»

Ööld eidele, istugu tie jaares, puhaku, küll tema otsib. Käind ümberringi padrikud läbi, põle leind. Tuld tagasi, voadand, lammas vanaeide sella taga kase all.

«Nää, lammas siin,» ööld Madis.

«Ole terve otsimast,» tänand eit, rebind tüki kasetohtu, kierand torbikuks kokku, ulatand Madisele ja ööld: «Sa päris igine, võta, juo.»

Madis voadand, torbik jo tühi.

Eit sundind:

«Võta kroavist vett.»

Madis voadand, kroav samuti tühi.

Eit võtt ise kuiva kroavi põhjast. Imet küll, torbikus old vesi. Madis juond. Ia karastav vesi old.

Eit käskind:

«Pane aga kotti, olgu lamba otsimise iest.»

No rännand Madis edasi.

Äkki – paks udu ies. Ei näe sammugi astuda. Tuld miele prillid, mis valge abemega vanamies and. Võtt taskust nied valgete roamidega prillid, pand ette. Näind kohe, et läbi paksu udu viind sirge tie. Läind, soand udust välla.

Rännand edasi.

Äkki – mägi ies nagu sein. Järsk ja lai, ei soa üle ega piase ümberringi. Tuld miele musta abemega vanamehe antud sulg. Võtt sule kätte, ööld: «No lähme!»

Ja Madis tõust õhku, nagu oleks tal tiivad old. Tõust kõrgele mäe kohale. Sialt paist iemale-kaugele ja sial puhund kõva tuul. Madisele kippund aivastus piale. Turtsund siis korra ja kohe pilland sule piust, ise lennand minema. Ja Madis kukkund kalju otsa. Old kõrge ja terav ja libe kalju, ei soand edasi ega tagasi. Madis äda täis. Siis tuld miele, mis valge abemega vanamies ööld: kui äda kääs, kutsugu appi. Madis üind: «Tõdus, aita!»

Vaevalt soand seda üida, kui valge abemega mehike oldki sialsamas.

Imestand:

«Mis sa siin kalju otsas kõelud?»

Madis jutustand. Reakind koarna sulest, et sie tema seia tõst ja siis minema lennand.

«Teada puha,» ööld valge abemega vanamies. «Sie jo Vadusa tegu. Ta teine nimi on Valelausuja. Põle sest sulest kahju ühti, sie viib aina viltu ja valesti.»

«Kas sinul on koa teine nimi?» küsind Madis.

«Kudas muidu,» ööld vanamies. «Mind kutsutakse viel Tõeütlejaks. Aga mis sa uotad, eks sul ole prillid alles?»

Madis imestand ise koa, et põle valgete roamidega prille mieles old. Pand prillid ette, näind kohe, et ilus tierada viind alla.

Vanamies üind talle järele:

«Mine kuningatütart kosima, ää äbene ühti.»

Madis läind ja akand mõtlema: võiks tõeste pruovida.

Jõund siis suure pialinna ja tõtand otse kuningakotta, kus kuningatütar üksi valitsend; isa-ema old temal mõlemad auas.

Tõtand jah Madis kuningakotta ja ööld, et tema tuld kuningatütart kosima. Voadatud miest, naerdud. Eks naerdud sellepärast, et vaese ja kesise olekuga mies, mis ta enesest mõtleb. Põle midagi ööldud, viidud kuningatütre ette.

Kuningatütar käind ümber Madise, voadand ja taksierind. Alles siis küsind:

«Tahad mind naiseks võtta?»

Madis ööld:

«Oli nisuke imelik mõte. Ära mo riideid voata ega varandust küsi. Voata ikke mehele näkku!»

Kuningatütar voadand talle näkku, sõnand:

«Ei mieldi.»

Kutsund tiendrid, last Madise vangikongi viia.

Teised kosilased, kes vangis old, old puha suurt sugu ja jämedat jägu mehed. Põle neile muud antud kui vett ja leiba. Old teised päris nõrgaks ja kõhnaks jäänd. Selles kongis, kuhu Madis pandud, old enne kümme miest.

Tuld vangivaht, pakkund Madisele koa kuivand leiba ja viha vett. Madis põle võtt, visand pakkuja oma kroamiga kongist välla. Vangivaht kaevand ülemusele, sie jälle otse kuningatütrele. Kuningatütar vihastand ja käskind, et oitagu uut vangi kolm pääva süömata-juomata.

Madis istund kongi põrandale, võtt koti lahti, murd oma leiva ja silgu küllest ja süönd. Pakkund koa teistele vangidele. Ja imet küll, nied puol leivatükki ja puol silku, mis Tõdus-

Tõeütleja tagasi and, põle vähemaks jäänd, ja old nendel kõige paremate ruogade maik. Teised vangid süönd ja kiit. Ööld, et soand viimaks ometi kõhu täis.

Vangivaht luurand kongi ukse taga, reakind oma ülemusele ja sie jutustand kuningatütrele, et vangid süönd Madise kotist ja kiit.

Kuningatütar last Madise tuua, ööld:

«Sa pidid iad süöki süöma ja teistele koa andma. Paku siis mulle koa.»

«Olgu pialegi,» ööld Madis. «Aga sa voatasid ja taksierisid mind. Las ma voatan koa sind, kas sa oleks mo naiseks kõlvand. Enne voatan, siis pakun süia.»

Kuningatütar vihastand. Aga kutsund oma ülema nõuandja, küsind, kas võib ennast vangile näidata.

Ülem nõuandja arvand:

«Võib küll, ega sie midagi maksa.»

«Voata siis,» luband kuningatütar Madist.

Madis käind ümber kuningatütre, uurind tükk aega ja ööld:

«Põle viga, ilus oled sa küll, aga tõtt öölda, ega sa meie küla tüdrukutest ilusam ole. Põleks sul kuningriiki, põleks ma sulle kosja tuld.»

Kuningatütar vihastand jälle. Aga taht Madise süöki maitsta, talitsend ennast. Käskind:

«Tie oma kott lahti.»

Madis avand koti. Old sial puolik leivatükk ja puolik silk, old koa piaaegu terve viilakas ja silk. Piaaegu terve viilakas ja silk old nied, mida Vadus-Valelausuja oli näksind. Kuningatütar oarand nied, põle puolikuid taht. Süönd, näksind natuke. Tund, kõht läind uopis tühjaks ja akand viimaks kõvaste valutama. Sie old valeliku Vadusa temp.

Kuningatütar visand leiva-silgu kotti tagasi, last Madise ää viia.

Nied kümme vangi, kes Madisega ühes old, muudkui süönd Madise kotist. Ja Madis torgand oma torbiku, mille vanaeit oli and, kongi nurka ja torbik old juoki täis. Juond ise, pakkund teistele. Vangid juond ja kiit. Ja akand lõbusalt laulma.

Vangivaht reakind jälle oma ülemusele, mis kongis oli juhtund. Ülemus läind, reakind kuningatütrele.

Kuningatütar vangutand piad. Taht koa imelikku juoki maitsta. Last Madise kutsuda, käskind:

«Kas annad mulle koa oma juoki?»

Madis ööld:

«Sa voatasid ja taksierisid mind. Las ma voatan õige, kas sa oleks mo naiseks kõlvand. Las ma magan sinu juures, siis soad mo juoki.»

Kuningatütar vihastand jälle. Kutsund siiski oma ülema nõuandja, küsind, kas vang tohib tema juures magada.

Ülem nõuandja arvand:

«Las magab pialegi, ega ta tükki küllest võta. Kui kipub liiga tegema, üia tiendrid appi.»

Kuningatütar siis lausund Madisele, et olgu pialegi, tulgu tema, kuningatütre juure magama. Kui õhta kätte jõund, lastud Madis vangikongist välla, ta läind kuningatütre magamistuppa ja pugend vuodisse. Kuningatütar tuld, ronind koa asemele. Madis aga kierand talle sella. Kuningatütar tuld välla, ronind teisele puole. Madis kierand jälle sella.

«Ei ole sul nägu ega tegu,» lait Madis kuningatütart ja nuomind: «Katsu ommeti paigal olla, mis sa mulle nina alla tikud. Tahad vist mielitada ja kielitada, et so kaissu võtaksin. Tühi luotus! Ole sellega rahul, et sind oma sella taga sallin. Kombeid on sul vähevõitu, ei ole sa meie küla tüdrukutest kombelisem. Ja kuri oled koa, oled last pallu mehi kinni panna.»

Nii jännand kuningatütar ulk aega, tükkind Madisele nina alla ja suud ligi. Madis aga kierand sella.

Kuningatütar ei pidand änam vasta, akand nutma ja nuruma:

«Võta, no võta kaissu, ää jonni! Ega ma nii kole ega kuri põlegi, nagu sulle paistab. Võta kaissu ja võta kohe päriselt naiseks!»

Madise süda läind aledaks. Arvand: ehk jätab kurjuse maha. Võttki siis kuningatütre iluste kaissu. Pärast and talle oma torbikust juua koa.

Ja ommiku last nad endid ää laulatada ja teind kohe moailma uhked pulmad. Külalisi old murdu ja süöke-juoke virnas ja tralli, et pand kõrvad uugama. Kõik kolm tuhat kosilast old vangimajast välla lastud ja koa pulma kutsutud.

Vitsutud mehe muodi süia ja juua ja tõustud siis laua jaarest. Voatavad: ämblik patsierib üle põranda.

Kuningatütar astund kipsat-kõpsat ligi ja trampind ämbliku lömaks.

Madis näind ja küsind:

«Mis sa tied?»

«Sie jo ainult ämblik,» vastand kuningatütar.

«Aga ikkagi ingeline,» ööld Madis.

«Seda jah,» kost kuningatütar ja nurund: «Anna andeks!»

Pulmamöll läind edasi. Teised kõik tantsind ja trallitand, aga kuningatütar iilind soali nurka kardinate varju, rebind punase ruosi õie oma rinnast ja nätsutand seda ammastega.

Madis juhtund nägema ja pärind pahaselt:

«Mis sa jälle tied?»

«Sie jo tühipallas ruosilill,» lausund kuningatütar.

«Aga ta õitseb ja lõhnab,» ööld Madis.

«Muidugi, muidugi,» kiit kuningatütar ja palund: «Anna, kallis, andeks!»

Madis siis oiatand:

«Kui sa oma kurjust ei talitse, ää siis luoda, et ma sind rohkem ellitan ja kallistan!»

Noh, pulmad soand viimaks läbi ja kuningatütar läind mehe tiadmata nõia juure. Nõid eland seitsme metsa taga ja old üle riigi kõige targem ja nutikam. Kuningatütar kurt oma õnnetust, et kurjad tujud ja õelad mõtted kipuvad võimust soama. Nõid võtt oampalgi vahelt piitsa, and selle kuningatütrele ja and õpetusi ühes, kudas olla ja teha.

Ja sellest päävast piale põlegi änam kuningatütre kurjust märgata old.

Eland nad nagu ikke kuningakojas elatakse.

Ükskord old kange põud. Moa kuivand, viljad kõrbend. Irmus nälg ähvardand kuningriiki. Madis pand Tõeütleja antud prillid ette, voadand ringi. Näind: kõrge mäe otsas kasvand pihlakas, selle oksad old arali ja oind pilved kinni. Madis ratsutand mäe otsa, raiund pihlaka maha. Pilved soand liikuma, sadand vihma, viljad kosund ja näljast põld änam juttugi.

Teinekord akand taud möllama. Inimesed jäänd uniseks, kukkund pikali ja magandki. Kogu maa old uniseid ja magavaid mehi ja naisi täis. Ei targad osand kudagi aidata. Madis pand jälle oma prillid ette, voadand ja uurind. Näind: metsas old suur madu ää lõppend ja aisema akand, kõva ais lehvind üle moa ja uimastand inimesi. Madis läind, kaevand metsas sügava augu, matt korjuse maha ja võind jälle õhku ingata. Taud oldki võidetud.

Nõnna old Tõeütleja prillidest pallu abi. Mitmel-setmel korral aidand nied Madist.

Nagu siis, kui Madis pand tähele, et tema koasa tõuseb ommikul kähku vuodist, tõttab kuhugi ja viibib sial väga kaua. Madis jällegi prillid ette. Ja nääb: kuningatütar lippab tuast tuppa, lossi viimases tuas võtab vaiba alt piitsa ja akkab sellega vehkima ja vemmeldama. Sie oldki nõia antud piits. Ja tua seinad old pilte täis: kassid, koerad, lehmad, ärjad, ieslid, uosed ja muud luomad ja lojused. Neid pilte ta pekst. Sie oldki nõia õpetus, et nuhtleb ommikul pilte, siis ei näita pääval änam oma kurjust.

Madis mõeld: las ta peksab pialegi neid pilte, ega pildid valu tunne.

Aga kuningatütar old märgand, et Madis paneb üks ja teine kord prillid ette ja voatab nendega. Ta akand mehelt pärima, mis prillid nied on. Ei Madis tohi öölda. Kui ütleb, sureb. Madis teind muud juttu. Kuningatütar unustand prillid ää. No teisel pääval pärind jälle. Käind aga ühtelugu piale: mis imelikud prillid Madisel on?

Madis siis mõeld: ei ole änam piasemist, piab reakima ja piab surema.

Eit siis Madis pikali, et akkab reakima. Pikali parem: kui reagib ja sureb, ei kuku maha.

Madis avand juba suu, et akkab piale. Äkki kuuld: lossi õues kole kisa. Kanad koagutand, kukk kriisand. Madis karand püsti, et voatab õige aknast, mis lahti. Voadand: kukk vehkind korra tiibadega ja kanakari jätt kisa. Madis mõeld: kukel kari naisi, käratab korra ja ongi teised kõik vait, ja mina ei soa ühe naisega akkama.

Läind Madis kuningalossi tagumisse tuppa, võtt vaiba alt piitsa, sellesama, millega kuningatütar ommikuti pekst, tuld oma naise juure, and talle poar tulist sirakat vasta sella alumist jätku ja lausund:

«Jäägu igasugused pärimised!»

Murd siis piitsa puoleks ja visand ahju.

Kuningatütar ehmatand sellest, et Madis teda õpetand nagu saunamies oma eite. Aga eks Madis oldki saunarahva poeg. Kuningatütar ehmatand nõnna, et kurjad tujud old korra pialt kadund. Nad akand päris iaste elama. Mis viga kuningakojas iaste elada.

1939

ODAV SULANE

Selle loo jutustas jällegi vana Preediku Jaan.

– Voata, ükskord old nisuke peremies, kes otsind odavat sulast. Taht õige vähe palka maksta. Läind loadale, sial nagu laiemalt rahvast, ehk sialt leiab. Küsind ühelt ja teiselt, ei targemat ühti.

Viimaks tuld paras töntsakas poiss ja pärind peremehelt:

«Ma kuulsin, sa otsid sulast, kas ikke tõega või?»

«Tõega ikke,» ööld peremies.

«Ma jälle otsin peremiest,» lausund poiss ja akand ennast kiitma: «Ma süön vähe, juon vähe, tien vähe tüöd ja nõuan koa vähe palka.»

Nojah, mõeld peremies, seda sulast on odav pidada, ja küllap ta midagi ikke tieb.

«Olgu pialegi,» old peremies nõus. «Akkame minema, kodus tieme kauba ää.»

Poiss viivitand, pidand natuke aru ja ööld:

«Mul ainult üks viga – ma olen vilund varas.»

Noh, soame akkama, arvand peremies, oian raha kolme luku taga ja võtmed oian oma tiada.

Ja ööld:

«Aga lepime kokku, et oma peremiest ei varasta, varastad teisi.»

«Lepime,» sõnand poiss, and peremehele käe ja ööld: «Kui leiad, et olen sind varastand, võid minu pääva ja tunni pialt minema kihutada.»

«Oleme reakind,» vastand peremies.

Teind kodus kauba ää. Peremies kaubeld poisi üheks oastaks. Ja peremies old sulasega rahul: süönd vähe, juond vähe ja liigutand veidi tüöd teha koa, ega seistki lausa paigal.

Kord peremies voadand: sulane naerab omaette.

Küsind, et mis talle nalla tieb.

«Naeran, et so ämmal on karu uni,» ööld sulane.

Peremies mõeld: mis sulasel mo ämma unega asja. Aga jätt poisi rahule.

Teinekord peremies voadand jälle: sulane itsitab pihku.

Küsind, mida ta naerab.

«So naisel on rebase uni, sie tieb nalla,» ööld sulane. «Magab ja valvab, üks silm kinni ja teine lahti.»

Peremies mõeld: mis tal naise unega asja. Aga põle välla teind.

Mõne aja pärast sulane naerd laia lõuaga.

Peremies muidugi jälle pärima.

Sulane ööld:

«So tütrel on linnu uni. Magab, silmad küll kinni, aga kõrvad kuulevad kõik.»

Peremies mõeld: asi läheb aina ullemaks, juba sulane varitseb tütre und, ega sie iad tähenda. Akand sulast usutama.

Sulane tuond siis välla kammi, sõrmuse ja üösärgi pitsi. Kamm old ämma oma, sõrmus naise oma ja pitsijupp tütre üösärgi küllest.

«Kudas sa nied kätte said?» nõund peremies.

«Väga lihtsalt,» ööld sulane. «Ämm magas nagu karu, võtsin kammi juustest ja oligi võetud. Naine magas nagu rebane, magas ja luuras. Ma siis tegin sinu jaalt, peremies, et: «Anna õige sõrmus seia, sie pigistab, ei lase magada.» No naine aitas viel sõrmust ää rebida. Tütrega sai kõikse rohkem nalla. Magab teine nagu lind ja kuuleb kõik. Ma siis tegin sease jaalt ja suskasin teda siit ja sialt ja kogu aeg arutasin särgi alt pitsi.»

Peremies soand pahaseks, nuomind:

«Kuule, poiss, mis tembud nied oleks! Me jo lõime käed, et sa minu, peremehe tagant ei varasta, varastad teisi, kui imu tuleb.»

«Teisi ma olengi varastand,» kost sulane. «Ämma, naist ja tütart.»

Sulasel õigus pialegi.

Peremies siis küsind:

«Mis sa nisukesest vargusest kasu soad? Lähed sõrmust kellegile pakkuma ja müima, kohe arvatakse, et vargus. Ja kamm või pitsitükk, neist põle tuhkagi tulu.»

«Mina varastan lusti pärast,» ööld sulane.

«Lusti pärast?» imestand peremies. «Mis vargus nisuke on?»

«Noh,» seletand sulane, «sie on nisuke vargus, et ega ma kasu taga aja ega varandust kogu. Mis mul ongi tarvis? Süia soan, juua soan, riiet soan nõnna pailu, et kaetud olen. Aga nalla on inimesel koa tarvis, sellepärast ma varastangi.»

Peremies põle osand midagi kosta.

Kord siis juhtund peremies – sie old võeruksel ja viinakloasi juures –, juhtund jah tuttavale kaupmehele reakima, et temal imelik sulane, kes varastab lusti pärast. Ja jutustand nied varguseluod puha ää.

Kaupmies ööld:

«Kuule, ole ia ja mõistlik mies, anna sie sulane mulle. Ma tahan koa nalla soada, muidu elu na igav, kui nalla põle.»

Peremies mõeld: olgu pialegi. Oldki sulasest tüdind, et kes ullu tiab, mis tembu jälle välla mõtleb.

Ööld siis sulasele:

«Sul soab mo juures oasta täis. Ja kaupmies reakis, et tahab omale nisukest sulast nagu sina oled. Mis sa ise arvad?»

Sulane ööld:

«Mis siin ikke arvata. Ega sial ullem ole. Võib jo minna koa.»

Läindki kaupmehe juure. Reakind sial niisama, et:

«Ma süön vähe, juon vähe, tien vähe tüöd ja nõuan koa vähe palka. Aga mul on viga külles: olen vilund varas.»

«Olgu pialegi,» ööld kaupmies. «Lepime nõnnaviisi kokku, et varastad teisi, mitte mind, oma peremiest, ega koa minu perekonda.»

«Aga ostjaid võib?» küsind sulane.

«Ostjaid võib ja kõiki võeraid,» kost peremies.

No lepitud ja lüödud kääd.

Kaupmies viel ööld:

«Kui oled mõne osava vargusega akkama soand, reagi ikke mulle koa, ma tahan jo koa nalla soada.»

«Küll ma reagin,» luband sulane.

Kaupmies old sulasega rahul ja mõne aja pärast küsind:

«Eks sa reagi siis mulle, kas oled juba midagi varastand koa.»

«Ah, ei suurt midagi,» ohand sulane. «Ainult tühja-tähja: poar piipu, poar-kolm ilusat vihmavarju ja poarkümmend parema kää kinnast. Põle suuremaks varguseks aega, tüö ei anna mahti.»

«Mis sa nende ühe kää kinnastega tied?» küsind kaupmies.

«Viskan ahju, ilusamad oian mälestuseks,» ööld sulane. «Kes märkab, et üks kinnas ää kadund, viskab koa teise minema. Nalla soab.»

«Oi-oi,» imestand kaupmies. «Sa võiksid aina kindaid näpatagi, siis ostetaks kindakaupa rohkem.»

«Aga teistelt kaupmiestelt ostetaks koa rohkem,» arvand sulane.

«Voata kus vigur jah,» sügand kaupmies piad ja akand mõtlema: kudas küll sulaspoisi vargusest tulu soaks.

Ühel pääval ööld kaupmies sulasele:

«Kuule, sa kurtsid, et põle varguseks aega. No täna oled prii, mine ja katsu õnne. Mine ja katsu mõisas õnne.»

«Ma põle sial käind, mis sial erilist ongi?» küsind sulane.

Kaupmies seletand:

«Eks sial ole seda ja teist. Mõisaärral on tallis ratsaobune, käib teisega iga pää ratsutamas, tieb lõunaks söögisu. Aga oost valvatakse uolega, kui saksa silma alt ää, siis valvab tallipoiss.»

«Kas ärra on koa viinanina?» küsind sulane.

«Küllap jah,» ööld kaupmies ja reakind edasi: «Proual on saksatõugu kass, aga seda on väga raske üle lüia, tukub teine kogu aeg proua süles.»

«On sie isane või emane kass?» pärind sulane.

«Ööldakse, et isane,» vastand kaupmies ja jutustand: «Nuorärral jälle on innaline jalutuskepp, nupu otsas säravad kalliskivid. Ei mehike jäta seda kuhugi, võtab vuodissegi koasa.»

«Kas nuorärra on koa tüdrukute piale maias?» küsind sulane.

«Risti ette ei lüö,» kost kaupmies.

«Eks ma katsu sakstega õnne,» luband siis sulane.

Kaupmies õerund käsi. Las sulane kimbutab saksu, ongi teised ülearu uhked ja upsakad.

Proua kassiga läind päris lihtsalt. Sulane otsind külast kolm emast kassi, kõmpind mõisa, teind proua tua ukse praukile, visand kassid sisse. Pienikest tõugu isahe kass üpand proua rüpest maha ja akand emaseid taga ajama. Kassid kõik robinal uksest välla. Sulane krauhti proua kass sülle ja jooksu. Oldki kää.

Siis läind sulane vanaärrat tabama. Terane poiss, nagu ta old, osand ennast saksa muodu riide panna ja osand koa poar

sõna saksa kielt, nagu: «kuten tah», «tanke, tanke», «pitte sier» ja teised nisukesed pienemad ütlemised. No läindki, saksa riided seilas, kaupmehe obune jalgade vahel, ärrale vasta. Teretand puha saksa kieles, tõst traksilt kübarat.

«Tah, tah!» vastand saks oma kalli obuse sellas ja väristand ennast. Vilu old. Jahe sügisene ilm.

Kaupmehe sulane oarand kohe oma sadula taskust pudeli ja mulksutand seda. Kallis ja pienike vein, tiadagi. Võtt ja kalland pitskloasi ja and saksale. Omale kalland teise kloasi. Ärra juond, tänand. Sulane vasta, et: «pitte sier». Ja kalland uuesti. Ärrale mekkind vein iaste. Juond õige mitu kloasitäit. Siis tänand ja ratsutand edasi. Sulane sõit veidi iemale, köit oma ratsu puu külge kinni, iilind ärrale järele. Ärra sõit, sõit, äkki metsa servas tuld uose sellast maha ja asutand vett laskma. Sulane old juba jäul, karand saksa uose selga ja kihutand minema, et tolm taga. Ärra karjund küll mitmes kieles et: «alt» ja «piab kinni», aga või sie änam aidand.

No õhtapuolikul läind sulane nuorärrat trehvama. Pand omale sieliku selga ja rätiku pähe, teind enese tüdrukuks. Nuorärra patsierind metsa puole, vehkind aina tokiga. Sulane, tüdruku riided seilas, tuld vasta. Sulane pilgutand vähe silma. Nuorärra tõst kübarat. Aga põle rohkem välla teind, sest ligidal künd kiegi mies. Metsa jaares tuld sulane jälle saksale vasta. Lehvitand kääga. Saks taht kääst kinni krabada, sulane joost metsa. Noorärra patsierind koa metsa. Tüdruk, sulane ikke, tuld metsatie pial vasta, naerd laginal. Noorärra akand jälle krabama, kallis kepp takistand. Pand siis toki puu najale ja kohe tüdrukut musutama ja mudima. Sulane tõmmand enese kraps lahti, kepp pihku ja võssa.

Ja õhta ilmund sulane kaupmehe ette ja näidand oma soaki. Kaupmehel väga ia miel, et ülbed mõisasaksad õppust soand.

Pandud siis igalepuole tiatused ülesse, et kaduma läind ratsaobune, jalutuskepp ja pienikest tõugu kass ja kes ülesse annab või kätte tuob, soab vearika vaevatasu.

Kaupmies ja sulane leppind kokku, et kaupmies läheb tiatama. Aga kaupmies uodand viel nädal aega, las saksad kannatavad ja kaebavad oma kurba soatust.

Siis läind, ööld mõisas, et tema tiab, kus kadund luomadasjad asuvad. Mõisasaksad old rõemsad küll. Olgu mies ja öölgu, kus, või vielgi parem, tuogu sie varandus mõisa ja

soab kohe viiskümmend rubla. Kaupmies viind obuse, kassi ja kepi mõisa ja soand lubatud raha. Mõisasaks last napsid lauale tuua ja akand kaupmiest kostitama.

Ja muudkui nõund ja pärind, kes sie osav varas ja pienike suli küll oli. Ei kaupmies taht öölda. Joodetud teda viel ja viel, mies läind päris pehmeks ja viimaks ööldki, et kes muu, ta oma sulane. Mõisasaks kõigepialt kirund ja sülitand, et matsisuost sulane talt uose välja pett. Aga pärast kiit, et õige nutikas poiss. Nojah, soat viel sulasele pudeli saksa napsi.

Kolmandal pääval kutsutud sulane, sie varas, mõisa. Öölдud, et ärgu kartku, tulgu julgelt, ärra tahab temaga nõu pidada. Sulane pand imeks, mis nõu saksal temaga pidada. Mõeld, ehk soab jälle nalla. Pand enese ontlikult riide ja läind.

Mõisaärra küsind sulaselt, et: osav ja akkaja on ta küll, aga kas ta julgeb koa pialinnas ja kuningakojas oma nalla teha? Sulane mõeld ja ööld, et: võib jo minna koa.

Mõisnik kirund juba ammugi kuningat suurte maksude pärast, mida tema kui mõisaomanik maksma piab, ja tahtis nüid sulase abil kuningat kimbutada.

Sulane pärind:

«Mis sialt võtta oleks?»

Mõisaärra ööld, et: kuningal olevat kaks imekallist kasukat, mille vahel ta magab, võiks pruovida neist ühe ää varastada.

Sulane ööld:

«Kui võtaks õige mõlemad.»

Mõisnik vastand:

«Kui varastad ühe kasuka, annan sulle tasuks sada rubla. Kaks kasukat – kakssada.»

Sulane rännand kuningalinna, istund ühel õhtal linna jaares kõrtsis ja kuuland uolega, mida ja millest sial reagitakse.

Kõrtsmik kurt, et kõrtsis käib igasuguseid vurlesid, tuovad süödikuid ühes, põrand puha kerpe täis. Üks mies ööld: kerpude vasta aitab laste veavlisuits. Sulane kirjutand selle kõik kõrva taha.

Ja ommikul vara, kui tüdruk põrandat pühkind, võtt sulane taskurätiku ja pand pühkmed selle sisse, köit kindlalt ja kõvaste kinni.

Nüid läind sulane kuningalossi aia taha. Näind läbi aiapulkade, et tuatüdruk tuond kaks kasukat välla ja riputand tuulduma. Nied ongi kuninga kasukad, arvand sulane.

Sulane õigand tüdrukule:

«Vend soatis sulle tervisi!»

Luisand muidugi. Põle ta tüdrukut tund ega selle venda.

Aga tüdruk kutsund aeda ja akand pärima, kudas vend elab ja kudas ema ja mis kodukülas uudist. Sulane reakind, mis vähegi pähe tuld. Tüdruk kuuland, ise kloppind ja rapsind kasukaid. Sulane käind tüdruku kannul ja puistand oma rätikust kasukatele kõrtsi pühkmeid.

Sulane küsind:

«Mitu kasukat kuningal viel on?»

«Rohkem ei olegi,» ööld tüdruk. «Aga sie on riiklik saladus. Teised, mis olid, läksid kapis koitama ja kopitama ja visati ahju. Sellepärast piabki nüid iaste tuulutama.»

«Vaene kuningas,» ohand sulane.

Teisel ommikul läind sulane jällegi kuningalossi juure. Ei läind enam jalgsi, vaid maru-uhke kaheobusetõllaga. Arvand, et läheb vaja. Voadand läbi aiapulkade. Inimesed käind tõsiselt ringi. Kui aga mõni üksinda jäänd, naerd uopis.

Siis tuld tuatüdruk kasukatega. Jälle akand neid arima.

«Miks kõik nõnna murelikult ringi käivad?» küsind sulane.

Tuatüdruk vastand:

«Kuningas on aige, sellepärast.»

Ja sosinal lisand:

«Keha teisel oavu täis, kõik üleni ploasterdud ja kinni siutud. Ta kroapis enese üösse puruks, ihihih. Kuninga kasukates on kerbud, aga sie on riiklik saladus. Et sa vaikid nagu aud!»

Tüdruk kloppind ja nühkind uolega kasukaid.

«Ei nõnna kerpudest lahti soa,» ööld sulane. «Ma tian, kudas sie käib, ma ise olen pesukoja omanik.»

Tuatüdruk käskind sulast uodata, läind ruttu minema, tuld tagasi, tassind kasukad jälle ää ja siis tuld ühe antsaka mehega tagasi. Tutvustand miest – ülemkojavanem.

Sie siis reakind sosinal:

«Saladus, suur riiklik saladus! Kudas sa, mies, kasukaid pesed?»

«Kuivalt, pulbrega,» ööld sulane.

«Kas õhtaks soad puhtaks?» küsind kojavanem.

«Ei tia, vist mitte,» arvand sulane. «Tuleb uolega puhastada, mitu korda, kerbud poevad jo karvade vahele.»

Sosistud, sosistud ja antud sulasele kolm pääva aega.

Kästud siis sulase tõld värava ette tuua, kantud rasked pakid välla, pandud tõlda ja ööldud viel: pidagu aga suurt riiklikku saladust.

Sulane sõit oma tõllaga mõisa, viind kasukapaki mõisasaksa ette, teind lahti ja ööld:

«Noh, aulik ärra, pugege või ise kuninga kasukate vahele!»

Mõisasaks voadand, imestand. Pärind koa, aga sulane vaikind. Ööld, et – riiklik saladus.

Mõisasaks last kasukad oma vuodisse panna ja ronind õhtal nende vahele. Kasukad old pehmed ja lõhnand küll iaste, aga saks pugend varsti jälle välla. Kroapind ennast siit ja sialt ja kirund:

«Kurat võtaks, kasukad kerpe täis! Kuningal piab ärja nahk olema, kui nende vahel magab.»

Mõisaärra ööld sulasele, viigu kasukad lossi tagasi, las kuningas, kui vasta piab, magab pialegi nende vahel.

«Kudas siis tasuga jääb?» küsind sulane.

Mõisasaks põhjand, et vuodi kerpe täis ja maksa koa. Aga and siiski sada rubla, ööld, ilma kerpudeta oleks puole rohkem soand.

Nääd sa siis, mis paha lugu on sakste ja nallaga: saksad tahvad kangeste nalla soada ja lubavad selle iest maksta, no soavadki nalla, et naera või lõhki, aga maksuga nad, sindred, kuonerdavad.

Ega seda juttu suurt änam põlegi.

Sulane, kes iaste varastada osand, teind kõva veavlisuitsu ja suitsutand sellega kuninga kasukaid. Kerbud pand plagama. Siis läind sulane laenatud tõllaga jälle lossi juure ja and kasukad ülemkojavanema kätte. Tüö ja vaev makstud kohe kinni. No kuningas old pahaste magand, nied vaibad ja padjad, mis talle vuodisse kantud, põle kondi järele old. Nüid võind kuningas jälle rahulikult uinuda ja riiklikud uvid old piastetud.

Sie sulane soand kõrge ammeti, ta nimetud kuninglikuks kasukatiendriks.

1939

AHNUS

See on Preediku Jaani jutustatud lugu.

– Minu vanavanaisal old lapseline pere, kokku kümme poissi-tüdrukut, ja vanaisa Ants old kõikse noorem. No selle Antsuga juhtund nisuke lugu – ta old üsna noor, alles kahekümne ühe oastane –, et talle ööldud unes:

«Tobramäe taga kasvab päris kobaras kolm pihlakat, nende juurte vahel on rahaauk. Kui sa tahad rikkaks soada, siis mine neilapääva õhtal õnne katsuma. Aga võta kolmearuline ark koasa. Mäekingu taga eida käpuli ja mine nõnna rahaaugu juure. Rahaaugus põleb tuli. Ää tagasi voata, ää kedagi karda, ää midagi ütle, mine aga kindlalt tule puole, torka oma kolmearulise argiga kolm korda läbi suitsu – pea mieles, kolm korda! – ja pane siis argivars rahapaja sangast läbi, vars akkab küll põlema, aga ole julge, ega ta ää põle, ja siis pane õlg alla ja tõsta, ää uoli tulest ja tossust ega põlemise raginast. Muudkui tõsta ja sikuta ja tõsta pada august välla.»

Sie õpetaja old alli abemega vanamies.

Vanaisa Ants põle sellest ilusast unenäust välla teind. Mõeld: reagitakse igasugust lori, ega kõike uskuda maksa. Aga teisel pääval old juba natuke kahevahel. Ja kolmandal pääval akand kolmearulist arki otsima.

Siis neilapääva õhtal läindki, kolmearuline ark õlal, rahaauku otsima. Läind ümber Tobramäe. Juba tulekuma paistki. Eit käpuli, akand ruomama. Jõund mäekingu tagant välla, kui põesastest karand vihane koerakutsikas kallale. Aukund ja laristand, et küll soand, taht kintsu kinni akata. Ants kõigutand arki ja ronind edasi. Puude vahelt tuld vares, kierutand ümber pia ja taht nokaga silmi torkida. Visand noka vahelt tuld, karjund ja kroaksund. Ants äsand argiga, ja edasi. Äkki – selja taga kole uoste trampimine ja korskamine, oia

alt, tormavad suisa otsa. Ants ei voadand tagasi, ruomas aga tule puole. Siis üpand – old nagu taevast maha sadand – Antsu ümber terve kari sigu, kihutand ringi ja ringi, suud vahtu täis, kihvad õieli. Ants pidand juba karjuma: «Õits, õits, kasige minema!» Soand siiski vait olla. Nüid akatud miest veriste lihatükkidega luopima, neid kukkund igalt puolt, iest, tagant, pahemalt, paremalt ja ülevalt, ja nied lihakamakad teind igasuguseid jaali: näugund, aukund, ammund, määgind, mökitand, kroaksund, koagutand, vingund, vilistand, turtsund, naerd, nutt. Ja nendest tükkidest tilkund Antsule verd näkku ja krae vahele. Aga mies põle kart, ruomand edasi. Siis ehmund vähe, kui näind, et tule ümber kareld vanapaganad. Nisukesed karvased, sarved pias, ambad irevil, pikad ärjasabad taga. Vanapaganad segand raudoradega tuld ja sorind pajas. Paganad ise sülitand tuld ja puhund ninast suitsu välla, sülitand ja puhund Antsule vasta vahtimist. Ants aga karand püsti, vehkind oma kolmearulise argiga, voata, et äigab mõnele viel sarvede vahele. Akand oma argiga suitsu torkima, mis paja alt ülesse tõust. Teand väga iaste, et tuleb kolm korda torgata, aga suure ähmi ja ärevusega torgand viis korda. Viis korda jah. Ei soand teine pidama. Ärevus ja rikkuse ahnus tõugand tagant. Siis kohkund ise koa, et paljuks läks. Aga viel rohkem kohkund, kui akand kole ragin ja pragin piale. Ja käind irmus prahvakas. Ants kukkund pikali, kõik nägemine-kuulmine ja mielemärkus kadund ää. Kui ükskord ärgand, old luud-liikmed valu täis. Ja sial kohas, kus enne tuli liegitsend ja rahapada podisend, old unnik pori.

Tuligi vanaisal suu rahast ja rikkusest puhtaks pühkida. Nägi ta elus vaeva ja viletsust küll ja sai mehemuodi tüöd murda. Aga sitke vanamies oli, elas ja rassis oma kaheksakümmend kaheksa oastat.

1939

NÄHTUD NÄKK

Seegi lugu on Preediku Jaanilt kuuldud.

– Kõneldakse jah, vanasti old kratid ja libaundid ja näkid, kõik old. Ma ise ei ole kedagi näind, aga emapoolne vanaisa Mart reakis, et tema, kui nuormies oli, nägi oma silmaga näkki.

Mart old kaheksateist oastat vana ja old Pukatsi Jüri talus sulaseks. Ühel ommikul enne rukkilõikust käst peremies Marti, et mingu uoseid voatama. Uoseid oitud Kenujärve jaares koplis. Läind, voadand, uosed iluste alles. Old kena ommik, päike tõust üle metsaserva. Mart pidand koju tagasi minema, viivitand viel natuke. Seist, kuulatand. Järvelt kost laulujaalt. Sie nagu kutsund Marti. Läind järve kaldale. Voadand: laial kivil, mis old keset järve, istund pallas naine. Istund sellaga kalda puole, lauld mahedalt ja kammind ekollaseid juukseid. Pikad juuksed langend õlgadele. Mart jäänd kuulama ja üksisilmi voatama. Mõeld: sie ongi vist näkineiu. Ta old küllalt näkkidest jutte kuuld. Ja sie oldki tõesti näkk.

Korraga püörand näkk piad, näind nuormiest, naeratand ja üind otsemaid:

«Mies ae, tule õige seia!»

Old tal väga ilus kõlav jaal.

Mart tiand väga easte, et näki kutset ei tohi kuulata ja talle piab vasta vaidlema. Kui ei oska vastata, oled kadund mies. Näkk mielitab vette ja uputab ää.

Aga Mart old tragi poiss ja leind kohe vastuse:

«Ei soa tulla, pastlad jalas.»

Näkk akand naerma ja õigand:

«Võta pastlad ää ja tule!»

Mart vastand:

«Uued pastlad, kahju kaldale jätta.»

Näkk õpetand:

«Võta pastlad näppu ja tule!»
«Mul püksid koa jalas,» seletand Mart.
Näkk vasta:
«Võta püksid ää ja tule aga!»
«Mul kuub sellas.»
«Võta kuub maha!»
«Särk koa sellas.»
«Võta särk maha!»
«Müts koa pias.»
«Müts võib olla, tule!»
«Mütsiga põle jo viisakas.»
«No siis jäta müts maha. Tule aga tule!» kutsund näkk.

Ja näkk püörand enese täieste Mardi puole, voadand talle naerdes näkku. Old pallas kui porgand ja ilus nagu ladvaõun. Mart aina voadand ja voadand, old pilguga nagu näkineiu külge naelutud. Ise mõeld: nüid olen kadund vend.

Siis äkki turgatand pähe ia mõte: kutsun näki seia, tal oleks kerge tulla, põle riidest lahtivõtmise vaeva, ja siis aega voadata, mis edasi soab. Mart siis üindki:

«Tule ise seia! Ää karda, ma voatan ainult iemalt.»

«Tule ja voata, ega ma kiela,» kiit näkineiu ja tuld kivi jaarele, et Mart teda paremini näeks.

«Tule seia!» üind Mart uuesti. «Ää karda, voatan natuke ja katsun veidi.»

«Tule ja katsu, ma luban katsuda küll,» naerd näkineiu ja sirutand käed Mardi poole.

«Ehk juhtun kõdi tegema,» naljatand Mart.

«No tule, ega ma kõdi karda,» viiband näkk.

«Tien sulle järsku aiget, mul kõvad käed,» oiatand Mart.

«Tule julgelt, ega ma katki lähe,» kutsund näkk.

Näkineiu tõst jalad viest välla ja siputand oma varbaid. Mart leind jälle öölda:

«Sul väikesed varbad, ehk veanan neid.»

«Mul varbad kui laevavandid,» kost neiu ja tõmmand käega, kutsund.

«Sul kõhnad kääd, ehk küinistan neid,» ööld Mart.

«Mul käed nagu kuormaköied,» kiit neiu ja nõtkutand põlvi.

«Sul pisikesed põlved, ehk põrutan neid,» arvand Mart.

«Mul põlved kui põdrasarved,» lausund neiu ja kõigutand puusi.

Poiss naljatand:

«Sul pehmed puusad, ehk pigistan palju.»

«Mul puusad kui paekivid,» vastand neiu ja võngutand oma ümaraid rindu.

Poiss lõepind:

«Sul nõtked rinnad, ehk näpistan liiga.»

«Mul rinnad kui ränikivid,» kost neiu, naerd ja näidand oma punaseid uuli ja lumivalgeid ambaid.

«Sul õrnad uuled, ehk musutan katki,» üind Mart.

«Mul uuled kui kerisekivid,» kiit neiu, tõust kivi piale püsti ja akand lõbusalt tantsima.

«Sul tilluke kõht, ehk tülitan teda ülearu,» ööld poiss näkile vallatult. Enesel kangesti ia meel, et osand ikka näkile midagi öölda ja vastata.

«Mul kõht nagu veskikivi. Tule aga seia!» õigand näkk ja puhkend naerma, naerd nõnna, et lained laksund, moa kõmand ja mets kajand.

Ja nüid, kui näkineiu kivil püsti seist, ennast õetsutand ja naerd, põle Mardil änam sõnagi suhu tuld. Muudkui voadand ja voadand, silmad pärani ja suu lahti. Enesel süda värisend otsekui tallesaba. Imelik vägi ja jõud aina kiskund ja rebind nagu tuhande köiega, vidand vette ja näkineiu puole.

Mardil karand ing täis: piab siis nuor inimene nii lollilt otsa soama.

Ja äkki tuld miele, et terve puole oasta palk on alles soamata ja küll Pukatsi Jüri naerab, kui tal seda maksta ei tulegi.

Kurat, seda nalla ei juhtu!

Mart oarand moast kivi ja virutand näkineiu puole. Kivi pole neiuni ulatand, kukkund enne vette. Aga samal ajal käind irmus kärkõmakas ja järvest tõust viesammas ülesse. Mart kukkund pikali. Kui ta toibund ja ärgand, old päike suures kõrges ja uosed kadund. Otsind metsast uoseid ja mõeld, oli sie nüid unes või ilmsi. Ja ilusast näkineiust old kahju. Old kahju, sest nisuke tunne old, et ega teda änam kunagi näe. Ei näindki. Ei ilmsi ega unes koa mitte.

Vanaisa Mart oli päris vana, käed värisesid tal juba, aga silmad lõid sirama, kui ta ütles:

«Oli imeilus ommik, kui ma näkki nägin . . .»

1939

MÕTTEID ÜHE SUURE KUNINGA SUURUSEST

Külakooliõpetaja Kaarel Uuendi (end. Undritsa) järelejäänud paberite hulgast

Makedonia kuningast Aleksandrist on paljudes keeltes rohkesti kirjutatud. Temast on ilusti öeldud, et mis tema tosina aastaga korda saatis, seda ei tee teised saja aastaga järele. Teda on kuulsad sõjamehed Peeter I, Karl XII ja Napoleon I oma eeskujuks nimetanud ja küllap astuwad tema auuahnuse ja wõimuhullustuse jälgedes weel mitmedki mehed, keda ajalugu on maade ja rahwaste etteotsa seadnud.

Ja et Aleksandri iseloomu ja tegude üle isegi kahe tuhande aasta pärast pead murtakse, seda näitawad luuletaja Heinrich Heine sõnad: «Kes oli Aleksander? Mida ta tahtis kätte saada? Kas oli ta hullumeelne wõi jumal? Meie ei tea seda siiamaale.»

Juba kooliraamatutest lugesime Aleksandrist ja imelikust mõttetargast Diogenesest, kes elas küljeli lükatud tünni sees. Lugesime, et Aleksander ütles habemikule targale, keda ta waeseks ja wäetiks wanameheks pidas, et palugu tema käest mingisugust armuandi. Aga Diogenes olewat wastand: «Kui sa tahad mulle head teha, siis mine päewapaiste eest ära, mis nii hästi sinu kui minu päralt on.» Ja Aleksander olewat neile, kes juures seisiwad, öelnud: «Tõepoolest, kui ma mitte Aleksander ei oleks, siis tahaksin ma Diogenes olla!» Wõibolla ütles ta tõesti niiwiisi. Teda oli ju kaswatanud ja õpetanud maailmatark Aristoteles, kes oli talle kindlasti seletanud, et kui walitseja tahab alamaid ennast auustama panna, siis tuleb tal ennast wahetewahel heast küljest näidata ja häid tegusid teha, ja tuleb silmas pidada, et seda näeksiwad jutukad teendrid, kes heameelega seda laiali laotaksiwad. Aga

wõib kindel olla, et Aleksander oma südames weidra wanamehe peale rängalt wihastas, sest ta oli äge mees, nagu ajalookirjutajad rääkida teawad.

Aleksandri elust ja tegudest kirja pandud lugude hulgas köneldakse ka niisugust lugu. Aleksander oli kord Tarsuse linna juures Kodnuse jõkke ujuma läinud. Ilm oli siis palaw olnud ja kuulus wäejuht higine. Oligi ta äkisti haigeks jäänud. Kange mees, kes paistnud alati otsegu rauast olewat, wõibsenud järsku palawiku käes nagu haawaleht. Juba hakatud waikselt sosistama, et kuninga wiimne tund on kätte jõudnud. Olnud ka teada, et Persia kuningas Darius on suure wäega ligemale jõudmas. Ja nõuuta olek wõtnud maad. Siis arwanud Aleksandri tark ja truu ihuarst Wiilipus, kes kandis Aleksandri isa nime, et proowib õige weel ühte rohtu.

Ja kui tohter alles seda rohtu walmistas, toodi Aleksandrile kiri, mille oli kirjutanud tema kindral Parmenio ja milles öeldi: «Armas kuningas, kui sa oma elu hoida tahad, siis jäta Wiilipuse rohud sootuks pruukimata, sest ta on Dariuse poolt ära ostetud ja tahab sulle kihwti sisse anda.»

Kui siis Wiilipus rohupeekriga tuli, wõttis Aleksander ühe käega peekri ja andis teise käega selle kirja tohtri kätte.

Aleksander hakkas rahulikult rohtu jooma ja tohter hakkas kirja lugema. Tohter sai laimamise pärast kole wihaseks, aga walitseja ütles: «Ole wait, ootame parem ära, mis sinu rohi teeb. Kohe näeme, kas oled õige ja ustaw mees wõi kõlwatu äraandja.»

Rohi oli tulus. Kuningas sai kiiresti terweks.

Ja edasi kirjutatakse, et Aleksander astus jälle oma sõjameeste ette ja need wõtsiwad teda hõisates wastu. Siis tuli Darius oma poole miljoni sõjamehega ja ähwardas nagu rohutirtsude parw kõik eest ära pühkida. Ja Issuse linna all tungisiwad wäehulgad teine teise kallale ja walati werd nagu ei olnud enne juhtunud. Üle saja tuhande Persia mehe sai selles lahingus surma ja Darius ise kargas hobuse selga ja pistis punuma.

Weel kirjutatakse sedagi, et Aleksander pidas oma ihutohtri tarkust ja ustawust meeles ja saatis koju käsukirja, et tohtrile tuleb uus ilus ja ruumikas maja ehitada tänutäheks kuninga elu peastmise eest. Ja öeldakse weel, et Aleksandri käsk wiidi täpipealt täide ja Wiilipusele ehitati kuu ajaga uhke ja suurtsugune maja.

Seda jätawad ajalookirjutajad targu ütlemata, kuidas uus maja Wiilipusele ka meeldis. Mis sellest ikka seletada, peaasi, kui aruka walitseja helde tegu on kirja pandud.

Aga ühest raamatust leidsin ma muu jutu hulgas targad sõnad selle kohta, et mõnikord tehakse head kalgi ja upsaka südamega ja nihuke heategu sünnitab tuska ning meelehärmi. Ja edasi jutustati sellest, kuidas Aleksandri käsul Wiilipusele maja ehitati. Endine maja lõhuti ära ja raiuti maja eest maha ka warjuline eukaliptipuu. Ehitati küll uus ja kena elumaja, aga ümbrus jäi tühjaks ja kõledaks. Tuli siis Wiilipus koju, waatas maja ja lagedat ümbrust ja wangutas nukralt pead.

«Temp on tehtud,» ütles Wiilipus. Ei öelnud midagi rohkem.

Jutt hakkas ringi käima, et kuninga ihuarst ja elupeastja ei ole sugugi rõemus uue maja pärast. Oli seal kindlasti lobisejaid, kes sellest kuningalegi kuulutasid. Ja waewalt Aleksander seda ühest kõrwast sisse ja teisest wälja laskis.

Oli siis jällegi suur sööma- ja joomaaeg korraldatud ja lahked ilalakkujad kiitsiwad Aleksandri käte rammu, uhket julgust ning mehist waprust.

Aga üks kindral, Kliituse nimeline, tahtis seda rumalat kiidutralli peatada, tõusis püsti ja ütles: «Aleksander on muidugi wapper mees ja kuulus wäejuht, aga tema isa Wiilipuse teod ei olnud põrmugi kõhnemad. Ja ülepea, ei tohi ikkagi seda ära unustada, et poleks olnud Wiilipust, siis ei oleks ka meie käskijat Aleksandrit.»

See oli üsna raskelt öeldud. Ei olnud selles auupaklikkust ega alandlikkust. Ja kuna Aleksandri isa ja ihuarst oliwad samanimelised, siis tuletas see osaw kõne meele sedagi, et Aleksandri käsul lõhuti ära tema peastja kodune eluase ja pandi inimene elama wõerasse ja wilusse pesakesse, mis wõis isegi tore olla, oli aga ommeti hingele kõle.

See oli selge laitusejutt. Aleksander, äge ja äkiline ja pealegi purjus, ei pidanud pikka aru. Kargas laua tagant ülesse, tõmbas wahisoldati käest waheda piigi ja torkas kindralile rinda.

Kõik kohkusiwad ära. Aleksander kohkus ise ka ja kutsus oma tohtrit appi: «Wiilipus, Wiilipus, tule kähku!»

Wiilipus astus ligi, waatas maha kukkunud sõjameest ja ütles tumedalt: «Temp on tehtud.»

Ja ajalookirjutajad kõnelewad, et Aleksander olewat oma

jõledat tegu wäga kahetsenud, ei olewat kolm päewa ja ööd kuiwa ega märga sisse wõtnud ning aelenud ilma uneta oma aseme peal.

Aga kahetsemisetuju läks jällegi üle ja sõjameeste südamed läksiwad oma kuninga wastu külmemaks.

Aleksander wiis oma mehed taha Indiamaale ja tahtis weel edasi tungida. Mehed saiwad pahaseks ja hakkasiwad tõrkuma. Ja Aleksander pidi ümber käenama. Pidi ümber käenama ja oma ilmamaade ärawõitmise plaanid pooleli jätma. Eks juhtu nõnda mõnikord künnimehe ja ratsanikuga, et muidu sõnakuulelik hobune näitab äkisti oma kangust, ajab pea selga ja pillub isegi jalgu tagasi ning tuleb töö wõi teekond pooleli jätta. Sell korral öeldakse: mõet sai täis ja kannatus ütles ülesse. Nõnda juhtub loomade ja mõnikord ka inimestega.

Aga kui Aleksander Babiloni linnas, mida ta oma riigi pealinnaks tahtis ülendada, mõtles priskelt elama ja walitsema hakata, murdis äge soetõbi kange mehe pikali. Ta waewles mõne päewa ja heitis siis hinge. Kõneldakse, et kui walitseja palawiku käes heidelnud ja kui wäeülemad, kes tema surmawoodi ümber seisnud, temalt küsinud, keda ta oma auujärje pärijaks mõtleb nimetada, siis hüidnud Aleksander: «Kliitus, Kliitus!» Mõned arwawad, et meeltesegaduse tõttu ei mäletanud ta enam midagi ja ütles oma järeltulijaks kindrali, kes tema enese kerglase käe läbi otsa saanud. Teised arwawad, et see hüie pidi hoopis tähendama, nagu oleks ta oma nurjatu teo pärast meelt ära heitnud. Arwamised arwamisteks; Aleksander suri nagu teisedki surelikud. Ta suri wäga noorelt, sest oli alles 33 aastane.

Teda hakati Aleksander Suureks nimetama. Me küsime: mikspärast? Tõsi on paraku küll ja oleme sellega nõus: ta oli wapper ja auahne sõjamees, ta heitis maid ja rahwaid enese alla, ta tõukas kuningatroone ümber nagu tohletanud kapsajuurikaid ja oli ülepea kuulus ja tähtjas kui kõrge korsten, mis laia tossupilwe wälja ajab. Aga kas oli temal ohtralt waimusuurust, millega ta oleks wõinud oma järeltulewatele põlwedele eeskuju näidata? Wististi mitte.

Tema kõige lähemad, tema wäeülemad, ei pidanud temast eriti lugu ega wõtnud temast kuigiwõrd eeskuju, sest nemad, wäeülemad, kes Aleksandri eluajal alandlikult, sõnakuulelikult ja ühemeelselt tema tahtmise alla paendusiwad, läksiwad

peale Aleksandri surma omawahel kiskuma tema waranduse ja päranduse nagu tulusa sõjasaagi pärast. Ei hoidnud nad Aleksandri auu ega kuulsust, ei hoolinud nad enam riigi suurusest ega wägewusest. Nad taplesiwad otsegu kaarnate kari korjuse ümber.

„Nõnda on suurte ja wõimsate meestega sageli juhtunud: waewalt on mees oma hingekese wälja hinganud, kui juba truud sõbrad ja ustawad teenrid tema kuube ja kukrut jägama tõttawad. Ning waadakem korraks oma eneste ümber ringi, eks ole siingi näha, kuidas sõprus ja ustawus nagu tühjad tünnid kõmisewad. Aga miks peaksime meie küll kuningate ja nende kodade elust hullu õpetust wõtma ja täna omawahel truudust wanduma ja homme teine teisele näkku sülitama?!

(1908)

MÕTTEID SÕJAST JA JA SÕDIMISEST

Kaarel Uuendi järelejäänud paberite hulgast

1916. aastal

Soldatil, kes on puhkusele lastud oma haawu lakkuma ja praawitama, peaks kerge tundmus olema. Ei ole hädaohtu ega hirmu. Söö ja maga ja hulgu ringi. Peaks . . . aga ei ole mingisugust kerget tundmust.

Ma lesin koikus õlekotil ja meele tulewad seltsimehed. Nad lamawad oma mullakoobastes ja ehk möllab nende ümber werine lahing.

Mõnikord öösel kuulen läbi une mürinat ja ülesse ärgates tunnen, nagu wäriseks maapind. Wõi näen unes lahingut. Suurtükid mürtsuwad, nagu kallataks taewast kiwa alla. Kuulipritsid tärisewad ja püssid pauguwad. Ärkan ülesse, ei leia enam und ja mõtlen haudadele. Need ei ole hauad ühe hinge jaoks, need on ühishauad, wennashauad. Ja ime kombel olen ma sealt wälja jäänud.

Mõnikord mõtlen, kuidas me wäeliinil ajalehti lugesime. Seal kirjutati tõsisel meelel: «Noored mehed on täis sõjakuse tuld ja wõitluse iha, nad on walmis i s a m a a e e s t oma werd walama, on walmis waenlaste wastu elu ja surma peale wõitlema.» Ja teises kohas jutustati, kuidas wahwa Eesti mees sai kuuli pähe ja jooksis weel mitukümmend sammu edasi, hing täis kõwa wõidutahtmist ja silmad täis wiha metsiku waenlase wastu; mees jooksis jah läbilastud peaga mitukümmend sammu ja alles siis kukkus surnult pikali. Niisuguste tõsiste kirjatükkide peale hakkasid mehed laginal naerma wõi jirtsasid wihaselt sülitada.

Mõtlen, et sõjaga wõib koguni harjudagi. Wõib magada mürina ja kärina saatel. Ja haawade ja werega wõib samuti harjuda. Elad ja oled, nagu oleks sõdimine sinu elupõline töö. Waatad, kuidas päewa õhtule ja öö hommikule saad. Nälgid ja oled rõõmus, kui wõid kuiwanud leiwatükki närida ja oled päris õnnelik, kui saad sooja kapsaleent. Ja tänad jumalat, et luud-liikmed terwed. Heidad kraawi põhja siruli ja tunned ennast nagu sulepatjadel.

Alguses, kui ma kodukanti puhkusele tulin, küsis üks või teine, kuidas seal wäeliinil elatakse. Rääkisin, et soldat elab pimedas mullakoopas, magab külma maa peal, halli sineli all nagu koerakutsikas kõweras, ja on õnnelik pealegi, et elu ikkagi sees. Kui keegi pea kraawist ülesse tõstab, wilistawad kohe kuulid kõrwa ääres. Kui aga kästakse, kargawad kõik kraawist wälja ja kukuwad waenlase poole liduma wõi roomama. Surm wõib tulla nagu niuhti ja ongi sul sõda ja kõik möödas. Aga tükkis hullem on, kui saad hoopis haawata wõi kukud wangi, siis kestawad sinu kannatused edasi. Ja ega alati peale tungita, üsna palju tuleb tahapoole sibada, ikka strateegiliselt, nagu trükitakse. Ja see on õige, mis öeldakse: ei soldatit pea miski; läheb läbi wedela ja paksu, roomab läbi pori ja rooja. Mõnikord on wäeliinil waikus, aga seegi pole kiita asi. Meie rood konutas 9 kuud tasa ja targu oma kaewikutes, ja roodu 250 mehest jäi alles 35–40 meest. Wäljalangenute hulgas oli ainult 3 haawatut ja mitte ühtki tapetut; kõiki noppisid wälja haigused, kõige õelam oli tüüfus. Ja kui juhtub, et saad lahingus haawata, siis arwad, et kõige hullem on möödas ja ees seisab puhkus ja praawimine. Wale puha. Siis alles hakkab waewanägemine. Keegi ei taha sinuga tegemist teha. Nädalate kaupa tuleb rongis lesida, ei ole mingisugust arstiabi, haawad seisawad sidumata, walutawad ja mädanewad. Üks terwem soldat pannakse sanitariks, kes teistele wett ja toitu toob. Nii sõidetakse muudkui ringi, ei pääsegi haigemajasse, ja kellel kossid kannawad, see kirjutatakse kuskil linnas koju parandusele. Ei ole jah soldati hädadel otsa ega äärt.

Nõnda ma seletasin alguses neile, kes himustasid põnewaid sõjaseiklusi kuulda. Pärast tüdinesin asjalikust jutust ja hakkasin wähe lõõpimagi.

Mõnikord, kui küsitakse, kas seal sõjawäljal on kole küll, ütlen: sõda on rohkem kui kole, wõib surmagi saada.

Teinekord, kui pärimine teeb hinge täis, wastan: ega sõjas alati tapeta, kui päewa jägu walmis, peetakse wahet ka.

Tuleb siis palwemaja-Anu, jutukas wanaeit, soiub ja ohib: «Küll on inimene kiskja loom! Isegi metselajas ei tapa omasugust, aga näe inimene jahib inimest ja missugused hirmsad tapariistad temal on. Ju see on ikka patu palk ja wiimsepäewa tundemärk.»

Patu palk! Aga mikspärast need, kes wäeliinil wirelewad ja surewad, on kõige alatumad ja patusemad? Miks nad on patusemad kui Suurmanni Martin ja Lauritsa Mihkel, kes sõja seljataga hangeldawad ja paristawad ja rikkust kokku kahmiwad?

Selle peale ei tea palwemaja-tädi midagi öelda, ohkab ainult. Ega ta neidki, sahkerdajaid, patust priiks mõista.

Aga Suurmanni Martin, turd turske mehemürakas, räuskab ja tänitab:

«Tarkades raamatutes öeldakse, et ilma sõjata jääks elamine maakera peal kitsaks, põleks enam ruumi ega söögipoolist kah. Sõda häwitab umbrohu ära, siis teistel jälle lahedam elada.»

Küllap on otse wastupidi: umbrohi, wisa ja kawal, jääb edasi lokkama, aga wäga paljud kõige paremad taimed saawad otsa.

Laman, silitan walutawat koiba ja mõtlen. Wahetewahel loen wana «Olewikku» ja uut «Meie Matsi». «Olewiku» wanad lood paistawad wäga tänapäewased olewat ja «Meie Mats» kõneleb wanaaegsete lugude abil praegustest asjadest. Ei ole midagi uut päikese all.

«Meie Mats» arutab: «Juba wanal hallil ajal pidid roomlased sündimise ja suremise pealt maksu maksma ja wabandage, aga see on tõsi, ka wäljakäigu kohas käimise eest.» Ameeriklane Benjamin Franklin olewat öelnud: «Maksude maksmine ja surm on möödapääsmata nähtused.» Roomlane Publius Cornelius Tacitus olewat arutanud: «Rahu ei saa ilma sõjariistade abita, sõjariistad nõuawad raha, aga raha ei saa muidu kui maksude teel.»

Nii et äraproowitud abinõu – maksud. Juba wanast Roomast saadik ja küllap waremgi. Riik paneb oma maksu peale ja waheltkauplejad ja päriskaupmehed lisawad oma. Tahad sõja lõppu, tahad rahu, wirele ja hingitse ning maksa. Üks

rumal soldat aga ütles kord tõsiselt: rahu tuleks teha juba enne sõdima hakkamist.

Meie «Olewik» toob teateid inglaste «Timesi» järele «suurriikide sõjapidamisest Hiinamaal» ja kirjutab järgmist:

«Pekingi marssides näitasiwad suurriikide wäed põrgulist toorust ülesse. Ilma wähema süüta põletati terwed külad ja linnad ära ning laiad maakonnad muudeti kõrbedeks. Kõige koledamalt möllasiwad sakslased. Teised, nii kui inglased, jaapanlased ja ameeriklased, andsiwad ometi armu, aga sakslased surmasiwad ilma armuta iga hiinlase ära, kelle eest leidsiwad. Naisi, mehi ja lapsigi tapeti tuhandete kaupa. Naiste kallal tarwitati pealegi weel kõige koledamat wägiwalda. Tapeti ainult tapmise himu pärast ja põletati häwitamise tuhina pärast.»

Ja tuleb meele, et keegi mõttetark olewat öelnud: sõda on inimese elus kõige loomulikum olukord. Niisugused mõttetargad ja tapmisele õhutajad tuleks ise saata kaewikutesse ligunema ja haawatute rongidesse loksuma ja oigama, siis hakkaksid nad ehk aru saama, kui lõbus ja loomulik olukord sõda on.

Ja weel loen ma sellestsamast 1901. aasta «Olewikust», kuidas sõjawäljalt tagasi tulnud palgatud soldat ütleb selge sõnaga, et tema ja paljud tema seltsimehed «enam kunagi Inglismaa eest sõjariistu kätte ei wõta». Mikspärast? «Meie oleme kõik sõjast tüdinenud, ja kes nüüd 18 kuu pärast teisiti mõtleb, see peab werejanuline kuri waim olema. Meie ei karda nähtud waewa ja oleksime walmis seda uueste nägema, kui meil niisugused ohwitserid oleksiwad, kes oma meeste eest hoolt kannaksiwad, meile palga õigel ajal kätte muretseksiwad ja leeris rõõmsaid pidusid toime ei paneks, kui meestel nälg päris käega katsuda. Meie ohwitserid ei mõtle nähtawasti iialgi selle peale, et nende wõimuses seisab, kas soldatid endid põrgus ehk taewas tunnewad olema. Soldat ei mõtlegi nuriseda, kui ta hobuseliha supiga peab rahul olema, aga ta süda jookseb werd, kui ohwitseridele kõiksugu head toitu tuuakse, kuna lihtsoldat loodi tubakut ega suutäit liha ei saa. See ajab südame täis ja teeb soldatid wihaseks. Et soldatitega niisugusel wiisil ümber käiakse, sellest tuleb, et wõitluses langenud ohwitseridel, kelledel nägu waenlase pool oli, kuul seljast on sisse tunginud.»

Kuul seljast sisse tunginud... Tähendab, mitte waenlase

poolt tapetud, waid oma meeste wiha alla sattunud. Ma olen tänapäewa kohta neidsamu juhtumisi kuulnud, ise ei ole seda küll näinud. Aga muidu wastab see kirjeldus tänapäewa olukordadele. Ohwitser on ikkagi isand ja peremees ja soldat käsualune, keda wõib ühe käeliigutusega surma saata nagu kiwi wette wisata.

Kuid soldat ei ole enam alandlik sulane. Soldat on hakanud mõtlema. Ja ülepea käärib midagi inimeste mõtetes.

Mõtted pakitsewad ja otsiwad wäljapääsu. Mõtted liiguwad tulewiku ümber.

«Tallinna Teatajas» leian isesuguseid prohwetlikke mõtteid. A. H. T. (tuntud kirjanik) arutab:

«Meie ootame, ootame kõigepealt oma kullakuningaid, neid hoolimata, teguwõimsaid mehi, kes asutawad wabrikuid, awawad töökodasid, lasewad suured weo- ja sõidulaewad merde, ostawad mõisaid ,ja mitte ainult selleks, et neid kurnata, rööwida, puid lõigates kas wõi kõige ilusamas pargis. Ühiskondlikku elusse, kodumaa poliitikasse toowad nad wahest niisuguse korruptsiooni, nagu seda warem meil kunagi pole nähtud. Nad on harjunud raha eest kõike saama, ja ehk püüawad nad walimistel, kohtade jaotamisel, awaliku arwamise loomisel teha, mida ühe Inglise mõjuwa poliitikategelase kohta 17. aastasaja lõpul teatatakse: «Ta müüb kõike, mis tema wõimuses seisab, ja iseennast on ta nii sagedasti müünud, et hind madalamale on langenud, kui et uus müümine enam kasu tooks.»»

Kentsakad tulewikumõtted. Aga tõsised. Ja niisugused tulewiku kullakuningad sebiwad juba meie seas. Puhkid, Jänesed ja Rotermannid ja oma walla Suurmannid. Nendele on sõda loomulik ja wäga tululik olukord.

Aga siis leian wanast «Olewikust» liigutawa loo heast ja heldest mõisaherrast. Nimelt ei olewat noor Morna mõisa omanik v. Siewers sellest wäljagi teinud, et tema ainuke kõrts walla rahwa soowil, kuna see rahwa majanduse ja wooruse peale halwaste mõjus, kinni pandi. Wastastikune lugupidamine mõisniku ja walla rahwa wahel kaswawat weelgi kindlamaks. «Olgu siin paar näitust: mööda läinud jõulupühade ajal ehitas mõisaherra ühes noore prouaga kohalises walla koolimajas lastele ülitoreda jõulupuu ja jagas neile päratu palju maiuse asju wälja. Mõisas oli mitu suurt nõu täit shokoladi walmis tehtud ja seda haruldast jooki ei antud mitte

üksnes lastele, waid ka laste wanematele ja muudele inimestele, kes laste rõõmu ja jõulupuud waatama oliwad tulnud. Morna wald on talude poolest weikene ja suurem jagu lapsi walla koolis on alati mõisa piirist; sellepärast andis mõisa walitsus juba ennemalt koolile 10 sülda põletispuid aastas ilma hinnata – muidugi teada kõige alamat sorti, aga praegune herra andis tänawu kõige paremaid puid. Nüüd on aga herra v. S. wallaperemeestele koguni suurt ja ootamata rõõmu walmistanud, et ta oma kaks ilusat sugutäkku ilma hinnata peremeeste märade juure laseb, ainult 50 kop. talliraha tuleb neil maksta. Morna walla taludel on kaunis laialised piirid ja head heinamaad ja wõib hobuse kaswatamine, mille peale siin wiimasel ajal kaunis hästi rõhku on pandud, peremeestele head kasu sisse tuua. Et mõisaherra niisuguse helduse ja lahkuse eest walla rahwa poolt tõsist lugupidamist ja auustamist leiab, on iseenesest mõista.»

Ometi üks kosutaw lugemine kurwal ja koledal ajal!

Kui aga jällegi mõtted tulewikku saata, siis wõib üsna warsti niisuguseid armsaid ja haledaid lugusid meie oma soost Puhkide ja Suurmannide kohta lugeda – lahked leiwaisad ja helded heategijad, et taewaisa õnnista ja hoia!

Juba praegugi, werisel ajal, õnnistab taewaisa nende ettewõtmisi.

Wahetewahel ajan naiseisaga juttu, ajan widewikujuttu. Praegu tuleb meele: äi rääkis põlastawalt rahwameestest, ju ta siis mõnda tundis ja teadis. Niisuke kõneleb ja kirjutab rahwakeelt, kirjutab rahwameelest ja kõneleb rahwakasust. Aga kodus on wõõras keel ja wõõras meel, ning meeles o m a kasu.

Wõib-olla ongi nõnda peenem ja sündsam, eks meie kullakuningatel tule ju muude rahwaste sakstega kokku puutuda, siis on hea, kui ei ole wäga matsi nägu ega tegu.

Elame, näeme. Ja elame täielikus osasaamises sõja õnnistusest.

Laman ja mõtlen. Ei ole und, ei ole und sellepärast, et tean: eemal mürisewad tapamasinad ja seltsimehed konutawad rõsketes ja külmades koobastes ja kraawides, ning waewlewad haawade käes ja surewad noorelt, enneaegselt.

Laman ja mõtlen: käes on kahekümnes aastasada, mida on kuulutatud inimsuse, hariduse ja edu aastasajaks.

Arutan neid maailma asju ja ise mõtlen: warsti tuleb

kewad, ilus aeg, looduse tärkamise aeg. Aga siis tuleb mul jälle oma elukene wäeliinile wedada. Ja tuleb uuesti põlwist saadik wee ja pori sees tampida ega ole kuiwa kohta, kuhu wõiks oma kondid pikali wisata.

Oh sa õnnistaw sõjaaeg!

– – –

1939. aastal

Aeg lendab linnutiivul.

Oli paarkümmend aastat rahuaega ja jälle märatseb sõda.

Ons see mingisugune looduseseadus, et sõjad korduvad? Nagu oleks sõda tõepoolest inimese ja kogu inimsoo loomulik olukord?

Muidugi on see tühipaljas ja totter fraas.

Aga kas ei olnud inimestel küllalt teadmisi ja kogemusi sõja mõttetusest ja õudustest? Kas ei osanud inimesed, arukad, mõistusega olendid, oma lahkhelisid rahumeelselt lahendada ja laastavat sõjamõllu ära hoida? Imelik mõelda, et sellega tõesti hakkama ei saadud.

Inglise riigimees David Lloyd George on lausunud kahe sõja vahel murelikud sõnad:

«Valvake hoolega, mis sünnib. Rahvad ehitavad hirmsamaid masinaid, kui neid kunagi nähti suure sõja ajal. Mille jaoks? Mitte rahuks! Masinad ei ole isegi mitte määratud kallaletungiks sõjavägedele. Nende ülesanne on kallale tungida kaitsetuile linnadele, kaitsetuile elanikele igal pool, kus võimalik surmata, mürgitada, vigastada abituid naisi ja lapsi. Meie vajame uue vaimu kultiveerimist. Plahvatusained tuleb luku taha panna. Uus põlv on see, kes tuleviku otsustab. See põlv aga loeb sõja hiilgelehekülgedest – ta ei tea midagi sõja õudusest. Sellepärast tuleb sõda lahutada sellest läikest – uuele põlvele tuleb näidata tema hirmsat tõelikkust.»

Valvake hoolega! . . . Kui palju hoiatavaid sõnu on öeldud ja tuliseid kõnesid peetud. Ei olnud abi rohketest sõnadest. Viimastel aastatel hakkasid paraadide trummipõrinad rahujutlustest kõvemini kostma. Kas ehitasid r a h v a d sõjamasinaid? See ei olnud rahvaste tahe, seda otsustasid valitsevad ringkonnad, kes lootsid sõjast kasu lõigata. Juba möllab määratu sõjatulekahju ja ähvardab aina laiemaks paisuda. Kuidas ja kunas see kord lõpeb, ei oska vist keegi ette öelda.

Millega see lõpeb, seda teame: hiiglasuure kaotuste arvega. Sadade linnade ja külade varemed, miljonite inimeste enneaegne ja vägivaldne surm . . . piiritu häda ja viletsus, vaesus ja mure . . . Ja öeldakse kurvalt, et tänapäeva sõjas on võitja samuti kaotaja.

Ja siis hakatakse jälle rääkima tapamasinate piiramisest ja keelamisest, plahvatusainete luku taha panemisest ja uue põlvkonna kasvatamisest sõja vihkamise vaimus.

Aga mõni palvemaja-Anu ohkab uuesti: «Küll on ikka inimene kiskja loom!» ja mõnigi Suurmanni Martin targutab õelalt: «Ega ilma sõjata läbi saa, sõda hävitab umbrohu ära, siis teistel ruumi elada ja olla . . .»

Kõik kordub . . . Kas peab kõik tõesti korduma ja keerlema nagu päev ja öö või suvi ja talv? . . .

(1916–1939)

KÕRGE PALK

Kaarel Uuendi paberite hulgast

Maailm on hukkas ja raiskus! Eks seda põhjamist ja sajatamist ole kuuldud ülearu palju.

Ega Tõntsu Martin teisest mastist olnud. Aina torises ja näägutas.

Ükskord hakkas ta mulle kaebama:

«Sulasrahwas päris hulluks läind. Muudkui nurawad, põle eluga rahul. Juba riidest nappus, juba toidukraam otsas, palgad odawad ja kaubad kallid ja kõik puha. Ise uhked ja suurelised pealegi. Kes seda enne kuuld, et sulase naine läheb lapsega arsti juure ja kiidab weel külas, et makst arstile rubla ja arst käskind ikka seda ja teist. Kurat, kui seda kuulsin, hing kargas täis, oleks talle raipele öeld, et mis pagana tembutamine see olgu, mis arsti ja rohtu nendele weanikutele tarwis. Eks mul ole õigus?»

«Kes seda õigust teab,» arwasin. «Ega kõik maailm sinu ega minu tahtmise järele paindu.»

Martin kuraasitas:

«Wõi ei paindu! Kui sulane elab minu maa peal ja teeb minu tööd, siis olgu waikne ja alandlik, ärgu ajagu nina püsti.»

«Ei ole endine aeg, eks sa tea,» ütlesin. «Nüüd ju tööinimestel rohkem õigust ja julgust ka.»

«Küll nende õigust ja julgust weel mõedetakse,» ähwardas Martin.

«Ei sinult tulda seda mõetu küsima,» laususin.

«Küllap tullakse,» suurustas Martin. «Wanasõnagi ütleb: kel wägi, sel wõimus.»

«Niisugune wõimus ei kesta igawesti.»

«Ei kehwade sugu jäksa ilma soojaks kütta,» tänitas Martin.

«Kui sina wõi mina seda aega ei näe, eks siis tulewased põlwed . . .!»

«Sina ka mõni prohwet!» pilkas Martin. «Wõi tulewased põlwed! Nemad kisuwad niisama üksteise järelt ja keanawad üksteise kaela ja tugewama päralt on alati õigus, seda sa näed.»

«Ma juba ütlesin, et küll lapsed näewad, mis ja kuidas.»

Tõntsu Martin lõpetas oma kurtmise:

«Praegu jah niisike imelik aeg, et wäeti tõstab pead ja wilets sirutab selga. Aga ei tühi kott püsti seisa, hähähäh.»

See südamepuistamine juhtus 1917. aasta detsembrikuus. Siis olid sulased ja moonakad suurelised ja lootlikud ning peremehed puhkisid wihast. 1918. aasta weebruar keeras olukorrad jälle teistpidi. Pakku pugenud mõisnikud tulid tagasi. Peremehed tundsid endid jälle peremeestena.

Ja ühel pilkas-pimedal märtsikuu õhtul pandi Tõntsu saunas toime hirmuärataw weretöö. Lasti maha saunik ja sulane Jaan Sarapuu, tema naine Kadri ja aastane poeg Jüri.

Teised lapsed, wiiene Madis ja kolmene Mai, tulid hommikul naabrusesse, Roobule. Olid nagu poolsurnud, ei saanud õieti sõna suust.

Sillaotsa rahwas, Jaani kaugelt sugulased, matsid tapetud surnuaeda ja wiisid lapsed eneste poole.

Aga Tõntsu Martin kahetses laia suuga kogu seda lugu ja lisas alati juure, et tema oli sel õhtul kodus ja mängis Tiirake Reinuga hilja ööni kaarte ja Rein ei läinudki koju. Nii siis pidi Rein tema tunnismees olema.

Ükskord laial kewadel, kui trehwasime külatänawal kokku, wiis Martin jutu sellele õnnetule juhtumisele ja hakkas arutama:

«Küll see minu sulase tapmine on ikkagi mõisniku tegu. Saatis Saksa soldatid, teejuhi andis muidugi kaasa. Oli mässaja ja wastuline perekond. Jaani olla mõisas nähtud, kihutand moonakaid üles. No reagiti mõisnikule ära ja tema mõistis nendele muidugi mõisapõletajate palga.»

«Mõisa ei põletatud ju,» õiendasin ma. «Wõeti ainult üle.»

«Enne wõtawad mõisad üle, siis hakkawad talusid jägama,» torises Martin. «Enne rüistawad mõisad ära, siis hakkawad talusid lagastama. Inimestel laastamise kihwt weres, teab mis nende lastestki wälja tuleb. Näe jah, Kadri kahmand lapse

sülle, et ega lapsega koos ei lasta maha. Ei aidand wigurdamine ühtigi, ikka tehti wagaseks.»

«Kust sina seda nii täpselt tead?» imestasin.

Martin kohkus isegi, et oli midagi ülearust öelnud. Aga wabandas:

«Ah mina? Eks lapsed, kes järele jäiwad, pärast jutustand. Ju nad ikka nägiwad. Lapsed jah wanematest ilma, ega teised, olgugi sugulased, nii wäga halasta. Ma andsin nendele ka mõne riidehilbu ja tüki pastlanahka kaasa, ikka nagu oma peres sündind ja kasvand. Poiss paistab tööloom wurhwi, suured käed teisel nagu isal. Tüdruk weel wäike ja kleenuke, aga küll ta kaswab. Jaan jah oli hea tööloom, laiad pihad ja tugewad kämblad, aga ahne ja iriseja loomuga, punane. Ega tea, mis lastestki tuleb, isa-ema kihwt weres. Sauna lasen jah maha rebida, wanadest palkidest püsti aetud, kukub weel kaela. Jääb nagunii tühjaks, uus sulane hakkab peretoas magama. Poissmees, mahub ära.»

Niipalju meil seda juttu oli. Tõntsu Martin püüdis ennast tapmisesüüst wabaks rääkida, aga ikka ja jälle näitasid tema silmad ja sõnad, et tema hinges kees tuline wiha Jaani ja üldse pead tõstwa sulasrahwa wastu. Missugused jõhkrad ütlemised: ei aidand wigurdamine, tehti wagaseks, hea tööloom jne. Ja sulane on temal nagu mööblitükk – mahub ära. See äramahtumine on teada – ainult woodikoht. Mis tööloomal ongi rohkem tarwis!

Tapeti sulane ja saunik, keda peeti töökaks, ausaks ja õiglaseks inimeseks. Ei olnud riiakas, ei joodik ega kraapleja. Hoolitses oma perekonna eest. Miks ta maha lasti ja weel pimeduse katte all? Kuiwõrd õiged olidki peremehe kinnitused, et oli ahne ja iriseja, oli ässitaja ja punane? Wõib-olla ajas moonakatega juttu, wõib-olla ütles mõne ägeda lause, ütles ehk midagi otse peremehele näkku? Aga kas saabki niisugusele püstiuhkele ütlemata jätta, aina tema räuskamist taluda, tema wastu waikne ja alandlik olla? Ja kui inimene mingipärast ei meeldi, kui tema sõnad on wastukarwa, kas tohib siis teda tappa?

Kes olid tapjad? Hirmunud lapsed ei osanud neid kirjeldada. Olid wihased mehed, kasukad seljas, püssid käes. Kolm wihast meest. Kas noored wõi wanad, kas eestlased wõi sakslased? Ei tea. Kas rääkisid meie keelt? Rääkisid. Kas wõõrast keelt ka? Ei tea. Kas ütlesid, miks nad wihased on?

Ei tea. Karjusid palgast. Palgast! Mis palgast tullakse pimedas ja püssidega rääkima?! Ja mis palgast kõneldakse naisele, kes hoiab wäikest last süles?! Palk – mille eest?

Tõntsu saunarahwa tapmise lugu teab kogu wald. Oma külas ja mujal teatakse ka, et Tõntsu isand oli tapmise õhtul kodus ja mängis sõbramehega kaarte.

Mahalaskjaid ei teata ega tunta, sellest on kahju. Nende suust kuuleks peaässitaja nime. Kuigi seda wõib arwata. Rahwa silmis ei ole ta praegugi süüst waba, ehkki kohus tema õigeks mõistaks.

– – –

On 1941. aasta sügis. Vanad ülestähendused sattusid näppu. Vanad mälestused ärkasid ellu.

Jälle tapeti Välikülas, kogu vallas ja mujalgi sulasrahvast, kes oli oma õigust taga nõudnud.

Tõntsu noorperemees Leo Suurmann-Suurma astus ustavalt oma surnud (loomulikku vanadussurma surnud) isa jälgedesse.

Tõntsu sulase ja sauniku poeg Madis Sarapuu sõdib teisel poolel – Punaarmees.

Aeg annab arutust . . .

(1918–1941)

KUIDAS INIMESED LINNAS ELAVAD

Kaarel Uuendi järelejäänud paberite hulgast

Hakkasin kord mõtlema linna ja maa elu. Maal tunned kõiki oma valla inimesi ja tead oma külainimeste elulood ning elusaatused. Kui inimene tuleb külatänaval vastu, ikka teretad ja ajad ivake juttu. Teisiti oleks sündsusetu ja ebaviisakas. Aga linnas ollakse üksteisest võõrdunud ja paistab, et elatakse võõriti.

«Elate siin linnas tihedalt koos nagu silgud pütis, aga palju te üksteisest teate, üksteise elust ja hädadest ning rõõmudest?» küsisin siis tuttavalt linnamehelt.

«Ega tea suurt midagi,» oli linnamees nõus. «Imelik küll, ei ole sellele mõelnud.»

Siis hakkasime koos mõtlema ja läksime koos välja. Läksime ja arutasime ja nägime vanamehe, kes kõõbitses rentslit puhastada. Võiks väheke juttu teha, arvasime mõlemad.

Ja hakkasime vanameest läbisegi küsitlema.

«Te olete vist selle maja kojamees?»

«Nagu oleks.»

«Elate juba kaua siin?»

«Kümnes aasta.»

«Suur kahekordne maja, kas elanikke on palju?»

«Keskmist viisi. Hoovi peal on teine maja veel, kah kahekordne. Kasimist ja rookimist jätkub.»

Tuli keegi mees, möödus meist ja läks naabrimaja väravast sisse.

«Kas seda meest tunnete?»

«Tunnen.»

«Nime teate?»
«Tean.»
«Elab kõrval majas?»
«Seda küll.»
«Elab kaua siin?»
«Oma seitse-kaheksa aastat.»
«Mis inimene ta muidu on?»
«Ah muidu? Harilik inimene.»
«Kas olete temaga juttu ajanud?»
«Ei ole jutuks läind.»
«Kas teretate?»
«Ei tereta.»
«Elate seitse-kaheksa aastat kõrvuti, aga ei tereta ega ole juttu ajanud?»
«Põle asja old. Võõra maja elanik pealegi.»
«Kas seda teate, on ta üksik või perekonnainimene?»
«Praegu üksik. Naine suri ära. Tütar on Keilas mehel.»
«Kust te siis seda teate, kui pole juttu ajanud?»
«Eit teab, eit on rääkind.»
«Teie naine on selle mehega kõnelnud?»
«Ei ole selle mehega. Eks teiste naiste käest ole kuuld.»
«Kus te ise elate?»
«Näe siinsamas, all keldris.»
«Kes teie kõrval elab?»
«Mitte kedagi. Rohkem keldris ei ela. Ainult kojamees eidega.»
«Kes teie peal elab?»
«On ühed. Abielurahvas.»
«Kas nendega juttu ajate?»
«Mõnikord ajan.»
«Mõnikord?»
«Kui naised tülis ei ole.»
«Miks nad tülli lähevad?»
«Ah tühja, solgiresti pärast ja muidu kah.»
«Kas nad elavad rikkalt või vaeselt?»
«Ah et pealt rahvas?»
«Nemad jah.»
«Ei tea. Mina nende söögipotti vaadand põle.»
«Kas on vaikne rahvas?»
«On vaikses ja riidlevad sekka kah, nende oma asi.»
«Kas teie majas üksikuid inimesi ka elab?»

«Elab küll. Korter üheteistkümnendas.»
«Mees? Naine?»
«Vanatüdruk.»
«Elab ta siin juba kaua?»
«Aastat viis.»
«Kus ta tööl käib?»
«Elektrijaama kontoris.»
«Kuidas temaga läbi saate?»
«Mis siin saada. Tere-tere ja ongi kõik.»
«Ütlete, et vanatüdruk. Kas peigmees jättis maha või suri ära või pole peigmeest olnudki?»
«Ei oska öelda. Ei ole asjaga kurssis.»
«Naine ka ei ole kurssis?»
«Vist ei ole, põle sellest juttu old.»
«On ta terve või haiglane?»
«Kes? Minu eit või?»
«Ei, see vanapiiga.»
«Ei tea. Oma jalul ta liigub, vähemalt jalad peaksid terved olema.»
«Kas vanapiigal tuttavaid või sugulasi on?»
«Vahetevahel mõni naine käib.»
«Kas paistab, et jõukas inimene?»
«Kes?»
«See vanapiiga ikka.»
«Ei tea, põle ta rahakotti takseerind.»
«Millal teda viimati nägite?»
«Ei mäleta. Eile, ei, üleeile vist.»
«Aga ütleme: kui äkki seda vanapiigat pole nädal aega näha, mis te siis arvate?»
«Ei arva kedagi.»
«Kas teie naine samuti ei arva?»
«Kust temagi. Mis me niisukesest haritud preilist teame arvata.»
«Kas ei hakka mõtlema, et on äkitselt surnud või paljaks röövitud ja siis ära tapetud?»
«Ei arva. Meil vaikne tänav, põle enne nõnnasi juhtund.»
«Aga võib juhtuda.»
«Ei tea öelda.»
«Kui inimene nädal või rohkem kadunud, kas ei ärata huvi?»
«Ei ärata. Põle kojarahva asi üürilisi tagant nuhkida. Ärge

pange pahaks, aga miks härrad seda vanapiigat nii lausa küsivad, kas on nagu kahtlane või?»

«Ei ole kahtlane. Me ei uuri mõne kindla asja pärast. Me oleme kooliõpetajad ja hakkasime rääkima, et inimesed elavad linnas kõrvuti ja ei tea üksteisest mitte midagi ega tunne üksteise vastu isegi huvi.»

«Ahah. Ega ole huvi neh. Ja kui hakkad pärima, näe, pannakse veel pahaks. Peremees ka ütleb, et kojarahvas ei tohi uudishimulik olla ja olgu majainimeste vahel täiesti erapooletu.»

«Kas teised elanikud tunnevad üksteise vastu rohkem huvi?»

«Mõned tunnevad, mõned jälle ei tunne. Mõned eided on nagu haiged kohe, peavad kõike teada saama.»

«Aga ikkagi elatakse kõrvuti nagu võõrad, või on vähe teisiti?»

«Nagu võõrad muidugi. Ega kõlbagi teiste elu vahele segada. Kui mõni hakkab vahele segama, vaata, et saab vastu vahtimist või kaevatakse kohtusse. Hoia targu eemale.»

Ja siis jutustas tuttav linnamees selle loo:

«Ajalehes kirjutati, et Berliinis leiti keegi naisterahvas oma korterist surnult. Oli samuti üksik inimene nagu vanapiiga teie korter üheteistkümnendast. Juba üheksa nädalat ei liikunud teiste hulgas, aga keegi ei teadnud arvata, et inimene puudu ja vajaka. Majaomanik hakkas oma pabereid vaatama ja nii tuli välja, et naine pole kahel kuul üüri maksnud. Laskis siis ukse lahti murda. Naine lamas põrandal, oli juba kuivanud nagu muumia. Pärast arutati, et kuidas see juhtus. Naabrid ei olnud üldse midagi halba kahtlustanud. Ütlesid nagu teiegi, et ega võõra inimese elu kedagi huvita.»

«Keda sa ikka süüdistad,» arvas kojamees. «Berliin neh, suur linn ja suured kõrged majad, ega ei tunnegi kõiki inimesi, kes majas elavad, huvist ja huvitamisest ei maksa rääkidagi. See ju teada: igaühel oma nahk kõige ligemal.»

Nii ütles kojamees ja küsis imestades:

«Te siis olete koolmeistrid ja uurite niisama?»

«Niisama jah,» vastasime otsekui ühest suust.

(1929)

RAHVAVALGUSTAJA

Kaarel Uuendi paberite hulgast

Suur linn ja suured mehed, mõtlesin ma pärast selle mehega kokkusaamist.

Olin jälle juhuslikult Tallinnas, istusin juhuslikult pargipingil ja lugesin ajalehte. Siis tuli see mees ja istus näiliselt juhuslikult minu kõrvale. Ta oli tegelikult väikest kasvu, aga vaimult oli ta suuremate killast. See selgus varsti.

Ta niheles veidi ja pöördus siis minu poole:

«Ma vaatan ja mõistatan: te olete mõistliku olekuga mees, olete vist köster või koolmeister.»

«Egas tea, ehk olen kaupmees,» ütlesin ma.

«Ei paista petise moega,» arvas võõras.

«Olgu siis pealegi, olen ennast ikka koolmeistriks pidanud,» laususin viimaks.

«Ma olen samuti rahvavalgustaja,» muheles mees, avas kulunud portfelli ja tõi lagedale õhukese ajakirja.

«Hiljuti tuli trükist välja,» seletas ta tragilt. «Näete, hind viisteist senti. Aga teile annan kümnega. Võtke kohe mitu tükki, müüge või kinkige edasi. Õpetlik asi.»

Vaatasin:

KUNINGRIIKLANE
Rojalistide ajakiri Eestis
Nr. 1 Jaanuar 1932

««Kuningriiklane»?» imestasin. «Pole kuulnudki.»

«Nüüd näete oma silmaga,» kiitis mees.

«Ega põrsast kotis . . .» ütlesin ja asusin uurima.

Kaanel foto. Rootsi kuningas Gustaf V kogu kuninglikus suuruses ja säras.

Juhtkiri päris ründava pealkirjaga: «Ruumi kuningriiklikule ilmavaatele».

Silmad libisesid üle juhtkirja ridade:

«Meie kuukiri, asudes lääneeuroopalise rojalismi pinnal . . .
. . . kuningavõimu väärtuslikumad esindajad ajaloos . . .
. . . kuningavõimu hüved . . .»

Vaatasin mehele teraselt näkku ja küsisin:

«Kas ma taipan õieti, et teie . . . teie ise olete kuningriiklane?»

«Rojalist,» täiendas mees ja üle tema näo voogas õnnis naeratus.

«Aga täpsemalt: millised on teie põhimõtted?»

«Kuningriiklikud muidugi. Täpsemalt lugege juba ajakirjast.»

Mingipärast peatus pilk juhtkirja lõpuosal. Lugesin:

«Asudes tööle, soovime meie endile ja kõigile teistele Eestis, et igaüks meist katsuks täieneda ja kasvada kultuuriliselt, moraalselt ja poliitiliselt, et Eesti rahvas seisaks siis täisealisuse tipul, kui tuleb talle tagasi ajaloolise Eesti põline riigikord, tuleb meiegi maale t ü l i s i d n i n g j a g a m i s i k a o t a v, õ i g u s t n i n g õ i g l u s t t e o s t a v, r a h v a s t ü h e n d a v n i n g u u t e l e k u l t u u r i t e g u d e l e õ h u t a v r a h v u s l i k j a RISTIUSKU KUNINGAS!»

Ohkasin sisemiselt. Selle rahvavalgustaja mõtted ja taotlused olid selged, ent hakkasid vastu, minule küll.

«Meil on ometi vabariik,» ütlesin ja küsisin leebelt: «Kas teie õpetus – või kuidas seda nimetada – ei lähe meie riigikorraga vastuollu?»

«Mitte sugugi,» vastas mees. «Me ei hakka riigikorda vägivallaga muutma.»

«Aga kuningriiklaste partei või erakond? Kas seda lubatakse?»

«Lugege siit,» näitas mees näpuga. Ja luges ise paatoslikult ette: ««Meil pole mingisugust sihti luua kuningriikliku meelsusega ühinguid, rühmi, erakondi . . .» Ja edasi: «Meie teame väga hästi, et kõik sünnib hiljem iseendast ja rahva enamuse soovil – kui selgitustöö on muutnud Eesti riigi ja rahva enamuse selle mõtte tuliseks poolehoidjaks ja kaitsjaks . . .»»

Mees pidas vahet ja lisas juurde:

«Meie õpetame ja kasvatame rahvast, muud ei midagi.»

«Te ütlete «meie». Kes need «meie» on? Ikkagi erakond.»

««Meie» on ajakiri. Nõnda on kombeks öelda.»

«Ja teie arvate, et rahvas võtab õppust?»

«Võtab õppust,» kinnitas mees.

«Kas aasta või kümne pärast?»

«Seda ma ei tea.»

«Rahvas loeb kõmulehti, kus on põnevad jutud ja kosjakuulutused,» avaldasin ma oma arvamust. «Teie ajakiri aga on igav, ei huvita kedagi. Oleks siin kuningate armulugusid ja ilusate armualuste pilte, oleks lugusid kuningakodade intriigidest ja saladustest ja muud kõditavat kraami, siis ehk hakkaks minema. Aga praegu pole lootagi. Täna pakute kümne sendiga, homme annate viiega, siis kingite muidu.»

«Teile siis ei meeldi see ajakiri?» küsis mees imestunult.

«Ma ei kõnele endast. Ma räägin laia lugejaskonna maitsest.»

«See maitse on rikutud. Ka maitset tuleb kasvatada.»

«Kas olete jõukas mees?» küsisin vastu. «Ons teil maja või mõis?»

«Mis see siia puutub?»

«Ainult niipalju: kui teil raha jätkub ja tahtmist ja oskust on, siis võite tõepoolest ajakirja välja anda, nimelt kasvatavalt mõjuvat ajakirja.»

«Tahtmist on ja oskust ka,» ütles mees suureliselt ja lisas vaikselt: «Ainult raha on vähe.»

«Siis peate rahakaid toetajaid leidma.»

«Neid on raske leida. Kes tahab oma raha tuulde loopida.»

«Teil on ikkagi mingi poolehoidjate rühm, mingi kuningameelsete ringkond?»

«Ei ole,» tunnistas mees siiralt. «Ma alles moodustan seda. Ajakiri on kõige algus, kõige alus.»

Pidin juba ütlema: siis olete te püsti hull. Sain ometi sõnasabast kinni. Ütlesin ainult:

«Ma arvan, et rahvas ei astu teie kuningriigi-usku.»

«Teie arvate! Mis loeb t e i e arvamus?!» hüüdis mees vihaselt.

Kehitasin õlgu ja ütlesin:

«Raske on olla prohvet, kui kogudust ei ole. Te olete vist valest otsast alustanud. Oleks kogudus, oleks ka ajakirjal minekut.»

Mees vaikis pahuralt. Võib-olla kahetses, et üldse minusuguse taipamatu põikpeaga tegemist tegi.

Sirvisin ajakirja. Teine Rootsi Gustafi foto. Kiidujutt

kuninga kohta. Muuseas: on üle seitsmekümne ja osavamaid tennisemängijaid oma kodumaal.

«Tutvustate siin Rootsi kuningat ja kuninglikku perekonda,» ütlesin ja leidsin küsida: «Aga miks te «head rootsi aega» ei kiida ega tagasi ei hüüa?»

«Kas see on etteheide?»

«Lihtsalt küsimus.»

«See on kaval küsimus. Te ise ütlesite, et meil on ikkagi vabariik. Ei tohi ometi kutsuda riiklikku korda muutma. Ma tutvustan ainult kuningaid ja kuningavõimu hüvesid.»

Noogutasin mõistvalt ja viisin jutu teisale.

«Te muidugi mäletate,» küsisin, «kui Rootsi Gustaf meil külas käis? Koolilapsed andsid talle lilli ja lehvitasid lipukestega, seltskonnadaamid tegid Kadrioru lossi ees reveranssi, aga meie kohmakas riigivanem astus kuninga varvastele ja talle jäid Eestist valusad mälestused.»

«Lorijuttudega me riikide vahekorda ei paranda,» vastati mulle noomivalt.

«Te ütlete,» muutsin ma jutuaine tõsiseks, «et kuningriik on Eesti põline ja ajalooline riigikord. Mille põhjal te seda väidate?»

Mees lehitses ajakirja ja näitas näpuga:

«Siin, näete, trükin ma ära dr. Juhan Luiga artikli, kus ta ütleb, et muistne Eesti riigivorm oli kuningriiklik.»

«Minu teada on too Luiga hullutohter, mitte aga ajaloolane.»

«Teie teada!» torises mees. «Aga rahva muinasjutud räägivad kah kuningatest.»

«Räägivad küll, et lollid said kuningate väimeesteks. Ega see midagi tõesta.»

Tahtsin veel öelda: tänapäeval seda enam ei juhtu ja oma kõhetu ajakirjaga tema, imelik rahva «ümberkasvataja», juba Rootsi kuninga õukonda ei purjeta. Jätsin siiski ütlemata.

Mees istus vaikselt, siis ohkas ja kurtis:

««Kuningriiklase» on ajakirjandus väga kurjalt vastu võtnud.»

«Kas arvustavad maha?» küsisin.

«Ei arvusta. Ühteainustki rida ei kirjuta. Vaikivad.»

«Tõesti kuri ja kurb.»

Mäletan niisugust lugu. Kord kirjutati ühe raamatu kohta kuri arvustus ja kõige õelamalt kõlas arvustuse lõpp: «Raamat on trükitud Tartus ja maksab 75 marka. Saada kõigist paremaist raamatukauplusist kuni viimsepäeva õhtuni, sest koid prahti ei söö.»

Rumal arvustus. Aga vaikimine on hullem.

«Kirjutage ise mõnus arvustus,» soovitasin õnnetule ajakirja väljaandjale.

«Ise ei kõlba ju,» ütles ta. «Kuulge, kirjutage teie, te olete arusaaja inimene, arvan ma.»

«Ma arvan sedasama,» vastasin ma. «Aga minu arusaamine ei kõla kuningriigiga kokku.»

Nukker mees tõusis, vaatas mulle etteheitvalt otsa ja lahkus. Mulle mälestuseks jättis ta oma haruldase ajakirja. Oli väheldast kasvu mees, aga silmad leekisid ja mõtted lasksid vägevat traavi. Mees tegeles võimsa ettevõtmisega.

See kokkusaamine juhtus aasta tagasi. Nüüd kuulsin, et vapper mees on ajakirja tegemise sinnapaika jätnud ja hoopis näitlejaks hakanud. Ta mängib teatris üpris kõrvalisi osi. Ja mõnikord õnnestub tal kammerteenrina lavale tulla, ennast paindlikult looka vajutada ja kangel keelel hüüda: «Tõld on ees, teie kõrgus!» Uhked lossid, säravad mundrid, kõlavad tiitlid, peened kombed, kõrgete aukandjate ja isegi kuningate lähedus, oh õnne! – kuigi ainult võõbatud näitelaval.

(1933)

KAKS KAVALAT MEEST

Kokku saavad pilved taevas ja veed ja teed maisel maal. Ning mehed teede peal ja vete ääres.

Aga Preediku Jaan ja Kaarel Uuendi said kokku ühel augustikuu hommikul Leesi talu rukkipõllu ääres.

Oli see lugu säärane, et Preediku Jaan – kange ehitusemees – tuli öösel Sälikülast, väsis Leesi nurme kohal ära, puges rukkisse ja heitis pikali. Tuli siis Kaarel – va Leesi Mardi väimees –, tuli hommikul ja kõndis paljajalu, nägi sasitud rukist, hakkas uurima ja leidis põõnava mehemüraka. Selge, et Preediku Jaan. Ei hakanud äratama. Taskust paistis tollipulga ots. Äkki turgatas Kaarlil pähe nutikas mõte. Ta sikutas tollipulga välja, pikk värvipliiats tuli nagu iseendast kaasa. Selle saagiga vantsis Kaarel minema. Mõtles seda- ja teistpidi ja nägi äkki Solba Liidet lauda taga. Paras tunnistajaks kutsuda, arvas. Läks ja kutsuski. Küsis ainult, kas Liide tahab veidrat elukat näha. Liide tahtis küll.

Kui nad rukkipõllu äärde jõudsid, oli eemalt-kaugelt näha, et keegi mees istus teeserval, silmad loiult vidukil, nägu parajalt kirtsus-nirtsus ja riided hullusti takerdatud. Preediku Jaan, kes teda ei tunne. Mees nagu mürakas härg; töömees, jutumees ja natuke naljamees ka.

Kaarel Uuendi, Leesi Mardi väimees, tuli juurde, jäi tõredalt seisma, ei teretanud ega midagi. Solba Liide peatus vähe maad tagapool ja ootas põnevalt, mis juhtub.

Jaan tunnistas kõhnukest Kaarlit, vaatas tema jalgu ja imestas:

«Häh, pallajalu! Nagu oleks ilmahulgus, mitte aga Liesi Mardi väimies.»

Kaarel võttis käreda tooni:

«Näe, põllutallaja välja kobinud.»

«Mis tallaja?» päris Jaan.

«Vaata, need on sinu jäljed,» näitas Kaarel tallatud vilja.

«Mis jälled?»

«Lesisid rukkis, magasid õndsa und.»

«Mis õnnis mina, vilets inime,» kurtis Jaan.

«Vilets inime?!» muhatas Solba Liide.

«Pea lõhub, noh,» hõõrus Jaan otsmikku. «Eile lõpetasin Sälikülа Kampuse lauta, Mihkel tegi vägevad tropid, pea kõmiseb nagu sepapada.»

«Pea kõmiseb . . .» kordas Kaarel ja nõudis: «Kas sa tahad öelda, et sina ei sasinud rukist?»

«Jäta mind rahule!» tõrjus Jaan.

Kaarel võttis taskust puusepapliiatsi ja tollipulga, viibutas neid Jaani nina all ja küsis:

«Noh, kas tunnistad omaks?»

«Näita, anna seia!» tõusis Jaan püsti ja kahmas asjad enda kätte.

«Kentsakas mees,» pöördus Jaan Liide poole. «Sirgeldab ajalehele, et teised paksult patused, aga ise, voata ja imesta, taksierib väsind tiekäijate taskuid.»

Kaarel õigustas ennast:

«Ise sa lesisid rukkis, seal ma need asjad su taskust võtsingi. Võtsin nagu asjatõendused.»

«Aus ja õige mies!» naeris Jaan õelalt. «Ei salgagi, et puistas magaja taskuid.»

Kaarel torkas näpuga Jaani poole:

«Aga see mees magas võõras rukkis ja tal tuleb tehtud kahju kinni maksta.»

Jaan ei teinud kuulmagi. Äkki sähvas üle tema ümara näo kirgas helk ja mees hakkas kibekiiresti taskuid kobama. Siis hüüdis ta ehmunult:

«Läind, kadund!»

Jaan astus Kaarli ette ja palus vaiksel häälel:

«Pai ärra, anna mu rahakott seia!»

«Mis raha . . . mis kott?» ei mõistnud Kaarel.

«Jäta nali ja anna rahakott tagasi!» anus Jaan.

«Ise teed rumalat nalja,» taganes Kaarel sammu.

«Või nalla!» tõstis Jaan häält. «Mis sa jändad, anna seia!»

«Said oma asjad tagasi, mis sa enam nõuad.»

«Rahakott, kuuled! Sa võtsid ka rahakoti ää.»

«No pea piiri, ära jaburda!»

«Ää mängi, mies, anna eaga, või muidu . . .» Jaani ilme muutus ähvardavaks. «See põle nali. Kogu laudaehituse palk!»

Liide võttis lugu tõsiselt.

«Otsi oma taskud hoolega läbi,» andis ta Jaanile nõu.

«Juba ma otsisin,» kostis Jaan.

«Aga põuetaskud?»

Jaan tõmbas põuetasku pahupidi.

«Aga teine?»

Jaan lõi hõlmad lahti, näitas korraks, pani jälle kinni ja jutustas:

«Teist taskut põlegi, rätsep ei teind, riiet oli na napivõitu.»

Kaarel soovitas:

«Otsi põllult, kus sa magasid, ehk pudenes kogemata maha.»

«Keri õige . . .!» mõnas Jaan. «Pudenes! Ega rahakott ole lambapabul, et maha pudeneb.»

«No mina ei tea mitte õhkagi,» kinnitas Kaarel.

«Ise kakerdasid ringi, kes teab, kuhu puistasid,» oletas Liide.

«Näe, siin oli, vedrunõelaga kinni,» tõmbas Jaan hõlma laiali. «Kott kadund, nõel läind. Päris selge asi, et kiegi inime võtt.» Ning Jaan pinnis Kaarlit: «Noh, ütle, vasta!»

Kaarel ei vastanud.

«Küll kohus vastama paneb,» lausus Jaan rõhuga. «Sa, Solba Liide, tuled muidugi tunnistajaks.»

Jaan vaatas põlastavalt teise mehe jalgu ja pomises:

«Pallasjalgne. Põle midagi jalga panna, sellepärast puistabki tiekäijate taskuid.»

«Hommikuse kastega paljajalu käia on tervisele tulus,» seletas Kaarel.

«Või tulus!» osatas Jaan. «Suotuks tulusam on teiste rahakotte sobrida.»

«Sa lähed oma jamaga juba liiale,» pahandas Kaarel.

Jaan sülitas nagu karjapoiss ja surus läbi hammaste:

«Ole sa tark ja kuolimies, varas oled ikkagi. Varas ja tiekäijate rahakottide näppaja.»

Need olid tugevad sõnad, ent kõlasid kuidagi pehmelt.

«Nonoh!» tõstis Kaarel rusika ja kõigutas seda õhus, ning see oli temasuguse kõhnatsi kohta päris ülepingutatud jõunäitamine. «Liide, sa kuulsid muidugi, mis see inimene praegu ütles. Pea need laimusõnad meeles!»

Liide heitis käega ja vastas süngelt:

«Ei kuuld ma midagi, kõrv lööb pilli. Mis te, täie aruga mehed, tühja jorate. Ma lähen ära koju.»

Liide lahkus. Kaarel tõttas talle järele.

Kui nad tagasi vaatasid, nägid nad, et Preediku Jaan hakkas samuti minema.

Külajutud tekivad nagu nad tekivad. Varsti liikuski ringi kumu kahe mehe kangest riiust ja eelseisvast kohtuprotsessist.

Aga ühel päeval otsis Preediku Jaan üles Solba Liide ja hurjutas naist:

«Küll sa, Liide, oled lobamokk! Tolmutad ringi ja latrad, et Liesi väimies puistand minu taskuid ja võtt rahakoti ää. No mis sa ajad tühja!»

«Mina tühja!» hüüatas Liide. «Vaata ja hoia veel, et lähete käsitsi kokku.»

«Käsitsi kokku! Nägid vist unes.»

«Ise sa nimetasid Kaarlit teeröövliks.»

«Mis sa paristad! Kuidas sa julged ausat miest mustata!»

«Mina . . . mustan!» vangutas Liide pead. «Ise sa ütlesid . . . Ise te riidlesite, et maa mürtsus ja tükid taga.»

«M e i e reakisime ilmast ja tervisest ja mesilaste pidamisest,» muigas Jaan ja tegi imeliku näo, nagu peaks Solba Liidet poolearuliseks.

Ja teisel päeval tuli naabrusest Kaarel Uuendi, vaatas Liidele tõsiselt otsa ja kõneles vaikselt:

«On alles lugu lahti. Minult tuldi küsima, et mis ja kuidas. Mida sa, Liide, oled kõik kokku lobisenud! Nagu oleks Preediku Jaan mööda Leesi rukkipõldu tuianud, poole põldu maha tallanud ja pärast mulle kallale karanud. Sa ise olevat juures olnud.»

«Ise kutsusid,» õiendas Liide, «kutsusid mind vaatama, et Jaan lesib rukkis. Ja kutsusid veel kohtusse tunnistajaks ka.»

«Jäta järele, muudkui korrutad ühtesama,» ütles Kaarel ettehcitvalt. «Jaan ja – riiukukk! Jaan on ju tubli mees, kõva töömees ja perekonnaisa.»

«Kuule,» märkas Liide äkki, «te olete Preediku Jaaniga kokku rääkind. Tahate mind, naisterahvast, lolliks teha ja pilgata.»

«Või kokku rääkinud!» imestas Kaarel. «Ma pole Preediku Jaani pärast s e d a kokkusaamist ihusilmaga näinud.» Ja

noomis: «Sa, Liide, oled muidu mõistlik naine, aga meeste sõbralikust jutuajamisest ei saa tuhkagi aru.»

Solba Liide tegi suured ja segased silmad – s õ b r a l i k jutuajamine! On ikka naljakad vanamehed: enne süüdistavad ja sõimavad teineteist, pärast süüdistavad hoopis teda, Liidet, tühja jutu ajamises. Kavalad nagu porikärbsed. Enne kaklevad, pärast salgavad, ei taha kohtuga sekeldada. Teadagi, kohtus käia on nagu pimedal sügisööl ringi rünnata, ei tea, kuhu välja jõuad või kuhu sisse sulpsatad.

Inimene õpib, kuni elab.

On ikka inimesed kahepaiksed, – kuula siis neid ja usu, pärast oled rumal ja valelik pealegi.

1939

MÕTTEMÕLGUTUSTE LOOD

LUGU LOLLIST PARUNIST

Teda, Lolli Parunit, tunneb igaüks. Juba vana mees, nägu hallis habemetüükas. Käib suvel paljajalu, luitunud püksitorud lohisevad teetolmus, pluusirinda ehib haaknõelaga kinnitatud naerukat nägu naise pilt, rebitud suitsukarbi pealt. Parunist kõneldakse, ta jäänud sellest lolliks, et vennas meelitanud tema pruudi ära. Vennas elavat praegu Riias ja saatvat mehele pisukest elatusraha. Parun tegi varem voodisirme, enam ei tee. Nüüd tassib jalgkäia ringi ja teritab nuge ning kääre. Aga pole ta eriti töömees; kui näeb kena näitsikut, siis istub maha ja hakkab seletama armuasjadest. Ei nõua, et keegi teda kuulaks, ja võib endamisi rääkida pikki lugusid.

Parunil on väike majaosmik. Osmiku ees seisab püsti kaks teivast, ühe otsas ripneb põhjata kastrul ja teise küljest tilpnevad vanad kurinad. Seal ta siis põrutab ja kõlistab oma kelli ja peab oma üksildasi jutlusi. Jutlust peab ta osmiku lamedal katusel, millele on ääris ette tehtud, et maha ei kukuks.

Loll Parun tuli mulle metsa ääres vastu. Tuli oma käiaga, kuuchõlmad tolknesid ja püksid lotendasid. Peas kõikus vana nahklätu. Riided õõtsusid puskarilehka. Käi kääksus turjal.

«Tere õhtust, härra Parun!» ütlesin.

«Tere!» ütles Parun vastu. «Hakkab sadama. Ei või katusele magama minna.»

Kohendas käia õlal ja astus edasi. Jalgu lohistades ligines oma elamule. Avas viltuse aiavärava osmiku ukse ees. Asetas käia maha, pani plekisiilu katteks peale. Mütsilätu riputas seinale naela otsa. Seisis paljapäi keset udutavat vihma. Pistis oma kahupea rääsita alla, kust nirises laia vett. Kratsis mõnuga märga pead. Tõstis käed, ajas sõrmed harali ja ringutas ennast.

Ronis redelitpidi katusele, võttis mõlema käega äärisest kinni ja seisis nõnda kaua aega. Siis hakkas ta rämedal häälel jutustama ja jutlustama:

«Mu metsalinnud ja okkalised siilid! Kuulake mind, kuulake! Ma räägin teile sellest, mis praegu on, ja pärast räägin sellest, mis tuleb. Sajab, sajab sooja vihma. See on hea ja ilus asi, see on armas asi. Vihm teeb inimese uniseks, inimese, loomad ja linnud. Vihm paneb magama, vihm toob unenäod kaasa. Unenäod, kui noored tüdrukud sind kallistavad, on ilusad ja armsad asjad. Muidu nad, tüdrukud, ei vaata sinu poolegi, unenäos aga vaatavad ja kallistavad. Olgu ja sadagu see vihm, olgu ta kiidetud! Kui ta vastu akent ladiseb, siis on suured puud märjad nagu nartsud ja väikesed putlased magavad nende juurte vahel, magavad õndsalt nagu surnud. Rohi kasvab, rohi on ilus ja haljas, aga seda pole vaja, et ta kasvab, pole vaja. Siis tuuakse siia lehmad, need lükkavad mu aia ümber ja teevad mu majaesise roojaseks. Lehmi ma ei salli, ei ole varem sallinud ega salli ka täna ega homme. Lehmadel on pikad sabad ja inimestel lühikesed. Ja inimestele ei meeldi, et nendel sabad on. Aga teid, mu mudased mutid, armastan ma üle kõige, üle kõige . . .»

Parun hoidis kramplikult kinni oma palkoni äärest. Hoidis vasaku käega. Vaba parem käsi õõtsus, vehkles, poksis ja vemmeldas kedagi-midagi nägematut, paitas ja näpistas. Jalad kõikusid ebamääraselt.

Kuid mina naersin ja irvitasin pirinal kui rohutirts, hoidsin ühe käega suud ja teisega silmi. Võib-olla kekslesin samuti, tean ainult seda, et ennast kuidagi ohjeldada ei suutnud, ja siis lõhkes mu naerupaise täiel helil.

Paruni silmad pöördusid pikkamisi minu poole. Ta silmad olid tuhmid ja nende kurjalt sädelevad terad vaatasid otse minu silmadesse. Pitsitasin silmalaud alla. Paruni vaade puuris läbi laugude. Laskusin maha, lebasin vihmamärjal rohul. Värisesin. Nägin: Parun sirutas käe välja ja jäme nimetissõrm seiras minu suud. Ja tundus, nagu tõmbaks ta pika küünega mu keelepärra vao ja nagu peaksin neelama voolavat verd, oma verd.

«Vaadake, vaadake!» hüüatas Parun. «Näete, seal kuuse all kükitab üks tola ja lõdiseb. Irvitab ja ise lõdiseb. Miks sa, vennike, lõdised? Ära peida ennast, saba paistab ikkagi välja, saba lõdiseb. Poe parem meresse, peida ennast meresse

kalade kõhu alla! Poe parem maa alla, tuhni endale haud muda sisse, tuhni nagu siga! Itsitajaid pole maailmas tarvis. Suu ja hambad pole irvitamiseks. Suu on söömiseks, suu ja hambad suus. Muuks pole neid tarvis.»

Parun näitas jälle minu poole.

«Sa oled koolipoiss, sul on värvimüts peas. Milleks sulle müts, milleks sulle raamatute tarkus? Mina käisin samuti koolis, mul oli ka müts peas. Sina itsitad . . . Ma olin loll ja itsitasin ka. Mulle öeldi: mis sa, põrnikas, itsitad! Sina itsitad ja oled ka põrnikas. Itsitajad litsutakse jalge all puruks. Ma olin siis loll, enam ei ole, ei itsita. Nüüd ma naeran täiest kõrist, see ei pahanda kedagi, seda võib. Müts peas . . . Muid jumalaid sul pole, ainult see müts. Ära salga oma jumalat, ära teota teda! Milleks sulle müts? Põleta ta ja pilluta tuhk tuulde. Või arvad sa, et mütsi ja tarkust on kangesti vaja? Ei ole, ilma on parem, on kergem. Kas sa arvad, et mul on kerge? Ei ole, ma ju kandsin ka koolimütsi. Oli müts, oli jumal, enam ei ole mütsi ega jumalat, aga sellest on raske, et oli ja enam ei ole. Ei oleks olnudki, siis oleks hea ja kerge nagu linnul oksa peal ja mutil mulla all.»

Tundsin ennast päris halvasti. Oleksin tahtnud kaugele pageda. Süda puperdas. Häbipuna eretas näol. Oli piinlik ja häbi selle naeru, selle irvituse pärast. Ei ole ma suur naerja, naeran vähe ja itsitan harva; ei oska arvata, kuidas nüüd nõnda meeletult lõkerdama hakkasin. Ja tundus, nagu tahaks koolimüts peast maha libiseda. Nagu oleks temalgi paha ja piinlik.

Parun kooberdas katuselt alla. Ja paistis, et ta oli juba minu unustanud. Katuse ääre varjus, kuhu vihma ei sadanud, pööras Parun näo metsa poole ja hakkas kõnelema lindude ning putukatega. Mehe hääl kõlas nukralt ja rusutult, kui ta aegamööda heietas:

«Teie, oh linnud ja metsaputukad, olete noored ja jäätegi nooreks. Sest teie olete pisikesed ja teie iga on üürike. Aga mina olen vana ja väeti mees. Vean oma viletsaid päevi. Jälle üks päevake möödas, otsas . . . Ei ole mind enam kauaks. Eluküünal hingitseb vähe ja kustub, kustub ise, ei ole tarvis puhuda. Ma ei mahu suurde ja laia maailma, ei mahu, ei ole ruumi. Ei mahu inimeste hulka, nad tormavad mööda, astuvad üle. Nad ei meeldi mulle. Mina ei meeldi neile. Kui lähen oma teed, lähen küll vaikselt, ei tülita kedagi, mitte

kedagi. Aga nad, inimesed, pigistavad oma ninasõõrmed kinni, naeravad ja pilkavad. Nad ei salli mind ja minu puskarihaisu. Puskariga määrin ma jalgu, kui need kõikuma ja ragisema hakkavad. Puskar on hea rohi, kui paremaid pole. Mulle paremaid ei anta, mis loll hea asjaga teeb! Nad naeravad, ei teagi ise, et on suuremad tolad kui mina. Lippavad ringi nagu oravad rattas, ringi ja ringi, isekalt ja tähtsalt. Suren mina, surevad nemadki, jäävad maha majad ja mõisad, on neilegi laudkastist küllalt, ootab neidki auk . . . must, pime auk . . .»

Äkki, ootamatult muhatas Parun ja hõikas lustakalt:

«Aga teid, mu mudased mutid, armastan ma üle kõige, sest teie käpad on roosad nagu neitsite tissid.»

Siis hiivas parema käe, tegi, nagu tõstaks jooginõu suu juurde, ja hüüdis kõvasti, raevukalt:

«Viimne lonks ja aamenkonks!»

Seda hüüdnud, vajus Parun uuesti longu.

Ta astus onni ukse juurde. Vaarus hädiselt. Oli purjus nukrusest, oli pilgeni täis trotsi ja viha enese ning kogu maailma vastu. Jälle päevake möödas, otsas . . . Oli päikest, oli rõõmsaid hetki, õhtuks käis rõõm maha nagu lühikese vedruga kell. Vahest homme, pärast häid unenägusid, räägib jälle kauneist neidudest. Pärast jalgade puskariga määrimist tulevad ehk sammudki kindlamad, tugevamad. Oleks tarvis paremat rohtu. Ei anta lollile head asja!

Uks kääksus nagu appihüüe.

Mees kukkus onni kui musta auku.

Tõusin maast. Luud-liikmed võbisesid. Riideist nõrgus vihmavett. Saapaninad põrnitsesid ülespoole, vahtisid mulle põlglikult näkku. Müts oli vajunud lotakile, värises vihast teotuse üle.

Teotasin mütsi, salgasin ära nagu jumala. Naersin inimest, kes ei olnud rumal, ei olnud hoopiski loll, kuigi peeti selleks; oli temagi koolimütsi kandnud, oli tarkust kogunud. Kuidas ta ütleski: oli müts, oli jumal, enam ei ole mütsi ega jumalat . . .

Seisin vihma all. Seisin vist päris kaua ja mõtlesin ühe inimese raskest saatusest.

Siis hakkas Paruni onni korstnast hoovama sooja ja kodust suitsu. Tuli, suits; kuigi osmik, ikkagi peavari ja kodu . . . Seda mõtet oli pisut kergem mõelda.

Ei ole inimesel tarvis lossi, mitte ühelgi inimesel . . . Aga eks ole osmikust inimesele vähe?! . . . Olin leplik ja ei olnud siiski.

Läksin ärev-rahutult läbi kitsukese metsa.

1930

FILOSOOF

Filosoofid mõtlevad suuri mõtteid ja kirjutavad neist raamatuid.

Elas kord inimene, kes arvas, et temagi on filosoof. Ta pea oli tulvil kummalisi mõtteid, need tahtis ta jäädvustada raamatusse.

Ta arvas endamisi nõnda:

«Minu õpetus on lihtne, keegi pole varem sellele tulnudki. Tavalised inimesed ei tunnegi lihtsate asjade väärtust, ainult geeniused näevad seda ja teevad selle teistelegi nähtavaks.»

Kuid tema õpetus oli selline:

«Ühed inimesed on rumalad, aga teised on targad. Rumalad on need, kes tahavad teha teisi õnnelikuks, ent ise on õnnetud; kes tahavad luua teistele rõõmu, ent ise vaevlevad kurbuses; kes tahavad anda teistele rikkust, ent ise jäävad vaeseks. Aga targad on need, kes hoolitsevad selle eest, et nad ise oleksid rõõmsad, õnnelikud ja rikkad.

Ja filosoof mõtles nõnda:

«Ühed filosoofid on rumalad, aga teised on targad. Rumalad filosoofid kirjutavad raamatuid, et kuulsaks saada; nad kirjutavad keerulisi raamatuid, et igavesti kuulsad olla; aga keerulisi raamatuid uuritakse mitu põlve järjestikku, enne kui avastatakse nende mõttekäik; – ja nõnda nood rumalad filosoofid saavad kuulsaks alles siis, kui nende kondid kõdunevad ammugi mullas. Kuid targad filosoofid kirjutavad lihtsaid ja ladusaid raamatuid elulise ning õpetliku sisuga, ja nende raamatuile joostakse tormi, nende nimed on kõigi suus, neid endid austatakse nagu kuningaid, nende jalge ette kuhjatakse varandusi ning nende rõõmustamiseks korraldatakse pidustusi, – nende edaspidine elu on paradiislik.»

Siis otsustas filosoof:

«Minagi tahan olla tark filosoof, tahan kirjutada elulise

raamatu, et saaksin oma pärisosa kätte juba eluajal. Kuid raamatu tiitliks panen: «ELUST NÄHTUD ÕPETLIKKE NÄHTUSI SELLEST, KUIDAS MÕNI RUMAL OMA ÕNNE PELGAB».»

Ja filosoof väljus oma umbsest kambrist, et otsida inimesi, kelle rumalusest ta võiks oma raamatus kirjutada.

Ta leidiski rumalaid inimesi.

Ta vaatles neid inimesi, muigas ja mõtles:

«Küll on neil vaesekestel vähe mõtlemist. Nad raiskavad oma aega ja pillavad oma jõudu kõigele tühjale ning tühisele. Nad töötavad tulevastele tundmatuile põlvedele, kõnelevad riigi ja rahva huvidest, mõtlevad ligimeste aitamisele, – aga kõige lähema, iseenda, nad unustavad. Kuid mina tahan neile õpetada ükskõiksust ühiskonna, kaasinimese ja järeltulija vastu, tahan neile õpetada enesearmastust, sest inimene ei pea olema ori, vaid isand.»

Ja uhkelt ning isekalt kõndis filosoof edasi, et näha ikka uusi ja uusi inimesi, kes mahuksid tema geniaalse teooria raamesse.

– – –

Tuli õhtu.

Filosoof tõusis mäkke, et sealt veel pisutki näha loojuvat päikest. Ent päikesest ei paistnud enam raasugi.

Terav piste läbistas filosoofi keha ja vapustas tema hinge; ta tajus videviku varjude saabumist.

Äkki hakkas kostma lähenevat pillihäält ja inimeste laulu. Mäele ronis jõukkond külanoori, kes kavatses siin lüüa lahti laupäevase tantsuõhtu.

Kuigi filosoof ei armastanud noori inimesi, siiski jäi ta mäele, sest ta hing oli hell ning kartis öist üksindust. Kui noored süütasid mäeharjal haohunniku, läks filosoof lõkke lähedale, kuna sealt põgenesid videviku varjud eemale.

Filosoof istus lõkke ääres kivil ja kohendas aeg-ajalt tuld. Noored olid palunud teda selleks; neil endil ei olnud aega, neid kihutas taltsutamatu tantsutuhin karglema.

Filosoof istus lõkke ääres ja kohendas tuld. Tema kõrval kännutüükal kükitas pillimees ja laskis lugusid. Ja ümber nende ning lõkke tantsisid noored, keerutasid vihinal, hüpeldes ja huigates vahetevahel sekka.

Ning filosoof juurdles endamisi: mis sunnib küll noori tantsima, mis kihutab neid kiirerütmilisele keerlemisele?

Ja ta arvas nõnda:

«Kas ei ole need noored päeval küllalt väsitanud end põllul ja metsas töötades ning higistades, kas ei peaks neil olema kadunud igasugune himu tantsuks ja trallitamiseks?

Kui nad aga siiski tulevad kokku karglema, siis peab neil olema sellest kasu loota. Küllap ongi nii. Kes tahab siit leida jõuka talu peretütre mõrsjaks, kes otsib tugevapihalist peigmeest, kes loodab teab mida. Nõnda see on.

Olen sattunud tarkade inimeste sekka, siit ei saa ma kübetki ainet oma raamatule.»

Ja filosoof hakkas tantsivaid noori vihkama, sest ta arvas, et nende tantsul on tagamõte.

Ning filosoof sai nukraks.

Kui juba nii palju on praktilise mõistusega inimesi, kui nende lõbutsemiselgi on tagamõte ning eesmärk, kui nad juba nooruses on loobunud rumalusest, – kellele peab siis tema, geniaalne filosoof, kirjutama oma õpetliku raamatu? Mida on temal õpetada neile kasvavaile inimestele, kui nad ongi juba saanud tema inimideaaliks? Kes hõiskakski ja juubeldaks tema raamatu puhul, kui selles peituvad mõtted on vanad, kui need mõtted on inimestel ammugi olemas?

Filosoofi lootused hakkasid järsku tumenema.

Tusasena nihkus filosoof tule juurest eemale ja põgenes mäelt alla. Ta surus käed kõrvadele. Ei suutnud enam taluda nooruse tralli, mis oli teinud tühjaks tema tulevikuunistused ja riisunud temalt elumõtte.

Kuigi filosoofi kohutas üksinda kõndimine võõras ümbruses läbi sume-pimeda öö, läks ta siiski; nõnda tuliselt oli ta hakanud vihkama tantsivaid noori.

– – –

Ja filosoof läks väsinult, tüdinult ning tülpinult alla külla. Ta tahtis otsida öömaja, tahtis puhata välja mõrudast elamusest.

Ta kohtas öisel külatänaval üksikut noorukit, kes seisis tulbana keset teed ning mõtles, mõtles nii tugevasti, et oli toetanud käegi lõua alla.

Kummaline noormees, leidis filosoof. Teised temavanused lõbutsevad tantsupeol, tema aga seisab öisel tunnil siin keset

teed ja mõtleb, mõtleb, nagu oleksid temalgi mõned filosoofilised probleemid lahendada.

Teda ei huvitanud küll nooruki mõtted, sest mis võib üks noor inimene ikkagi mõtelda, aga ta arvas, et noorukilt võiks küsida väikest puhkepaika ööseks.

Kuid enne tahtis ta teada, kas see külanoor on tark või rumal tema teooria seisukohalt; praegusel hetkel ei tihanud ta mingil tingimusel sattuda keskustellu taibuka inimesega, sest ta oli kiskjalik-vihane iga mõistusekübeme vastu igas inimkolbas.

Oli vaja meelitada nooruk kõnelusse, ja filosoof tegigi seda, küsides mõtisklevalt noorukilt sõbralikult, miks ta ei läinud koos teistega tantsima.

Nooruk ehmus sügavaist mõtteist ja ei osanud järsku vastata midagi rohkemat kui: «Ei tahtnud minna!»

«See on rumal inimene!» arvas filosoof ja muutus rõõmsaks, et oli leidnud inimese, pealegi noore, kes ei osanud teiste kombel oma õnne ega kasu tabada.

Nooruk kogus end varsti ja kõneles filosoofile nõnda:

«Võõras matkaja, sinule võin ma rääkida oma südamelt kõik, seepärast kuula tähelepanelikult. Vaata, ma märkan, et nooruse mahlad minus hakkavad kuivama. Varem võisin ma olla varisemiseni väsinud, ikka tahtsin tantsida, laulda ja mängida, aga nüüd enam ei suuda, ei ole enam isu ega indu . . .»

«Noormees, sa räägid segaseid sõnu,» katkestas filosoof. «Mida sa mõtled nende kuivama hakkavate mahladega?»

«Mida ma mõtlen?» kordas nooruk. «Noores inimeses on jõud, eripärane tung, mis lükkab püsimatule rähklemisele, ilma et oleks välist kohustust või sundust. See on nooruse tarm, noorte lihaste pulbitsev jõud, noorte mahlade kääriv tung. Kui kaob nooruse tarm, astub asemele vanaduse tuimus.»

Filosoof oli hämmastunud, et nooruk oskas mõtelda hoopiski loogiliselt, seepärast ta kogeles erutatult, kui küsis:

«Kuid milles, milles siis avaldub see . . . nooruse tarm?»

«Kõigis noore inimese tegudes ja toiminguis,» vastas nooruk.

«Ka tantsus?» küsis filosoof.

«Ka tantsus. Ülevoolav tarm paneb noore inimese tantsima!»

«Kas isegi siis, kui ollakse päevasest tööst väsinud?» päris filosoof.

«Ka siis,» kostis nooruk. «Nooruse tarm varjab kehalise väsimuse, teeb jalad nõtkeks ja pihad painduvaks. Kui aga tarm hakkab hääbuma, siis pole sageli puhanumalgi inimesel tahtmist karelda.»

«Ja noortel pole tantsu puhul mingit tagamõtet?» imestas filosoof.

«Ei ole, mitte mingit,» kinnitas nooruk. «Mis tagamõtet saab olla sel toimingul, mida sa pead tegema, mida pead ka siis, kui ise ei tahagi! Ei ole mingisugust tagamõtet noore inimese tantsul, ei mängul, laulul ega ka naerul.»

Filosoof ei öelnud selle kohta midagi.

Aga nüüd, pärast neid nooruki siiraid sõnu uskus ta, et on tõesti olemas noor tarm, mis sunnib tegutsema, tegutsema ilma mingi tagamõtteta.

Ja filosoof teadis ühtlasi, et tema geniaalne teooria on varisenud kokku:

. . . sest inimesi noore tarmuga ei saa paigutada selle teooria tarkade ega ka rumalate lahtrisse, vaid need on väljaspool mõlemat; inimesed, keda noor tarm paneb liikuma.

Kuigi filosoof teadis, et tema geniaalne teooria on varisenud kokku, siiski ei olnud ta ei nukker ega tusane.

Äkki kihvatas filosoofi mõtteis midagi, ja ta hüüdis, otse karjus noorukile seal südaöisel külatänaval:

«Noormees, eks lausunud sa äsja: ei ole tagamõtet noore inimese tantsul, mängul, laulul ega naerul. Aga mina ütlen: on siiski, on siiski tagamõte. Kui noor tantsib, saab vanagi meel rõõmsaks, kipub vanagi tantsima. Noortes on tarmu, noorte veres ja hinges, noortes uhab tarm üle, nii et sellest saavad osa vanadki. Seepärast: mina, kel tarm juba lõppenud, ja sina, noor külatänaval mõtleja, kel tarm jäänud kasinaks, – mingem sinna, kus see noorte lihaste jõud, noorte mahlade tung kihutab täiuslikult, vindumatult elama, mingem sinna mäele noorte juurde, et saaksime meiegi osakese küllusliku nooruse tarmust, et unustaksime hetkekski soontes pesitseva täisealisuse ükskõiksuse.»

Ja nad läksid üles mäele noorte peole.

Ning filosoof unustas oma geniaalse teooria.

1935

VAIKIV NEIU

Oli haljendav kevad. Nooruk ja neiu istusid pingil värskelt lehis puude all. Päike heitis neile läbi lehestiku heledaid laike. Eemal põõsas siristas lepalind.

Nooruk luges neiule raamatust luuletusi, kõlavaid luuletusi kevadest ja päikesest ning lilledest. Nooruk oskas hästi ja hingestatult lugeda. Neiu kuulas huviga. Talle meeldisid need luuletused, veel rohkem meeldis talle see, et nooruk neid temale luges. Ja neiu silmad tõmbusid unelevalt pilukile.

Siis võttis nooruk suupilli ja mängis neiule mahedaid viise kevadest ja noorusest ning rahutuist unistustest. Ta oskas õrnalt ja tundeliselt mängida. Neiu kuulas mõnuga. Talle meeldisid need viisid, aga eriti meeldis talle see, et neid nooruk mängis, et ta neid temale mängis. Ja neiu silmad särasid tänulikult ning tema huuled tukslesid ärevas ootuses.

Kui nooruk oli lugenud ja mänginud, vaatas ta naeratades neiule otsa ja näis midagi küsivat. Aga neiu ei öelnud sõnagi, ta isegi ei naeratanud. Ainult tema laugude kitsast pilust helkis kurb, rõõmus ning õnnelootlik vaade. Tema põsed õhetasid ja huuled värelesid, kajastades kaunist elamust ning otsekui aimates midagi veel kaunimat.

Kuid nooruk oli edev. Ta ihkas sõnu, kiitvaid ja isegi ülistavaid sõnu. Ta ei mõistnud sõnatut kõnet. Ta oli ju päris noor, üsna poiss alles.

Ja nooruk küsis imestunult ning veidi pettunult:

«Miks sa midagi ei ütle, midagi ei räägi?»

Neiu ehmus nooruki sõnadest ja veel rohkem sõnade toonist. Tunnete helk põgenes tema näolt nagu heitunud metsloom.

Neiu ei vastanud sõnagi. Teda häiris nooruki arupärimine ja see, et nooruk teda rääkima sundis. Kuigi ta oli noor, üsna

tüdruk alles, siiski mõistis ta sõnade kidakeelsust ja oskas sõnadeta kõnelda.

Kuid tundus, et neiu tahab ometi midagi öelda.

Ta tahtis öelda, et alati ei kõnelda sõnadega, et kõike ei saagi sõnades väljendada. Võib-olla just need on ilusaimad mõtted ja sügavaimad tunded ning elamused, mis sõnadesse ei mahu. Seda tahtis neiu öelda.

Aga ta ei öelnud midagi. Talle paistis äkki, et sedagi mõtet on raske sõnastada. Ning võimatu nõnda sõnastada, et jutumaias nooruk sellest aru saaks.

Neiu ei öelnud midagi. Ta tõusis hoopis pingilt, näos ja liigutustes tõsi-tusane ilme ning hoiak. Ta tõusis ja läks ära nooruki juurest. Ta arvas, et ta selle tõusmise ja lahkumisega ning sellega, kuidas ta tõusis ja lahkus, kõneles palju ja ütles kõik, ehkki ei lausunud sõnagi.

Nooruk jäi jahmunult pingile istuma.

Lepalind aina siristas ja siristas.

– Ah, mis ta lõksutab! ühmas nooruk endamisi.

1938

KARIKAKARDE ELUKÄIK

Mäenõlvakul ärkasid karikakrad ellu. Muid lilli seal polnud. Maapind oli kivine ja liivane, seepärast jäi seal kasvav rohi hõredaks ja karikakrad sirgusid peenevarrelisteks ning kiduurateks.

Kuid suvi oli ilus: päevad läbi helendas päike ja öiti laskus alla mahe udu.

Karikakrad neelasid päikese valgust ja rüüpasid udu niiskust, ja neile tundus, et nad said sellest söönuks.

«Päike on toitev,» kiitsid ühed.

«Udu on kosutav,» arvasid teised.

«Kui ilusad me oleme,» märkas kord üks karikakraist.

Kõik karikakrad vaatasid oma päikesesäras valendavaid õielehti ja leidsid, et nad on tõesti ilusad. Ja nad hakkasid mõtlema, et pole üldse midagi ilusamat kui nemad, karikakrad.

Tasane suvetuul hõljus mäenõlvaku kohal ja kuulas karikakarde kõnelust.

«Vaesed karikakrad,» mõtles ta. «Nad ei tea, et leidub veel kannikesi, nelke, roose ja muid kauneid lilli.»

Ruttu möödusid päevad. Aga ühel päeval sadas sooja vihma ja pärast seda tõusis taevasse kaks vikerkaart. Üks vikerkaar oli hele ja sätendav, kuna teine, mis seda heledat piiras, oli hõredam ja kahvatum. Vikerkaared ulatusid helesinisest taevast alla mäenõlvakule ja kumasid karikakardegi kohal.

«Kui ilus see on!» hüüdsid karikakrad.

«Kui ilus on elu!» soigusid karikakrad.

«Hei!» hõikas üks teisele. «See särab sinu peal. Kas sa ei tunne?»

Karikakar sirutas ennast, ta ei tundnud midagi. Ent siiski arvas ta, et tunneb midagi erilist – paitavat ja ühtlasi uimastavat. Ta ei osanud öelda, mida ta tunneb. Ta ainult naeratas õnnelikult.

Ja äkki arvasid kõik karikakrad tundvat, nagu ulatuks vikerkaarte sära nende nuppude kohale, nagu puudutaksid vikerkaared kõditav-pehmelt nende nuppe. Karikakrad olid heldinud ja õnnelikud.

«Elu on tõesti ilus!» ohkasid nad.

Saabus õhtu. Karikakrad uinusid õndsasse unne.

Nad ei tundnud, et sel ööl laskus maha tihe ja külm udu. Ning see udu murdis lilled longu.

Teisel päeval oli taevas hall ja kõledad sügistuuled vingusid ükskõikselt üle närtsinud karikakarde.

1941

TUUL

Tuul lendas suure tuhinaga üle mägede.

«Kuhu sa lendad, tuul?» küsisid karikakrad, maasikad ja männid, mis kasvasid mäenõlval.

«Lendan koju,» vastas tuul.

«Kus on sinu kodu?» küsis jõgi, mis lookles vaikselt mägede vahel.

«Seal, kus lõpeb maa ja algab meri,» vastas tuul ja kihutas edasi.

«Küll tal on kiire koju jõudmisega,» ütles karikakar pahuralt. «Ei ole tal aega natukegi peatuda ja veidi juttu vesta.»

«Nagu siin ei oleks kohta puhkamiseks,» arvas maasikas ja viipas laiale, lagedale mäenõlvale.

«Nagu siin ei oleks ruumi elamiseks,» lausus kõrge mänd ja näitas avarust enda ümber ning enda kohal.

«Tuulel on rahutu iseloom,» väitis vaikselt voolav jõgi.

Nad ei saanud aru, miks tuul tahtis nii kiiresti koju jõuda. Nad ei olnud viibinud oma kodust eemal, sellepärast ei mõistnud nad koju ruttavat tuult.

1941

KAKS KURGE

Pilvine ja tuuline ilm. Kaks kurge lendasid kõrvuti üle kauge ja kõleda ääremaa.

«Klu-kluu!» häälitsesid nad rõõmsalt.

Siin ääremaal ei elutsenud linde, siin ei olnud kuuldud linnulaulu ega olnud nähtud linnulendu. Sellepärast vaatasid ja kuulasid metsatukad, mäetipud ja kivirahnud imestunult.

«Kes need on? Miks nad üheskoos lendavad? Mida nad häälitsevad?» – nõnda pärisid üksteiselt nood metsatukad, mäetipud ja kivirahnud. Nad oskasid ainult küsida, vastata nad ei mõistnud.

Kuid kaks kurge jätkasid oma rännakut. Nad lendasid kõrvuti ja häälitsesid rõõmsalt: «Klu-kluu!» Nad ei hoolinud hallist ega vilust ilmast.

Ning nende rõõmsameelne kluugutamine jutustas sellest:

– Mõnikord on ilmades ja maailmas kasinasti valgust ning soojust. Siis on hea kõrvuti rännata oma teed. Siis ollakse teineteisele ise valguseks ja soojuseks.

1941

KÜLVAV RAUK

Varahommikul sammus vanamees öisest kastest auraval põllusiilul ja külvas teri mulda. Ta astus aegamööda ning heitis teri ühtlaselt. Ta ei visanud huupi ega üle õla, vaid vaatas igale peotäiele järele – silmade särades ning põskede õndsalt õhkudes.

Hele valgus mängles rauga juukseil. Lõokesed lõõritasid põllu kohal ja maa aina auras.

Vanamees arutas omaette:

«Sammun, sammun . . . ise rauk . . . hallipäine . . . kortsus näoga . . . konksus sõrmedega . . . Aga külvan . . . uut elu, uudseleiba . . . Külvan lastele ja lastelastele . . . Kui vili saab küpseks, ehk ennast polegi söömas . . . endal ehk suu juba mulda täis . . .»

Rauk noogutas nukralt ja ümises:

«Ehk külvan oma viimset külvamist . . .»

Ja ta hakkas veel aeglasemalt sammuma, heitis teri erutusest värisevi sõrmi ja saatis mulda pudenevat vilja aina härdamaks niiskuva pilguga. Nagu külvaks tõesti oma viimset külvamist.

Aga lõokesed trallitasid rauga kohal ja päikesekiired vallatlesid tema hallil peal.

Kiired näisid lobisevat:

«Inimene on noor ja saab vanaks, meie aga särame igavesti».

Lõokesed näisid siristavat:

«Inimene on imelik: ise elab vahest ainult homseni, aga külvab ülehomse jaoks.»

Ning vili sädeles külimitus ja mulla rüpes kullakillukestena.

Viljaterad kõnelesid külvajast:

«Vanamees on väsinud, väga väsinud . . . Ta sammud raugevad nagu kaja kauges metsas ja käed värisevad kui õrnalt virvendav õhk . . . Aga siiski ta külvab, külvab lastele ja lastelastele . . .»

1943

MIKS ÖÖBIK LAULIS

Ööbik alustas laulmist õhtul ja laksutas hommikuni. Ta laulis vaikselt ja trallitas valjusti, kaebas nukralt ja hõiskas rõõmsalt, sundis kuulajaid unelevasse mõtiskellu ja innustas neid vapraile tegudele.

Tuul vaibus. Puud ja põõsad jätsid omavahelise vadistamise. Unetud inimesed unustasid oma mured ja rõõmudki. Kuu morn nägu pehmenes. Kõik jäid vaikselt kuulama, kõiki paelus ööbiku laul.

Miks siis ööbik laulis ja laksutas?

Tuul õõtsus ümber ööbiku ja luilutas õndsalt:

«Ta laulab sellepärast, et ma teda nii hellalt paitan.»

Tamm, mille oksal ööbik istus, sahistas oma auväärset latva ja ümises targalt:

«Ta laulab rõõmust, et on saanud endale minu rüpes varjupaiga.»

Sarapuupuhmas tammepuu kõrval sosistas:

«Ta laulab, nähes minu vilja jõudsasti kasvavat ja küpsevat. Pähkleist saab talle maiusroog.»

Unistav tütarlaps, kes ei leidnud und noore armastuse magusa valu tõttu, arvas:

«Ööbikut sunnib laulma õnn, mis kumab minu põskedelt ja mida ma õhkun otsekui köetud ahi.»

Eluraskustest rõhutud töömees istus käsipõsakil ja mõtles:

«Ööbik halab inimeste hädast ja viletsusest, ta tunneb kaasa minu muredele.»

Rauk, kellele elu oli muutunud igavaks ja tühjaks, päevad painavaiks ja ööd troostituiks, arutas kurvalt:

«Ööbik lohutab mind. Ta laulab, et kord lõpeb mõttetu oleskelu ja saabub rahulik olematus.»

Aga kuu uhkustas iseteadvalt:

«Ta laksutab sellepärast, et mina teda maheda valgusega üle kallan.»

Ööbik aina laulis. Ta vaimustus oma laulust ja hõiskas üha suurema hooga. Ta oli ammu unustanud tammepuu ja sarapuupuhma, ta ei märganud armuuimas tütarlast, murelikku töömeest ega tülpinud rauka, ei näinud ta hoopiski kõrki kuud. Ta ei laulnud mitte ühelegi nendest. Ta laulis iseendale, laksutas oma kaunile nokale. Õhtul ojast vett rüübates oli ta näinud oma noka kenasti läiklevat peegeldust. Sellest vaimustatuna puistas ta nüüd oma imekaunist nokast rõkkavaid laululugusid.

Täna laksutas ööbik oma uhkevormilise ja kauniläikelise noka tõttu. Mis kihutab teda homsel ööl laulma? Ei tea. See selgub homme.

1943

HARJUMINE

See lugu juhtus 1864. aasta augusti lõpul. Loo kangelaseks on preester Thomas Sterne.

Selle imepärase juhtumi annab edasi John Greenleaf Whittier oma tuntud ajaraamatu «New Englandi legendid (*New England Legends*)» teises osas. Kahju ainult, et autor käsitleb juhtumit väga põgusalt ja kulutab sellele ainult kümmekond nappi rida.

Kirjanik iseloomustab preestrit, et see oli üks parimaid kõnemehi (*one of the best orators*) ja *a wine-bibber man's man* (võiks tõlkida – viinarõõmus mehike). (Siinjuures meenub lugejale välipreester Otto Katz hoopis teisest ajast. Kuid oleks parem, kui lugeja võrdlusjooni ei tõmbaks, sest käesolev lugu on üpris tõsine ning sootuks erilaadne.) Edasi jutustab autor, et vaga preester peatus tolle sõja-aasta (nimelt Põhja-Ameerika Ühendriikide kodusõja neljanda aasta) suvisel pühapäeval Georgia pealinna Atlanta ühe puiestee ääres, kus viibis linnakodanikke ja lõunaosariikide sõjamehi, ja pöördus rahvahulga poole. See ei olnud jutlus, ütleb autor, vaid vaba ja vaimukas jutuajamine sõjaga harjumise teemal (*a free and witty chat about growing used to the war*). Kirjanik piirdub vaid selle märkusega. Ometi tahaks seda imelikku kõnet (või vestlust) taastada. Kuigi võib ette arvata, et preestri vaimukat kõnepruuki ei ole võimalik tabada. Tehkem siiski katset.

Niisiis: pühapäev, puiestee, jalutavaid kodanikke, puhkusel viibivaid sõjamehi, kes istusid pinkidel või lebasid murul.

Auväärne preester Thomas Sterne plaksutas käsi ja hüüdis: «Olge vait! Vait! Olge vait, kui preester rääkida tahab!» Mõned jalutajad peatusid. Mõned eemalolijad tulid lähemale.

Preester tõusis puiestee-äärse maja trepile ja kõneles:

«Ma käisin rahva seas ja käisin kurvalt kõige päeva. Ja

vaata, ma ütlen ja kuulutan sulle: sinu mure ja ahastus, oh rahvas, on ka minu mure ja ahastus, ja mu puusad on täis valusaid haavu ning mu muhud haisevad pahasti. Ja mu silmavesi on mulle leivaks ja viinaks päevad ning ööd. Ja sina, oh vägev sõjamees, kes sa sõdid oma eluhoonete ja pudulojuste pärast, oma naise ja liignaiste pärast, oma laste ja sohilaste pärast, sulle tahan ma öelda ja kuulutada: ära tuku, vaid ärka üles! Puhasta ennast patust, et sa puhtaks saaksid, ja pese ennast, et sa läheksid valgemaks kui lumi. Sest musta pattu on sinul palju enam kui juuksekarvu peas ja hoopis rohkem kui märga vett vihmapilvedes. Ja mu silmavesi on mulle viinaks.»

Oli kogunenud väike rahvahulk. Preester jäi vait, pühkis taskurätiga silmi, käänas inimestele selja ja kohendas oma ametirüüd. Siis aga välkus pudel ja vaga isa jõi. Ta pöördus uuesti, noogutas kurvalt ja jätkas:

«Ma ei joo seda kanget joomaaega teps mitte rõõmu ega lusti pärast, vaid kurbuse ja mure ja ahastuse pärast, sest tapluse päevad on meile kätte jõudnud ning ränga katsumise päevad. Jänkid, need jõledad koerad, on meile kallale tulnud nagu kiskjad lõukoerad ja hulkuvad koerad. Nad söövad me härgade liha ja joovad me sikkude verd, meie ise oleme aga näljas ning janus, sest nõnda on kirjutatud: me käime surma varju orus ja oleme ussikesed poris; aga õelate sugu kaotatakse ära ja alandlikud peavad maa pärima. Oh rahvas, sul on kitsas käes ja pisku peos, ent ometi loodad sa asjade pööramist. Ühed loodavad vankrite ja teised hobuste peale ning kolmandad jälle väsinud hobueeslite peale, aga Jumala, oma vägeva abimehe, on nad sootuks unustanud. Seepärast noomib Jehoova meid oma suures vihas ja tõukab oma tulises vihas. Me oleme nagu aganad tuule käes ja Jumala ingel lükkab meid. Aga me ei tohi kurjal ajal ja oma südame kitsikuses meelt ära heita ega oma Jumala vastu turtsuma hakata. Oh rahvas ja sõjameeste väesalgad, vaadake, mul on seljas kotiriidest kuub ja jalas tolmused saapad, mis on sõjateed tallanud ja veres ujunud nagu laevukesed merel, ning armas Jumal kogub merevett otsegu hunnikusse ja raputab inimesi otsegu pööristorm, et nad tema seadmistest ja armunõust osa saaksid. Ning, meie vaenlane on nagu lõukoer, kes möirgab ja murrab. Aga õelate sugu kaotatakse ära.»

Preester vaatas mõtlikult kuulajaid – neid oli juurde tul-

nud –, loobus paatoslikust toonist ja hakkas koduselt juttu puhuma:

«Eks ole, vennad ja õed, mõni kuu tagasi arvasime kõik, et vaenlane ei tungi kunagi Georgiasse. Me arvasime, et me maad ja linna kaitsevad uhke ratsavägi ja kuulus suurtükivägi ning vahvad jalamehed ka. Aga nüüd, kui jänkid on tormanud läbi Georgia, paistab imelik, et me nõnda mõtlesime ja väga enesekindlad olime. Sõda oli kaugel. Te olite hirmul, käisite jaamas ja postimajas pärimas sõjauudiseid. Aga sõda oli kaugel ja te sõite ning jõite rahulikult edasi. Sõda jõudis pikkamööda lähemale. Kui linna tulid esimesed sõdurid, kui nad tulid pärast ränka taplust puhkama, vaatasite te neid pahuralt ja põlastades, sest nad olid kasimata ning haisesid higist. Tuvikesed, see oli alles ilgete lugude lõbus algus. Lõbus algus jah. Sest noorikud ja tüdrukud, kes olid tükk aega kasinalt elanud, pigistasid ninad kinni, haarasid sõdurite ümbert ja hakkasid tantsima ning pillerkaari pidama. Te söötsite oma sõdureid, jootsite, kallistasite ja magatasite neid ning ehmusite, kui leidsite oma öösärgist täisid. Varsti harjusite täidega ja harjusite sellega, et sõja ja sõjameestega käib kaasas higi ja vere, mustuse ning joodi lõhn. Harjusite sellega, et haavatud oigavad ja väänlevad, tõstavad mädanenud käsi ja veriseid habemeid ning karjuvad: «Vett! Vett!» Ruttasite nobedalt vett tooma ja tõite jahedat, karastavat vett. Varsti aga läksite aegamisi lonkides ja tõite leiget, läilavõitu vett. Ja viimaks läksite ära ja jätsite hädalised sinnapaika nagu tühjad anumad . . . Eks ole, te ägasite, kui sõdurid – oma sõdurid – tulid ja rüüstasid õunapuid ja näppasid kanu. Sõdurid, keda te pidasite oma elu ja vara kaitsjaiks. Aga praegu olete sellega harjunud, peate seda tühiseks muu häda ja viletsuse kõrval, mis teile hundi kombel näkku irvitab. Te olete mitme asjaga harjunud. Lähete mööda teed, tee ääres lamab surnud inimesi ja surnud hobuseid, nad on punsunud ja lehkavad, aga te möödute neist, ei vaata nende poolegi, nagu oleksid nad kivid ja puhmad tee ääres. . . Sa kuuled, et linnapea või kohtuniku poeg on surnud. Sa noogutad ja tegeled oma asjadega edasi. Sa kuuled, et naabrimees on surnud. Sa ohkad ja mõtled oma mõtteid. Siis saad sa teada, et sinu enese kallis inimene on surnud. Sa hakkad nutma ja oigad ilmsi ning unes. Päevad lähevad, sa harjud kaotusega, harjud visalt ja pikkamööda.»

Preester tõstis parema käe nimetissõrme, kõigutas seda ja hüüdis:

«Aga sina, nõder inimeselaps, ära harju sõjaga, otsi rahu ja nõua seda taga.»

Preester vaikis, laskis pilgu ringi käia ja laskis oma üleskutsel mõjuda. Siis jätkas kaeblikult:

«Tuleb päev, kui jänkid ilmuvad linna. Nad on juba linna ees ja linna taga, küllap nad jõuavad linnagi. Nad tulevad sinu majja, tungivad aita ja keldrisse, lakuvad viina ja veini, võtavad kaasa suhkru, juustu ja suitsusingid, võtavad kaasa ja mida ei saa kaasa võtta, selle lõhuvad ja tambivad jalgega segi. Viivad ära vankrid, hobused ja muulad. Teevad liiga tütrele ja löövad hambad kurku vanataadil, kes hakkab neid keelama ning hurjutama. Sa oigad ja kaebled, lohutad tütart ja ravid vanameest. Aga teisel hommikul ütled endale: hea, et niigi läks... Nad tulevad. Nagu rohutirtsuparv. Nende laagrituled põlevad linna ees ja linna taga. Varsti jõuavad nad teie majadesse. Nad tapavad lehmad ja sead, kanad ja kalkunid ja õgivad, õgivad. Ent teie naerate ja mõtlete: imet küll, kord olin turris ja kuri, et oma sõdur keeras kirjul kukel kaela kahekorra... Te kirute jänkisid, katkute juukseid ja harjute. Praegu mõtlete: valetad, lobalõug, sellega ei harju. Aga te harjute, olete juba paljuga harjunud. Te harjute ja lohutate ennast, et teil endal on elu sees, on veel mõni kott jahu ja tündritäis soolaliha ning küünlajupp, mille saate põlema panna, kui öösel asjale lähete. Ja kui pole enam küünlajuppi, harjute ka käsikaudu asjal käima. Harjute, vennad ja õekesed. Te harjute ja nurisete ja harjute ise päevast päeva häda ning murega. Aga kas kõige sellega saab harjuda, küsin ma teilt. Te ei vasta, ei oska vastata.»

Preester raputas etteheitvalt pead, noogutas kurvalt, võttis rüü voltide vahelt pudeli ja jõi pikalt ning lurinal. Maigutas suud ja hõiskas:

«Ning et viin inimese südant rõõmustab, see on Jumala imetegu. Halleluuja!»

Siis nõksatas preestri pea, silmad paisusid ja suu hakkas kärkima:

«Suu on teil ja teie ei räägi mitte. Silmad on teil ja teie ei näe mitte. Kõrvad on teil ja teie ei kuule mitte. Nina on teil ja teie ei tunne haisu. Käed on teil ja teie ei võta kinni. Teie ainult ohkate, nurisete ja värisete. Kutulake! Maa põrub ja

võbiseb. Vaadake! Paks suitsupilv tõuseb üles. Nuusutage! Eks te tunne suitsu- ja kärtsahaisu. Maailm ümberringi põleb ja väriseb, teid aga ei huvita kauged asjad, te värisete ainult oma maja, aia ja moonakeldrite pärast... Sõda on ümber linna. Inimesed surevad. Aga teie värisete mõtte juures, et peate põgenema ja jääte ilma mõnusast kõhutäiest ning sulgpatjadega voodist. Te mõtlete: kunagi ei harju te nendeta elama. Ärge kartke – harjute. Te tunnete praegu hirmu mõtte puhul, et jänkid tulevad teie linna. Aga varsti te harjute selle mõttega, et jänkid tulevad. Sest jõuab päev, kui jänkid tungivad linna nagu rohutirtsuparv ja piiravad teid nagu näljane kärbseparv. Te poete pakku, mõni julgem sülitab neile näkku. Aga jänkid löövad teile vastu kõrvu ja sõimavad teid inimesesööjaiks ja neegrinülgijaiks.»

«Ära sõima meid, püha isa!» hüüti rahva hulgast.

«Neegrid ei ole inimesed!» hõigati tagantpoolt.

«Muidugi ei ole,» kinnitas preester ja püüdis naljatada: «Kala ei ole liha ega neeger inimene.»

«Ja ära hirmuta meid sellesama rohutirtsuparvega!» tõrelès keegi sõjameeste seast.

«Mina?! Hirmutan?!» imestas preester ja hakkas noomima:

«Te olete alles vähe näinud ja vähe tunda saanud. Aga me oleme tühi aur Jumala palge ees. Oodake ainult, meie Jumala mõõt pole hoopiski täis. Te olete näinud vähe surma ja pisut varemeid. Aga tuleb päev ja te näete sootuks rohkem. Te näete laastatud ja mahajäetud paiku. Ei ühtki inimest, ei härraseid ega orje. Ei ühtki hingelist. Teil hakkab õudne. Aga te lähete edasi ja näete kümneid laastatud ja mahajäetud maju ning istandusi. Te lähete, te olete vilets põgenik. Te kodumaja on kaugel. Te lähete, hobune veab loiult koormat, lapsed virisevad näljast ja endal korisevad sooled sees. Võib-olla on te maja põlenud ja kalli raha eest ostetud orjad on laiali jooksnud nagu mahaloobitud herned. Sõda ei halasta kellelegi. Tapetakse kindraleid ja lihtsõdureid, tapetakse isegi vihaseid naisi ja tõrksaid tüdrukuid. Põletatakse härraste losse ja maju ning orjade onne. Ja orjad, räpased neegrid, on peremehed maha jätnud, hulguvad ringi, püüavad hulkuvaid lehmi ja sigu ning elavad omapead nagu taevalinnukesed. Oh taevane Issand, me kasin aru ei mõista su tarka õpetust ega otsust.»

Preester kõigutas kahetsevalt pead, vaatas üle rahvahulga,

vaatas pühapäevaselt riietatud linlasi ja katkutud välimusega sõjamehi ning ohkas valjusti. Siis jätkas vaikselt oma kõnet, sattus aga varsti hoogu ja tõstis häält ning hakkas kätega vehklema.

«Sõda on Jumala tahtmine ja selle abil piitsutab ta oma karja. Ta nuhtleb meid pattude ja tõrksa meele pärast. Sa küsid: mis pattu olen ma teinud, miks nuhtleb mind taevane Jehoova? Mõtle oma südames ja meeles üle kõik oma andmised ja võtmised, lubamised ja täitmised, ostmised ja müümised, kinkimised ja kinkimata jätmised ning oma jõledad mõtlemised, siis peaksid sa vaikselt ohkama ja tõemeeli tunnistama; meie Issand Jumal on helde ja armuline, ta oleks võinud meid sootuks rohkem nuhelda ja karistada me õela südame ning salaliku meele pärast. Kiidetud olgu helde ja halastaja Jumal, seela! Palugem siis teda ja teenigem teda ja ta hoiab me luukonte ning mitte ühteainustki neist ei pea katki murtama. Kiitke Jumalat ja laksutage käsi, oh rahvas! Sina, põuase maa rahvas, heida põlvili ja palu, ja sina, vaese linna rahvas, kisenda oma Jehoova poole ja looda tema peale, siis oled sa nagu Siioni mägi, mis ei kõigu ega võbise, vaid seisab igavesti.»

Püha isa tõstis käed ja viipas kutsuvalt.

«Mina, Jehoova preester ja Seebaoti sulane, ütlen teile: tehkem oma põlved nõrgaks ja südamed pehmeks ja palugem.»

Ning preester laskus põlvili. Kuulajad tegid samuti. Ainult mõni eemalseisja jäi püsti ja üle peade vaatama. Preester palvetas kinnisilmi ja ahastades:

«Oh kõigevägevam Jumal, taeva ja maa looja ning kuningas, kuula meid ahastuse päevil ja viletsal ajal, kui me ihu sügeleb ja haavad haisevad, kui me süda valutab ja hing vingub nagu koerakutsikas, oh kuula meie palvet ning kaebamist! Me ohkame ja ütleme: miks oled sa meid kõvasti lükanud ja valjusti tõuganud, oh Issand, vaata, me oleme sügava muda sisse vajunud, kus on üpris sant seista. Ning me rammu on nagu potitükk ära kuivanud ja nagu vesi ära valatud.»

Preester ohkas sügavalt, avas silmad, tõstis pilgu ja asus ladusalt vestlema:

«Me ohkame hommikul ja oigame õhtul. Aga kas me oleme küllalt oma vaga alandust näidanud ja pikalt palvet pidanud? Me oleme pisut palvet pidanud, ent jänkid, need marutõbised koerad, on rohkesti oma häält väristanud. Nad on põlvi nõtkutanud ja käsi ringutanud ning taevast Jehoovat pisarsilmil palunud, et ta nende õigust kinnitaks, nende mõtteid ja tegusid heaks kiidaks, nende käsivarsi õnnistaks ja nende tapariistu toetaks. Ja vaata, Jehoova on neile, koertele, väge annud ja kangust lisanud ja nad, raisakullid, on meid tuuseldanud ning tapnud. Olgem siis agarad, nutkem ja palugem kõvemini kui needsinatsed ilased penid. Jänkid tõnnivad ja huluvad palju, olgem siis tragid ja palugem rohkem. Palugem Jehoovat väga rohkesti ja kiitkem teda rohkesti ning olgem nagu sõnakad turukaupmehed, kes oma kaupa kiidavad ja ostjat meelitavad. Sest nõnda on kirjutatud: ma hüüan su poole kõige päeva, oh Issand, ole mulle armuline.»

Jälle sulges preester silmad ja hakkas uuesti ahastama:

«Oh Jehoova Jumal, taeva ja maa ja mere valitseja ning kuningas, sa oled suur ja suure rammuga, päästa meid vaenlaste ja tagaajajate käest, saada oma rahvale abi ja õnnista oma pärisosa. Ning toeta me kurnatud väesalku oma inglite väehulkadega. Sa oled meie ja meie isade Jumal ning väga õnnis on rahvas, kelle Jumal on Jehoova. Oh Issand Jumal, su viha suitseb su karjamaa lammaste vastu. Suured on sinu imeasjad ja mõtted. Õpeta meid sinu tarkust ära arvama. Sa oled püha viha Jumal ja oled helde halastuse Jumal. Oma sõlmitud piitsaga oled sa me turja nuhelnud, tee nüüd oma rikkad peopesad lahti ja kosuta meid õunte ning viinapuude viljaga. Aamen.»

Preester kobas ja otsis, leidis oma pudeli ja jõi sõõmu. Siis tõusis kiiruga ja häälitses:

«Kiitku sind taevas, maa ja meri ja kõik, kes seal elab ja liigub. Hosianna! Lootke Jehoova peale, oh rahvas, tema on teie abi ja teie kilp. Halleluuja! Sest tema ep ole mitte laitnud ega läilaks pidanud nõrga nõrkust ja viletsa viletsust ja ep ole mitte oma silmi tema eest varjule pannud ega mitte oma kõrvu tema kisa eest kinni toppinud ega mitte oma nina tema haisu eest kinni pigistanud. Kiidetud olgu Jehoova Siionist, kes elab Jeruusalemmas! Halleluuja!»

Preester tõstis jalgu, nagu tahaks tantsima hakata, ja hõiskas naerdes:

«Hüpakem rõõmu pärast ja olgem väga rõõmsad, oh rahvas ja sõjamehed! Mu süda on valmis, ma tahan tänu hüüda ja kiitust laulda. Seela!»

Ta tõmbas hinge ja püüdis laulda:

«Kiidetud olgu . . .»

Jättis pooleli, lõi käega ja kurvastas:

«Mu hääl väriseb nagu Moosese habe Issanda tuule käes ja mu kõri kuivab nagu . . . nagu Kõrkjate meri.»

Võttis siis pudeli, rüüpas pikalt ja targutas:

«Ja nagu see kange vedelik põletab mu kõri ja kõhtu, nõnda kõrvetab meid sõda oma tule ja hirmuga. Aga viinaga võib harjuda. Kas sõjaga võib samuti harjuda? Noh, öelge, mu karjalambad ja uimased oinad.»

Hüüti midagi. Naerdi. Kuuldus ka pahameelepominat.

Preester vaatas läikivi silmi oma kogudust, ajas õhkuvad põsed rahulolematult prunti ja küsis pahuralt:

«Mis te ümisete? Mis te mõmisete? Võib! – ütlete te. Nonoh! Ei või! – ütlen mina. Kas ka sellega võib harjuda, kui praegu tuleb . . .» – ja preester tõstis parema käe osutavalt taeva poole – «tuleb üks sõge pomm ja viib minul, armsa Jumala lambakarjasel, pea otsast? Ei või, ei või! Igatahes mina ei harjuks sellega mitte kunagi, mitte kunagi!»

Nõnda kõneles preester Thomas Sterne.

Ta oleks rohkemgi kõnelnud, niisugune hoogne valmisolek lehvis ta reipast näost ja kajas ta kumedast häälest.

Siis kuuldus kurjakuulutavat vihinat. Inimesed vaatasid üles. Preester tõstis pead.

Kõik juhtus ainsa hetkega.

(Hiljem arutati nõnda ja teisiti: võib-olla ei olnud Thomas Sterne'i ladus jutt küllalt jumalakartlik, patriootlik ega kolkapatriootlik. Mõned arvasid: temalgi, preestril, on ainuke elu ja üksainus pea otsas; pidi see olema kole väärratus ja hirmus patt, mille eest tuli maksta säärast tugevat hinda.)

Preester ei jõudnud karjatada, ei jõudnud isegi käsi tõsta, veel vähem neid vagalt kokku panna. Pomm löhkes mürinal. Preestri pea lendas otsast ja lendas laiali kildudeks ning kübemeiks nagu mahapillatud klaasanum. Midagi pritsis vastu inimeste nägusid ja käsi, midagi limast ning märga. Peata keha seisis hetke, hakkas jalgadel taaruma, vajus siis vaikselt küljeli ja länges sügavasse unne (*fell into a deep sleep*) – ütleb John Greenleaf Whittier poeetiliselt.

Kõik need linnakodanikud ja sõjamehed, kes seisid ja istusid ning kuulasid viinarõõmsat preestrit, kohkusid rängalt ja

kobasid oma luid-konte. Keegi nendest ei olnud viga saanud. (*Nobody of them had been hurt.*)

Ja ongi kogu lugu.

1943

VABADUS

Elas kord vanamees metsas. Ta ei mäletanud enam oma aastate hulka. Ta elas üksipäini sügavas metsas. Ning ta ei mäletanud, miks ta oli tulnud sügavasse metsa elama, – võib-olla olid teised inimesed teda pahandanud, võib-olla oli ta hoopis ise teisi vihastanud. Ta ei mäletanud enam kuigi hästi inimesi, sest tema sõpradeks olid linnud ja külalisteks vahel maja lähedusse eksivad metsloomad ning omataolisi ei olnud ta enam ammu-ammu uneski näinud.

Aga siis tuli sinna metsa inimene. Tuli nooruk, kelle nägu õhetas palavikust ja kelle lohisev samm näitas väsimust.

Vanamees andis noorukile süüa ja juua ja pani ta siis puhkama. Nooruk magas kaua, magas pikka kosutavat und ja ärkas alles teise päeva lõuna paiku. Rauk pakkus noorukile uuesti süüa ja jälgis tema isukat söömist ning küsis siis otsekui jutujätkuks:

«Sa tulid vist kaugelt?»

«Väga kaugelt,» vastas nooruk.

«Miks sa siia metsa tulid?»

«Põgenesin vanglast.»

«Põgenesid?»

«Põgenesin metsa, et puhata ja kosuda ja siis tagasi minna.»

«Tagasi siinsamasse? . . .»

«Ah et vanglasse tagasi? Ei nüüd otse müüride vahele, aga sinnakanti küll . . . kas või neid vanglaid maha lõhkuma ja vange välja päästma.»

«Vangla . . .» kordas vanamees ja mälus imelikku sõna nagu tundmatut rooga. Ja küsis: «Mis see vangla on?»

«Sinna pannakse kinni need, kes on kurja teinud. Või kelle kohta öeldakse, et nad on kurja teinud.»

«Missugust kurja siis sina tegid?»

«Tapsin timuka, kes teisi tappis. Orjastajate käsiku.»

Jälle kordas rauk sõnu ja mälus neid suus. Siis päris ta: «Kes need orjastajad on?»

«Säärased, kes võtavad rahvalt vabaduse,» kostis nooruk.

«Vabadus . . .» püüdis vanamees meelde tuletada. Siis küsis: «Mis see vabadus ongi?»

Nooruk vaatas imestunult raugale otsa, mõtles ja ütles siis: «Küll ma pärast seletan.»

Ja jätkas söömist. Pärast sööki läks ta välja ja veeretas rauga poolt tallatud teedele hulga kivimürakaid.

Vanamees jälgis eemalt nooruki tööd, tuli viimaks lähemale ja keelas:

«Sa ära pane minu teeradu kinni.»

Nooruk ei kuulanud rauka, vaid jätkas oma kiuslikku tööd.

Siis sai vanamees vihaseks ja lõi noorukit näkku.

Nooruk ei pannud seda pahaks, ta muigas ainult ja ütles: «Ma tõkestasin sinu vabadust ja sa lõid mind. Nüüd oled sinagi vabadusvõitleja.»

Ja nooruk eemaldus naerdes.

Aga vanamees seisis nende kivimürakate juures ja ümises omaette:

«Ta ütles, et vabadus . . . on minu teerajad . . . Ja ütles . . . vabadusvõitleja! . . .»

Ning vanamees sirutas ennast. Ta sirutas ennast, sest äkki teadis ta ununenud sõnade mõistet. Ta teadis sõnade mõistet ja teadis samal ajal, miks ta oli tulnud sügavasse metsa. Oli temagi tulnud, et puhata ja kosuda ja siis maailma tagasi minna. Aga ta oli kõik unustanud . . . Nüüd mäletas ta jälle. Mäletas ning teadis, mida oli tarvis teha.

1943

HÄBI

Augustikuu hommikuhämaruses nägi Lehepuu Kristjan aknast, et suurrätti mähitud naisekogu tuli ukseni, kohmitses seal vähe aega ja ruttas siis minema. Kristjan läks välja. Trepil lamas riidekomps. Kristjan kummardus. Magav sülelaps.

Kuurinurga tagant piiluti. Kui Kristjan lähenes, tõttas naine jooksujalu maanteele. Kristjan lippas järele ja hüüdis:

«Kuhu sa tormad, pea kinni!»

Naine jooksis. Kristjan jooksis. Sai viimaks rätinurgast kinni ja pahandas hingeldades:

«Ma, vanamees, jooksku, et süda tahab lõhki minna.»

Oli nooruke tüdruk. Hirmunud silmad, õhetavad põsed ja jonnakalt kokkusurutud suu.

«Mis pambu sa sinna jätsid?» nõudis Kristjan vihatsi.

«See on . . . Mardile,» ütles tüdruk ja käänas pilgu kõrvale.

«Mardile!» ühmas Kristjan. «Marti põle kodus.» Ja pilkas: «Kingitus või? Ega kingitust trepile panda.»

Tüdruk kohendas suurrätti ja vaatas maha.

«Kes sa oled? Mis su nimi on?»

«Mall Kaldam.»

«Sooserva Triinu tütar või?»

«Jah.»

Kristjan viipas, et tulgu kaasa. Tüdruk tuli. Kristjan näitas kompsu trepil:

«Võta aga ja mine koju tagasi.»

«Ema ei luba koju viia,» ütles tüdruk vaikselt.

«Mis ta ütleb?»

«Ütleb, et häbiasi ja . . . ja kui Mardi, siis on teada, kus Mart elab.»

«Ahah. Lähme siis toamaile.»

Sooserva sauniku tütar võttis magava lapse sülle. Lehepuu Kristjan avas ukse, läks ees, avas teise ukse ja näitas voodile:

«Pane sinna.»

Laps magas rahulikult edasi.

«Ütled, et Mardi jägu?» päris Kristjan.

Triinu tütar noogutas.

«Mis Mart selle kohta ütleb?»

«Ei midagi . . . Ei usu . . .»

«Kui ei usu, siis ehk põle tõesti.»

«Kelle siis?» imestas tüdruk.

«Ega mina tea,» muheles Kristjan. «Sina ise pead teadma.»

«On küll Mardi oma,» ägenes Mall.

Kristjan mõtles: va Triinu tütar neh, see ka äge ja sõnakas; on seda Triinut noores põlves väheke tantsutatud ja natuke vintsutatud.

Kristjan noogutas rahumeeli ja ütles koduselt:

«No võta siis rätik ära ja võta jakk maha, pane varna ja . . . vaatame, mis edasi saab. Söönd oled?»

Mall ühmas jaatavalt.

«Poiss või?»

«Poiss.»

«Poiss on ka söönd?»

«On. Egas ta muidu põõnaks.»

Laps ohkas unes ja magas edasi.

Mall muigas lapse ohke puhul ja Kristjan muhatas samuti.

. . .

Mart tuli õhtul töölt koju. Isa Kristjan laskis poisi lahti riietuda, siis kutsus tuppa ja näitas voodis magavat last:

«Noh, tule ja vaata! Poisipõngerjas! Oled näind?»

«Ei ole,» kohmas Mart ja tammus jalalt teisele.

«Pidi häbiasi olema,» ümises Kristjan ja küsis: «Kas on sinu jägu?»

«Ei . . . tea . . .» venitas Mart.

«On küll,» hüüdis Mall vahele.

«Näe, Mall teab, aga sina ei tea,» hurjutas vana Kristjan.

«Ta tõmbas ja tantsis teistega ka,» kaebas Mart.

«Noo! Mis sellest?» päris Kristjan.

«Siis ei teagi, kelle oma,» arvas Mart.

«Miks sa teistega tõmbasid ja tantsisid?» nõudis Kristjan Mallelt.

«Et Marti kätte saada,» tunnistas Mall siiralt.

«Enne ei saand?»

«Ei.»
«Siis said?»
«Jah.»
«Ja Mart tahtis sind?»
«Tahtis.»
«Ja poiss on Mardi jägu?»
«Mardi,» kinnitas Mall. «Teisi mul põle old.»

Hakkaja tüdruk, mõtles Kristjan. Küll ta Marti, seda nohikut, seda mürakat möldripoissi, veel koolitab ja utsitab.

«Noh?» pöördus Kristjan Mardi poole.

«Ega mina tea,» vaatas Mart hämarasse toanurka.

«Kui tahtsid ja Mall ütleb ka, siis põle tühja vaidlemist,» ütles Kristjan tõreldes pojale ja lisas Mallele lahkelt: «Põle siin häbiasja kedagi.»

Noored seisid nõutult ja vaatasid teineteisest mööda.

«Jääd meile, saunas nagunii kitsas,» lausus Kristjan Malle kohta ja lõpetas jutuajamise: «Mis siin pikalt seletada.»

Siis mõtles: oligi igav ja üksluine see kahekesi elamine – naine Juuli surnud, Tõnis ja Helene oma perega mujal ning eemal –, saab jälle eluhääli majja; kiige teen ise valmis, ega alevi tislermeistril kõlbagi teisiti.

Ja ütles kõvasti:

«Kiige teen mina valmis, ei hakka me külast teiste vana laenama.»

Noored seisid endiselt nõutult.

Kristjan nautis nende kohmetust ja lausus elutarga inimese rahuga:

«Suur töö juba tehtud – laps juba valmis. Nüüd on lihtsam: vaata ainult, et kõht täis oleks ja riie seljas, anna parajalt hirmu ja armu ka, ja küll ta kasvab.»

See oli muidugi mõnus naljatus, aga noortele tundus see pilkena ja nende näod läksid punaseks, nagu tunneksid alles nüüd oma tegude pärast häbi.

See juhtus kolmkümmend kolm aastat tagasi ja see oli esimene tõsine katsumus August Lehepuu elus. Ta ise magas kogu juhtumi maha ja kuulis alles hiljem oma perekonna õnneliku kokkusaamise loo.

1945

HEATEGU

1794. aasta lugu

Kong. Hämar. Põrandal õled. Õlgedel kägaras kogu.

Ukse krigin. Uksel turjakas mees, latern käes. Seinale viskub kõrge tontlik vari.

«Kes sa oled?»

«Sinu teener, sinu sulane.»

«Ma olen ise sulane. Ega sulasel sulast ole.»

«Kas ajasin üles?»

«Olin enne üleval. Öösel natuke tukkusin. Kes sa ikkagi oled?»

«Ma olen timukas.»

«Tulid mind ära viima?»

«Ei veel. Tulin vaatama, kuidas sa elad.»

«Tulid vaatama, kuidas ohver elab.»

«Ära vaata minu kui oma vaenlase peale. Ma olen sinu abimees. Varsti on kõik vaevad ja mured õnnelikult möödas.»

«Õnnelikult möödas . . .»

«Öeldi, et oled hädine. Kõht ei pidavat kinni. Ärritus vist.»

«Mulle anti uued püksid, natuke närud on, käivad küll. Teised tõstsid kisa . . . haisu pärast. Praegu olen üksinda kongis, igav.»

«Igav muidugi. Aga kannata ära. Varsti pääsed.»

«Pääsen . . .»

«Elu on üldse igav ja raske. Ei ole lillepidu.»

«Kuigi igav ja raske, siiski . . .»

«Tühi kõht, tülikad naabrid . . . jõhkrus, viha . . . kadedus, pettus . . . külm, valud . . .»

«Valud . . . Kas s e e on valus?»

«S e e ei ole sugugi valus.»

«Pea . . . näuhti otsast nagu kapsal.»

«Sinul üksainus pea. Aga mõtle Lyoni linna ja Vendée metsade saatusele.»

«Linnad ja maakohad tehakse maatasa, üksikust inimesest ei tasu mitte kõneldagi.»

«Inimene on kärbes, inimene on prügi. Mille eest sind nuheldakse?»

«Eksitus, hirmus eksitus. Kaebus, valekaebus. Ma olevat koorma seepi sõnniku alla peitnud. Enne süüdistati peremeest, et suli ja nöörija ja liiakasuvõtja ja seebihinnad kõrgele ajanud. Peremees põgenes ära, siis karati minu kallale. Muidugi ütlesin mõne käreda sõna. Paljuke see tarvis.»

«Ega ole jah palju tarvis.»

«Püüdsin asja kohtus seletada, ei võetud kuuldagi.»

«Ära neilt abi oota. Nende amet on kohut mõista.»

«Kohut mõistavad harimata mehed.»

«Ausad töömehed. Rätsepad, tislerid, kutsarid, lukksepad, parukategijad. Ma nende haridust ei tea.»

«Harimata matsid. Kes sina oled?»

«Sepa abiline.»

«Ja nüüd oled timuka abiline.»

«Ega kohe ülemtimukaks saa.»

«Ega muidugi.»

«Sa oled siis vabariigi vastane? Mulle võid öelda, oleme ju ühed sulased.»

«Sa oled ametlik isik.»

«Tühja kah!»

«Ma olen nii paljusid kõnemehi kuulanud ja nendele rohkesti plaksutanud, et isegi ei tea, kelle poolt olen.»

«Ei ole vist kasulik kellegi poolt olla ega plaksutada.»

«Kõnemehed räägivad väga ilusti.»

«Aga nendegi päid raiutakse.»

«Kuule, kuidas s e l l e g a ongi, ega kirves äkki väärata?»

«Ma tunnen oma tööd.»

«Ehk on kirves nüri?»

«Tapakirves on terav, ära karda, ole julge. Ega sa rohkem tunne kui kirbu hammustust.»

«Võib-olla peaks siiski teritama?»

«Alles hommikul teritasin.»

«Ahah. Kuidas s e a l ongi? Ma ükskord vaatasin eemalt, ei pääsenud ligi.»

«Kuidas s e a l ongi? Päris harilik. Kogu elu laseme tasast

säärki, et kord sinna jõuda. Noh, nemad ongi juba kohal. Neid maksab kadestada.»

«Kas plats on ikka rahvast täis?»

«Ikka rahvast täis. Karjuvad ja kaklevad parema vaatekoha pärast. Aga siis jäävad vait . . . siis, kui . . . Ja mõnikord plaksutavad, kui tähtsa nina pea langeb, mõne kindrali või . . . Ühed lõbusad naised hakkasid enne peade raiumist seal tapalaval vabaduselaulu laulma, neile plaksutati ka.»

«Kui rahvale midagi hüüda, kas märkavad ja kuulevad?»

«Küllap kuulevad.»

«Kui hüüaks oma mõtte, mida inimesed võiksid meeles pidada. Ma öösel . . . arutasin ja mõtlesin.»

«Missuguse mõtte?»

«Hüüaks: «Kui rätsep kirub ja maaler vannub, kui aednik, aknaklaasija ja teenijatüdruk sajatavad ja kui neil kõigil pea maha raiutakse, siis on see armetu viha.» Või küsiks kõvasti: «Kui inimene ütleb, et leiba ja liha, õli ja seepi ei ole, ja neid tõesti ei ole, kas seda saab kuritööks nimetada? Kui rahvas nälga tunneb ja seda ka ütleb, kas ta mitte õigust ei räägi?» Või hüüaks: «Te kõnelete vabadusest ja vendlusest, ise aga külvate hirmu ja ahastust.»»

«Liiga pikk joru.»

«Ega paari sõnaga saa. Kuule, sa viivita oma raiumisega, lase mul hüüda.»

«Küll ma ootan. Kui sa ainult ise hakkama saad. Võib-olla ei jaksa, hääl ütleb üles ja . . .»

«Olen jah natuke hädine täna.»

«Ma võiksin ju ise hüüda. Minul juba häält jätkub.»

«Ise hüüda? Mida?»

«Noh, selle sinu mõtte. Võiksin hüüda, et oleme mõlemad sulased, peaaegu et vennad.»

«Sa meeldid mulle, sihuke lahke ja sõbralik.»

«Pole jõudnud veel uhkeks minna. Alles kolmandat kuud uues ametis.»

«Miks sa timukaks hakkasid? Sepaamet peaks ikkagi toitma.»

«Vanad timukad ei jaksanud, kutsuti abilisi juurde.»

«Olen kuulnud, et timukatel on palju kundesid lihtrahva hulgast.»

«Mõni hertsog või kindral satub hulka ka. Oota, ma mõtlen. Kes need ette olidki? Pesunaine, kes pesi kuningameelsete

TARGUTUS ÕNNEST

On ennegi olnud kuningaid, kes on mõelnud ja arutanud raskeid ning keerukaid mõtteid. On teisedki kuningad õnne üle päid murdnud. Aga see kuningas ei vaevanud oma pead, vaid kutsus kokku targad ja teadjamehed ja küsis neilt.

Ta küsis esimeselt targalt:

«Ütle mulle, mis on õnn. Ja ütle, kas mina, kuningas ja maade ning rahvaste valitseja, olen õnnelik?»

Tark vastas pikemalt mõtlemata:

«Kuningas olla ongi õnn. Sa oled õnnelik sellepärast, et valitsed maade ja rahvaste üle ja inimeste elu ning surma üle.»

Kuningas ütles oma teenreile:

«Viige ja visake ta kõige pimedamasse ja külmemasse vangikongi. Ma tahan proovida, kas ma tunnen sellest otsusest õnne.»

Nõnda tehti. Kuningas istus oma troonil ja püüdis aimata ning märgata, kas tunneb õnne. Aga ei olnud tal mingit erilist tunnet.

Siis laskis ta uue targa kutsuda ja küsis temalt:

«Ütle, mis on õnn, ja vasta, kas ma olen õnnelik?»

Tark mees vastas otsemaid:

«Õnn on rikkuses ja sina, kuningas, oled õnnelik, sest sa võid kõike osta, mis süda himustab, ja võid lasta ehitada, mis meelde tuleb, ja kinkida, mis meelde tuleb.»

Kuningas noogutas ja lausus:

«Ma kingin sulle . . . kingin sulle õige uhke tõlla ja kümme väledat hobust, istu tõlda ja kihuta kas või maailma otsa.»

Tark mees tänas ja lahkus. Aga paistis, et kingitus ei valmistanud talle suuremat rõõmu. Ning kuningas ise ei tundnud sellest kinkimisest mingit õnne.

Tuli siis kolmas teadjamees ja kuningas küsis temaltki:

«Mis on õnn ja kes on õnnelik inimene?»

Mees vastas nobedalt:

«Õnn on armastada ja õnn on, kui armastus leiab vastuarmastust.»

Seegi tark saadeti kingitustega minema.

Järgmine teadjamees arvas:

«Õnn on kuldne tervis.»

Tedagi kostitati ja varustati kingitustega.

Siis tuli vana habemik, kes vastas kuningale:

«Õnn on targad ja tulusad mõtted.»

Säärast vastust ei olnud kuningas oodanud. Seni oli ta lasknud teisi enese eest mõelda. Nüüd aga andis vana tark mõista, et õnne jaoks tuleb ise pead vaevata ning mõelda.

Kuningas ei osanud targa väitest midagi arvata ja küsis väärikalt:

«Mida sa soovid, et ma sulle kingiksin?»

Vana tark mõtles viivu ja palus siis:

«Oo kuningas, kingi mulle vabadus.»

«Sa ei tahagi vara ega rikkust?»

«Ei, aulik kuningas, soovin ainult vabadust.»

«Sa tahad vabadust? Sa ei ole ometi vangis! Mis on sinu meelest vabadus?» küsis kuningas.

Tark vanamees vastas:

«Vabadus on see, kui ma võin õhku hingata, kus tahan, võin lilli noppida, kust soovin, võin teha seda tööd, mis mulle meeldib, võin süüa, mis mulle maitseb, võin armastada, kellest lugu pean, ja vihata, keda alatuks arvan, võin minna, kuhu iganes soovin, võin istuda, kus tahan, ja magada, kus meeldib.»

«Niisuguse imeliku vabaduse peaksin sulle kinkima?» küsis kuningas nõutult ja hakkas arutama: «Siis sa võiksid, kui himu tuleb, minu troonile istuda, pärast minu voodisse pugeda ja minu naisele ligi tikkuda, kuigi oled juba üsna vana. Aga võta arvesse, et isegi mina, kuningas, pean ainult oma trooni ja voodiga leppima, kui ma ei taha, et tüli ja sõda tuleks.»

«No näed!» naeris tark vanamees. «Sa, kuningas, ei hoolinud enne mõtlemisest ja hakkasid juba mõtlema, ja pea meeles, mis ma sulle ütlesin: targad ja tulusad mõtted ongi õnn.»

«Olgu nii,» lausus kuningas, «ma kingin sulle vabaduse õhku hingata, lilli noppida, tööd teha, süüa ja juua, ja rohkem ka mitte, sest rohkem oleks kurjast.»

«Sa kingid siis mulle pooliku vabaduse,» vastas tark.

Kuningas mõtles pisut ja ütles siis:

«Kui ma sind kuulasin, hakkasin aru saama, et vaba olla ongi suurim õnn. Aga isegi minul, kuningal, ei ole täielikku vabadust ega ka täielikku õnne. Kuidas ma saaksin seda sinulegi anda ja lubada. Küsi parem midagi muud.»

«Ei hooli ma muust. Ja jäädki mulle võlgu,» ütles tark.

«Mine oma pooliku vabadusega!» hüüdis kuningas. «Teised valetasid ja lahkusid kingitustega. Sina kõnelesid õigust ja ma jään sulle võlgu. Kao ruttu, muidu ma vihastan ja lasen sinu vangikongi visata.»

Ja teadjamees lahkus oma pooliku vabadusega ja jättis kuninga tema pooliku õnnega tusatsema.

1953

VIISAKUS

«Küll ikka tõlgivad naiselikult. Hemingway laseb oma vanamehel ehtsa merekaru kombel öelda: ««But man is not made for defeat,» he said.» Tõlk paneb ümber hästi viisakalt: ««Kuid inimene pole loodud alistumiseks,» lausus ta.» Kuula ikka: pole loodud alistumiseks. Peaaegu et salongilõvi keel. Nagu mingisugune: suvatsege oma abikaasat tervitada! Minu meelest oleks õigem ja toekam tõlkida: «Aga mees pole tehtud selleks, et ta alla annaks.» Hoopis teine asi, eks ole? Kare ja rasvane, nagu sihuke vanamees nimelt ütleb.»

«Veel parem oleks: ega soldat pole tehtud selle jaoks, et käpad püsti ajaks.»

«See läheb algtekstist liiga kaugele.»

«Läheb kaugele jah. Viisakus on hea asi. Aastat nelikümmend tagasi, kui ma algkoolis käisin, juhtus niisugune lugu. Õpetaja laskis lugeda – oli vist kolmandas klassis – Viljandi kirjamehe Suurkase raamatut. Seal leidus rahvapäraselt öeldud lause: «Karu ehmus ja kukkus perseli.» Tütarlaps, kes raamatut ette luges, jäi äkki vait. Õpetaja ütles, lugegu edasi. Tüdruk – nägu punane, silmad vesised – andis raamatu õpetajale ja näitas rumalat kohta. Õpetaja ütles: «Siin tuleb lugeda: kukkus pikali.» Ja oligi segadus lahendatud. Aga vahetunnis ütles viisakas tütarlaps oma pinginaabrile ja see rääkis teistele edasi, et raamatus oli trükitud nihuke sõna. Nõnda jäi tütarlapsest hea mulje ja kõigi uudishimu sai samuti rahuldatud.»

«Aastat nelikümmend tagasi . . . Suurkask oli muidugi ajast-arust vanamees. Aga samal ajal ilmus «Tõde ja õigus» ja seal tarvitas Tammsaare kombekalt kahte-kolme punkti: «s . . ahunnik» ja «püksip . . . etagune». Neist punktidest hoolimata nimetasid mõned nördinud arvustajad kirjanikku labaseks ja otse ropukski. Tänapäeval ei häbene isegi soliidsed

naiskirjanikud «sitta» ja «perset» täiesti välja kirjutada ja arvustajad kiidavad nende kujukat-mahlakat keelt. Nii et ajad muutuvad ja kombed ka.»

«Kõik muutub, kombed samuti. Neil teatud sõnadel ja ütlemistel on muidugi oma ajalugu. Kord kuulusid nad igapäevasesse kõnekeelde. Olime alles maarahvas ja orirahvas ega olnud veel haridust nuusutanud. Siis saadeti pojad-tütred koolidesse ja nad hakkasid rätiga nina nuuskama ja mõningaid sõnu häbenema. Saime oma haritlaskonna, lugesime ennast eurooplasteks ja õppisime viisakaid kombeid. Maal räägiti veel vana viisi, siis tulid haridus ja kombed maalegi ja hakati sealgi kunagisi loomulikke sõnu põlastama. Aga praegu, kus maal on vähe inimesi ja palju masinaid ja linnades on palju inimesi ja palju suitsu-tossu ja kasinalt puhast õhku, nüüd paistab, et hakkame jälle looduse ja loomulikkuse järele igatsema ja hakkame jälle sõnu tarvitama, mida vahepeal häbenesime ja hülgasime, sõnu, mis kunagi olid harilikud ja igapäevased. Sellest tulebki see, et isegi naiskirjanikud ei hooli endist moodi viisakad olla. Ollakse koguni tehtult ja mitte loomulikult ebaviisakad.»

«Aga kas tuleb uus viisakate kommete ja viisakate sõnade ajajärk? Kui tuleb, millal siis?»

«Tuleb küll. Nelja-viiekümne aasta pärast. Siis elame nõnda, et elamud on elamiskõlblikud ja õhk on hingatav ja veed pole mürgitatud ja . . .»

«. . . ja jutud pole labased, tahad vist öelda? Tead sa, prohvetid jäävad tänapäeval nälga.»

«Ma pole teps mitte mahlase ütlemise vastu. Aga see kostku õigel kohal ja kõlagu ehtsalt ja ärgu olgu mitte nagu surnud kärbes saias.»

«Sa võta õppust ilmatarkadelt, ennusta rohkem ebamääraselt.»

«Tähendab, mitte-midagi-ütlevalt. Olgu siis: viiekümne aasta pärast kirjutatakse rohkem kunstipäraseid jutte ja laule. Punkt.»

1958

TÄHTIS KINGITUS

Kui juba mustal mandril ringi liikuda, võiks mõne neegrikuningaga tutvust luua. Otsustatud, tehtud.

Benini peatänaval leidsin hoone, mille ühel uksel kumas vaskne silt: *«The Royal Secretariate»*.

Kas tõesti kuninglik palee? Lame ja piklik hoone, punakas savimüür, ei uhket fassaadi ega peeni ornamente. Igav akendeta müürilahmakas. Pigem mingi ladu kui palee.

Uskusin siiski paljulubavat silti ja astusin uksest sisse.

Tuli vastu turske neeger, kes tutvustas ennast kuningliku ülemsekretärina. Tema ainumaiks kehakatteiks olid lillakad kintspüksid ja kaelas rippuv sätendav ametimärk.

Ütlesin lühidalt, et olen eurooplane, sõidan oma lõbuks ringi ja sooviksin kõrge aukandjaga pisut vestelda.

«Teie otsus väärib tunnustust,» vastas ülemsekretär mõjukalt. «*His Majesty* Akenzua II on Nigeeria kõige silmapaistvam kuningas ja temaga tutvumine ei ole tühipaljas ajaviide. Meie valitseja vestleb meeleldi haritud eurooplastega. Oleks huvitav teada, kas teil on erilisi ettepanekuid vestluse teema kohta.»

Ütlesin, et mul pole kavatsust midagi osta ega müüa, sest . . . vihjasin kõikjal rippuvaile kuulutustele, mis ilmselt reklaamisid mingit võimsat inglise või ameerika firmat: «John Holt ostab ja müüb kõike» . . . Ühtlasi pole mul mingeid erilisi soove ega taotlusi.

«Seega täiesti sundimatu vestlus,» ütles sekretär pisut pettunult ja lisas täiesti diplomaatlikult: «Säärased jutuajamised meeldivad obale.» (Oba – see tähendab nende kodukeelselt: kuningas.)

Ja sekretär vaatas tähtsalt oma pabereisse ja küsis, kas mulle sobib audients homme kell . . . või ehk juba täna tunni aja pärast. Võiks juba täna, arvasin. Siis andis ülemsekretär mulle väikese raamatu Tema Majesteedi lühikese elulooga.

Istusin siis palmipuu varjus ja lugesin auväärset biograafiat. Selgus, et oba Akenzua II astus troonile 1933. aastal pärast oma isa Eweka II surma; siis oli ta 34-aastane, ja praegu, pärast 31-aastast valitsemist, on ta 65-aastane. Jäi meelde, et oba on «tugev kui tamm, sitke kui eukalüpt ja viljakas kui kookospalm» ning et temal on «elevandi mälu, lõvi süda ja leopardi kopsud». Minu huvi paisus vägevaks.

Tunni aja pärast olin jälle ülemsekretäri juures.

«Kuulge, söör,» ütles kuninglik ametimees, «te olete tavalises tänavariietuses.»

Tõsi, kandsin õhukest pluusi ja kaelus oli laialt lahti. Näitasin ülemsekretäri ennast, tema ülakeha läikles täiesti paljalt. Aga mees osutas oma ametimärgile ja ütles:

«Teil peaks pintsak seljas olema ja lips kaelas. Respekti pärast. Oba on ikkagi kuningas.»

«Palav on,» ütlesin ma ja pühkisin leemendavat laupa.

«Palav muidugi,» kordas ülemsekretär, avas nurgakapi ukse ja võttis sealt tumeda pintsaku ja peotäie kirevaid lipse. «Valige, palun.»

Kord on kord, mõtlesin ja tõmbasin pintsaku selga ning sidusin lipsu kaela.

«Kas teil täitesulepea on?» küsis ülemsekretär.

«On. Plokk ka.»

«Täitesulepea on tähtis.»

Ma ei saanud aru. Pärast muidugi mõistsin.

Poolpaljas neeger ruttas ees. Järgnesin talle.

Väike koridor. Lihtsad uksed. Üks uks oli laiem. Neeger põrutas uksele, avas, sisenes, trampis jalgu vastu maad ja karjus midagi. See kõlas natuke minu nime moodi.

Ülemsekretär viipas. Astusin sisse.

Pikk hämar saal. Lagedad akendeta seinad. Vaibad maas. Tuled kustunud. Ainult tagapool heitis peidetud lamp tuhmi valgust. Ruumi tagaosas kõrgus poodium ja selle keskel asetses lihtne tugitool. See oli troon. Troonil istus ebamäärane kuhjataoline kogu. Tõusis, sirutas ennast, astus kõrgendikult alla ja tuli mulle vastu.

Tema oligi auväärne neegrikuningas. Ümber koguka kere lotendas valkjas preestri pikk-kuube meenutav ürp. Rinnas sätendas sakjas autäht. Lai nägu, tõnts nina, loiud silmad ja lihav suu. Peas valge kerge müts. Ei krooni ega midagi.

Kuningas võttis minu käe kahe tugeva kämbla vahele, surus ja raputas ja ütles kõlavalt, peaaegu laulvalt:

«*Good day, dear mister!*»

Tema inglise keel voolas vabalt ja mahedalt nagu vaikne, värelev oja.

Troonikõrgendikust eespool seinte ääres oli kaks lauda ja nende veeres mõned toolid. Kuningas viipas vasakpoolse laua poole; laualt paistsid vähesed pudelid ja klaasid.

«*Please*, istuge sinna. Need on pehmed toolid, te olete kõhn, pehmelt istuda on mõnusam.»

Istusin. Vajusin sulgpehmeisse patjadesse.

Kuningas istus minu kõrvale toolile.

«Siin istub harilikult peaminister,» seletas ta lahkelt, «ta on samuti kõhn ja haritud. Aga teise laua ääres istuvad tavaliselt ministrid ja nõunikud, las istuvad kõval toolil, siis latravad vähem ja kaovad kiiremini.»

Kuningas naeris koduselt ja küsis:

«Mida te joote, sir, kas õlut või oranžaadi?»

«Oranžaadi, palun.»

«Palun.» Kuningas avas pudeli ja kallas klaasidesse.

Siis sirutas ta jalad välja ja algas – nagu väärikais reportaažides öeldakse – sundimatut keskustelu:

«Meie siin oleme Euroopast maha jäänud . . . mitu sajandit . . .»

«Mitte täiesti,» ütlesin ma heldelt. «Inimesed on päris tänapäevased. Moodsat tehnikat võiks muidugi rohkem olla.»

Kuningas jätkas mõtlikult, oma laulvat häält venitades:

«Benin on vana kuningriik . . . väga vana kuningriik. Minu suguvõsa ajalugu ulatub juba kümnendasse sajandisse. Me oleme sõjakas rahvas. Meie käsitöölised ja kunstnikud olid kuulsad ja on seda praegugi. Viieteistkümnendal sajandil hakkasime kaubitsema. Valged mehed tulid laevadega mööda merd ja jõgepidi, tõid põletatud viina ja klaaspärleid ja viisid kaasa pipart, kookospähkleid, elevandihambaid ja muidugi kulda. Müüsime neile ka orje. Olime sõjakad ja võtsime vange. Aga olime ikkagi inimlikud, surnuks ei nottinud, müüsime maha.»

«Vaenlasi surnuks ei löönud?» küsisin sekka.

«Mõned ikka lõime ja sõime äragi,» möönis kuningas.

«*Yes, very well,*» ütlesin ja pärisin: «Palun vabandust, ma

küsin otsekoheselt: kas te sööte vaenlasi toorelt või küpsetatult?»

«Kõrvetame, varda otsas,» lausus kuningas otsekoheselt. «Südame pistame toorelt nahka. See annab jõudu.»

«*O yes,*» vaatasin kuningale otsa, «paistab, te olete tugev mees.»

«Kahjuks . . .» kurtis kuningas, «pole ma ühtki vaenlase südant maitsnud. Vanaisa kõneles, et tema sõi, kui alles noor oli. Olnud vintske, soonine. Vanaisa ütles inglise kuberneri kohta – see oli sile ja rasvane –, et selle liha oleks hea näsida. Aga kuberneri pistsid haid kinni.»

Kuningas vaikis ja neelatas. Siis küsis:

«Kuidas teie oma vaenlastega teete?»

«Taome kaikaga pähe,» leidsin asjakohase öelda. «Küpsetame pikaldasel tulel. Maha ei löö, surnuks ei kõrveta, üldse nahka ei pane. Suurest inimlikkusest.»

«Ei panegi nahka,» imestas oba.

«Ei. Jätame haavu lakkuma ja oigama.»

Kuningas vangutas pead.

Esitasin talle omapoolse küsimuse:

«*Your Highness,* mitu naist teil on?»

«Ainult üheksa.»

«Ja mitu last?»

«Kaheksakümmend. Täpsemalt – kaheksakümmend üks. Ma nimetan elus olevate arvu.» Kuningas muigas veidi ja vabandas: «Moodsad ajad, teate. Paarsada aastat tagasi tuli esiisal umbes tuhande naise ja kõrvalnaisega sekeldada.»

«Kas ei teki raskusi . . .?» küsisin. «Ütleme, eelistate ühte naist teistele ja naised lähevad omavahel tülli.»

«Ma olen demokraat. Ka oma naiste juures.»

«Olete demokraat?» imestasin.

«Täpselt,» naeris kuningas. «Te vististi ei teagi, et võitlesin koloniaalsüsteemi vastu.»

«Huvitav. Kuidas te seda tegite?»

«Kirjutasin ja kõnelesin vastu.»

«Aga olete ise muidugi Inglismaal õppinud.»

«Mis te nüüd!» hüüdis kuningas. «Ma olen ometi patrioot. Mind kasvatas ja õpetas isa preester, pärast käisin kodumaises koolis. Aga minu peaminister, ministrid ja nõunikud on John Bulli kasvandikud. Rahandusminister õppis USA-s ja omavahel öelda, ta on osavaim sahkerdaja. Ma olen aus

patrioot, aga kui maa ja rahva huvid nõuavad, saadan oma peaministri Londonisse nõu pidama. Otse Macmillani juurde. Las peaminister õiendab peaministriga. Muide, minu peaminister sir Abubakar on kuulus selle poolest, et teda ei saa ära osta.»

«Teie ise ei reisi ega peagi diplomaatilisi läbirääkimisi?»

«Milleks!» heitis kuningas käega. «Kui tarvis, las peaminister ja ministrid reisivad ja koogutavad suurte ja vägevate valgete ees, las seisavad, käed seljal, ja laulavad: *yes, sir* . . . Mina kui kuningas hoian oma väärikust ja istun rahulikult kodus. Minu osa ajaloo ja välismaa suhtes on olla kuningas.»

Ta vaatas mulle väärika muigega otsa ja vestis edasi:

«Meil on oma parteid, parteilised ajalehed, vaprad kõnelejad ja helikopterid, mis viivad valimiste ajal kõnelejad küladesse laiali. Meie poliitikud oskavad hästi kõnelda ja kirjutada rahva huvidest ning oskavad üksteist materdada ja laimata. Nad mõtlevad ainult rahateenimisele ja kui neid seejuures ei segata, siis on nad väga ustavad. Kuigi me oleme majanduslikult kidurad, seisab meie poliitikaelu kõrgel järjel, võib öelda, täiesti Euroopa tasemel.»

«Teie kui kuningas hoidute muidugi poliitikast eemale, olete sellest n.-ö. peajagu kõrgemal?» avaldasin oma arvamist.

«Mitte sugugi,» raputas kuningas järsult pead. «Ma teen samuti poliitikat. *Yes,* tuleb telgitagust poliitikat ajada, et õige rahvamees olla. Tänu taevale on mul õnnestunud alati nina tuule järele hoida ja õigel ajal parteisse astuda, kes võimule tuleb.»

«Kuningas ei seisagi parteidest kõrgemal?»

«See on aegunud vaade ja nõue. Ma kuulun alati parteisse, kellel on suurim poolehoid. Kui partei kaotab poolehoiu, astun ma vastasparteisse. Ma olen ju demokraat.»

«Ja lasete ennast parlamenti valida?»

«Ei, seda mitte. Ma olen kuningas, mul on niigi küllalt võimu. Aga kuningas on rahvast kaugel. Parteisse kuulun sellepärast, et rahvale lähemal olla.»

«Kas te kuningana kukutamist ei karda?»

«Ei karda. Kuningas on nimi, sümbol, traditsioon. Peaaegu et pühak, jumalus. Teda ei saagi kukutada. Aga inimesena olen surelik ja pean hoolitsema oma hea nime ja kuul-

suse pärast. Tuleb olla osav poliitik, rahvamees. Ja kaval ärimees, kes ennast püdada ei lase. Ja oma naiste mees, kes jagab nutikalt armu ja kingitusi.»

«Ja saate kõigega hakkama?»

«Tundub, et tulen edukalt toime. Mind austatakse ja arvestatakse. Olen rikas, sellepärast.»

«Olete rikas?»

«Mul on istandusi, laevu, maju, ja nagu teate, naisi ja lapsigi. Olen vana, minule jätkub kõigest.»

«Kas tahaksite noor kuningas olla?»

«Ei taha,» naeratas oba ilmse üleolekuga. «Noorel kuningal tuleb väriseda oma tuleviku pärast. Võidakse maha tappa, troonilt minema kihutada või üldse kuningaseisus kaotada. Vana kuningat keegi tapma ei hakka, sureb nagunii varsti. Ja kui troonilt minema aetakse või troon hoopis pihuks-põrmuks tehakse, mis sellest. Siis oled lihtsalt erukuningas, kasvatad habet ja käid jahil. Ning ei ole millegi pärast kurta ega karta, minevik on teada ja tulevik ka. Mineviku eest oled hoolitsenud: sa oled kirjameestele hästi maksnud ja sinu elulugu on ilusasti üles kirjutatud. Ent tuleviku eest hoolitseb armas jumal.»

«Kas teid ei kurvasta asjaolu, et kuningate aeg on põhiliselt läbi?»

«Isegi vibupüsside aeg pole veel läbi,» naeratas oba. «Inimestele meeldivad vanad asjad ja rahulikud kuningad, *oldish things and peaceful kings* . . . Inimestele meeldivad kuningad, kes ülearu ei häiri. Pidupäeval tuleb kuningas rõdule või tribüünile, tervitab rahvast, ütleb mõne isaliku sõna ja kaob jälle oma palee hämarasse vaikusse . . . ja ootab kannatlikult järgmise pidupäevani. Elevante hoitakse, et nad päris välja ei sureks, ja paistab, et kuningaid hoitakse samuti. Ikkagi kena mälestus vanadest muinasjutulistest aegadest.»

Kuningas vaatas mulle lapsemeelselt otsa ja naeratas laialt.

«*Yes, very well,*» ütlesin ma ja minu vaene pea kumises sellest moodsast kuninglikust riigitarkusest.

«Jooge, *dear mister*,» ütles kuningas hajameelselt.

«Tänan, *Your Majesty*,» vastasin ja tõusin. «Olen teid juba ülearu tülitanud. On ülim aeg lahkuda.»

«Ma ei keela ega käsi,» vastas kuningas ja küsis äkitselt: «On teil sulepea taskus? Teate, jätke see mulle mälestuseks. Ma kogun täitesulepäid.»

«Suurima heameelega.» Andsin talle oma sulepea.

Oba ulatas mulle paberilehe.

«Kirjutage siia oma nimi ja kuupäev. Ainult nimi ja kuupäev, sellest aitab.»

Kirjutasin. Oba lisas paar rida ja näitas mulle. Seal seisis: «Väga otsekohene eurooplane. Praeb vaenlast pikaldasel tulel, nahka ei pista. Kuningate aeg olevat läbi. Hahahaa!»

«Kui hiljem seda sulepead ja iseloomustust vaatan, tulete otsekohe meelde,» lausus kuningas ja naeratas lahkelt. «Oli väga meeldiv avameelselt vestelda . . . aruka eurooplasega.»

«Oli meeldiv Teie Kõrgusega tutvuda,» vastasin.

Kuningas saatis mind paleest välja heleda päikesevalguse kätte.

Ta kissitas uksel seistes silmi, elavnes äkki ja ütles:

«Ma tahtsin juba enne küsida, aga unustasin . . . Mitu naist teil on? Üksainus? Eks ole, usk ei luba? Rumal usk. Muidugi, üheksaga on tülikas. Viiest aitaks, tõesõna. Aga tuhat naist . . . oh, kära oleks rohkem kui laadal. Ei tea, kuidas esiisad hakkama said. Pidid terasest mehed olema.»

Kuningas raputas minu kätt ja hüüdis:

«*All right*, tervitage oma abikaasat!»

«*Thank you*, tervitage oma lemmiknaist!» vastasin.

«Lemmiknaist? Mul pole lemmiknaist. Demokraatia, teate küll,» pilgutas oba silma, lõi äkki käega vastu laupa, kahmas oma pikk-kuue taskusse ja ulatas mulle pisikese valge eseme. «Pidin unustama. Võtke mälestuseks . . . vanalt kuningalt. Elevandihammas.»

Tänasin. Kuningas patsutas mulle õlale, noogutas armulikult ja astus uksest sisse.

Vaatasin elevandihammast. See kiiskas heledas päikeses. Luusse oli kõrvetatud väike märk – A II.

Taolisi plastmassist elevandihambaid müüakse musta mandri igas teises kaupluses. Aga minu oma kannab uhket kuninglikku tunnust. Ning sellega tasub kodus tõepoolest uhkustada.

1964

MIS ON KOSMOSE TAGA?

«Näe, loen «Neue Zeit'ist» ühe saksa usumehe artiklit. Teoloogiast ja kosmosest.»

«Nad on muidugi hädas. Kosmoselaevad häirivad taevaseid aru- ja arvepidamisi.»

«Hädas jah. Kõige rohkem teeb neile muret see, et küllap elutseb maailmaruumis mujalgi inimesetaolisi olendeid. Agarad usuvennad arutavad juba, et tuleb kosmoselaevadele misjonärid panna ja universumi paganaid pöörama ning ristima saata. Aga teised vaevavad pead, et kuidas nende kaugete «sugulaste» pattude ja lunastamisega saab. Võib-olla nad ei olegi kristlikus mõttes patused ega vaja mingisugust lunastust.»

«Üks tühine targutamine.»

«Seda muidugi. Aga teoloogidel probleem missugune. Ühel katoliiklikul kirikupäeval on leitud siiski lahendus, vähemalt esialgne. Piiblis olevat juttu maapealse inimsoo pattulangemisest ja lunastamisest. Muud võimalused ei tulevat piibli järgi üldse arvesse. Maailm, keda Jeesus Kristus päästma ja lunastama saadeti, on meie maine maailm – unsere irdische Welt –, mitte aga maailm, mida valgusaastatega mõõdetakse.»

«Üks ajast ja arust sekeldamine. Minu meelest – ja mitte ainult minu meelest – on usuasjandus iganenud värk nagu õlilambid. Tulebki meelde tõestisündinud lugu. Mu õnnis vanaisa rääkis. See juhtunud Narvas. Keegi tütarlaps, kes parajasti leeris käinud, istunud õhtul laua ääres ja õppinud katekismust. Lamp kukkunud ümber. Tüdruku riided läinud põlema. Tüdruk pistnud karjuma. Teised jooksnud kokku, hakanud tüdruku riideid kustutama. Mässinud ta põrandariiete sisse, pannud tulele piiri. Aga tüdruk olnud juba veriseks põlenud. Viis päeva vingerdanud valude käes ja heitnud siis hinge. Ajaleht toonud loo ära ja lõpetanud selle manitusega: «Sellest hirmsast juhtumisest võime jällegi õppida, et

pühakirja ja õlilampidega igapidi väga ettevaatlikult peab ümber käidama.» See kõik juhtunud millalgi sajandi hakatuses. Aga tänapäeval me lihtsalt vilistame piiblile ja katekismusele.»

«Sina ja mina vilistame ja meiesugused. On siiski neid, kes mõtlevad isemeelselt teisiti. Suvel maal olles läks naabrusest vanataadiga jutuks. Ei ole ta pimesi uskuja ega täht-tähelt piibli kummardaja nagu mõni vaga eideke. Mees on palju lugenud ja juurelnud. Arutab aga tõsiselt nõnda: «Nad räägivad ja kirjutavad, et kosmos ja kosmos . . . Ja kosmonaudid polevat jumalat näinud ega kedagi. Aga seda nad ei ütle, mis on kosmose taga. Ei ütle ega teagi ütelda!» Ja mulle nähvas: «Sina ka ei tea.» Ma püüdsin õiendada, et natuke ikka tean. Vanataat kuulas ja muheles ja ütles viimaks: «Mis sa tühja keerutad! Sa ei tea ju mitte midagi.» Mis sa oskad selle peale öelda või vastata!»

«Ega vastust võlgu või jääda.»

«Olgu pealegi, et selgitan nagu oskan. Tema kuulab viisakalt ära või ei kuula üldse ja paneb punkti: «Sa ei tea mitte midagi.» Ta on selles veendunud, vaidle sa vastu või ole vait.»

«Sa võid küsida, kas tema siis teab.»

«Aga tema usub, et kosmose taga on m i d a g i, on midagi muud kui tähed-komeedid ja kosmiline udu. Kui küsid, mis seal täpselt ongi, siis vastab Põrgupõhja Vanapagana kombel: «Sa ei usu ega saa aru, mis sulle ikka jutustada.» Ja niisuguseid sõgedalt kangekaelseid, kes nimelt usuvad ja t a h a v a d uskuda millegi-kellegi antimateriaalse olemasolu, niisuguseid on laias maailmas küllalt. Ja lihtsameelseid usklikke samuti. Nende kõigi jaoks ongi arutlused, kas teiste taevakehade asukad võivad patused olla ja kas nad vajavad lunastust.»

«Tont võtaks, on veel maailmas õlilampide aegset mentaliteeti küll ja küll.»

1965

MÕTLEJA

Wassikas ja ärg ei mõtle ial, sellepärrast ei oska nemad suremad, kui rohto süa ja ammuda; inimese lomaga on assi opis teistwisi.

Friedrich Reinhold Kreutzwald, *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on.*

Onu Vidrik oli pikk ja vaikne mees. Aga teda peeti hulluks. Peeti hulluks sellepärast, et ta palju mõtles. Kui ta püüdis vahel oma mõtteid ilmutada, ei tehtud teda kuulma või kästi vaikida. Nõnda ta enamasti vaikiski.

Kui Vidrik noormehena Tallinnas elas, vabrikus töötas ja ilusaid tulevikukavu sepistas, juhtus tõsine lugu: armas neiu jättis Vidriku maha. Vidrik vihastas ja lõikas enesel habemenoaga käesooned läbi. Saadi õigel ajal jaole. Vidriku käsi raviti terveks ja arvati, et mõistus vajab samuti kordasättimist. Õnnetu mees pandi hullumajja. Aasta pärast kirjutati maale vennale: tulgu ja viigu Vidrik minema, ta on taltsas inimene, mitte murdja loom.

Vidrik jäi maale elama. Hakkas saunikuks. Võttis naise ja tulid lapsed. Vidriku kohta öeldi: käed terved ja tugevad, murrab tööd nagu karu, muidu aga tasane ja norutaja ja pisut imeliku jutuga.

Kord tuli Vidrik linna, tuli meile külla. Olin siis neljateistkümneaastane. Pelgasin teda pisut. Vaatas kõrvale ja maha, kui aga vilksti otsa vaatas, oli tema pilk terav ja läbipuuriv. Kõneles vähe ja aeglaselt, äkki aga puhkes kähinal naerma ja naeris katkendlikult, haukuvalt.

Ütles:

«Tulin naisele vilte ostma. Kui jalad soojad, on ka süda soe.»

Andis emale väikese koti hernestega:

«Ma tõin külakosti ka. Natuke maa ja mulla jõudu. Mullal on kõva jõud ja ramm. Mis ta kõik välja annab ja kasvama paneb. Hernes on kõvasti mulla jõudu. Vaata, inimene sööb ja hakkab paukuma. Öeldakse, et energia.»

Rohkem ma tema seekordset juttu ei mäleta. Tuli õhtul ja lahkus hommikul.

Olin juba seitsmeteistkümnene, kui onu Vidrik jälle meile tuli. Ta tuli päris hilja õhtul. Ema pakkus süüa. Vidrik sõi sõnatult. Ema tegi aseme põrandale. Vaikselt puges külaline magama.

Hommikul, kui ema tööle ruttas ja mina kooli, oli Vidrik veidi elavam ja palus ema:

«Ma jääksin üksinda, oleks tarvis mõelda. Oleks tarvis mõelda, kas rentida kevadeks põllulapp ja kasvatada otri, teha siis õllelinnaseid ja tuua jõulupühade eel linnaturule.»

«Eks sa ole ja mõtle,» ütles ema. «Ma panen toidu praeahju, pea meeles, võta ja söö.»

Vidrik jäi üksinda aru pidama.

Ma tulin koolist. Vidrik seisis akna all, vaatas välja ja mõtles. Toitu ei olnud puutunud.

«Kuidas siis odrapõlluga jääb?» küsis ema õhtul.

«Missuguse odrapõlluga?» ei taibanud Vidrik äkitselt.

«Pidid ju otsustama, kas hakkad otri kasvatama.»

«Pidin jah,» ärkas Vidrik. «Aga teised mõtted tikkusid vahele. Tuli see mehetegude mõte ja . . .» Ta tundis nagu piinlikkust, sai sellest üle ja jätkas kobavalt: «Kodus põngerjad käratsevad . . . Ega siin paremat . . . Naised sumisesid kojas ja lapsed kisasid seina taga, ei lasknud mõelda. Oleks suvi, siis teine asi, läheksin metsa või heinamaa äärde, paneksin enese pikali ja mõtleksin õige.»

«Mis sa nendest mehetegudest arutasid?» päris ema.

Vidrik niheles pisut ja jutustas siis tasasel häälel:

«Isa tuli meelde. Kui me, poisid, lollusi tegime ja rääkisime, ütles ta alati: «Jäta oma lollused, oled juba küllalt suur, pead juba mehetegusid tegema.» See tuli meelde ja siis ma mõtlesin: meilt nõutakse juba poisikeseeas mehetegusid, meheeas aga teeme rohkem poisikese- kui mehetegusid, sest õigeid mehetegusid tehakse väga harva. Me arvame, et oleme mehed, aga oleme alles poisikesed, ja mõnest mehest ei saagi meest, ja oleks hea, kui ta enne surma üheainsagi meheteoga hakkama saaks. Aga kes ütleb, missugune on õige

mehetegu? Minu isa ehk ütleks, kui ta elaks. Ma arvasin, et olen kange mees, kui lõikasin enesel käesooned läbi, aga see oli kõige lollim poisikesetemp, sest ühe enesearmastaja tüdruku pärast surra on nagu püüda soolase mereveega janu kustutada.»

Vidrik lõi pahuralt käega ja jättis enesearmastaja tüdruku sinnapaika. Ema kutsus sööma.

Vidrik istus laua äärde, sööma ei hakanud. Teda kuulati, ei katkestatud kärsitult, küllap sellepärast võttiski uue mõttejätku käsile:

«Ma olen vähe koolis käinud, aga olen lugenud piiblit, laste kooliraamatuid ja kalendrisabasid ka. Ja eks ole kirjutatud: hunt tuleb ja kisub lambaid. Aga meie ise oleme lambad huntide käes . . . hundid, see on: viletsus ja hädad ja teised inimesed ka, kes ongi otsekui metsahundid. Me väristame oma sabasid ja ootame oma otsa. Mõni naine ja mõni naiselik mees väristab oma saba kogu elu läbi ja ootab ilusat otsa. Aga ots on valus ja kibe või tuleb öösel nagu varas, ja kogu pikk ootamine on tühine olnud.»

«Ei maksa siis oodata,» arvas ema.

«Nimelt maksab,» vastas Vidrik trotslikult.

«Kas surma oodata?» küsis ema.

«Ära sega!» hüüatas Vidrik ja arutas: «Mitte surma, vaid nimelt seda, et tuleb midagi head, rõõmsat ja ilusat, ja kui ei tulegi, siis on see ootamine ise üks ilus ja õnnelik asi ja seda annab mäletada, kui juba jalad tudisevad ja pea kõigub.»

«Seda on vähe,» leidis ema. «Elus on ikka õnne ka: lapsed kasvavad ja teevad rõõmu, ja mõnda muudki.»

«Lapsed kasvavad ja teevad rõõmu . . .» kordas Vidrik. «Seda muidugi, seda kindlasti, aga . . . Ah, sa ajasid mu mõtted jällegi sassi.»

Ja Vidrik hakkas tujutult sööma. Ta sõi vähe ja vaikides. Siis tegi ema jälle aseme põrandale. Mees keerles küljelt teisele, jäi viimaks magama.

Teisel hommikul, kui ema oli lahkunud, seisis Vidrik akna juures, silmitses välja ja rääkis tasaselt, kõneles otsekui iseendale:

«Inimene seisab ja mõtleb, istub ja mõtleb, lamab ja mõtleb, sööb ja mõtleb, teeb tööd ja mõtleb, kiusab naist ja mõtleb, peksab lapsi ja mõtleb . . . Mõtleb inimese mõtteid . . . Need on kitsad ja lühikesed mõtted, sellepärast elab inimene

lühikest aega. Mõtleks inimene puu mõtteid ja kaevu mõtteid ja mere laiu mõtteid, siis elaks ta kaua. Kui inimene sureb ja pannakse mulda, kasvab ta puuks ja nõrgub veesoontesse, ja siis mõtleb ta pikki ja sügavaid mõtteid. Aga mõni inimene upub merde ja hakkab siis mere laiu ja sügavaid ja soolaseid mõtteid mõtlema. See on kõige ilusam mõtlemine, ilusam ja igavesem, sest soolased asjad peavad kaua vastu ja soolased mõtted eriti kaua.»

Vidrik peatus, naeris oma kähedat naeru ja jätkas:

«Kuid sellega, surmaga, on aega. Surmaga ja mulda pugemisega. Minul igatahes küll. Ma surin juba ükskord. Surin valesti. Surin teiste jaoks, kõigepealt ühe hilpharaka jaoks. Et ta nõtkuks ja kahetseks. Alles pärast sain aru, et teistel polnud minu surmast ei sooja ega külma, sel petisel hoopiski mitte. Aga tegelikult surin ainult enese pärast, oma häbi ja viha pärast. Ja enese jaoks. Ainult minu enese jaoks on tähtis, kas elan või olen surnud. Kui elan, saan veel mõndagi näha ja teha. Kui olen surnud, on kõik nähtud ja tehtud. Oleksin ma tõepoolest surnud, oleks kõik ühel pool olnud. Kindel. Öeldakse: surmkindel. Surmast ei tulda tagasi. Mina siiski tulin. Imede ime. Siis mõistsin: olin valesti rehkendanud, ei olnud hästi läbi mõelnud.»

Vidrik seisis ja vaikis, käed seljal ja pilk ebamäärases kauguses. Siis istus ta toolile, vaatas minu poole ja hakkas mulle pajatama, otsekui pihtima:

«Sina, poiss, käid koolis. Alguse kool on läbi, käsil on keskmine kool. Keskmine kool ja keskmine tarkus . . . Ma olen vähe koolis käinud, ainult kolm talve, aga seda ma sulle, vennapoeg, ütlen: igal mõttel on sada haru, ja kui sa arvad, et oled kõik need sada haru läbi mõelnud ja lahti harutanud, siis ära usu, et mõte ongi lõpuni mõeldud. Ei, vennas. Siis sa alles märkad, märkad isegi oma keskmise tarkusega, et mõttel on viiskümmend viis kõrvalharu ja needki tuleb sirgeks sikutada. Jätad sa üheainsa haru või kõrvalharu kõveraks, kisub kogu mõte kiiva ja kallutab koorma kraavi. Mõtlemine on raske ja vaevane töö, sellepärast ei viitsigi inimesed mõelda ja mõtlevad poolikult ja ajavad oma koormad kraavi, oma elud ja eluvankrite koormad. Pea seda meeles. Mul pole kuld- ega hõberaha, mida sulle mälestuseks kinkida. Aga selle mõtte pärandan ma sulle, vennapoeg.»

Ma ei osanud midagi kosta.

«Pea siis meeles,» kordas Vidrik, nagu oodates minu reageerimist.

«Pean meeles,» lubasin ma.

Aga juba sattus Vidrik oma mõtte uuele harule ja katsus seda sirgeks rebida:

«Kui inimene püüaks üheainsagi mõtte lõpuni mõelda, üheainsa mõtte kõigi selle harude ja keerdudega, ega sellest ei tuleks midagi välja. Mõtted ja needsamased harud ei seisa ju paigal, nad segivad ja tinisevad nagu parmud kuumal suvepäeval, nad lasevad peas ringi ja ringi, ja kõik läheb sassi ja puntrasse ja ei ole mingit lootust, et saaks seda sasipundart lahti harutada. Ja nõnda ei püüagi inimene lõpuni mõelda ja elab oma poolikute mõtetega segast ja sogast elu, nagu ei olekski ta mõtleja olevus, vaid parm või kärbes, siga, härg või vasikas, sest sedasi ju öeldakse: loll nagu vasikas. Aga kas ilma mõtlemata elu ongi i n i m e s e elu? Ei ole! Sellepärast peab inimene mõtlema, peab mõtlema, kuigi pole lootust, et jõuaks elu jooksul üheainsagi mõtte lõpuni mõelda. Inimene peab mõtlema, peab visalt ja kannatlikult mõtlema, et vasikast, kärbsest ja vihmaussist kõrgem olla. Pea seda meeles, vennapoeg.»

Onu Vidrik takerdus sesse keerukasse mõtlemise mõttesse ja jäi loiult istuma, pea longus ning silmad maas. Sääraselt ta püsibki meeles – lõpuni mõtlemise mõtte raskusest väsinuna.

Ja hiljem ma teda enam ei kohanud ega näinud.

. . .

Kord käinud Vidrik ringi niisuguse julge mõttega: tema asutab koduküla kaupluse. Algkapitali laenab, aasta pärast maksab tagasi. Vend Kaarel küsinud: kas on ikka mõtet? Kolmes kandis vanad kauplused, ainult viis-kuus kilomeetrit sinna, ja inimesed harjunud seal käima ja sealt ostma; nendega võistelda tühi vaev, pankrott enam kui kindel. Vidrik naernud ja seletanud: temal on oma kava. On selline kaval ja nupukas plaan: suhkrut ja soola, lambiõli ja sitsriiet müüb teistest odavamalt, ja et kahju tasuda, paneb vikateile ja luiskudele, hobuserauadele ja lehmakelladele pisut hinda juurde; vaata et võtab teiste kaupmeeste kunded üle ja ajab veel nemad kitsikusse. Vend naeris seda kava:

ostetakse sinu odav sool ja suhkur ära, kallid vikatid ja luisud jäetakse ostmata, ja oledki laabakil nagu lammas jääl.

Muidugi jäi Vidrikul kauplus asutamata. Oli ainult kaval mõte, oli ainult mõtlemise rõõm. Mõelda, mõtet igapidi käänata ja otsekui peeneks mäluda, – sellest piisas, see pakkus mehele rahuldust. Aga see ei olnud siiski tühi targutav mõte, selles peitus ju reaalne sisu ning eluline kaalutlus.

Kord kõneles Vidrik külameestele:

«Mehed, ostame külale traktori. Ma hakkan siis traktoristiks.»

Naerdi, nöögiti:

«Sina mõni ostja. Sinu hakkamisi on nähtud.»

Tuli sügis, lagedad põllud mustendasid. Vidrik askeldas päevad läbi väljas ja sättis põldudel teibaid püsti. Pikk ja sirge teibarida läks üle põldude, nagu hakkaksid talud ühist teed või kraavi rajama.

Vidrik oli uudishimulikele poistele öelnud:

«Traktoril hea silmalt lasta, kui sirge siht ees.»

Ainult poisinagad tundsid huvi, täiskasvanud vaatasid eemalt. Arvati: on tõesti lolliks jäänud, teeb tühja tööd.

«Just nagu prohvet teine,» ütles onu Kaarel kord aastate pärast, «nagu oleks kolhoosiaega ette näinud. Ei tea, mis ta ise mõtles. Kes tema mõtteid küsis, ei olnud aega teise seletamist kuulata.»

Ma mõtlen praegu: sageli ei ole mahti teise mõtteid kuulata, ei ole mahti endalgi mõelda. Mida siis nõnda kangesti tehakse, et aega ei ole? Elame – tavatseme öelda. Aga Vidrik küsis: kas ilma mõtlemata elu ongi inimese elu?

Onu Vidrik elas, mõtles ja suri ja pandi mulda . . .

1967

KARMI AJA LOOD

EEMAL

Sõda on eemal. Ent sõda on meie ümber.

Me elame seitsmekesi väikeses ruumis. Käime päevast päeva tööl. Teeme lihtsat tööd: tühjendame vaguneid šlakist ja kärutame mulda ning šlakki.

Sõda on eemal. Meie kõigi kodu on teispool rindejoont. Mure vaevab.

Ja näeme sedagi, et mure vaevab kõiki inimesi. Nende omakseid viibivad rindel, keset hävingut.

Aga Rein, meie nooruslik kaaslane, käib iga laupäeva õhtul klubis tantsupeol. Tema ümaralt näolt loeme muhemuretu mõtte: ega elu seisma jää.

Ning ühel õhtul jutustab Rein:

«Ma lugesin kord niisuguse loo Buuri sõjast. Rühm sakslasi oli inglastelt mingi raudteejaama ära võtnud. Jaamas seisis inglise moonarong ja muu hulgas ka vagun viinaga. Sakslased hakkasid purjutama, jäid muidugi maani täis ja keerasid magama. Siis tuli jaama salk inglasi, et sakslasi vangi võtta. Inglased hakkasid omakorda purjutama ja jäid joobnult magama. Kui inglased magasid, ärkasid saksa sõdurid üles ja võtsid inglased vangi. Eks ole, sõda on õnnemäng.»

Vana ja imelik lugu. Ei oska selle kohta midagi öelda.

Jüri, muidu napi jutuga mees, kõneles viimaks:

«Õnne peab muidugi ka olema. Aga et sõda mäng oleks . . . Ei usu. Teate, ma nägin natuke lähemalt . . . Nojah, kui sõda pihta hakkas, olin parajasti puhkusel. Olin Tartumaal naiseisa pool. Aitasin vanal katust kõbida. Juba liikusid jutud, et saksa lennukid on visanud metsa parašütiste ja relvi ka. Ja teati sedagi rääkida, et oma kandi mehi olevat metsa pugenud. Jutud juttudeks. Lõime aga taadiga katust edasi, et saaks rutem valmis. Heinatöö ootas järge. No siis kuuldus naabritalust püssiraginat. Puud varjasid, ei näinud midagi. Roni-

sime mõlemad katuselt alla. Vaatame: kekats mees, kitsehabe lõua otsas, püssiloks käes, silkab meie aida nurga taha ja laseb sealt mõne paugu. Ei tea, kas oli mees liiga julge – vahest julguserohtu võtnud – või komistas ta lihtsalt, aga ta kummardus ettepoole ja kohe tabas teda kuul. Mees vajus pikali ja oligi valmis. Tagaajajad tulid järele, tulid meie õue ja rääkisid, et nemad on Tartust ja rahvakaitsemehed. Jutustasid, et metsavennad võtnud vallamaja üle, tapnud paar asjameest maha ja kellegi naise ka, kes juhuslikult seal olnud. Sellest teatatud kähku Tartusse. Mehed sõitnud kohale, paisanud metsavennad vallamajast välja ja saanud teada, et nonde salgad hulguvad mööda külasid ja otsivad nõukogude aktiviste ja teevad vagaseks. Meie naabripoiss oli ka kommunistlik noor. Ühed jäljed toonud siia. Sõidetud siis siia. Perenaine köögis tapetud. Kolm metsavenda tuhninud veel ringi. Läinud muidugi tulevahetuseks. Üks pannud lippama, teine saanud haavata ja jäänud kätte. Kolmas, see habemik, tuligi aida taha. Mina teda ei tundnud, pidi olema kaupmees ja kaitseliitlane. Paras kavalpea ja lobasuu, aga näe, kange viha lõi välja, ja hakkas teine naisi tapma. Päris sõda ei olnud veel kohale jõudnudki.»

Jüri mõtles pisut ja lisas:

«Tõsine asi. Ei mingit lõbu ega mängu.»

Keegi ei öelnud midagi. Igaühel oli oma mõtetega tegemist.

1941

KAKS MEEST NARIL

Maikuu lõpupäevad olid lämmatavalt kuumad, öödekski jätkus rasket soojust.

Mehed jõudsid õhtule higistena. Muldmaja rõske jahedus tundus neile karastavana.

Täna oli avatud elamu tagumine uks, mis seisis talvest saadik suletuna. Õhtupäike puistas pärani uksest ruumi eredat valgust. Endised pimedad kurud helklesid mõnus-kentsakalt.

«Nüüd tõmbab ruumi kuivaks,» tundsid mehed heameelt avatud uksest.

Kuuldus lustakaid ütlemisi möödunud päeva kohta:

«Kuradi jumalik päev oli.»

«Kulus marjaks pärast manöövreil madistamist.»

Võis muidugi täiesti rahul olla: paremat ilma ära soovigi ja loiumat õppust pole lootagi ja ega niisukese lämmiga suudagi elu eest roomata või täiest jõust trampida.

Kui Neemre räästaalusele narile ronis, nägi ta, et sõber Mägilane juba istus seal.

«Olgu tervitatud kevad!» hüüdis Neemre päris pidulikult ja ulatas naabrile kimbu toomeoksi. Oksad kubisesid õitest ja lõhnasid vängelt.

«Ole kiidetud, vanapoiss,» ütles Mägilane ja pistis haistva nina õite sekka. Ta torkas oksad palgi vahele rippuma. Õietordid jäid lõdvalt tolknema.

Siis heitsid nad – kaks meest naril, nagu nad endid vahetevahel nimetasid – külg külje kõrvale pikali ja olid mugavalt loiud.

«Noh, naisemees,» katkestas Neemre pisikese vaikuse, «esita oma päevase tegevuse aruanne. Minu aruanne kõlgub siin,» – ning ta näitas laest ripnevat toomepuhmast.

Pärast hiljutist kopsupõletikku olid arstid vabastanud

Mägilase rivi- ja maastikuõppustest ja ta tohtis seetõttu omapead aega viita. Küllap ta tänagi pisut ringi hulkus.

«Ega ma midagi erilist teinud,» hakkas Mägilane tagasihoidlikult jutustama. «Kõigepealt kõmpisin kännustikus ringi, siis põõnutasin põõsaste vahel. Lasksin kehale hakatuseks natuke päikest. Rohkem lesisin särgiväel. Lesisin, silmgi läks looja. Siis nägin, et olin mardikale tüliks ees. Mardikas trügis jah otseteed päikesele vastu. Aga imelik mägi losutas ees. Mina, inimene. Mardikas ronis veidi tagasi, proovis uuesti, – ikka inimene-mägi ees. Ronis jälle eemale, võttis ivake paremale, siis otse päikese poole, – ikka ees. Niiviisi uuesti ja uuesti, ikka tagasi ja paremale, aina tagasi ja paremale, ja viimaks saigi mäest, sellest inimesest, mööda ja võis vabalt oma teekonda päikese poole jätkata.»

Mägilane oli rääkinud, vaikis.

Neemre naeris ja kõneles paatosega:

«Ja sina, inimene, vägev ja võimas inimene, kes sa kiusad väeteid putukaid, oled ju omas elus niisama kiusatav ja kimbutätav. Võta siis eeskuju mardika visadusest ja sihikindlusest oma elupäikese otsingul ja eluõnne taotlemisel!»

«Nojah, elupäike ja eluõnn,» kordas Mägilane ja küsis: «Aga ütle, va filosoof, kes siis losutab minul põigiti ees, kes või mis?»

«Sõda, muidugi sõda,» oli Neemrel paras vastus otsekui varakult varuks. «Sõda on meil risti-põigiti ees. Sellepärast: vältigem sõda!»

«Eks sa katsu vältida,» muhatas Mägilane. «Terve maailm sõda täis, kuidas sa temast mööda ronid.»

«Aga kui sõda äkitselt vaibub, kaob,» väitis Neemre.

«Kaob!» õrritas Mägilane teist. «Näe, inimene ka lesis edasi, ei tõusnud ega kadunud mardika teelt.»

«Inimene oli loid ja laisk,» heitis Neemre käega.

«Sõda on samuti loid ja laisk,» arvas Mägilane, «aina venitab ennast laiemale ja pikemaks, ei mõtle hoopiski kaduda.»

Rohkem lesivast inimesest ega venivast sõjast ei kõneldud. Mis sellest sõjastki. On temast enne ja küllaltki arutatud: meie võtaksime kätte ja lõpetaksime ta, sunniku, ära ja läheksime pruutide ja naiste juurde, aga pole ta meiesuguste lõpetada. Meie ootame. Ootame ja loodame, et elu jääb alles ja kondid terveks. See ongi kogu meie tarkus ja filosoofia.

Neemre hakkas mardikast targutama:

«Mardikas liigub küll kogu aeg päikese poole, aga ikkagi jõuab õhtul samasse paika, kust hommikul matka alustas.»

«Et jõuab koju tagasi?» küsis Mägilane.

«Jõuab koju tagasi,» kinnitas Neemre.

«Nojah,» nõustus Mägilane, kahtles nagu pisut ja tahtis vaielda: kas ikka tõepoolest jõuab samasse paika? Aga tühja sellest mardikast, jõudku või ärgu jõudku. Ning Mägilane ei teinud asjast küsimust.

Neemre leidis kohase meenutada:

«Visnapuul on kena salm:

> Käi ringi ümber, Ibseni Peer Gynt,
> käi ringi ümber, enne kui saad koju!
> Vaat, see on endaotsimise kuju,
> vaat, sarnane on inimhinge münt.»

Kodust ja kojujõudmisest nad rohkem ei arutanud ega targutanud. Nad ei tahtnud ega tihanud palju kodust rääkida. Sellest võis ainult endamisi mõtteid mõlgutada. Ent sellest oli valus ja ängistav mõelda ning rahulikum oli mitte mõelda. Kui ainult saaks ja suudaks mõtlemata olla. Ei saa ega suuda.

Vaikuse rebis katki hüüe:

«Mehed, supinõud!»

Ümberringi naridel liigutati, tõusti. Õhtuhämaruses kerkis mehi istuli nagu viirastuslikke tonte.

«Mis seal ämbris loksub?» päriti.

«Harilik. Hirsivesi.»

Eks tõusid Neemre ja Mägilane nagu teisedki ja hakkasid riiulilt sööginõusid kobama.

Tasaste jutuajamiste ja uimlevate mõtteheietuste hubasusse murdis sisse – proosaline supivedelik. Üpris harilik hirsisupp. Aga hea seegi, päris hea.

1942

LAUSA LAHINGUSSE

See oli Villu Riipalu, noore tallinlase, ja tema kaaslaste esimene lahingupäev.

Nad jõudsid sombusel hommikul siia kaevikusse. Nad ei teadnud paiga täpset nime. Kuskil eespool pesitses vaenlane ja laius ebamäärane Velikije Luki. Siinsamas oli kinnikülmunud jõgi ja madal jõeorg. Siinsamas ootas lumine lagendik, mida tuli ületama hakata. Aeg-ajalt kuuldus kuulipildujatärinat.

Villu sõi hommikuputru. Mõtted karglesid sinna-tänna.

Kodu. Lahkumine. Omaste nutumärjad silmad. «Mis te . . .! Ega ma surema lähe.» Soome laht; hulkuvad miinid, haakristiga lennukid. Laev jäi terveks, ei tulnud meres ujuda: paljudel tuli. Tööpati talv. Õppelaagri suvi. Soe sügis; sõit rinde poole, õppuste pinge ja higi. Pikk rännak; raske ja väsitav, üle hangede ja läbi tuisu. Maatasa külad, tulekuma silmapiiril. Sakslaste kalmistud, käsepuust ristide rivi. Lumi põlvini ja külm üdini.

Ja nüüd – lõpuks rinne. Pidi algama teekond koju. Teekond koju pidi minema üle vabastatud Velikije Luki.

Rühmakomandör Vannas, kõhn asjalik noormees, kevadel ohvitserikoolist tulnu, istus kaevikunurgas. Tema juurde tuli turjakas Jüri Aspar, saarlane, ehitusmees, ja kõneles poolihääli:

«Seltsimees leitnant, tead . . . teate, mul on natuke raha . . . hoitud ja kogutud, kuussada rubla millegagi, võtke enese kätte, äkki juhtub midagi . . .»

«Mine nüüd!» heitis leitnant käega. «Midagi ei juhtu, kui ise peale passid . . .»

Kaevikusse ilmus pataljonikomandör, jässakas ja muhe mees.

«Noh, täna läheb lahti,» ütles ta ja hakkas õpetussõnu

jagama: «Ärge siis paristage oma püssidega nagu jahimehed. Ärge oma nina künka tagant välja pistke ja ärge jalgu sirutage, kui roomate. Ja kui kogemata pihta saate, ärge siis uluma kukkuge nagu needsamased eided.»

Seda kõike teati ammugi. Mehed kuulasid ja noogutasid. Aitäh, et tuli oma mõnusa loritooniga.

Aeg venis ja venis.

Kell 14.30 algas suurtükiväe ettevalmistustuli. Ühtlane mürin nagu hiiglalooma möirgamine. Sellest oli palju kõneldud, seda oli elavalt kujuteldud. Lõpuks ometi rinne. Oli mõeldud ja arutatud: lõpeks õppusetampimine, saaks rindekanti. Nüüd siis ongi viimaks rinne oma tule ja mölluga.

Suurtükituli vaikis äkki ja pisut nagu ootamatult. Leitnant Vannas silmitses kella. Heitis pilgu meestele. Küsis mingipärast:

«Kas granaadid on hakkamas?»

Kogu see meeste summ on hakkamas!

Leitnant Vannas hüüdis:

«Edasi, mehed! Surm saksa okupantidele!»

Mehed hüppasid kaevikust välja ja pistsid jooksu. Lippasid nagu jalad võtsid, heitsid lumme, roomasid pisut kõrvale ja panid edasi. Vaenlane ei teinud välja. Ei ühtki pauku. Nagu polekski sõda. Nagu oleks alles õppus. Imelik lugu. Hakkas natuke kõhe. Mida ta, sinder, kavatseb?

«Edasi, edasi!» hüüdis leitnant Vannas.

Kuulipildujaragin. Ärkasid teised!

Villu jõudis madala puhma taha. Mõni samm eemal roomas Jüri Aspar.

«Edasi!» õhutas leitnant Vannas.

Ruttu, ruttu! Üksikud paugud. Kauge tärin.

Jälle pikali. Mis see Aspar vehibki? Loll, käega! Nähakse.

«Vannas sai pihta!» karjus Aspar.

Samas kuuldus Vannase hõige:

«Edasi, mehed!»

Pole viga, Vannas on elus.

Hulk maad juba seljataga. Kui nii edasi läheb, siis . . .

Villu ei saanud mõtet lõpuni mõelda. Hele vihin, kõmahtus. Saksa miinipilduja, raisk. Suurtükituli ei surunud neid maha.

Siis läks päris mölluks. Kuulid hakkasid vinguma ja miinid vihisema. Paiskus õhku mulda, kive ja lund.

Enne polnud vigagi, nüüd aga . . . Iga maalapike oli tule all. Mürin, ragin. Maapind rappus.

Külm valu pitsitas südant. Käed hakkasid tulitama, nagu kõrvetaksid neid nõgesed.

Pikk ja ühtlane tärin. Sähvatav tuli. Lasud tikkisid lund.

Villu sihtis huupi ja tulistas. Nõnda oli parem, oli julgem.

Rahunes. Ütles endale: «Ära löö vedelaks, poiss! Ah surma? Ära tühja lorise! Võib ainult haavata saada, seotakse kinni ja viiakse tagalasse.»

Äge tuli. Kuulid vihisesid üle pea. Kas vaenlane oli teda märganud? Villu hakkas kiiresti roomama. Pingutav roomamine väsitas, pani higistama.

Kõrvus kumises mingi pähekulunud lause. Nagu kõneleks Vannas:

«. . . Vaenlase aegsasti ettevalmistatud positsioonide ründamine nõuab põhjalikku luuret ja kõigi relvaliikide tõhusat koostööd . . .»

Tuli vaiksem hetk. Villu käänas pead, vaatas paremale ja siis vasemale. Tilder, see kõhnats laulumees, õiendas tasapisi labidaga, katsus endale pesa kaevata. Aspar lamas päris vaikselt. Nagu puhkaks ja koguks jõudu. Kõhuli, pea lumel. Ega ometi . . .?

Villu hakkas Aspari poole roomama.

Aspar lamas vaikselt. Lumi verine. Rinnas haav. Tardunud silmad lahti, nagu imestades pärani. Sinel laialt verine. Verised raharäbalad. Rahapakk südame kohal, paber, habras ja õhuke, ei see kaitse.

Rünnak takerdus. Vaenlase metsik tuli. Risti ja rästi. Üle peade, nina ette mättasse.

Villu otsis endale lohu, jäi sinna lamama. Kõik lebasid lumel ja ootasid.

Lamas ja mõtles pingsalt: neetud lagendik; kogu teine rood pikali; ei pääse edasi; paljud juba pihta saanud . . . ei, seda mitte, seda pole tarvis mõelda.

Suust suhu öeldi edasi: otsida sobiv koht ja kaevuda!

Kuulid vingusid ja laksatasid vastu maad. Miinid ulgusid ja plahvatasid.

Kaevuda. See oleks tegevus. Niisama lamada oleks mõttetu.

Külmunud maapinda sõdurilabidaga pesa tuhnida on siiski

pikk ja raske töö. Sonkis natuke. Loobus. Küllap lohk varjab isegi.

Sadas lund. Langes pehmeid-pehmeid helbeid, need paitasid nägu ja sulasid ruttu. Eespool virvendas härmas traattõkkeid, päris kaugel.

Mõtted segisid: Aspar on surnud; võib-olla roodu esimene langenu; ei jõudnud ühtki fritsu ohutuks teha; tema sõda on söditud.

Videvikus tuli korraldus: kaevikusse tagasi roomata.

Tagasiteel leiti rühmakomandör Vannas. Surnud. Kaks korda pihta saanud, paremast käest ja rinda. Lumel punetas vererada. Oli edasi roomanud. Edasi, mitte tagasi. Võib-olla roomas edasi käehaavaga, siis tabas prahvakas pähe. Aspar pakkus talle oma raha . . .

Valgustusraketid sähvisid lagendiku kohal.

Villu roomas ja mõtles: nüüd on sõda nuusutatud.

Kaevik. Varjupaik.

Meeste läbisegi jutt:

«Jälle tagasi. Ei mingit tulu.»

«Fritsud kükitavad koobastes, ega neid palja hurraaga murra.»

«Pea leivamulk kinni!»

«Vilimaa kanti ära. Jalg sodi. Kui jääbki elama, ei ole enam käimameest.»

Kentsakas, mõtles Villu, juba nad räägivad pihtasaamisest ja surmast kui igapäevaseist asjust.

«Valvel!»

«Vabalt!»

Oli pataljonikomandör, pahur ja väsinud. Vaatas tusaselt ringi ja kähistas:

«Mis te, kurat, venite nagu teod!»

Seersant Liigand ümises:

«Need mehed, kes sinna jäid, enam ei veni . . .»

«Minult nõutakse, selge?» käratas major.

«Selge, seltsimees major!» hüüatas seersant.

Siis ütles major mõtlikult:

«Kasu on ikkagi. Saime teada, kus asuvad nende kuulipildujapesad.»

Major lahkus.

Kasu on ikkagi . . . Aga Aspar on surnud, leitnant Vannas on surnud ja Vilimaa raskelt haavatud.

Seersant Liigand küsis Villult:
«Kas silmad seisavad lahti?»
«Seisavad.»
«Jääd valvesse. Kaks tundi.»
«Selge.»
Villu Riipalu istus, vintpüss kõrval, ja valvas sõprade und. Mõtted keerlesid. See oligi siis lahing . . .

Äkki meenus hirmutunne lagendikul. Praegu tundis sellest häbi. Ning mõtles, kui tühised olid need hirm ja häbi, kui tühised ja vääritud. Mehi ei ole enam . . . Ning mõtles Asparile ja tema rahale ja tundis piinlikkust, et Aspari puhul meenus otsemaid kuussada rubla millegagi.

Tuli roodukomandör, kissis silmis varjatud mure.
«Magavad?» küsis.
«Magavad,» ütles Villu.
Ütles: magavad, aga mõtles: elavad. Ning mõtles: keegi ei taha surra.

Selle päeva sõdimine oli siis sõditud. Rünnak läks tühja. Homme tuleb otsast peale hakata.

See oli 18. detsembril 1942. aastal.

ÜLEHOMME

Naine seisis lagedal väljal. Ta vaatas udust silmapiiri ja hahka taevast ning mõtles: eile oli tume ja sünge päev, täna on samuti, ega siis selgine hommegi. Edasi ta mõtles: aga ülehomme tuleb päikesepaisteline päev, ülehomme päris kindlasti.

Siis meenus talle: nõnda oli ta seisnud päevast päeva pilvise taeva all ja oli alati lootnud – küllap ülehomme saabub päikesepaiste. Aga hea lootus pettis. Tuli homne päev, tuli oodatud ülehomme, ent ikkagi püsis taevas tusaselt tinahall.

Naine vaatas ringi. Vaatas inimesi enese ümber. Oli siin palju naisi, noori, keskealisi ja vanu, oli ka lapsi ja poisikesi ja väeteid vanamehetudisid. Nemadki uurisid taevast, aga nende näod olid tuimad ja pilgud ükskõiksed, kui nende sõnatud suud küsisid ja nõutud silmad anusid: millal küll? Ja noruspäised, kes ootamast väsinud, ohkasid: kas üldse?

Oli sõda. Mehi ei olnud kodus. Nad viibisid kaugel, sõdisid. Sõda möllas ja märatses alles kaugel. Aga kodused uksed ja aknad, lauad ja voodid, puutumata sööginõud ja laste paitamata pead meenutasid mehi, meenutasid isasid ja poegi, vendi ja kaasasid. Nad meenutasid vaikides. Inimesed vaikisid nagu uksed ja aknad, lauad ja voodid. Ning hooned ja esemed vaikisid nagu inimesed. Kaua oodates olid kõik õppinud ühtviisi vaikselt ning peaaegu taltsalt kaugelolijaid mäletama. Kaua oodates olid üsna kõik lakanud ootusest rääkimast. Elati ja töötati päevast päeva ja kuust kuusse otsekui tuim-rängas unenäos, ning tundus, nagu oleksid inimesed harjunud tumedate ilmade ja oma sünge meeleoluga ning sõjaga.

Aga tema, see naine, seisis püstipäi lagedal väljal ja tema pilk oli terav ning tuline, nagu tahaks ta pilvi läbi puurida.

Ta surus pea kuklasse ja sosistas raugematu veendumusega: ülehomme, kindlasti, päris kindlasti.

Ja selle püstipäise naise poole vaadati imetledes ning tänumeeli. Tema oli teistele tugisambaks.

1943

VAIKUS

Äkki saabus vaikus. Enam ei kõmisenud kahurid, ei haukunud haubitsad, ei ulgunud miinid ega vingunud kuulid.

Imelik rahu hõljus üle mürskudest ülesküntud ja segipillutud maa.

– Ehk ongi sõja lõpp, on lõpuks rahu!

Nõnda mõtles sõdur, kes märkas äkilist vaikust.

Ta peas välgatas rõõmsaid, erutavaid mõtteid: enam ei tapeta inimesi, ei purustata külasid ega laastata linnu, kõik ellujäänud sõdurid pöörduvad koju oma naiste, laste ja loova töö juurde, tehased lõpetavad relvade ja laskemoona tootmise ja hakkavad valmistama ehitusmaterjali ning põllutööriistu . . .

Siis märkas sõdur granaadikimpu oma vöö küljes. Milleks needki, kui on rahu! Ta hakkas granaate ükshaaval kaevikust kaugemale pilduma. Ta heitis granaate eemale nii tugeva hooga, et käsi rebenes ja lõi valusalt tuikama. See pidi siis olema viimne mürin, mille tekitab tema, – võimas mürin rahu auks!

Granaadid lõhkesid. Oli näha sähvivat tuld ja laiali paiskuvat mulda. Ent mürinat ei olnud kuulda. Granaadid lõhkesid käratult.

Ning sõdur istus kaevikusse ja kaebas suure häälega. Ei olnud vaikust, ei olnud sõja lõppu! Mürsk oli teda rängalt põrutanud ja oli ta kurdiks teinud . . .

1943

HIRM

Mulle näidati ühe vanainimese tuhmunud kirja. See ei olnud kellelegi määratud kiri, see oli otsekui ülestähendus enese tarvis.

– Ärkasin, nagu ikka, koidu ajal. Kardinate vahelt immitses tuppa halli valgust. Olin veel unest uimane ja lebasin voodis, ja siis ilmus mõte: paljusid inimesi ja väga häid ning vajalikke inimesi ei ole enam, aga mina elan edasi, ja see oleks otsekui ülekohus . . .

Tuleb hall ja igav päev oma tühiste askelduste, hädade ja muredega, tuleb pikk ja tüütu õhtu ja siis vastik öö oma hirmuga: jälle õhuhäire, jälle lennukid ja pommid.

Lamad ärkvel, uinud ja siis kuuled surinat, nagu oleksid lennukid õhus. Ärkad – mitte midagi. Lamad, uinud jälle. Aga siis algabki häire kõigi oma segadustega. Varjend, lennukid ja prahvatused.

Kõik kordub ja muutub tavaliseks. Kordub ka ootus. Hirmu ootus ja hirm ise. Ja võitlus hirmuga.

Hirmu ei näidata, hirmust ei kõnelda. Aga kõik tunnevad hirmu, olen selles kindel. Ja hirmuga ei harju keegi.

Rindel sureb iga hetk sadu ja tuhandeid inimesi, ka praegu, kui ma neid ridu kirjutan ja hirmust targutan . . . Jah, inimesed lebavad kogu aeg laastava tule all, ning sel ajal soiguda ja targutada hirmust . . . Aga ma tunnen ju hirmu ja teised tunnevad samuti, ja oleks ebaaus sellest isegi mitte endamisi mõelda.

Tihti olen nii väsinud, tülpinud ja rambelt unine, et Vadim raputab mind tükk aega: «Ärka üles, vanaema!»

Ärkan. Jälle häire. Läheme varjendisse.

Vadim püüab tugev olla, aga unesegaseis silmis väreleb hirm. Temagi võitleb hirmuga, ja küllap ta arvab, et keegi ei märka seda.

Vadim ei räägi oma hirmust. Keegi ei räägi hirmust. Ajalehtedes ja raadios kõneldakse hoopis vaprusest ja vihast, need on nähtavasti hirmust tähtsamad.

Mõnikord hakkab Vadim unes karjuma, nutma ja otse ulguma. Kui küsin hommikul, nägi ta halba und, raputab ta pead – ei mäleta. Temagi püüab vapper olla. Ja ongi.

Imelik on mõelda: kord tuleb siiski rahu. Tulevad vaiksed ööd ja tulevad päevad, mil ei tunta ega mõisteta sõjaaegseid muresid. Ega tunta praegust hirmu.

Mäletan: olin kolme- või nelja-aastane, kui käisin emaga maal ja eksisin metsa. Tundsin pöörast hirmu, olin ahastuses, nutsin, süda tagus nagu haamer. Nende aegade muud elamused ja muljed on tuhmunud, hirm aga püsib tugevalt meeles. See oli ühekordne hirm, rahuaegne hirm.

Aga see hirm, mis piinab ja kummitab tänaseid kolme-, nelja- ja viieaastasi ja samuti üheksa- ja kümneaastasi inimesi, see on kuude- ja aastatepikkune hirm. Hirm, et maja läheb põlema, et pomm sajab kaela, ja hirm, et isa saab rindel surma. Ja hirmule seltsib ahastus: noor inimene näeb oma silmaga omaste ja naabrite surma, näeb majade põlemist ja kokkulangemist ning näeb rohkeid surmateateid, mis tähendavad asendamatuid kaotusi. Seda praeguste laste hirmu ja ahastust ei tohiks minu lihtsa eksimisehirmuga võrreldagi. Seda jätab nende hinge sügava haava, mis jääb kogu eluks tuikama ja valutama.

Me ei kõnele Vadimiga surmast üldse. See on nagu vaikne kokkulepe, ning sellegi taga on peidetud hirm.

Kõneleme palju Vadimi lapseaastaist. See aeg tundub otsekui kaotatud paradiis. Ja selle taga on varjatud lootus, lootus rahuaegadele.

. . .

Seegi on sõjadokument.

Üksainus paberileht. Ei algust ega lõppu. Võib-olla ei olnudki rohkem kirja pandud.

See ülestähendus tehti Leningradis 1943. aastal.

1945

OTSEKUI ILMSI

Need on sõjaaegsed unenäod. Isiklikud ja intiimsed ning mitte sugugi kitsalt isiklikud. Võiks öelda, et isegi ajadokumendid.

Kodud ja omaksed olid teispool rindejoont. Hellad ja valusad mälestused, rusuv teadmatus, mure nagu pilvist saadik mägi... Mäletan, üks sõjakaaslane, kunstnik, joonistas aina kaugel viibivat mõrsjat; teine, õpetaja, kirjutas naisele pidevalt kirju, mida polnud võimalik ära saata. Ei ole siis imestada, et mina oma unenägusid üles märkisin. Nendes rändasin otsekui ilmsi kodustes paikades, viibisin kalli inimese seltsis ja tundsin natuke rõõmu ning rohkesti tuska.

Muremägi

Ma käisin ümber mäe. Otsisin sind. Sa pidid ligilähedal olema. Käisin, käisin ja jõudsin sinna, kus mäeveerul oli hall põllukivi ja selle kõrval kasvas pajupuhmas. Jäin seisma ja vaatasin ringi. Paik oli nagu tuttav. Seisin siin, ning mulle tundus, et keegi jutustab mulle, kuigi polnud midagi kuulda.

Nõnda siis mulle selguski, et sel kivil olime istunud kunagi kõrvuti ja samast puhmast vestnud pajupille.

Aga ma ei läbenud kuulata seda hääletut juttu, vaid hüüdsin:

«Kus sa oled?»

Ootasin. Kuulatasin. Vastust ei tulnud.

Ja ma hakkasin noomivalt kõnelema:

«Sind otsides käisin ümber mäe ja jõudsin siia, kust teekonda alustasin, aga sind ei leidnud.»

Siis hüüdsin endisest kõvemini:

«Kus sa ometi oled?»

Seisin kärsitult mäeveerul, kuni hakkas kuulduma sinu nõrka häält, nagu räägiksid sa suurest kaugusest, ning sa ütlesid:

«Ma olen siin, mäe taga. See on muremägi. Sa pead selle lammutama, siis pääsed minu juurde.»

Seisin tusaselt ja küsisin siis:

«Mis mure see on – suur nagu mägi?»

Seda küsides vaatasin mäetippu, ja imelik, mägi näis tõusvat kõrgemaks. Kui enne tundus, et see on ainult sinu mure, siis nüüd paistis mulle, et see on meie mõlema mure.

Ja ma vaatasin muremäge ning mägi tõusis nii kõrgeks, et ma ei ulatunudki enam tippu nägema. Ja muremäe kõrgust uurides pingutasin ma ennast sedavõrd, et ärkasin unest – valutava kaelaga ning higisena.

Tuul ja päike

Tuul huilgas ümber majade, jõuras üle mägede ja läbi orgude, keerutas metsade kohal ja puhus laiad mered ning kitsad jõedki vihaselt lainetama. Tuul kohmetas käsi ja pani näod hõõguma. Ning mulle näis, et ei olegi enam muud kui tuul, et kogu maailm on äärest ääreni täis metsistunud tuult.

«Ilm on küll tuuline, aga päike paistab ometigi,» ütlesid sa naeratades.

Alles nüüd ma nägin, et tuulest hoolimata helgib päike ja soojendab vilutavaid nägusid ning sõrmi.

Sina aga vaatasid mulle otsa, nagu oleksid öelnud midagi uut. Mulle tunduski, et sa ütlesid tõesti uut, mida ma polnud kuulnud kelleltki, ka sinult eneselt mitte.

Kõledast tuulest hoolimata hakkas mul palav päikesest, mis peegeldus vastu su rõõmsaist silmist.

Tants paljajalu

Sel ööl vingus enne kõva tuul ja hiljem valas tihedat vihma. Aga ma nägin und, et sina tantsisid algul ja pärast nutsid.

Oli suvi, oli rand kuuma liivaga. Olime kahekesi ja sa tantsisid liival. Sa keerlesid paljajalu, et jalad hakkasid õhetama, et tõusis tuulekeeris ja paisus liivatormiks. Ise sa üha naersid, naersid laginal, nagu oleks elu ainult rõkatav pillerkaar.

Ma seisin ja imestasin, et sa nõnda tantsid ning lõkerdad.

Äkki sa lakkasid pöörlemast, vaatasid hingeldades ringi ja nägid mind.

«Sina ei tantsigi!» tegid sa suured silmad.

Sa vaatasid ringi, ja tuul rauges ning tuiskav liiv tardus surmvaikseks.

Sa ütlesid kurvalt:

«Ainult mina tantsisin, aga mulle näis, et sinagi tantsid, et kogu maailm tiirutab.»

Sa vaatasid oma jalgu, mis tulitasid ägedast tantsust, ja ütlesid veelgi nukramalt:

«Olen paljajalu, aga tantsisin, nagu kannaksin ilusaimaid kingi ja kalleimaid sukki.»

Ja sa istusid liivale, lasksid pea rüppe vajuda ja nutsid valju häälega. Ning suuri pisaraid nõrises liivale ja imbus sõmeraisse.

Ma seisin ja imestasin, et sina, alles äsja rõõmu ning vallatust tulvil, nüüd nõnda meeletult nutad.

Vihmas

Läksin sinuga kõrvuti mööda pikka teed. Kandsin halli mantlit ja sul oli seljas kirju kleit. Sadas tugevat vihma. Tõstsin krae üles ja tõmbasin pea õlgade vahele. Sina aga naersid laginal ja püüdsid kamaluga vihmapiisku nagu palle.

«Näe, herned, noored ja rohelised,» naersid sa, katsusid piisku hamba all ja ütlesid: «Pehmed küll, aga tuima maitsega.»

Sa aina kogusid piisku ja neid korjus terve kuhi su kamalusse.

«Mis sa neist hoiad!» noomisin. «Viska nad minema! Eks sa näe, need on kuulid, viimaks lõhkevadki pihus.»

«Need on hoopis herned,» vaidlesid sa vastu. «Alles noored, pole õiget maitset.»

Läksime edasi. Käisin kössitõmbunult. Aga sina kõndisid hüpleval sammul, püüdes vihmapiisku kamalusse, mis uhkas ammugi üle. Sa tõttasid rõõmsalt, ega sa märganudki, et su paljas pea, õieli käed ja õhuke kleit märgusid üha enam vihmast.

«Olen väsinud pikast käigust,» ohkasid sa äkki.

Parajasti oli tee ääres kõrge tammepuu. Võtsin sul käest ja juhtisin su puu alla. Seejuures lagunes su kätekarikas ja kogutud piisad varisesid teele nagu küpsed marjakobarad.

Sa olid väsinud ja rauge. Minagi tundsin raskust jalus ning uima peas. Ma toetusin puu najale, nõjatasin sinu enda vastu ja püüdsin su märga keha mantlihõlmadega katta.

Sa jäid tukkuma. Ma ise vajusin unne. Kuid läbi une kuulsin, kuidas tammepuu lehestikus rabises ja sabises, kuidas sinna pudenes vihmapiisku, mis tundusid sulle noorte hernestena, mulle aga lõhkemata kuulidena.

Maasikas

See oli südasuvel. Oleskelime kännustikus. Kändude ümber madalas rohus kasvas maasikaid – küpseid, poolküpseid ja alles õitsevaidki.

«Hakkame mürama!» ütlesid sa äkki, hüppasid mulle kaela ja püüdsid mind pikali väänata. Kukkusime küljeli ja heitlesime valjusti naerdes. Ometi ei pannud kumbki teist pikali.

Mürasime endid väsinuks ja jäime lõõtsutades istuma. Siis nägime, et olime tallanud hulga rohtu.

«Nagu hobused oleksid siin püherdanud,» ütlesin.

«Nagu lambad oleksid siin lesinud,» arvasid sa.

Ning sa silmitsesid tallatud rohtu ja leidsid sealt maasika, panid selle õrnalt pihule ja vaatasid kui imeasja.

«Täitsa terve, priske ja punane,» kiitsid sa, tõstsid maasika

suu juurde ja laususid sussutavalt: «Oh sa pisike, sinuga juhtus lausa ime – jäid suures sõjas päris terveks.»

Nõnda sa ütlesid ja pistsid maasika mulle suhu.

Tundsin maasika puudutust huultel, aga enne, kui mari jõudis hammaste alla, ärkasin ma unest.

Külmad käed

«Mu käed külmetavad,» halasid sa.

«Luba, et soojendan neid suu juures,» ütlesin ma.

Ma võtsin su sõrmed, need olid kaledalt külmad. Tõstsin su käed oma suu ligi ja lõõtsusin neile hingeõhku.

«Kas lähevad soojemaks?» küsisin siis.

«Lähevad,» rõõmustusid sa. «Lausa surisevad soojusest.»

Puhusin su käsi edasi. Sa said üha rõõmsamaks ja hakkasid mu põski paitama. Aga su sõrmed olid endiselt külmad. Puhusin neid veelgi hoogsamalt. Sa paitasid mind aina õnnelikumalt. Aga su sõrmed libisesid üle põskede nagu jäärahnud.

Seisime vinges sügistuules. Su käed õhkusid külma. Mida valjemalt ma neid puhusin, seda hellemalt sa mind silitasid, ent seda rohkem külmendasid su sõrmed mu nägu, pead ja kogu keha.

Viimaks ma ei teadnud, kas ma olin ülal või magasin, kas oligi sind ja su käsi. Tundsin ainult, et olin külmast uimane ja tardunud.

Suvine lumi

Istusin lillelisel aasal. Päike helkis ja kuumutas. Sagis liblikaid.

Äkki hakkas sadama lund, helevalget ja suurehelbelist lund.

Päike sillerdas edasi ja lõi tiheda lumesajugi värvikalt sätendama. Lund sadas rohule ja lilledele, sadas ja sulas otsemaid kastepiiskadeks. Aga mu juukseile, näkku ja kätele langenud lumi ei sulanud, vaid kuhjus pehme vatikorrana.

Sulgesin silmad. Laugudele kerkis hang.

Siis kuulsin, kuidas keegi lähenes mulle selja tagant, ja tundsin, kuidas ta vajutas oma käed mu silmile. See olid sina, kindlasti sina. Kuulsin su hingamist ja tundsin su sõrmede puudutust. Ning su sõrmed õhkusid sooja. Kohe sulas lumi laugudelt. Su pihud hõõgusid veelgi tulisemalt.

«Küll sul on kuumad käed,» kiitsin ma.

«Mu käed on kuumad südame soojusest,» kostsid sa. «Aga sina oled jahe, süda on sul kalgilt külm.»

«Imet küll, lumi polegi külm,» tegin ma teist juttu.

«Isegi lumi on sinu südamest leigem,» laususid sa ettehaitvalt.

«Lumi on sellepärast leige, et praegu on suvi,» leidsin ma öelda.

«Miks pole sinagi suvine?» küsisid sa hurjutades.

«Sõda ei ole suvine, pole suvelgi suvine,» targutasin ma.

Sa ei vastanud, tundus, et oled millegipärast pahane. Sa võtsid oma käed mu laugudelt. Ning ma kuulsin, rohkem aimasin kui kuulsin, et sa kadusid mu selja tagant.

Lund sadas endiselt, see oli kõditavalt pehme ja valutekitavalt kuum.

Kuid mul oli külm, ma võbisesin pakasest.

Ärgates tundsin, et jäine tuul puhus mulle muldonni seinapilust otse näkku.

Päikese poole

Ma kandsin sind süles. Sind kandes olin kaua käinud. Sa olid kerge ja pea nõjatus mu õlale ning nõtkus sammudele kaasa. Ma ei vaadanud meie rada, nägin ainult sind oma süles. Kuulsin vaid su südame ühtlast tuikamist. Ning tundsin, kuidas sa õhetasid soojusest.

«Kuhu me läheme?» sosistasid sa mulle kõrva.

«Läheme sinna, kus päike on pilvist vaba,» ütlesin ja hakkasin kiiremini minema.

«On see kaugel?» küsisid sa.

Ma ei öelnud midagi, ainult surusin sind tugevamini vastu ennast.

«Halb küll, et nõnda kaugel,» ütlesid sa.

«Oled sa väsinud?» küsisid sa varsti.

Ma ei vastanud nüüdki, vaid õõtsutasin sind süles.

«Halb, et sa väsinud oled,» laususid sa.

«Ei-ei, ma pole väsinud,» raputasin ma ägedasti pead.

Ja sind hellalt hoides kõnelesin sulle:

«Varsti lõpeb pilvine tee. Siis jõuame päikesepaistesse. Sinna jäämegi. Ei ole enam palju minna, pikem maa on seljataga. Küll me jaksame minna, ma pole sugugi väsinud. Sind kandes ma ei väsi, ei tohigi väsida.» Ja nagu selleks, et ennast tugevamaks sundida, kordasin ma:

«Pole enam kaugele minna. Seal on päike ja sinna jäämegi.»

Ning kui ma niiviisi rääkisin, valutas mu süda ja hakkas üha rohkem valutama, sest ma ei teadnud hoopiski, kui kaugele meil on veel minna. Aga ma tundsin, et sa paitad mu juukseid, ning samas tundsin oma õlga märguvat su pisaraist.

Valutava südamega ärkasin unest. Põski katsudes leidsin, et need on niisked, nagu oleks neile sadanud vihma.

Jätsin mõtlemata . . .

Sa olid tõsine ja nukker ning morn. Seisid mu kõrval ja kaebasid tasa:

«Kevad pole kevad ja suvi pole suvi, ning sügis on liiga udune ja talv ülearu pakasene.»

«Sa ei ole siis rahul, ei ole loodusega rahul?» küsisin ma.

«Kas sina oled rahul?» küsisid sa vastu.

«Jaa, vihma ja rahet on tõesti palju,» leidsin ma.

«Palju muidugi,» kostsid sa. «Vihm ujutab kõik üle ja rahe peksab maa mustaks.»

Sa näitasid meie jalgade ette ja viipasid kaugemale ning ütlesid:

«Vaata!»

Vaatasin. Maa oli must, tõesti must ja sünge, täis auke, koopaid ja väikesi ning hiiglasuuri kuhilaid.

Tahtsin su pilku tabada. Aga sind ei olnud. Sind ei olnudki enam, nagu oleksid vajunud maa alla.

Su hääl kuuldus eemalt ja kõlas jõuetult ning väsinult:

«Kõik on üles tuhnitud. Ei ole kuhugi astuda. Teed ja rajad segi. Künkad. Hauad.»

«Astu üle!» hõikasin su hääle suunas.

«Üle haudade ei astuta,» hõikasid sa vastu.

«Mine siis mööda,» andsin nõu.

«Mööda ei pääse,» kurtsid sa.

«Siis oota!» hüüdsin. «Ole paigal ja oota mind!»

Vastust ei tulnud. Sinu poolt ei tulnud mingit vastust. Võib-olla ei olnud mu hüüe küllalt vali ega jõudnudki sinu juurde.

«Oota, oota mind!» karjusin.

Aga vastust ei tulnud.

Seisin nõutult ja mõtlesin: seal kuskil seisad sina niisama nõutult.

Ärkasin. Ja arutasin edasi: ma hüüdsin ju valjusti, karjusin lausa, ent sina ei kuulnud! Ega ometi . . .? Ei tahtnud kaugemale mõelda.

Meenutades

Üsna vastu hommikut nägin sellist und.

Ma istusin ja meenutasin sind. Ning mäletasin palju: silmade helki, põskede õhkumist, huulte tulisust, käte pehmust, jalgade nõtkust . . .

Siis sa tulid, lihtsalt – olid korraga mu juures.

«Mida sa mõtled?» küsisid sa.

«Meenutan sind,» vastasin.

«Mida sa siis mäletad?» pärisid sa.

Ma vaatasin su poole, sa naeratasid mulle vastu, ja nõnda ma unustasin hoopis, mida sinust äsja olin mäletanud.

«Ei tule meelde,» tunnistasin siiralt.

«Ei mäletagi enam mind?» panid sa imeks.

Siis ma pingutasin mälu ja laususin:

«Mäletan ainult, et sina olid ja oled, ning oled sama, kes sa olid.»

«Kuidas siis seesama?» ei saanud sa aru. «Päevad on kõledad ja ööd pilkased ning ilma uneta. Ja laululinde pole kuulda, nad on ära lennanud.»

«Oled sama, kes sa olid,» kordasin ma jonnakalt.

Aga sa kordasid oma mõtet:

«Laululinnud on ära lennanud. Ja nende lauludki kipuvad ununema.»

Siis naeratasid sa jälle, lähenesid mulle ja embasid mind ning olid kuum nagu südasuvine päike.

Sellest embusest ma ärkasin. Sind ei olnud. Aga ma tundsin selgesti, nagu oleksid sa nüüdsama siin olnud ja ainult hetkeks eemale läinud.

1941–1945

INIMENE JA AJALUGU

Sügis. Õhtu. Pargitee. Tasane uitlev tuul. Inimene. Pea paljas, hõlmad lahti. Tuul puude okstes ja lehtedes. Tuul mehe hõlmades, juustes ja mõtetes.

– Inimene peab elama. Et elada, peab sööma. Aga söömine teeb paksuks ja tigedaks. Sellepärast peab jooma ka. Täna on Hilda sünnipäev. Viiekümnes. Hildale ei meeldi joomine, aga oma sünnipäeval lubab. Natuke lubab.

Elasime ühes majas, eks ole? Ammu, päris ammu. Kas meil marakratt juba oli? Muidugi oli. Villu ei joo, väga hea. Hommikul võtsin, üksinda, veidi. Nüüd käisin Villu juures, ütlesin, võtame pitsi. Emal on sünnipäev. Viiekümnes, juubel. Juubel, ausõna!

Elasime ühes majas . . . Hilda oli tore naine, rõõmus ja hakkaja, eks ole? Ei oskagi õieti öelda, missugune ta päriselt oli. Tapeti . . . Miljonid tapeti. Ajalugu. Kirjutatakse raamatuid ja õpetatakse koolides. Nad olid ometi inimesed! Mis on raamatud inimeste kõrval?! Inimesed . . . silmad, suud, juuksed, käed, naeratused . . . Pandi kinni neljakümne kolmandal. Aprillis. Viidi Patareisse. Mille eest? Oli lahtise suuga, valiti komiteesse. Ilus lauluhääl oli, üle teiste. Saadeti ära neljakümne neljandal. Märtsis. Nelikümmend eestlast. Ei teadnud, kuhu. Pärisin, ei vastatud. Sõda lõppes. Ajalugu! . . . Hilda ei tulnud tagasi. Sain teada, et oli saadetud Ravensbrücki. Viiekümne esimesel kirjutati lehes naisest, kes oli sealsamas olnud. Nainę elas Tartus. Kirjutasin talle. Vastas: Hilda hukkus kuuendal jaanuaril neljakümne viiendal. Olnud seal noored, ilusad ja jõhkrad naisvalvurid. Valvur löönud Hildale nuudiga näkku. Hilda virutanud jalaga vastu. Valvur tulistanud pähe. See naine, kes tagasi tuli, kirjutas: kahju Hildast, oli tragi ja vahva. Vahva! Mõni teine oleks ära kannatanud, ei oleks vastu löönud ja oleks ehk ellugi jäänud. Ma tunnen

Hildat, ei tema lasknud ennast alandada. Surnud jäävad nooreks. Hilda jäi nooreks ja tugevaks. Siis, sügisel, oleks ta kolmekümneseks saanud. Täna on tema viiekümnes sünnipäev.

Mõni ütleb: sõida Ravensbrücki. Ei sõida. Ega see sõitmine südant kergemaks tee... ega ajalugu muuda. Mõni teine ütleb: mine ja kõnele selle naisega Tartus. Mis ma lähen võõrast inimest tülitama ja nututama. Mis ta mulle räägiks? Hildast? Ma ise tunnen Hildat paremini.

Hilda ei pane pahaks, kui ma tema sünnipäeval natuke viina pruugin. Kui ta kinni ja ära oli, siis pidasin kainet joont. Ei võtnud tilkagi viina, mõtlesin, et temal pole ehk ivagi suhu pista. Neljakümne viienda sügisel sain teada, et viidi koonduslaagrisse. Tema järgmisel sünnipäeval võtsin ja jõin ja lootsin, et võib-olla elab ja jõuab kord koju.

Kodu... Meil on üksainus poiss. Praegu juba kahekümne seitsmene. Naisemees, kaks mudilast teisel. Kevadel juhtus, et meestemaias tüdruk – lihtsalt silmamoondaja – võrgutas poisi ära. Sain tüdruku aadressi teada, läksin, poiss oligi seal. Andsin poisile vastu kõrvu, ütlesin: «Tahad, virutan ema eest kah. Mine koju, hulgus!» Poiss kadus. Tüdruk sädistas nagu varblane: «Me armastame teineteist.» Ma küsisin: «Kas teie teate, et Villu ema tapeti saksa koonduslaagris ja et mina olen olnud talle ka ema eest.» – «Villu ei ole rääkinud,» ütles tüdruk. «Minu naine oleks teil kõrvad tuliseks teinud,» ütlesin. «Jätke Villu rahule ja minge Tallinnast ära.» Tulin tulema. Kolmandal päeval sain kirja, tüdruk kirjutas: «Ma sõidan ära.» Kolm sõna ja kaks nimetähte all.

Rohkem poisiga sellest tüdrukust pole juttu olnud. Ei poolt sõnagi. Tobu oli. Et keegi tüdruk keerutab seelikusaba, see pole veel õnn ega õndsus.

Täna hommikul kuulsin raadiost, oli mingi saade «Mitmesugust meilt ja mujalt». Imelik lugu. Jutustasin ka Villule. See juhtus vist Poolas, linna nimi ei jäänud meelde. Nojah, mehed lammutasid maja ja leidsid müüri seest pudeli veini ja kirja. Kirjast lugesid: «Vein on määratud meestele, kes kord lammutavad selle maja. Las nad joovad veini maja ehitajate terviseks.» Mehed jõid veini ära, kirjutasid uue kirja ja panid koos uue veinipudeliga uue maja alusmüüri. Saja, saja viiekümne aasta pärast peetakse neidki mehi hea sõnaga meeles. See vana maja, mis maatasa tehti, oli ehitatud 1838. aastal.

Aastá jäi sellepärast meelde, et Villu on sündinud 1938. aastal. Ajalugu... Inimesed sünnivad ja surevad. Paljud unustatakse, mõnda üksikut peetakse meeles. Ja täna ütlesin ma oma poisile, Villule, kui me seal... sellesama üheainsa napsi võtsime... ütlesin: «Hoia oma ema nime... ja las lapsed hoiavad... põlvest põlve!...» Ja see ongi ajalugu, see ongi minu jaoks kogu ajalugu...

Mees sammus aeglaselt edasi. Tuul sasis mehe juukseid ja mõtteid.

1965

MEHED, SINELID JA LEGEND

«Tere! Kah kinost?»

«Tere-tere! Kinost.»

«Noh?»

«Kuulsin, üks naine ütles teisele, et igav.»

«Nonoh!»

«Ütlemine ütlemiseks. Huvitav oli.»

«Kindlasti. «Inimesed sõdurisinelis». Sinust ja meist kõigist, korpusemeestest.»

«Minu, vana roostes lukksepa, kraapis jälle haljaks ja sulatas uuesti üles. Kõik tuttav ja omane. Vaatad ja tunned, nagu helbiksid koos teistega hirsiputru või losutaksid Saaremaa kiviaia taga ja kuulid vinguvad kõrva ääres. Kuidas sinule, istumisameti pidajale, ka mõjus?»

«Mõjus. Kiskus kaasa, rebis toolilt lahti. Oli tunne, nagu astuks ise neid lõputuid hangetuisanud teesid.»

«Kuulide vingumine ja vilistamine jah... Tuli meelde, kuidas ma Salme kandis unustasin enese ära ja läksin päris püstijalu mere äärde ja äkki tuli viu ja vops! Toetame ennast siia.»

«Toetame.»

«Tuli aina viu ja vops! Fritsud tinutasid lahekääru tagant. Filmis on kuulide vingumine ehtne. Ja muudki asjad. Asjatundjad on juures olnud, muidugi. Tehumardi öölahing on hästi järele mängitud, eks ole?»

«Ma arvan, et filmi parim episood.»

«Võib-olla küll. Kogu see madin pimedas, siis hommikune lagendik, rand ja laibad. Ja mees tõuseb, aeglaselt, taarudes, ja ütleb: «Ma olin vist vahepeal surnud.»»

«Selle episoodi kohta tuleks öelda, et üpris väga hea. Elu ja kunst koos.»

«Filmis öeldi, et oleme vanemaks saanud. Aga see film ise teeb justkui nooremaks. Meid, vanu sõjamehi, küll. Eks ole?»

«Jaa-ah. See on meie sõjatee kroonika.»

«Paljud kohad on nagu elust võetud. Nagu seegi, kus mehed imestavad: «Kaevuda? Teiste selja taga?» – «Käsk on käsk, davai, davai!» Meil kah. Neveli kandis, kui olime teises ešelonis, nagu siis öeldi. Koopad ja kaevikud maas ja öösel tunnimehed väljas. Magasime õndsa und. Aga saksa luurajad hülgsid ligi ja tahtsid tunnimeest «keeleks» viia. Läkski madinaks.»

«Mees oli vahepeal surnud... Mind viskas Lukis, varemete vahel, viis-kuus meetrit edasi. Olin oimetu maas, ärkasin viimaks. Silme ees kirju, kõrvad lukus. No varsti toibusin.»

«Mind põrutas Saaremaal. Ei teadnud tükk aega maast ega ilmast.»

«Korpusemehed elavad filmile ihu-hingega kaasa. Kuulsin, tagapool mehehääl ütles – selles kohas, kus uusi relvi takseeritakse – ütles jah: «Mul oli täpselt samasugune. Tunnen teist pulgapealt. Kaalub viiskümmend kilo.» Naine vaigistas meest: «Tasa, tasa!»»

«Mehed räägivad filmis nagu päris. Nagu seegi ütlemine: «Ükskõik kus soldat on, peaasi, et soldat alles on.» Ja seegi kõlab ehtsalt: «Sa, politruk, räägid ilusti, aga päike paistab ja ilm läheb looja.»»

«Tõsi jah, ilusad ütlemised. Tõesti nagu päris. Ja näitlejad on oma osadesse hästi sisse elanud. Tääger on ehtne. Ega Kalmulgi viga ole. Mänd on kah kena olekuga mees. Aga kas sulle ei tundu, et filmi tegijad on Mända kuidagi ülearu ilustanud? Aina tuleb õigel ja vajalikul kohal ja ütleb oma õiged ning targad sõnad. Raamatus on meest nagu rohkem ja mitmekülgsemalt.»

«Raamatus on Kalmu ka hoopis rohkem.»

«Film on teistmoodi ehitatud. Raamatus oli kesksel kohal Enn Kalm, siin aga terve jagu.»

«Ma saan aru küll, et tahetakse palju ära öelda ja ära seletada ja tuleb ajast ja ruumist puudus kätte.»

«On tahetud palju öelda ja näidata. Olustikku on väga rohkesti. Metsatöö. Puupüssid. «Kodukaunistamine». Keegi kaob ööseks «hüppesse». Keegi «virutab» teiste tagant. Isegi semljankadevaheline veeviskamine on jäädvustatud. Kui sellest kohast vaadata, oleks võinud veel seda ja teist olla: roh-

kem tagalarotte ja «moemehi», pisut tagavarapolku ja leivakaale, natuke haiglaid ja sealseid üleajamehi. Kuulsaid pillimehi ei ole ülepea näha. Ja naisi on vähe, üksainus naisingel lehvitab oma õrnu tiibu.»

«Meie, vanemad seltsimehed, vaatame oma pilguga. Nooremale rahvale ei ole ehk põnev ega huvitav.»

«Ja paljust ei saagi noored aru. Mõtle ikka, sõjast ja meie sõdimistest on varsti juba kakskümmend viis aastat möödas. Noored, kes on peale kasvanud, ei ole üldse sõjamürinaid kuulnud. On neid kuulnud ainult filmides ja näidendeis. See on ikkagi mängitud sõda ja need on tehtud mürinad.»

«Ei mõista nad hästi asju ega olukordi. Nagu see puupüsside lugu. Või jälle säärane käsk: «Võtke varustus ja isiklikud asjad ja minge staapi!» Või see lühike lause: küla on tühi.»

«Oleme ise süüdi, et noored aru ei saa. Vähe jutustame neile sellest ajast, vähe on häid raamatuid ja filme. See oma filmgi alles kõige-see-esimene.»

«Nojah, küla on tühi . . . Oli küll külasid, kus ei näinud inimesehingegi. Põgeneti võssa lahingute eest ja saksa propaganda tõttu, et «punased tulevad, verine puss hambus». Aga Virtsus, kui talumajas ööbisime, pakkus peremees lahjat «Mäe silmavett» ja Saaremaal kostitasid naised õuntega.»

«Ütleme, et noored ei mõista. Mõni lihtsalt suhtub kuidagi . . . noh, kergelt. Minu ees istus keegi noormees, vaevalt kahekümnene, ja naeris. Olid ju filmis mõned ehtsad naerukohad, aga tema naeris, kui tööpatist tulnud mehe vildiaugust välkus paljas varvas, ja naeris, kui fritsule öölahingus kiivriga pähe löödi. Naeris veel mitmes kohas, kus midagi naerda polnudki. Aga see, et keegi noormees naeris tõsistel kohtadel ja mõnel naisel hakkas igav . . . see kõik on täpes, nagu öeldakse.»

«Ma mõtlen praegu, et keni pilte ja pildikesi on reas palju, ilusaid ja tabavaid ütlemisi ka, aga kui hakkad arutama . . .»

«Kas seda, et mida need pildid-pildikesed siis üheskoos öelda ja näidata tahavad?»

«Just, just. Ma saan muidugi aru: meie Eesti korpuse sõjatee, meie eneste kasvamine ja karastumine. Aga oleks tahtnud midagi rohkemat . . . see pole õige sõna, siin on küllaltki palju. Oleks tahtnud midagi tugevamat, sügavamat. Raamat andis nagu rohkem.»

«Terve raamat ei mahu ometi filmi.»

«Ei mahu, siin pole midagi parata. Jaa, äratab mälestusi ja näitab nooremaile, kuidas isad ja vanaisad sõdisid . . . Teadagi, ajalooline dokument ja ehtne kroonikafilm, nagu sa ütlesid. Aga nagu kunstiteos? Muidugi, las spetsid mõõdavad ja kaaluvad. Aga mis sina arvad? Meie filmide kohta öeldakse ju, et teistel ja mujal . . . Moskvas ja Leedus ja . . . et teised teevad paremaid . . . kas see suudab nendega võistelda?»

«Võistelda? Kas film peab olema nagu hobune hipodroomil?!»

«Ega vist.»

«Olgem jah rahul. Meile ta – see oma film – äratab mälestusi ja . . . on ajalugu ja legend ühtekokku, nagu ajaleheski öeldi.»

«Ajalugu, seda küll. Aga legend? See on peaaegu et muinasjutt. Meie ise, alles elavad inimesed, ja juba muinasjutu tegelased!»

«Nõnda see paistab olevat. Meie lapsed ja lapselapsed mõistavad meid omapäraselt. Meid ja meie tegusid vaadatakse läbi imeprisma, mis lisab kõigele värve ja võlu. Iga aastaga muutume ikka rohkem ja rohkem muinasjututegelasteks.»

«Imelik mõelda.»

«Vaidle vastu või ära vaidle, aga tuleb leppida.»

«Noneh, istume siin päikese paistel, kaks vahvat veterani . . . Noorus tuleb meelde . . . Semud tulevad meelde, keda enam ei ole . . . Võidupäev ja tagasitulek, sirelid Riias ja Tallinnas . . . Näe, kinopilt soojendab inimese üles . . .»

«Naabrimees rääkis: siis, kui lehes kuulutati, et toodagu sõjaaegseid sineleid ja muud filmi jaoks, tema naine öelnud, et mis see sinel tühja seisab . . . ja mees öelnud, et vii õige pealegi . . . Ma mõtlesin endamisi, et lollisti tegid, vennas, andsid mälestuse ära . . . Mul sinelit ei ole, on pilotka ja seljakott, ei oleks neid andnud. Aga nüüd hakkan aru saama, et naabrimehel praegu hea vaadata ja mõelda, et temagi sinel on seal kellegi seljas, nagu oleks ise . . . nagu oleks alles ise noor ja . . .»

«Kurat jah, kui lehest loen või raadiost kuulen sihukesi sõnu nagu neofašistid ja revanšism ja vanade piiride taastamine, siis hakkab seljahaav valutama ja tuleb niisuke mõte: mehed on alles ja need noored mehed, kes filmis meie osa ja

meie noorust mängivad ja meie sineleid kannavad, ega nemadki ja nende eakaaslased nannipunnid ole . . .»

«Ja ärgu n o o d arvaku, et legendi õndsad kangelased tukuvad ja näevad und oma muistse kuulsuse päevist . . .»

1968

VAIBUMISE LOOD

KUIDAS ELU ENNAST ILMUTAS

Ta oli kirjanik, alles noor ja täiesti tunnustatud. Ülistati tema elulähedaste juttude loomulikkust ja mõjukust.

Aga ühel päeval ei saanud noor kirjanik enam kirjutada.

Kevad tungis kirjaniku ellu, ajas mõtted segi. Kevad oma käradega.

Ja kirjanik eksles ringi kogu päeva, leidmata labus-vaikset paika ja saamata kirjutada.

Kui jõudis õhtu, hulkus kirjanik tänavail, tujust ära. Inimesed olid rõõmsad, uitasid ringi lärmakalt, trallitades ja kekseldes nagu kergatsid. Kirjanik lõikas neile grimasse.

Ta kohtas tänavanurgal sõpra, kes seisis, morn ja tujutu.

«Miks sa siin rahva jalus seisad?» küsis kirjanik sõbralt, tundes kergendust, et pole ainus norutaja.

«Ootan kedagi, ei tule teine,» ühmas mees.

«Tunnen kaasa, sõber,» ütles kirjanik. «Aga oodatav tuleb harva. Peab otsima, ringi käima, jooksma. Ikkagi ei leia. Nagu mina täna: ajan rahu ja vaikust taga, lippan päev otsa ringi – asjatult.»

Sõber noogutas ja lausus:

«Sina otsid rahu, mina ootan ja tusatsen kära pärast, sest naine on ju suurim käratseja.»

«Ma olen pettunud,» kurtis kirjanik, «et naisi, neid käratsejaid, on liiga palju. Ja mehed on kerglased, muudkui soodustavad nende kärakust.»

Kirjanik oli tõsiselt kurb.

Sõber unustas oma ootamise, hakkas kirjaniku kurbust hurjutama:

«Sa oled paradoksaalne: viljeled elulähedust, ent vihkad naissugu. Ometi on naine elu allikas ja elu sümbol. Elulähedus tähendab ühtlasi ka naiselähedust.»

«Ise ütlesid,» vastas kirjanik, «naine olevat suurim käratseja. Aga mina vajan oma elulähedaste juttude kirjapanemiseks vaikust. Seega pean naiselähedusest loobuma.»

Sõber vihastas:

«Kas tõesti peetakse seda eluks, mida keegi nurgas kükitav inimesekägar paberile fantaseerib? M i n a aga pean eluks mitte ainult kahe jalaga, vaid kogu ihu ja hingega realiteedis püsimist.»

Kirjanik lõi käega. Ei olnud ta suurem vaidleja, oskas ainult kirjutada.

Sõber ägestus veelgi rohkem, tahtis võita kirjaniku tagasi tõsielule ja ütles noomivalt:

«Kui sa tahad kirjutada elust, tõelisest elust, siis ela ise nagu teisedki inimesed. Seda ma kutsun eluläheduseks, kui ei pilluta surnud sõnu, vaid tehakse elavaid tegusid.»

Kirjanik pööras näo ära, kavatses oma teed minna.

Sõber haaras tal käisest, otsis lepitust ja ütles:

«Võib-olla nõuan ma sinult liiga palju, võib-olla nõuan koguni võimatut. Aga elule lähemale tuleb sind tuua. Peaksid õppima naist tundma, sest naises on hoopis rohkem elu kui mehes.»

Kirjanik naeratas irooniliselt:

«Sa soovitad, et õpi naist tundma, ise aga tunned teda üpris vähe. Ootad teda pikisilmi, ent tema ei tule ega tule, ei mõtlegi tulla.»

Nüüd meenus sõbrale oma lugu ja ta muutus uuesti nukraks.

«Tõsi jah,» möönis ta. «Aga vististi ei tohigi naiselt oodata, et ta tuleks sinu juurde, vaid tuleb ise tema juurde minna.»

Sõber vaimustus oma mõttest. Plaksutas käsi ja hüüdis:

«Mingem naiste juurde! Naistes peitub elu, naised ise ongi elu!»

Ja juba ta liikuski piki tänavat alla, rebides sõpra kättpidi kaasa.

Ning kirjanik, olles tüdinenud tänavanurgal paigal seismisest, laskis ennast taltsalt vedada.

Sõber viis kirjaniku avarasse valgesse saali, kus oli koos palju neide ja noori naisi ning noori mehi. Neiud ja noored naised kandsid kirevaid ning sätendavaid riideid ja naersid ja kilkasid, et ennast maksma panna mitte ainult silmis, vaid ka kõrvus. See oli käratsev tantsusaal.

Kirjanik küsis sõbralt:

«Kas sa rebisid minu hüppama ja higistama ja lollusi vadistama, nagu teevad needsinatsed inimesed?»

«Ma tõin sinu siia,» vastas sõber, «et sa õpiksid elu tundma naise kaudu, sest nõnda ilmutab ennast elu. Otsi siit hulga seast ja ütle mulle, kellega sa himustaksid tutvuda.»

«Elu on tõsine, naine on kergemeelne ja vallatu, ei ole nendel midagi ühist,» ütles elulähedane kirjanik süngelt ja tahtis lahkuda.

Kuid samas nägi ta saali nurgas palmide tumedas varjus vaikselt istuvat naist. Naise põsed õhetasid nooruse värskust, ent suured tumesinised silmad seirasid tardunult teiste müra. Kuna nurgas oli vähe valgust, siis helkisid noore naise silmad sügavmõtteliselt.

«Vaata seda daami,» sosistas kirjanik. «Vannun sulle – filosoof. Tema silmist peegeldub arukus.»

«Ah, päris rumalad silmad,» väitis sõber. «Päris harilik tüdruk. Ta on liiga noor, et olla tark. Ta pole isegi veel kaval ega salakaval, nii noor teine alles.»

Aga kui kirjaniku pilgud rippusid edasi tundmatu neiu silmade küljes, siis võttis sõber ette, läks tüdruku juurde ja kõnetas teda, vatras tükk aega, kuni tüdruk puhkes naerma.

Ja nüüd nägi kirjanik, et neiul ei olnud mitte ainult suured silmad, vaid ka tugev lopsakate huultega suu. Ning ta hakkas kartma, et neiu suu on rohkem lihameelne kui tema silmad sügavmõttelised.

Kirjanik tahtis põgeneda, sest äkki ta kartis. Ta kartis neiu suud.

Aga juba viipas sõber kutsuvalt. Ja juba tõstis neiu oma suured silmad, vaatas otse tema, kirjaniku poole ja avas oma lopsakad huuled sõbralikuks naeratuseks.

Kirjanik läks tõrkuvi jalu hämarasse nurka, kus istus tundmatu neiu palmide varjus.

Neiu ulatas talle oma pehme käe ja naeratas uuesti.

Sõber lahkus, et tantsitada naisi, kel on vapramad jalad kui nurgas konutaval suuresilmalisel neiul.

Kirjanik istus neiu kõrvale, sest tema ei hoolinud tantsust ega läinud talle sellepärast korda ka neiu jalad.

Kirjanik istus kohtlaselt, ei teadnud ega taibanud midagi kõnelda, kuni viimaks leidis küsida:

«Mis sõber teile minust kõneles?»

«Teist? Mispärast teist?» imestas neiu. «Ta rääkis ainult enesest ja tantsust ja küsis, kas ma viitsin temaga tantsida, ja mina ütlesin, et praegu ei viitsi. Siis ta ütles, et sõber, see tähendab – teie, ei viitsi ka tantsida, ja rohkem ei midagi.»

Neiu vaatas oma tõsiste silmadega kirjanikule näkku ja kirjanik uskus, et sõber ei kõnelnud temast midagi rohkem. Ning ta oli rõõmus, et neiu ei tea temast midagi, ei tea midagi sellest, et tema, veidrik, kirjutab elulähedasi jutte ja põgeneb ise naiste eest. Ta oli nii rõõmus, et võõrdus oma kohmetusest.

Kirjanik võõrdus kohmetusest ja ütles neiule:

«Siin on kuum, see väsitab veel rohkem. Kui õige läheksime välja – kevadõhe.»

«Kui õige läheksime jah,» vastas neiu ja naeratas.

Kirjanik punastas. Tal oli häbi, et kutsus neiut – ikkagi võõrast naist, võõrast daami – välja õhe. Küllap neiu himurad huuled ahvatlesid teda selleks kutseks. Ning kirjanik tundis häbi, et oli sattunud naise mõju alla; oleks veel, et teda mõjutasid naise mõtlik-arukad silmad; ei, võlus ja peibutas hoopis meelas suu; ning eriti sellest tundis kirjanik kibedat häbi.

Neiu sammus võidukalt naeratades ees ja kirjanik vantsis alistunult järele.

1935

KUIDAS KUNSTNIK ENDA LEIDIS

Elas kord kunstnik, kes oli alles noor, sileda näo ja lahke loomuga. Ta armastas maastikke joonistada ja maalida. Lõuendile jäädvustas ta põhjamaiselt jändrikke mände, üksildasi kuuski ja väheldasi kasetukki, aga taustaks maalis lõunamaiselt maheda taeva õhetavate koitude ja ehadega ning õrnade päikesekumadega. Ta ei teadnud isegi, miks ta nõnda joonistab ja maalib. Talle lihtsalt meeldis nõnda ja mitte teisiti.

Noorel kunstnikul oli õnne – ta pääses mõne oma tööga suurele-tähtsale kunstinäitusele.

Aga paraku leidsid need teosed kasinat tähelepanu. Ainult mõned vaatajad imestasid, miks küll katab koduseid puid ja salusid võõrapärane taevakumm. Imestati pisut ja kehitati õlgu. Siis tulid juurde nupukad teadjamehed ja ütlesid oma suures tarkuses, et kõik on tingitud kunstniku noorusest, viletsast koolist ja väheseist kogemustest.

Kunstnik ei hoolinud neist arutlustest. Ta töötas edasi nagu talle meeldis.

Peagi juhtus see, et rännukihk ja uudishimu (ning öeldakse ka, et janu teadmiste järele) viisid kunstniku kodumaalt võõrsile, kaugele lõunasse. Ta jõudis võimsaisse, käratsevaisse linnadesse. Seal uuris ta suurvaimude aegumatuid teoseid ja pidi elama räpaseis aguliurgastes. Ta rändas jalgsi mööda tolmuseid teesid ja loksus armetuis veokeis ning viletsais rongides. Ta uuris ja imetles kuulsaid teoseid, vaatas ja imetles loodust.

Seal lõunas nägi kunstnik tõeliselt oma tööde fantaseeritud taevast. Ta proovis joonistada ja maalida lõunamaiseid maastikke koos ehtsa lõunataevaga. Aga kõik katsed ebaõnnestu-

sid. Ta ei suutnud anda taevale mahedaid toone, kõigile visandeile ilmus taevas pilvisena ning lausa tusasena. Juba hakkas kunstnik oma andes ja võimeis kahtlema. Ta loobus võõrsil olles üldse joonistamast ning maalimast.

Kunstnik matkas ringi terve aasta ja natuke teistki aastat. Siis tuli ta koju tagasi. Enam ei olnud ta verinoor, ei olnud sileda näo ega lahke loomuga. Elu karmus oli rebinud ta näole kortse ja elu kavalus oli kiskunud ta silmanurgisse pilkekurde ning kärpinud ta jutu napipoolseks.

Kodumaal elati ja hingitseti endiselt. Mõned kunstnikud olid surnud, teised leidnud rikka naise, kolmandad hakanud riigiametnikuks ja enamik vireles peost suhu. Aeg-ajalt korraldati kunstinäitusi. Lõunast tulnud kunstnik esitas näitusele paar võõrsil tehtud tööd. Need riputati saali kõrvalisse nurka. Nendest mindi vaikselt mööda. Pisut siiski kõneldi.

Keegi näitusekülastaja ütles:

«On alles veidrik. Veed, mäed ja künkad, puud ja metsad oleksid justkui lõunamaised, aga taevas on hall ja sünge nagu meie oma sügistaevas.»

Aga leidus keegi kunstihuviline, kes teadis ja mäletas kunstniku endisi töid. See väitis:

«Tõepoolest veidrik. Omal ajal joonistas põhjamaiste maastike juurde lõunamaise taeva, nüüd aga teeb vastupidi – maastik on lõunast pärit, taevas põhjast.»

Kolmas, juhuslik kõrvalseisja, noogutas paljutähendavalt ja lausus:

«Sel kõigel peab mingi sügav mõte olema.»

Seda sügavat mõtet ei taibatud ega viitsitudki otsida. Vestlejad astusid edasi.

Nendest sammuke tagapool seisis naine. Tal oli hea kuulmine. Sügav mõte – kuulis ta. Ning arutas omaette: miks mitte kunstnikult endalt küsida.

Mõeldud, tehtud. Kohvikus läkski teadmishimuline daam kunstniku juurde, vabandas napilt ja esitas oma põneva küsimuse. Kunstnik ehmus. Ta ei osanud vastata. Ta ei olnud sellele probleemile üldse mõelnud. Kunstnik ehmus ja libistas näole mõistatusliku naeratuse.

«Tjaa, ega seda olegi lihtne seletada,» põikles kunstnik.

«Ons see koguni saladus?» nõudis uudishimulik daam.

«Saladus'nd mitte, aga . . .»

«Kuulge, rääkige mulle. Ma olen vait nagu haud.»

«Ega seda saagi paari sõnaga, ja praegu on kiire . . .»

«Siis teinekord?»

«Teinekord jah.»

«Kas homme?»

«Ei tea. Võib-olla kunagi hiljem.»

Ja kunstnik lippas minema.

Mõne päeva pärast sattus kunstnik sama naise küüsi. Ei olnud enam pääsu. Ning kunstnik hakkas tasa ja targu arutama:

«Kui õigust öelda, ei olegi mu töödel taevast. Paistab, et taevas, aga tegelikult joonistasin kõhte.»

Ning kunstnik muheles rahulolevalt – vilksas aga pähe kopsakas mõte!

«Kõhte!» imestas agar daam. «Kelle kõhte?»

Kunstnik fantaseeris edasi:

«Ega ma otseselt kõhte, vaid kõhtude kuma. Inimeste kõhud, teate, kumavad nende nägudel, eriti nende põskedel. Kui inimene on hästi toitunud, see tähendab, kõht on päris täis, siis löövad põsed õhetama, roosatama. Kui kõht on jäänud omast ilma, see tähendab, nälg pitsitab kõhtu, siis tõmbuvad põsed halliks. Ja millise kuma kõhud kuskil nägudele heitsid, selline tuli mu piltidele taevas.»

«Te tahate öelda,» arvas daam, «et põhjas on rahvas hästi söönud ja lõunas ta nälgib.»

«Ma pole seda öelnud,» väitis kunstnik. «Igatahes, kui ma joonistasin kodumaisi maastikke, olin ise alles roheline ja nägin enda ümber neide, kel põsed roosad ja rõõmsad. Teisi ma lihtsalt ei näinud, ei pannud tähele. Nägin ja tahtsin näha ainult neide, kelle kõhud kumasid nende nägudel roosakais varjundeis. Ning selliselt jäädvustasin selle kuma.»

«Aga lõunas, eks olnud sealgi õhetavaid neide?» nõudis uudishimulik daam.

«Ehk oligi,» ütles kunstnik ja vajus mõtteisse. Ning ta arutles tõemeeli: «Ainult et . . . mina neid ei märganud. Ma nägin hoopis näid, kel näod olid kaamed ja kõhud järelikult tühjad. Endal polnud kõht kunagi väga täis, küllap sellepärast. Nojah, nii nonde piltide taevas saigi tume ja tusane. Kõik oli ja tuli sääraselt, nagu ma nägin, nagu ma teataval ajal nägin.»

«Kui huvitav!» hüüdis daam ja vangutas pead. «Te olete hirmus inimene, maalite aina neidude kõhte.»

«Ainult kõhtude kuma,» parandas kunstnik.

«Aga ikkagi: kogu aeg mõtlete kõhtudele.»

«Ei mõtle. Kui joonistan taevast, jälgin neidude nägusid.»

«Kas jälgite ainult neide, ainult nende nägusid ja . . .?»

«Vaatlen neide ja noori naisi,» täiendas kunstnik ja lisas rõhuga: «Erilist naudingut valmistab kodumaiste kaunitaride põsepuna oma piltidele taevaks maalida.»

Nõnda see vestlus lõppes.

Kui siis kunstnik järgmisel päeval kohvikusse tuli, piiras teda trobikond näitsikuid, ning paistis silma, et kõigi põsed õhetasid nagu mereveerne koidikutaevas. Ja näitsikud sädistasid läbisegi:

«Miks te oma kodumaisi pilte näitusele ei pane? Tooge mõni kohvikusse kaasa! Oleks huvitav näha!»

Kunstnik algul vihastas: ennäe toda sõgedat daamikest, on selle kõhtude-põskede-taevaste jutu kähku ja laialt edasi rääkinud.

«Teate, armulised,» ütles kunstnik teda piiravaile näitsikuile, «need pildid on hävinud ja laiali kantud. Kui midagi valmib, toon näha.»

Ja lisas natuke meelitatult:

«Olen teie austava tähelepanu tõttu nii-öelda kõrvust tõstetud.»

Kunstnik laskis muheleval pilgul ringi veereda ja tõttas minema. Tõttas ootava töö juurde, nagu ta ütles.

Varem kõneldi samast kunstnikust vähe. Aga pärast seda jutuajamist hakati temast rohkem ja valjemalt rääkima. Kunstnik märkas, et tänavail ja parkides pandi teda tähele ning kohvikuis viibati tema poole. Ta märkas sedagi, et tema ümbruskonda sigines neide ja noorikuid ning eriti palju värvitud naisi, kelle parimad aastad möödas. Kunstnik heitis neile kõigile uurivaid pilke ja korjas aina võluvaid naeratusi.

Kunstnik laskis päevadel minna ja daamide uudishimul paisuda. Siis tuhlas ta pisut oma kunagiste maastikupiltide hulgas, mis polnud hoopiski otsa saanud ega laiali kantud, vaid lebasid ununenuina hämaras pööninguurkas. Ta pühkis mõned pildid tolmust puhtaks ja võttis kohvikusse kaasa. Neid uuriti põneva huviga, silmitseti ligidalt ja vaadati eemalt. Arvati, et maalid on äsja valminud. Ning kiideti kunstniku edenemist. Värske kaubana osteti pildid otsemaid. Eriti kähku osteti need pildid, mille taevas hästi roosatas.

Vargsi arvas iga daam, kes teose omandas, et just tema põskede oskuslikult võõbatud jume on inspireerinud omapärast kunstnikku.

Temalt nõuti uusi ja uusi teoseid. Ta ei olnud rutakas, laskis nädalal mööduda ja tõi siis kaasa üks-kaks noorpõlve maalikest. Aga pikkamööda tühjenes pime urgas. Sinna peideti nüüd lõunamaised süngevõitu taevaga visandid, mis kedagi ei huvitanud.

Kuna kunstnikul paistis olevat menu peenema ja õrnema publiku hulgas, siis pidid oma sõna ütlema need, kelle kutsumuseks ja ametiks oli kunsti kohta avalikku hinnangut avaldada.

Ning kunstiarvustajad targutasid lausa kooris:

«Kunstnik N. N. on enese leidnud.»

«N. N. on saavutanud õnneliku sünteesi.»

«N. N. on jõudnud rabelevate otsingute järgust küpse loomingu aega.»

Neist hindavaist väiteist piisas esialgu. Kunstniku toodangu sügavam tõlgitsus pidi hiljem järgnema. See tõlgitsus, arukas ja veenev, oli tarvis enne valmis mõelda.

Kunstnik ise taipas ja tunnetas, et tema aeg on tõepoolest tulnud. Ta asus uuesti õhetava taevaga kodumaisi maastikke joonistama ja maalima. Nende järele oli ju elav nõudmine. Ja kui ta varem kõneles naljapärast neidude ja naiste põskedest ning kõhtudest, siis hakkas ta nüüd tõepoolest neidude jumesid uurima, et taevas piltidel saaks «loomuliku» ilmingu.

Seejuures mõtiskles kunstnik:

«Kas see ongi publiku maitsele järeleandmine? Oh ei, ainult nali ja vigur. Aga siiski? Võta sa kinni! Ehk selgitas tühine naistega lobisemine minu loomingu põhilised tõed.»

Niiviisi ta siis joonistas – pooleldi naljas ja pooleldi tões. Aga kohvikudaamide võõbatud ja puuderdatud näod ei inspireerinud teda sugugi. Kui ta hakkas oma uuele pildile taevast maalima, läks ta mereranda ja külateedele hulkuma ja peegeldas oma taeval rannatüdrukute ja külaneidude päikesest ning tuulest õhkuvaid põski.

Aga ometigi ostsid neid pilte edevad kohvikudaamid ja nonde rahakad austajad.

1941

MEES KEPIGA

Mees kõndis üksinda läbi sügise. Tal oli käes kepp, seda ta viibutas. Ta läks mööda pikka teed, mille ääres kasvas pikki puid. Ta vaatas puid tee ääres. Nende lehestik kirendas, sest oli sügis.

Ja mees vaatas ennast. Ta vaatas ennast eemalt, nagu vaataks teda keegi teine. Ta nägi, et ta oli hall: peas hall kaabu, seljas hall mantel, lahtiste mantlihõlmade vahelt välkus hallikas ülikond, aga nägu kattis tuhmivõitu habemetüügas ning pead piiras tuhakarva juuksevõru.

«Ennäe, päris hall... Juba hall...» ütles mees endale, nagu ütleks seda tema kohta keegi teine.

«Veider küll... Ei tunnegi, et vana oleks...» lausus mees iseenesena tollele teisele vastuseks.

«Aeg värvib inimese halliks, aeg on rutakas ja värvib kiiresti,» lisas ta mõtlikult, ning tundus, nagu ütleks seda hoopis mõni kolmas.

«Värvib... halliks...» kordas mees ja muigas, sest talle paistis järsku imelik nimetada halli värviks.

Ning siis tundus, nagu vaatleksid teda kaks kõrvalseisjat ja hindaksid omavahel:

«Tõesti hall. Aga mitte vanadusest vilets ega haiguse pärast hädine. Ei halise veel ega torise tühja.»

«Aga puude lehed värvib aeg kollaseks, punaseks, pruuniks ja...» mõtles mees kuuldavalt ja lisas naerdes: «... ja kirevaks.»

Niiviisi rääkis mees kõndides. Ta rääkis, nagu vestleks mitu inimest üksteisega. Aga ta oli täiesti üksinda. Kepp oli mehel käes, seda ta viibutas.

Tasane tuulehoog puhus mehele vastu ja lehvitas tema mantlihõlmu.

Tuulehoog näis teda uurivat ja nukralt mühisevat:

«Hall nagu vihmapilv.»

Ning tuulehoog näis talle näkku kohavat:

«Sa rändad üksinda. Isegi tuulel on seltsi: päike, pilved ja linnud.»

«Kuidas üksinda!» imestas mees.

«Üksinda!» ümises tuul.

«Mul on ju kepp,» ütles mees ja õõtsutas keppi laiemas kaares.

«Kepp on elutu,» näis tuul naervat teele kukkunud puulehti krabistades.

«Või elutu!» vastas mees pahaselt.

Mees astus edasi ja arutas endamisi:

— Selle kepiga olen ammu ja kaua ringi matkanud. Ta on minuga igal pool kaasas olnud.

Mis oleksin mina kepita? Üksildane mehike. Nagu üksik saar määratus meres.

Mis oleks kepp minuta? Tühine puutükk. Murdunud oks teeserval või kraavipervel.

Ma ei kõnele temaga, ei küsi midagi ega oota vastust. Aga ometi paistab, nagu oleks kepil midagi öelda ja nagu ütleks ta mõndagi.

Ons kepil suu, et ta räägib ja pajatab?

Ons kepp siiski elutu?

Ma istun, hoian teda ja silmitsen, libistan peo üle tema kühmude ja äkitselt meenub: eks käinud me üheskoos seal ja seal, eks roninud sinna ja sinna, eks tampinud tollal poris, eks rühkinud siis rajus ja eks maganud pärast heinaküünis öndsa und... Ikka ja alati koos. Aina koos nagu paarishärjad.

Kepp aitab kõike seda mäletada. Kepp muutub elavaks mälestuste tõttu. Kepp muutub elavaks käikude ja sündmuste tõttu, millest ta on ustavalt osa võtnud nagu tõeline sõber ja seltsimees. Kepita oleks kõik poolik, ilmetu ja oimetu. Kepp lisab kõigele hoogu ja värvi, paneb kõik üle aegade helisema, nagu oleks ta ise kannel või pasun.

Asi, ese, ainult tühine oks, vaid tarbetu puutükk? Ei hoopis!

Paistab, nagu oleks kepp elutu. Ent temast hoovab mälestuste joobnustavat hõngu. Kepp on kõikjal kaasas olnud ja kõigest osa võtnud, on imenud endasse käikude, sündmuste ja nähtuste mahlu ja hõngab nüüd kõike tagasi, kui on taht-mist möödunud aegu mäletada.

Kepp oleks nagu elutu. Teistele ei ütleks ta midagi, teistega ei ole ta ühes kõndinud ega rännanud, teistel ei ole tema puhul ja tema juures midagi mäletada. Kõigile teistele paistab ta tühise ja tarbetuna. Nagu kaigas tee ääres. Koguni nagu risu jalus. Temale mitte. Temale mitte.

Nõnda mõtiskles mees.

«Või üksinda!...» muhatas mees tuulehoole järele ja astus ladusal sammul edasi, astus edasi hallina kireva lehestikuga puude vahel.

Mees läks mööda pikka teed sinnapoole, kus puud tihenesid värvirikkaks metsatukaks. Mehel oli kepp käes. Kepiga ta ei kõnelnud, sest kepp ei osanud midagi vastu öelda. Aga kepp varjas mälestusi, kepp hoidis endas alal möödunud hoogu ja helisid, värve ja lõhnu.

1942

LUGU KIRJANIKUST JA KAASAUTORIST

Iga kirjanikest ole liikvel palju lugusid. Palju on räägitud ja kirjutatud samuti kaasautoreist. Neist rohkem küll räägitud kui kirjutatud.

On lugusid, mis rändavad suust suhu. Need muutuvad ja moonduvad – iga pajataja tikub oma sõnu ja mõtteid juurde poetama ning teiste mõttekäike unarusse jätma. Egas ole midagi imestada, kui minagi sellele loole, mille kuulsin ja nüüd edasi vestan, mõned pisikesed võsud ja pungad külge vääristan.

Kuid lugu ise on säärase võnguga, nagu oleks selle keegi isekas kaasautor nimme välja mõelnud. Kes see muidu mõista annaks, et kirjanik pole õige kirjanik, kui temal puudub kaasautor.

Elanud ennemuiste kirjanik. Juba siis polnud väljamõeldud lugudel ja lauludel suurt minekut, vaid nõutud elu tõetruud kajastamist ning peegeldamist. Ei kirjanikul olnud midagi selle vastu. Talle meeldinud tänavail hulkuda, turgudel trügida ja laatadel loovida ning elu ja tema nähtusi vaadelda. Ainult et ära väsitanud sihuke larpimine. Lisaks sellele olnud mehel narr viga, et mälu kippunud lühikeseks jääma. Tulnud koju, tõmmanud hinge tagasi, istunud siis kirjutuslaua taha, hakanud kuuldut-nähtut paberile sättima, aga oh häda, ei mäleta enam mõhkugi. Loo siis niimoodi elulisi teoseid!

Küllap ta, see kirjanik, ise levitas seda viletsate jalgade ja kehva mälu juttu. Ehk leidus uskujaidki. Kuid peamiselt oli kirjaniku kasinas viljakuses süüdi ta napp virkus.

Heakene küll, longib kirjanik jälle laadal ringi. Äkki näeb, vanamees müütab papagoid. Papagoi muudkui keerutab silmi ja latrab maast ning ilmast. Vanamees aga kurjustab: «Et sa,

sihuke, ka veidi vait seisaksid, oled mu juba ära tüüdanud!» Ei papagoi tee kurjustamisest välja, aina lobiseb oma lugusid.

Kirjanikul tekkinud nõukas idee. Hakanud vanamehelt pärima:

«Müütad ilusat lindu, ah? Palju ta maksab?»

«Mis ta tühja ikka maksab,» öelnud vanamees. «Kolm kuldtükki tahaks teise, kisakõri, eest siiski saada.»

Kirjanik maksnud pikema jututa küsitud hinna ja võtnud jutuka linnu paela otsas kaasa.

Nüüd alles algab põli! Luusib kirjanik ringi, papagoi vantsib kõrval või kossutab õlal ja paneb ahnelt kõike tähele. Tulevad siis koju. Kirjanikul pole nähtu-kuuldu meeldetuletamisega mingit häda, küsi ainult papagoilt, see vatrab sulle kõik ette. Muudkui lase sulel lennata. Muudkui kirjuta ja kombineeri jutte ja novelle, libretosid ja stsenaariume. Kirjanik tänanud heldet saatust ja nimetanud papagoi üpris tänumeelselt oma kaasautoriks.

Luusinud kirjanik papagoiga päeva, luusinud teise, kolmandal päeval himu täis. Tänavapoisid irvitavad ja turunaised pilkavad, et oled sa, mees, endale moeka teejuhi leidnud. Ning ristitakse kirjanikku ja tema kaasautorit aina uute ja hullemate nimedega.

Tüdines kirjanik papagoiga hulkumisest. Andis linnu naise hoolde. Las naine käib ja kõnnib papagoiga. Las korjavad ainet.

«Vaata siis ette,» hoiatas mees varakult naist, «et minu kaasautoriga mingit õnnetust ei juhtuks. Hoia, et teda poisid kividega ei pillu, koerad teda sabast ei rebi ega kassid talle turja karga. Ja hoia, et vanamoorid-lobamokad ega teised kirjanikud teda suurest kadedusest maha ei löö. Pea meeles, armas naisuke: kui sa tuled ja ütled, et minu kallis kaasautor on surnud, võtan ma lihtlabase püksirihma ja hakkan sind sellega honoreerima ja premeerima.»

Asus siis naine papagoiga ringi uitama. Uitas päeva, uitas teise. Kolmandal päeval juba mõtleb, et papagoi ristiks kaelas. Kus sa käid, mis sa teed, kõik lärmab neetud papagoi kodus mehele. Loriseb mehele kõik astumised ja istumised, kõik keelepeksud ja tiivaripsud. Elul kohe pool mõnu ja kolmveerand lusti kadunud. Tüütu kaasautor ripub kaelas nagu veskikivi. Hoia ja hellita teist, lisaks veel passi ja poputa. Oleks mõni autor või asi – suure suuga papagoirajakas!

Tüdineski naine papagoiga jändamisest. Andis tülika linnu oma ema hoolde. Käigu ema temaga ringi, hoidku ja toitku, harigu ja tarigu. Ning pidagu meeles, et papagoi ei tohi otsa saada. Siis juhtuks kurb õnnetus.

Kirjaniku ämm, vana inimene, polnud suur käija ega kõndija. Läinud välja, istunud jõe äärde, sidunud papagoile nööri jala külge ja lasknud teisel omapead ringi karata. Ämm istunud ja mõlgutanud mõtteid kenast kevadest ning närbunud noorusest, papagoi aga keksinud niisama. Keksinud mööda mättaid, hüpelnud mööda põõsaid ja hakanud siis purret pidi üle jõe minema. Sulpsti sisse! Nöör jäänud kasvudesse kinni. Siblinud ja rabelnud papagoi, väsinud ära ja uppunudki. Ämmal olnud mõnusad mälestused une peale toonud. Tukkunud tubli tüki aega. Ärganud siis ja leidnud, et papagoi, kirjaniku kaasautor, on päris vettinud ja mis veel hullem – hoopis elutu.

Nojah, kole õnnetus teadagi. Kirjaniku naine muidugi kimbatuses. Kuidas sa ütled mehele, et kallis kaasautor surnud. Nahatäis nagu varnast võtta. Varjata ka ei saa.

Murdnud siis naine öö läbi pead. Kuid pole mingit tarkataibukat abi ega nõu välja mõelnud. Teinud viimaks sellise hädaotsuse: ei anna mehele ligi, ootab seni, kuni mees ise õnnetuse avastab.

Peitnud naisuke küll ennast, aga poole päeva ajal – nagu kiuste! – juhtunud mehega uksepakul vastamisi.

«Noh,» nõudnud mees, «mis kaasautor teeb?»

Naine vastanud: «Lesib. Nagu magaks.»

«Kuidas tal tuju on?»

«Kes seda tuju näeb, kui ta lesib.»

«Kas on ikka jutukas?»

«Mis ta jutukas, kui aina lesib.»

«Söögiisu tal ometi on?»

«Kus see söögiisu, kui lesib.»

«Lesib? Kaua ta siis lesib?»

«Eilsest saadik.»

«Siis on ta ju surnud.»

«Väga võimalik.»

Ja naine katsus, et minema pääses.

Naine polnud küll midagi kindlat öelnud, aga tema jalgade väledusest taipas kirjanik, et lood kaasautoriga on päris tõsised, hirmus kurblikud ning lootusetud.

Kirjaniku pea vajus longu ja käed kukkusid lõdvaks. Ning kokku varisesid helged unistused rabavaist teoseist ja nende kannul traavivast enneolematust kuulsusest.

Nüüd on sellel laisavõitu kirjanikul hullupööra muretsemist. Kust sa enam sihukese hea kaasautori leiad. Ei leidnud ega leidnudki. Sellepärast pole kirjanduslugudes tollest kirjanikust mitte poolt ridagi lugeda.

1958

SAUNAPÄEV

Peaaegu et Peedu seltskonnakroonika

Seni ei ole meie kirjarahva Peedu asunduse elu-olu kohta märkimisväärseid ürikuid kokku seatud. Aga nüüd on hakatud seda lünka ehk tühikut jõudumööda täitma. Selles osas tuleb südi teerajaja au omistada meie koguduse ustavale liikmele Paul Matsi poeg Rummole. Ajalugu ja vaprad ajaloouurijad meenutavad teda harda tänutundega. Olgu ta kiidetud!

Nimelt ripub asunduse sauna sisemisel uksel järgmise sisuga dokument:

«Seestpidi, teada, ennast sa
ju niikuinii ei puhasta;
siis kanna sellegi eest hoolt,
et harid ennast väljastpoolt.
(Umbes Oskar Luts.)

KIRJARAHVA PEEDU ASUNDUSE IHUHARIMISE PLAAN SUVEL A. D. 1960

1. *Sauna kütmise ja vee vinnamise (tõrde ja katlasse) järjekord saab kindlaks määratud järgmist viisi mööda:*
(Järgneb loetelu: laupäevased kuupäevad ja kohustuslased, ning nimelt – Johannes Feldbach, Erni Hiir, Kalju Kangur, Juhan Peegel, Paul Rummo ja asunduse komandant Silm.)
2. *Lühemat aega Peedul viibijatele ei saa teps mitte saunakütmise naturaalkohustust määratud, küll aga oleks neil paslik kohustuslasi abistada vee vinnamisel ja ahju valvamisel, kui nemad soovivad haridusest osa saada.*

3. *Sauna pruukimise järjekorra perekonniti määrab igal laupäeval kindlaks vastav kohustuslane, kusjuures ta võimalust mööda arvestab perekondade soove ja peab eriti silmas pisikesi saunalisi, kes endi eest kosta ei saa.*
4. *Kõik selles määruses ettenägemata probleemid tulevad lahendamisele läbirääkimise teel rahuliku kooseksisteerimise põhjusmõttel.*

Isehakanud Kõrgem Võim.»

Ja olgu ajaloo-uurijate vaeva säästmiseks siinkohal välja öeldud, et selle käskkirja (resp. ihuharimise plaani) on tõesti kokku seadnud ülalmärgitud teeneline kirjatöötegija Paul Rummo, kusjuures võib arvata, et ta enne asjaosaliste isikutega vastavalt läbi rääkis ja tõeliselt nõu pidas. Samal ajal peame tõdema, et ta toimis täiesti omavoliliselt ja ebademokraatlikult, mõeldes välja uue kõlava tiitli ja omistades selle iseendale. Seesugune rohmakas samm tuleb kirjutada tema, s. o. Rummo iseloomu ajutise ebakindluse arvele. Aga küll ajalugu sätib kõik sõnad ja punktid-komad oma õigesse paika.

Ajalugu hindab ja austab väärilistest väärilisemaid ja nemad – ahjukütjad – on jäädvustatud nimepidi kõigiks aegadeks.

Aga teised, keda ürik nimetab lühemat aega Peedul viibijaiks, jäävad paraku ajaloo vaateväljast eemale, kuigi neile on määratud raske vee vinnamise ja vastutusrikas ahju valvamise kohustus. (Aga eks ole väga hästi teada, et kõigi aegade ränga töö tegijad ja vaeva nägijad on jäänud ajaloo nimetuiks teomeesteks.) Tuleb siiski soovida ja loota, et tulevik nende kaalukat osa hindab ja vajalikule kõrgusele tõstab.

Nõndaks.

Sel augustikuu laupäeval on sauna kütmise kord Erni Hiire käes. Kes seda ei tea (s. t. kes pole sauna ukselt vaadanud ega lugenud), saab üsna varsti näha ja kuulda ning teada. Kella üheteistkümne aegu kostab kaevu juurest väntamise naginat ja ämbrite kolinat-kilinat. Ning tuttav köhatus «khm, khm!» teatab, et kaevu man askeldab Erni Hiir. Siis läheb ta, täis ämber käe otsas, sauna poole. Tuleb tagasi ja läheb peagi uuesti. Tuleb, seisab kaevu juures ja sirutab selga. Ning köhatab.

Ega Hiir selleks köhata, et endale tähelepanu juhtida ja abilisi kutsuda. Köhatamine on lihtsalt harjumus. Tulgu appi või ärgu tulgu, ükspuha. Kui kedagi ei tule, ei hakka kutsuma, saab päris üksinda hakkama, kindel see. Hiir on ikkagi turd-terve inimene, lõhub puid ja vinnab ning kannab vett, et hoidku mõni noorem ja kleenukesem hoopis eemale.

Ma lähen siiski Hiirele appi. Osalt Kõrgema Võimu korralduse tõttu (käsk ja eriti kirjalik on ometi meelespidamiseks ja täitmiseks!) ja osalt solidaarsuse pärast. Lähen, vinnan ämbri täis ja viin sauna.

«Kuhu ma kallan, kas tõrde või katlasse?» küsin Hiirelt.

«Kalla tõrde,» ütleb ta.

Ega olegi pikemat juttu. Vinname ja veame vett. Siis paneb Hiir ahju küdema. Istub ahju ees pingil, muheleb ja küsib:

«Noh, kas kütame, et on köetud?»

«Igatahes, muidu pole mõtet,» vastan.

Hiir kütab, mina vaatan. Vaatan ja imestan, millise huvi ja innuga Hiir puid kohale paneb, tulekeeli juhib ja uksepragu sätib. Ta toimib ja talitab mõtlikult ning erilise vaistuga. Nagu häälestaks vilunud kunstnik pilli. Ja siis vuhiseb ahi küdeda. Pill on hääles ja mängib. Vaatan ja mõtlen, et isegi ahju võib mitut viisi kütta, kas siis nii, et ahi hingitseb ükskõikselt visinal-vusinal, või hoopis nõnda, et ahi leegitseb ja laulab ning kütja laulab kaasa. Ega Hiir kõva häälega laula, ta istub, mõnuleb ja vaikib, ning selles kõiges on rõõmsat rahulolu ja hubast äraolekut.

Ma küsin:

«Kas aitan ahju valvata, nagu kiri nõuab?»

«Ära näe vaeva, mine pealegi,» ütleb Hiir. «Mul nagunii aeg selleks varutud. Mine aga ja suvita.»

Hiir jääb ahju valvama. Ta tuleb vahetevahel saunast välja, käib õues ringi, vaatab puid ja põõsaid, kuulab lindude sädinat-vidinat ja astub korraks aia äärde oma mesipuid uurima, ning kõike õiendab ta täna erilise mõnus-muheda näoga, kust õhkub seesmist tasakaalu. Ahjukütmise päev on Erni Hiirele ladus endaleidmise päev.

Sauna korsten suitseb ühtlaselt. Kohev-pehme suitsusammas tõuseb otse üles ja kerkib sihvakaist kuuselatvadest kõrgemale. On selge tuulevaikne ilm.

Päev kulub. Mõne hea tunni ahmivad ja neelavad ahjuseinad ja kerisekivid räitavat kuumust.

Siis tuleb Hiir väravast, värsked kasevihad kaenla all. Veidi aja pärast hakkavad naised-lapsed sauna ja majade vahet saalima. On alanud saunalaupäeva kõige olulisem osa.

Võib tunda ja märgata tõhusat korda. Igaüks teab oma etteastet nagu hästi lavastatud teatritükis. Kõigiga on Hiir kokku leppinud ja kõigile teada andnud, kes kelle kannul saunaharidust võtma läheb. Kindel organisatsioon on ju kõige alus.

Saun ja lava ja keris – seal kulgeb tänane etendus. Seisame õues otsekui kulisside taga. Oodatakse ja lobisetakse, et siis vastavalt märguandele sauna rutata.

Kui muud jutuainet ei ole, kõneldakse ilmast. Seda alati ja praegu ka. Teatakse minu imelikku keppi, mida ma nimetan kepiks-baromeetriks, ja küsitakse, missugust ilma see homseks ennustab. Vettinud lepajuurikast tehtud hallikal kepil on sügav lõhe, mis kuiva ilma puhul laiemaks kuivab ja vihma korral niiskub ning kokku tõmbub. Ja praegu, ilusate ilmade ajal, võib näha, et kepi lõhe kogu aeg paisub ja pakatab. Nõnda ma meestele ütlengi.

«Sinu kepi kentsakaid omadusi võib päris teaduslikult põhjendada,» kiidab Johannes Feldbach ja hakkab jutustama: «Aga mõnigi ennustaja on ehtne šarlatan. Kui ma paras marakratt olin, elas meie külas mees, kes tõstis jala üles ja vaatas saapa talla alt, missugune ilm homme tuleb. Ta oli sepp ja ütles, et vaatab ilma kabja alt. Poisid arvasid, et sepal on talla all naelad, mis ilusa ilma, vihma, sooja ja külma puhul läigivad isemoodi. No ei tea, võib-olla olid tal niisugused naelad, võib-olla tegi lihtsalt vigurit. Kord, mäletan, riidles naabrimees sepaga, et ta oli ilma valesti öelnud. Tema uskunud, et tuleb kuiv ilm ja läinud veskile, aga jäänud vihma kätte. Sepp õiendas vastu, et temal on õigus. Ta öelnud ometi, käigu hommikupoole veskil ära, sest pärast lõunat hakkab vihma sadama.»

Juhan Peegel arvab ilmaennustamise kohta:

«Mis sellest ilmast õhtul oletada. Ootame hommikuni, siis näeme.»

Feldbach väidab:

«Ennustada on vaja. Aga ennustamine on tarvis rangelt viia moodsa teaduse ja tehnika alusele.»

«Ei vaidle vastu,» muigab Peegel. «Aga minu isal oli kõige paremaks baromeetriks luuvalu.»

«Seegi on teaduslikult põhjendatud,» nõustub Feldbach tõemeeli, «kuigi seda ei saa mingi riistapuuga mõõta.»

Tuleb aeglaselt vanamammi Hiir ja jääb teiste ilmajuttu kuulatama. Ta on kõbus ja lahedalt lahke vanainimene, aastaid kuulukse tal olevat kaheksakümne ringis. (Vahemärkusena olgu öeldud, et Erni Hiir käib ja kõnnib kuuekümne esimest aastat.) Ning vanamammi Hiir teatab meestele asjalikult:

«Minu poiss ütles, et homme on ilus ilm. Tema ütleb mesilaste sumina järgi, missugune ilm tuleb.»

Ja mammi tatsab rahulikult edasi. Vaadatakse talle muheldes järele.

Siis räägib Juhan Peegel oma vaiksel moel:

«On mitmesuguseid huvitavaid inimesi. Mõni korjab postmarke, mõni võtmeid, mõni hull koguni raha. Mõni valetab hästi – ka huvitav.»

Ja Peegel lahkub. Pidavat tema saunakord olema. Aga kellest ta mõtleb, et see hästi valetab, seda ei oska ükski arvata. Võib-olla mõtles ta Feldbachi koduküla seppa, kes saapa talla alt ilma vaatas, võib-olla Erni Hiirt, kes ennustab mesilaste sumina järgi.

«Jaa-ah,» jõuab Feldbach mingile otsusele ja sammub väikese maja poole.

Istun pingile ja lasen mõtteil vabalt uidata.

Siis kuuldub jutukõma. Tatsavad lähemale kaks pestud ja viheldud meest; seda olukorda võib lugeda nende koidupunaseist nägudest ja kumisevaist häältest. Nad kuulukse nagu vaidlevat. Ja kuna tundub, et vaidlus käib selge vaidluslusti pärast, siis hakkan kuulatama.

«Missugune on lihtne inimene?» küsib Paul Rummo.

«Lihtsal inimesel on lihtne hingeelu,» vastab Erni Hiir.

«Kas koeral on lihtne hingeelu?» pärib Rummo.

«Koeral on koera hingeelu,» kostab Hiir.

«Aga Huhuu – missugune tema hingeelu on?»

«Kes? Kas Karl Martin Uhhuu, vana Lutsu sõber?»

«Ei, ahv «Popist ja Huhuust».»

«Ahah. Temal on Tuglase hingeelu.»

«Hea küll, nii me kaugele ei jõua,» arvab Rummo. «Ütleme, vaata, sel teerajal kõnnib inimene, ei sea endamisi sõnu riimi, ei mõtle mingit proosatükki välja, ei aruta mõttes viimaseid ideoloogilisi otsuseid, ei kavatse põllumajandust kõrgele tõsta

ega tööstust ümber sättida, ei diskuteeri oma teise või kolmanda minaga, ei filosofeeri, ei mediteeri, ei poseeri ega laveeri, vaid oleleb niisama, hingab õhku ja seedib oma lõunasööki, sest õhtust pole ta veel söönud. Mis sa arvad, kas ta on lihtne inimene?»

Rummo vaatab muigenäol Hiirele otsa.

«Olgu pealegi, see on lihtne inimene,» ütleb Hiir ja jääb valvsalt ootama.

«Aga äkki tuleb sealt . . .» Rummo näitab otse Hiire mesipuude suunas, «tuleb üks väle mesilind, lendab selle inimese poole, kes ainult oleleb ja seedib, ei talu millegipärast inimese nina värvi või lõhna ja hakkab ümber inimese pea lendama. Inimene, valvas ja natuke kartlik, hakkab käega vehkima ja annab mesilasele pihta. Ise ütleb paar kõva sõna, näiteks: «Maha vaenlane!» Ja mesilane kukub maha. Sina vaatad ja näed kõrvalt, et see inimene haavab sinu mesilast ja solvab ka, nimetades teda vaenlaseks. Sa astud lähemale ja ütled inimesele, muidugi ägeduse hoos, ütled: «Jõle tüüp! Jõhkard! Vulgarist!» Eks ole, siis ei olegi ta enam lihtne inimene? Tema hingeelu pole ju enam lihtne, tal on juba jõleda tüübi, jõhkardi ja vulgaristi hingeelu, eks ole?»

«Sa ajad sofistikat,» lausub Hiir, naeratab hiirelikult, see tähendab, heapoisilikult mahedalt ja ühtlasi seltskondlikult viisakalt, naeratab, kummardub alla, nuusutab mõnd lille ja . . .

Ja siis ilmub suure maja rõdule Aimi Hiire saunalaupäevaselt õhetav pale ja kostab rõõmsameelne hõige:

«Erni ae, kui sa tuled, too kolm sibulaputke kaasa!»

Erni Hiir ei vasta ainsatki sõna, teeb ainult oma tuntud «khm, khm!» – nagu köhataks kurku puhtaks ja tahaks kohe laulma hakata. Ent laulu ei tule. See on ainult märguanne, et kutset ja korraldust on kuuldud.

Erni Hiir läheb vaikselt ja mõtlikult sibulapeenra poole.

Õhtu edeneb. Ümber majade keerleb toidulõhnu. Saunauksest paiskub aeg-ajalt välja kohevaid aurupilvi.

Aga saunaleil on mõjunud Paul Rummo pea tervisele üliväga hästi. Ta kinnitab rõhknaela ehk knopkaga kaevuposti külge järgmise kuulutuse:

«TEADAANNE KÕIGILE

Homme, pühapäeval viiakse läbi üle-meie-asulaline ühismatk üles Vapramäe tippu. Kõik, kel jalad terved (muude ihuliikmete tervis pole tähtis), on kutsutud kaasa tulema. Koguneme kaevu juurde kell 10.55. Astume välja täpselt kell 11.00.

Kes kaasa tuleb, ei kahetse! Kes ei tule, kahetseb!» Hiljem oli keegi kirjutanud veel ühe lause juurde:

«Kes ei ole meie poolt, see on meie vastu!»

Selle lisandi autoriks tuleb pidada mõne kirjamehe vilgast võsukest.

Päike loojub puna-punaselt. Homme on oodata ilusat ilma. Seda tõotavad mitte ainult punaselt loojuv päike, vaid samuti Hiire mesilaste sumin ja minu hallika baromeeterkepi pragu. Ega olegi kunst homset ilma ette öelda, kui ilmastik püsib pikalt ja pidevalt ilusas kandis.

Pimeneb. Rohutirtsud siristavad. Saunalised aina tulevad ja lähevad ning häälitsevad. On toimekas õhtu.

1960

LUGU SÕPRUSEST

Teame ja tunneme mitmesuguseid sõpruselugusid. Juba ennemuistseis juttudes kõneldi, kuidas rebane sõbrutses hundiga ja hunt koeraga, koer jälle kassiga ja kass rotiga, ning mis sellest sõprusest tuli. Ega oska alati inimestegi juures ette aimata, kuidas sõprus areneb, milliseid keerdkäike teeb ja kuhu võib lõpuks välja jõuda. Nagu näitab seesamagi lugu.

Elas kord poeet, kes oli natuke prosaist ja raasuke dramaturg. Tema keskpäraseid teoseid ei kiidetud umbropsu ega laidetud ülemäära. Aga leidus helde kriitik, kes poeedi raamatuid teistest kõrgemale upitas. Seda vennikest kutsuti siis kriitikuks-sõbrameheks. Ning öeldi tõemeeli naljatoonil, et nende sõprusel on üpris konkreetne hõng juures. Võta sa kinni, mis ja kuidas, – eks konkreetsust oli igalõhnalist.

Heakene küll. Avaldas poeet uhiuue poeemi. Ei hakanud juhuslikke arvustusi ootama. Ruttas otsemaid sõbramehest kriitiku juurde ja lausus libe-leebelt:

«Pai sõber, kiida minu uut poeemi.»

Kriitik vastas tõredalt:

«Ei saa praegu kiita. Ei ole tuju.»

«Miks sul tuju pole?»

«Noh, seda ja teist. Naine ka pirtsakas.»

Poeet otsis sõbra nooriku üles ja palus:

«Pai noorik, ole oma mehe vastu hea ja lahke ja soovita talle, et ta minu uut poeemi kiidaks.»

Kriitiku noorik kurtis:

«Kuidas ma olen hea ja lahke, kui mehe ema ei ole sugugi kena. Käib minust mööda, nagu oleksin tühi õhk.»

Poeet tõttas sõbra ema poole ja nurus:

«Pai sõbra ema, ole minia vastu kena.»

Sõbra ema torises:

«Kuidas ma olen kena, kui kingad pigistavad. Läksin

saapavabriku peainseneriga riidlema, see ütles mulle pahasti. Nimetas, õelus, mind polkovniku leseks.»

Poeet lippas peainseneri manu ja noomis mahedalt:

«Kallis peainsener, mis sa ütled sõbra emale pahasti. Parem räägi midagi meelitavat.»

Peainsener mõnas:

«Või hakka niisukest sähverdist meelitama! Oleks veel, et enna tuju lustiline. Aga minu lustivarud on otsas. Direktor krillib. Ei määra preemiat.»

Poeet silkas direktorit manguma:

«Armas direktor, ära krilli peainseneriga.»

Direktor uras:

«Miks ma ei peaks krillima. Sekretärineiu aina tusatseb ja mossitab.»

Poeet põikas sekretärineiut anuma:

«Kullapai neiuke, ära ole direktori vastu mossis.»

«Ei saa teisiti,» kaebas neiuke. «Sõbratar värvis pea roheliseks ja kõik vahivad muudkui teda.»

Siis vudis poeet sekretärineiu sõbratari juurde, takseeris selle rohendavat soengut ja vangutas laitvalt pead.

«Mis viga?» küsis sõbratar ehmunult.

Poeet kostis nutikalt ja norides:

«Kas te tõesti ei tea, et Pariisis ja tagapool Pariisi kantakse juba sinilillasid soenguid?!»

«Ohh!» hüüatas neiu ja mähkis pea tihedasse salli. Ning hoidus edev piigake eemale rahvarikkaist ja heledasti valgustatud paikadest.

Paistis, et lood ja laulud võtavad edemuse poole veereda.

Kuna pepsi piigat ei olnud eputamas-kekutamas näha, paranes sekretärineiu mõru meeleolu ja neiu naeratas oma direktorile. Direktor premeeris peainseneri. See meelitas kriitiku ema. Viimane oli kena minia vastu. Ning noorik praadis mehele selle lemmikrooga ja kandis söömaaja naerusui lauale ja hakkas õhinal – nagu kokku lepitud – poeedi uut teost ülistama.

Aga parakuu oli juhtunud õnnetus: lemmikroog oli põhja kõrbenud.

Kriitik krimpsutas nägu ja nurises:

«Loed selle andetu grafomaani, selle tobeda käperdise magedat vada ja lased toidu kärssama minna.»

Noorik pööras selja. Kriitik ohkas, vaikis kodurahu huvi-

des, näris ja neelas ning kiristas tasakesi hambaid. Siis istus kirjutuslaua taha ja asus, endal tahmamaik suus, arvustust kirjutama.

Arvustus ilmus. Poeet kibeles lugema. Algus pani mõnusalt muhelema. Maitses nagu magusa kiituse järgi. Siis aga pudenes sekka õlakehitusi ja küsimärke ja varsti lajatas pahuraid ning lausa vihaseid hüüatusi. Poeet luges ja sülitas. Sülitas ja kratsis pead: kuidas see küll juhtus, nähti ometi vaeva, joosti ja sekeldati, sätiti inimeste seoseid ja õiendati meeleolusid. Ning kui poeet lõpuks kuulis, et kõige taga losutab kõrbenud lemmikroog, laskis ta pea longu ja ümises alistunult: «Selge dialektika.»

1966

NÄÄRIVANA

Seda vanameest olen ammu tähele pannud. Aga seni ei teadnud temast õieti midagi.

Kui ma Lättemäele jõudsin, istus vanamees seal. Istus pingil, luges.

Olen teda endamisi näärivanaks nimetanud tema laia valkja habeme tõttu. Siin ta praegu istub: vanainimeslikult kohmas ja kühmus, nägu kaame ja kortsuline, ent silmis elav, uudishimulik helk.

«Jõudu!» ütlen.

«Jõudu tarvis!» tuleb vastus. «Vanalmehel lätt jo istengi jõudu vaja.»

Ta teeb mulle ruumi. Istun.

«Kas silmad ikka seletavad?» küsin, näidates ajalehte.

«Silmä seletäse ja jala astusse,» ütleb vanamees.

«Siis pole viga.»

«Ei ole viga jah. Egä ma väega vana oleki, kõigest kuuekümnesäitsmene. Kepp om rohkemp nallaviluss. Kadajane. Kujunu, kerge. Proovi esi!»

Katsun taadi keppi. Päris kerge.

Ta vaatab minu keppi ja ütleb:

«Te käite ka kepiga. Teil om lepäst, om vai?»

«Lepast,» vastan. «Ka rohkem naljaviluks. Kuidas juhtub, vahel kepiga, vahel ilma.»

«Te enämp suvine elänik. Talvel eläte muijal?»

«Mujal, suures linnas.»

«Olete vast kuulmeister vai tohter?»

Ma ei küsi, miks ta seda arvab. Millegipärast ei söanda ma täpselt vastata. Ütlen siis:

«Enam-vähem.»

«Ma tiiä teid küll, te kõnnite oma pojaga,» ütleb vanamees. «Ma ole jo küsinu: kas om ää laits ka vai?»

«Olete küll küsinud.»

Ta näitab oma habemele ja muheleb:

«Ma ole näärivana, tuuperäst küsü. Sis latse mõtlese: kae, näärivana muudku uurip. Ku mõni põngerjas uulitsa pääl jonnip vai emäle-esäle vasta nakkas, sis lää manu ja noomi. Noh, tuu om jo kõik näärivana kohus. Mõni latsevanemb pand ehk pahass, ei tiiä. Siiäni ei ole ütski viil ütelnu.»

«Te käite näärivanaks?»

«Käi küll. Kutsutas ja lää. Iks nigu ehtne, ei ole mul abe kleebitu egä midägi. Latse rõõmustase ja endälgi ää miil. Poja käest küsse: kas tule sinu laste manu ka vai? Ta ütel: mis näärivana sa olet, sa olet vanaesä. Ei taha, mis sääl iks.»

Vana viivitab pisut, siis jätkab:

«Näärivana muiduki . . . Aga poisitsura, parra marakrati, kutsva minnu Pudeli-Piitress. Kas olete kuulu?»

«Ei ole. Aga ei paista, et te joodik oleksite.»

«Egä oleki. Tuuperäst kutsva, et ma pudelit korja, tühji pudelit.»

Tõsi, ta korjab pudeleid. Seda olen ma küll ja küll näinud. Vanamees jutustab:

«Korja kokku jah ja vii puuti. No ma kaije, mõni pand prügikasti, mõni viskas puhma alla. Ega kõrd kui näe, võta ärä, mis noist kopkist maha jättä! Nii ma naksegi ajaviites käimä ja korjama. Om peris kindla koha, kost ega kõrd löüdä võip. Puute mant, vaksali mant, turu-uune takast, jõe pervi päält. Järve veerest saa vähämp; ku visatass koheki, sis koristajanaise löüdvä üless ja korjava ärä. Peedult kah; silla takast, kos tartlase autudega suvitase. Inemise omma laisa, ei viitsi näid üten võtta ja puuti viiä. Keski peap viitsmä.»

Mõtleb ja ütleb pahaselt:

«Aga om säändsid kah, kes pudeli puruss pessvä. Üitskõrd oll nii, ma esi näi: kaits parast kekspüksi tahtseva puuti minnä, tühjä pudeli käen; uss oll kinni, lõunaaig oll; no võtsiva kätte ja pessevä pudeli vasta asvalti puruss ja lätsivä naarden omma tiid.»

Vanamees kõhatab. Mõte hüppab teisale. Jutt jätkub:

«Poig ütel mulle üitskõrd: «Sa pidit pudelit korjama . . . prügikastest ja puhmaste alt. Kulle, taat, sa olet ullus lännü. Mis sa näide pudeldega teenit? Ütle, kupallu sa teenit, ma massa sulle selle kinni.» Ma pidi sis talle ütlema: «Olet sa

küll pallu massnu! Ei tiiä, kas sul raha esä-emä matmiseski om. Peäme esi korjama ja kõrvale pandma.» Tahtse sedä ja tõist üteldä, aga es ütle midägi. Mis sa täismiist ämp tsusid, kui poiskest es mõista opata. Ütli ainult: «Vai ulluss lännü . . . Egal lollil peap jo oma lõbu olema. Kes kallass pudeli tühjäss, kes korjas tühji.»

Vanamees ohkab ja vaikib. Siis hakkab lähemalt jutustama:

«Pojal om Peedul maja, üle raudtii, mõtsa veeren. Uhke maja. Enne ehit maja, sis võtse naise. Nii peap olema. Kaits poiga neil kah, paraja naaskli. Uhke maja kah. Müübel kõik peris vastne, teki põrmandu pääl ja . . . Ku sisse läät, sis enne puhasta ennäst. Pallukese ma sääl käi. Vai nemä meil. Minia ka . . . uuemba aja inemine ja terävä ütlemisega tõne. Näi me pesuanumat, ütel: «Mis risu enämp hoita, kirvega puruss ja ahju.» Eit ütel vasta: «Om siin sinugi mehe ammit ja pükse mõstu.» Tema, Maret, vasta: «Mina vannu asju ei salli ja näist midägi ei pea.» Eit nihvas: «Mina ole ka vanaealine ja vanamiis niisama.»»

Vana lööb käega ja vaikib nohinal.

«Aga poeg . . . noh, tema muidugi toetab teid?» küsin.

«Poig toetass minnu,» ütleb taat. «And ubinit ja . . . ku om saagirikkamp aasta. Endäl mul uibit ei ole, külm võtse na kõik ärä, ja nuu, mis ma istuti, ei kanna viil. Kartuli kasvatame esi. Meil om tilluke majaubrik Elva takan, Valga maantii veeren. Kingitusess and Jaanist poig kah midägi . . . sünnipäiväss eidele ja mulle. Meil eidega sünnipäivä ütstõise ligi . . . jaunikuu siin. Jõuluss andse kah mõne väikese kingituse . . . vana kombe järgi. Mis me iks tahame ja nõvvame.»

«Rohkem poegi-tütreid pole?»

«Olli, kokku oll kolm poiga. Üits kuuli enne sõda tiisikude, tõine läits kaduma.»

«Läks kaduma? Kas sõjas?»

«Sõda sis käis jah. Elliva Jaanist vellega Tartun. Käis viil kõolin ja . . . läitski kaduma. Suust suhu es saa jumalaga jättä. Mu Villem varjass ennäst tollesama saksa abiväeteenistuse iist. Kirjan kah ütel, et: sakslaste käest pääsi, venelase mobiliseeriva nigunii . . . temä sõdida ei taha ja – ääd tervist. Praegu om ta kaugel Austraalian.»

«Siis ikkagi elus?»

«Elun iks jah. Oma silm aga ei küüni kaema.»

«Kirjutab?»

«Kirjutass küll. Paar kõrda aastan. Sünnipäiväss – ma jo ütli, meil eidega sünnipäivä lähestikku – ja vastse aasta algusess kah. Ei ole tal kuiki pallu kirjutada. Elektrik. Naist ei ole. Kirjutass: ei ooli naistega jannata, neil kost tuul, säält miil. Om tõne pelglik, pagesi sõa iist ja nüüd naiste iist. Aga iks oma poig, ää miil, kui paari sõnaga meelen peap.»

Vanamees istub ja mõtleb. Tahaks vist poegadest veel midagi jutustada. Aga vaikib ometigi. Teeb hoopis keppidest juttu ja ütleb minu lepast kepi kohta:

«Kena küll. Kae, käepidemel nigu sarve pään. Enneki et peenikese.»

«Katsesarved,» ütlen.

«Ah katsesarve,» noogutab vana. «Minu kadajane om nüri otsaga, aap ka asja ärä. Ma ole näid keppe rohkempki nokitsenu. Ku karjapoiss olli, joba sis teie näid, vanaemä jaoss. Tal oll juuksva jalun. Teie kõik puha kadajast, otse egasugutsit, säändsit soontega. Vanaemä naarse: «Egä ma näid kõiki jõvva ärä pruuki.» Sis oll pallu kadajit, kõik koha täis. Leppi oll vähämp. Nüüd om vastapidi: kadajit vähämp, leppi kõik kotusse täis, sest lepp kuramus, kasvass jo irmus ruttu. Nüüd uuembal aal tetäss vähämp hagu ja põletadass.»

Vanamees vaatab meie mõlema keppe ja küsib muiates:

«Ei tiiä, määndene om nüüd muudsamp ja määndene vanaaigsemp, kas lepäst vai kadajast kepp? Minu kadajane om tõmbi otsaga, teil jälleki otsast kõvver ja nukerjas.»

«Ei tea, missugune moodsam on,» ütlen.

«Ei tiiä jah,» nõustub vanamees. «Inemiste kohta om pallu lihtsamp ütelda ja otsustada.»

«Ega inimestegi puhul alati selge ole,» arvan.

Vanamees ütleb kõvasti, rõhuga ja otsekui südametäiega:

«Ku iks uuembit müüblit ja masinit ei tarvita, olet vanaaigne, olet muinsus. Olet abemega muinasaigne, et küll korjat uuemba aa nimede ja siltega pudelit.»

Vanamees neelatab korra, heidab käega ja vaikib.

Vaikib tükk aega ja küsib minult:

«Teil sis esä ja emä elässe?»

«Ei ela. Surnud.»

«Jaajah.»

Tahtis nagu veel midagi öelda, ei öelnud.

Tõusis, sirutas konte.

«Aitäh jutu eest!» ütlesin.

See oli justkui suusoojaks öeldud. Ei olnud see, mis oleks pidanud ütlema.

«Jutu iist?» imestas vanamees. «Võtke ääss!»

Muhatas korra ja hakkas mäest alla liikuma. Jalad astusid lolult, lohinal. Kadakane tõmbi otsaga kepp kõpsus kergelt, kuidagi ülearu kergelt.

Vanamees oli läbi ja läbi vanaaegne, ta ise ütles. Kepi kohta ei olnud täit selgust.

1967

MATUS

Nõnda jutustas Kaarel Kool:

– Ma olen maetud mees. Maetud mees jah.

Olen ju elus ja terve, ütled. Et puhanud nägu peas. Tegelikult aga . . . See ainult paistab, et priske tervise juures. Tegelikult magan juba ühe jalaga mullas.

Vaata, tuli ette, et olin ja elasin suvel maal, Võhandu jõe ääres. Puhkasin päris puhkamise moodi. Aga enne, kevadel, olin ajanud kõik jutud ja paberid ühele poole, et sügisest hakkan laisaeluga peale. Jään ärateenitud pensionile. Tähendab, tulevik oli üpris hele ja selge. Pidasin juba plaani: loen, matkan, nokitsen ja nukerdan midagi, elan ja toimin nagu süda lustib; võib-olla hakkan koguni tasapisi memuaare kirjutama, miks ka mitte.

Aga ühel augustikuu päeval juhtus, et naabrimees võttis kätte ja suri. Kukkus äkitselt pikali ja . . . Iga tuttava inimese surm raputab ja vapustab, eriti aga ootamatu surm. Saime kadunuga kenasti läbi ja . . . ja olime päris ühel päeval sündinud. See ühine sünnipäev tegi mehe kuidagi lähedasemaks, omasemaks. Ta oli minust kaks aastat noorem. Paistis, et terve ja tugev mees. Süda viskas vembu ja ütles üles ja oligi mees . . . oligi läbi. Ja sattus veel selliselt, et meie ühisel sünnipäeval oli matus.

Nagu sel puhul ikka, tuli nüüdki palju rahvast kokku: sugulasi, sõpru, tuttavaid. Eks olnud minagi naisega matuseliste hulgas. Osa inimesi kaugelt tulnud, pakuti süüa. Tõsised näod, vaikne jutt. Surnu alles majas, siis hoitakse ennast tagasi, teadagi.

Mu teinepool oli läinud kodunt veel nuge-kahvleid tooma (majad meil ligistikku, nagu kiviga visata). Jõuab siis tagasi, ütleb: «Meile on vahepeal külalised tulnud. Õigemini – sulle. Tallinnast. Neli-viis töökaaslast. Sul ju täna sünnipäev.»

Sünnipäev muidugi, kuuekümnes. Juubel. Aga naabrimehe surma tõttu oli minu sünnipäev jäänud ja jäetud tagaplaanile. Ei ole tahtmist ega tuju sääraseks peoks, kui paarimees elutult kirstus lamab.

Tuli mul koju minna. Tuttavad mehed kirjastusest, vanad semud. Õnnesoovid. Lilled. Tervisenapsid. Mehed teadsid olukorrast küll (eks naine olnud muidugi valgustanud), aga ei saanud nad oma üritusest loobuda. Suurt tralli ega räuskamist ei tulnud; öeldi siiski, mis alati öeldakse, kui keegi ümmarguselt vanaks saab. Anti kätte pidulik aukiri ja loeti pikalt paberipoognalt ette läkitus, kuhu oli lükitud igasuguseid naljakaid kiidusõnu. Pisteti pihku samuti ümbrik, kus raha sees. Ma kuulasin kõik ütlemised kannatlikult ära, küllap pani kogu see etendus natuke muigamagi.

Siis kõlasid äkki matusemaja poolt orkestrihelid. Peas tuikas mõte: nüüd saadetakse naabrimees teele. Ma tõusin püsti. Mu külalised tõusid samuti.

Ja siis – nagu puuga oleks pähe valatud. Nagu sellesama jändriku kepitoikaga, mida sa praegu käes hoiad. Ja südamest käis valujuga läbi. Mõte sähvatas: mind ennast maetakse praegu ka . . . Öeldakse ilusaid sõnu, saadetakse ära igavesele puhkusele.

Istusin, otse kukkusin toolile.

Natukese aja pärast ütlesin:

«Kaks matust korraga . . . Kõned, lilled . . . Ja orkester, sellepärast üks orkester, et ühel päeval sündinud ja ühine matus . . .»

Nagu kaikaga virutati pähe. Ehtne psüühiline trauma.

Sõbrad-semud olid muidugi jahmunud. Tulid heade soovidega, tulid ilusat pidu pidama, aga kukkus välja . . . noh, kurvalt.

Ja mina ei saa ega saa lahti tundest, et käin ja liigun ringi, aga olen juba maetud. Paarimees pandi täiesti mulla alla ja mina poolest saadik, ühe jalaga. Orkester, kõned, lilled . . .

Sa vaatad mind kuidagi imeliku näoga. Arvad vist, et mees ongi peast põrunud. No mina ei heida meelt, ära sina ka heida . . . Elame veel! Elatakse ju ühe jalagagi . . . Vara alles sitket kadakakeppi ristiks murda ja mehepojale päitsisse torgata.

1968

KONTROLLITUD KELL

Ma käin sageli Balti jaamas. Inimesed tulevad ja lähevad, rongid lahkuvad ja saabuvad, – igavene liikumine. Elu rühib edasi. Raudteejaam on elu võrdkuju.

Jaamahoones istub pinginurgal parajalt ümara näoga mees ja vaatab mulle vidukil silmi koduselt näkku. Leo Piigert, koolivend. Pika staažiga pearaamatupidaja.

«Kuhu sa sõidad?» küsin ma.

«Ei kuhugi,» ütleb koolivend. «Tulin kella kontrollima.»

«Miks sa teda kontrollid?» pärin. «Las teostab vabakäiku.»

«Sa pooldad isevoolu, häbene!» noomib mahedalt.

«Ma pooldan normaalset kronomeetrit,» lausun.

«Normaalset,» imestab.

«Noh, säärast, mis ei torma ega veni,» kostan.

Istun koolivenna kõrvale.

Poiss oli tuupija. Vaikne nosija ja visa pusija, nagu siis öeldi. Ta meenutas turris püstjuustega okkalist siili. Isal oli Pärnu maanteel väike puumaja ja vürtspood.

Leo Piigert ütleb elutargalt:

«Kui kella ei kontrollita, võivad tagajärjed valusad olla. Tean oma kogemustest.»

Ma ei taipa küsida. Ta ise hakkab jutustama:

«See juhtus laupäeval, 4. juunil 1938. aastal. Pidin sõitma Aruküla. Rong pidi väljuma kell 15.45. Jõudsin jaama pool tundi hiljem. Mu käekell vedas alt, oli vahepeal seisnud. Pidin kosja minema. Nipsid-napsid kõik kaasas. Neiuga puha räägitud ja sätitud. Jäigi minemata. Järgmine rong oleks läinud viie tunni pärast. Jätsin kogu kupatuse sinnapaika, piinlik oli ja häbi. Vandusin saatusele alla. Tola, argpüks. Noores eas mõnikord juhtub. Jäigi jah naisevõtmine pooleli. Lahke neiu ja jõukas äiapapa. Linnas kivimaja ja maal talu, õunaaed ja mesila kah. Neiu leidis varsti teise ja parema. Praegu elavad

Kanadas. Kena ja rõõmus neiu, heledad juuksed, päikese käes nagu kuld.»

«Võib-olla oli too kella vemp saatuse viibe,» arvan.

«Ei oska öelda,» vastab.

Miks ta seda pajatab? Kas lihtsalt jutujätkuks? Või selleks, et südant puistata?

«Sina lõid oma perekonna ja elu läks edasi,» lausun.

Leo Piigert noogutab ja jätkab:

«Kaks poissi ülikoolist läbi, kanged tehnikahundid. Tütar tudeerib praegu tohtriasjandust.»

Oma naisest ei ütle ainsatki sõna. Kas meelega või kogemata? Ei olegi tähtis. Piigert kõneleb iseendast:

«Kõige imelikum on, et elan kogu aeg Tallinnas nagu karu oma koopas. Töötan kogu aeg samas paigas ja pean sama ametit. Kui mõelda meie koolivendigi: kes sõjas langenud, kes kibedat vangileiba söönud, kes Rootsis või suure lombi taga. Mina aga tammun kõik need aastad ja aastakümned mööda samu tänavaid ja pean oma neetud raamatuid.»

«Kah saatuse tuju,» leian.

«Ei tea,» ütleb. «Aga nagu näed, rasva ei ole läinud. Varsti pension käes. Vabal ajal tuhnin mulda, kasvatan Muugal õunapuid ja lilli, kapsaid-kartuleid kah.»

«Hakka mesilasi pidama,» soovitan. «Mesilindude nõelamine olevat närvidele hea.»

«Võib-olla hakkan,» muigab mees ja vestab tõsiselt: «Vahel mõtlen: elu elatud nagu unenäos. Keskmine igavavõitu elu. Teised on sekeldanud ja rännanud, rohkem näinud ja läbi elanud ja nagu pikemaks kasvanud. Enese kohta on tunne, nagu oleks kasv seisma jäänud.»

«Oled tüdinud?» küsin. «Või haletsed ennast?»

«Ei ühte ega teist. Ei oska isegi öelda,» arutab. «Kuidagi kahju hakkab, et elu on nõnda vaikselt ja ühetooniliselt läinud. Vist iseloomu viga. Ei ole olnud tahtmist mürgeldada ja seigelda. Oma lastele ma ütlen: käige, liikuge, reisige, vaadake ringi, muidu kasvab sammal selga ja silmad jäävad tuhmiks nagu mutil mulla all.»

Vaikib. Istub tõsitusaselt.

Vaikin minagi. Ei ole me Piigertiga ammugi kokku juhtunud. Ei ole me kunagi südamesõbrad olnud. Nüüd pajatab endast. Puistab südant. Mõtiskleb oma elust ja saatusest. Vahest kõneleks sedasama igale teisele vastutulijale. Võib-

olla ka mitte. Vististi on vana koolivend pisut rohkem kui juhuslik vastutulija.

Leo Piigert virgub tardumusest ja nõuab südikalt:

«Kuule, vasta õige ühele küsimusele. Miks noored trotsivad vanu? Kas on tõepoolest olemas põlvkondade vastuolu? Meie ajal olid koolis õpetajatel hüüdnimed, praegu olevat ka. Meil saadi hakkama võimatute tempude ja totrustega, ega praegu teisiti ole. Ja see imelik arusaamine – nagu õpitaks õpetaja jaoks. Igasugused spikrid ja trikid. Mis sina kõige selle kohta ütled?»

Vasta ü h e l e küsimusele! Ent laob ette terve küsimuste virna. Kas tahab ta tõesti minu arvamust teada? Või mulle näidata, kuidas ta ise probleeme sätib ja lahendab? Või ainult lobisedes ja targutades aega viita?

Olgu siis, püüan vastata:

«Ma arvan nii: noored on varatargad ja oma varatarkuses isekad, ja meie oma hilistarkuses peaksime olema hästi mõistvad.»

«Hästi mõistvad, jaa,» kordab Piigert ja arvab: «Aga mitte järeleandlikud, eks ju? Tuleb teada ja näha, mis noored tagaselja teevad.»

Üks Kalifornia optik teeb vajaduse korral prille, mis võimaldavad näha ka seda, mis selja taga sünnib. Sealseis koolides, kus õpetajad on hakanud selliseid prille kandma, olevat õppetöö tulemused suuresti tõusnud.

Piigert mõtiskleb kuuldavalt:

«Ega midagi, loe ja uuri, kuula ja vaata, tarkust koguneb aina juurde.»

Juba leiab ta uue tüütava küsimuse:

«Kuule, mis sina arvad: kas raadio ja televisioon tõrjuvad ajalehed kõrvale, võistlevad need nii-öelda surnuks?»

«Ei võistle,» väidan.

«Ära ole kindel,» muigab. «Ameerikas vähenevat ajakirjanduse osatähtsus. Mujal ka. Küllap hakatakse paberit teisiti kasutama või toodetakse lihtsalt vähem.»

Küsin:

«Sina siis oletad, et trükiasjandus hakkab tasapisi känguma?»

«Mis minul oletada,» kostab napilt. «On mõned prognoosid. Faktid kä.»

Tokios pakuvad ärid juba kahesajas tegumoes ja igasugustes värvitoonides paberist riietusesemeid: aluspesu, pluuse, päevasärke, sukki, sokke, jakke, kleite, kostüüme, mantleid, töö- ja tänavarõivaid, kingi, kübaraid, kindaid ja kaelasidemeid. Kauplustes avatakse paberülikondade osakondi. Varsti ei üllata kedagi, kui inimene üleni paberisse riietub.

«Ära sa arva, et mina paberiasjandusest ei hooli,» ütleb Piigert. «Ma loen ikka ka seda ja teist. Aga minu meelest on tolle luulevärgiga ja üldse kirjandusega niisuke lugu: kui on väga segane, siis kiidetakse hüvaks; kui on lihtne ja selge, siis ei kõlba koera hänna alla kah.»

«Sa lihtsustad, koolivend,» lausun.

«Võib-olla,» nõustub. «Ma olen ju tilluke diletant. Aga siiski . . . Koolis õppisime Liivi ja Ennot. Kõik oli selge. Isegi Suitsust ja Tuglasest saime aru. Praegu aga – üks ähmane surimuri ja «singer-vinger ninaprill». Tahaks ka kursis olla. Tahaks natuke vaimu värskendada. Loed ja uurid, peakolu hakkab kumisema. Müstiline maailm, tabamatu filosoofia. Mingisugune «vabastav eitus» ja «ahistav jaatus». Noormehed aina sonivad «lumisest lõpust» ja tütarlapsed lobisevad «jahedast surmast». Ja kriitika täpselt samuti: «alguse ja lõpu lähenemise pingeline heli». Mis sina sellest arvad? Sa rohkem selle kõige sees, pea võtab rohkem kinni.»

Ma arvan:

«Ega siin ole matemaatiliste valemite ja vormelitega midägi tettä.»

«Ei-noh, seda ma vaatan ammugi,» leiab Piigert.

«Sellega on nõnda,» seletan, «et tuleb lugeda ja lasta endale lihtsalt mõjuda nagu viin või arstirohi.»

«Või lasta mõjuda nagu kaikahoop,» muhatab koolivend.

«Ükspuha,» ütlen. «Lasta mõjuda. Sooritada eesmärgistamata lugemist. Säherdune on moodne õpetus.»

«Selge. Püüan proovida,» lubab Piigert ja kiidab: «Näe, hea ikka, kui asjatundjaga konsulteerid. Tulin kella kontrollima, sain muudki segadust õgvendada.»

Tuli kella kontrollima . . . Kunagi oli kell vale ja juhtus parandamatu õnnetus. Nüüd kontrollib hoolikalt kella ja kontrollib oma tegusid ning arvamusi. Uurib, mis teised arvavad ja ütlevad, ning võrdleb selle kõigega oma mõtteid ja väitlusi, ja õiendab neid, õgvendab. Selleks päribki minult seda ja teist. Hoolsa raamatupidaja visa järjekindlusega.

Miks teeme inimeste puhul juhuslikest seikadest pädevaid

järeldusi? Miks püüame nendest mõne liigutuse ja lause põhjal tõepärast portreed luua?

Seda tahaks küll näha, kas Piigert kannab ikka tõrksavõitu siilijuukseid. Ei paista, sügav karvamüts varjab.

«Võib-olla hakkan veel mesilasigi pidama,» ütleb koolivend lahkudes.

Olin tema iseloomu ja mõttelaadi kohta oletusi teinud. Ent see lause avab mulle äkitselt tema mureliku olemuse: midagi on elus viltu läinud ja midagi tähtsat ning olulist on tegemata jäänud.

Neiul olid heledad juuksed, kumasid päikese käes nagu kuld . . .

Teised on pikemaks kasvanud, endal oleks kasv nagu seisma jäänud . . .

Suurbritannia teadlased avastasid, et inimese juustes leidub vähesel hulgal kulda. Meestel vähem, naistel rohkem.

Siilid ei reageeri üldse mesilasemürgile.

Kalad kasvavad kogu oma eluaja.

1969

LAULULOOD

Esimene — *piano pianissimo*

Sellest pidi tulema kaunis jutt, meeleolukas ja südamlik.
Kõigepealt oli eriline meeleolu, habras-õhuline ja tasane nagu kauge oja vulin.
Siis tuli pealkiri:

TÜDRUK, TUUL JA ÕHUPALL.

On varasuvi ergava päikese ja maheda tuulega. Väike tüdruk läheb mööda pargiäärset kõnniteed, punane õhupall paelaga käes. Ei ole pidulik päev, on päris tavaline igav päev. Tüdruk läheb kergel sammul ja tuul hüpitab õhupalli. Tuleb tugevam tuulepuhang, rebib palli ja lehvitab tüdruku kiirevat kleiti. Ja tundub, nagu tahaks tuul tüdrukut koos palliga õhku tõsta. Inimesed vaatavad ja jäävad seisma: otsemaid lendab õhupall puude kohale ja tõuseb koos lapsega pilvede vahele. Ning kõiki minetab argipäevane ükskõiksus ja kõigil on kuidagi lõbus, erutav ja ülev tunne.

See reibas pilt püsis kaua silme ees, sööbis ja süvenes. Aga siis hakkas meeleolu laiali valguma, hõrenema ja vaibuma.

Ja äkki valdas meeli sootuks teistsugune pilt, vägivaldne ning ängistav.

Vanamees seisis suure üürimaja pikas koridoris, toetus seljaga vastu seina ja mängis viiulit ning laulis. Koridoris lehvis hämaraid varje. Rauga kortsus näol ja sorgus habemel väreles süngeid laike. Viiul kaebles ning soigus. Vanamehe lauluhääl kähises karedalt:

«Juba kui ma karjas käisin,
oli mul üks armuke:
piigakene valge peaga,
sinisilma neiuke.»

Tühi mütsilott vedeles vanamehe jalge ees põrandal.

Siis tuli üks ja teine ja poetas mütsi vaskse krossi. Tulijate hulgas oli vanu kahvatuid naisi. Nad tulid sõnatult ja muigasid endamisi: olid nemadki olnud valgepäised ning sinisilmsed.

Jäi püsima nukker-valuline meeleolu ja väreles meeltes nagu kaja tumetusaste metsamüüride vahel.

See kaebleva viiuli ja karedalt laulva vanamehe pilt tõrjus kõrvale lehviva kleidiga tüdruku, kel õõtsus käes punane õhupall.

Kaunis ja meeleolukas jutt ongi kirjutamata.

Teine — *doloroso*

Pidulaud. Paarkümmend inimest. Jutusumin. Kurblik ühislaul.

«. . . me, latse, nagu essind linnu
kik ilma laanen laiali . . .
Kuid mälestus ei meelest läe . . .»

«Lapsepõlv ja lapsed, ähh!» ütles vanem daam ja krimpsutas huuli. «Ja rahva tulevik! Igav jutt.»

«Miks igav?» küsis daami lauanaaber, viisakas keskealine mees.

«Mis lapsed need tänapäeval kasvavad,» kurtis daam. «Kõik, ministri ja koristaja, akadeemiku ja poemüüja lapsed ühes-samas koolis ja klassis . . .»

«Koristajad ja müüjad on ühiskonna vajalikud liikmed,» väitis lauanaaber.

«Olgu nad kuitahes vajalikud, aga nende jõmpsikad rikuvad teised lapsed ära,» pahandas vanem daam.

«Kuidas siis?»

«Õpetavad teisi kõva häälega karjuma, kaklema ja vanduma.»

«Noo!»

«Ja liiderlikuks õpetavad ka.»

«Noo! Kas müüjad ja koristajad ja nende lapsed ongi need kõige liiderlikumad?»

«M i n u lapsed ja räpased tattninad üheskoos, ainult see mõte, teate . . .»

«T e i e lapsed ei ole ju enam tattninaealised.»

«Mə üldistasin veidi. Tänu taevale, minu lapselapsed kasvavad ja õpivad teistes tingimustes, sest minu tütar, lubage täiendada, asus tol segasogasel ajal pisut kaugemale elama.»

«Teised tingimused, jaa. Aga kas teie, armuline proua, ei jooksnud kord samuti paljajalu ja vesise ninaalusega ringi?»

«Mina? Teate, lugupeetud seltsimees, minul olid pitsidega taskurätikud ja nohu ei olnud mul üldse, sest mamma juba oskas hoida ja hoolitseda. Jaa, paljajalu küll, aga ainult Narva-Jõesuu liivarannal, kus oli liiv nagu suhkur, ja villa «Concordia» õues, kus oli muru nagu samet.»

«Muru nagu inglise lordide tenniseväljakuil.»

«Jaa-jaa, täpselt. Ja võtke arvesse, et ma õppisin proua Lenderi eraalgkoolis ja eragümnaasiumis.»

«Siis te olite üks hellitatud preili. Küll teie mehel oli teiega risti ja viletsust.»

Daam tõstis imestunud pilgu ja küsis:

«Miks risti ja viletsust? Ma vaatan, teie olete pahatahtlik inimene. Võtke arvesse, meil oli teenija.»

Jutuajamine katkes. Alustati uut laulu:

«Sööge saia, sööge liha,
jätke jonni, jätke viha! . . .»

Kolmas — *alla marcia*

Filmis oli marssimist ja marsirütmi.

Aga ilus naine ütles rõhutatult:

«Ma tapsin nad.»

Enamik vaatajaid võttis selle stseeni vastu üpris tõsiselt. Ent keegi mees hakkas muginal naerma. Ta taipas otsekohe, et naeris ebaõigel kohal, ja piilus ringi – kas mõni naaber märkas.

Sõda ja surm, ennastohverdav sangarlus ja reetmine, näru-

sed hinged ja alatused . . . Miks too inimene irvitas? Mingi vastik seos, mingi võigas mälestus?

Kui õige küsiks temalt. Hakka'nd võhivõõrast tülitama. Aga miks mitte.

«Sünge film.»

«Jaa-ah.»

«Ma istusin teie kõrval. See stseen kõlvatu naisega, mäletate, kui ta ütles, et tappis . . . See tundus teile imelikuna, et ta üles tunnistas? Te hakkasite naerma.»

«Vist hakkasin. Teate, ma olen näitleja, ja mulle tundus, et see oli võlts, vale, ebausutav.»

«Tähendab, ta oleks pidanud vaikima, jätma enese teada?»

«Ei, seda mitte. Aga toon, kuidas ta seda ütles, oli vale. «Ma tapsin nad.» Raiuva rõhuga, peaaegu et marsitaktis. Lollilt teatraalne. Mina oleksin seda lausunud teisiti. Vaikselt, poolihääli, ühetooniliselt, nagu hakkaksin ise surema. Mis teie arvate?»

«Ei tea. Te ütlete, et marsitaktis. Vist tõesti. Aga ehk oligi nõnda kavatsetud. Võib-olla oli kogu film marsitempos.»

«Ei usu, et oli kavatsetud. Päris realistlik, ei midagi tinglikku. Lihtsalt harjumus, stamp. See lühike lause ja nõnda pausutatud – lihtsalt rumal.»

Mees vaikis hetke ja hakkas siis uuesti kõnelema:

«Sellest on palju aastaid möödas. Oli mingi keskpärane näidend, ma mängisin selles pentsikut vanameest. Juhtus, et improviseerisin stseeni, mida autoril üldse polnud. Tollal juhtus taolisi vigurdamisi.

Hakkasin laulma tõsist laulu:

«Surmalaps on inimene,
liha on kui lillekene . . .»

Aga saal rõkkas naerda. Ma olin purutõsine, ei veiderdanud, ei moonutanud nägu ega häält. Aga inimesed naersid. Naersid sellepärast, et laul tuli ebakohasel ajal ja kohal. Ja täna naersin ma ise sellepärast, et kena filmidiiva ütles oma tõsise ütlemise väga ebalikult. Ega jah alati nalja pärast naerda.»

Neljas — *moderato*

Üks ütles:

«On olemas kandilised pead, vahel paistavad nad lopergused ja mõnikord ka nurgelised. Nad ei ole ilusad, ei ole meeldivad ega viisakad. Neil enestel on raske ja nendega läbi saada on samuti raske. Aga neid tuleb taluda.»

Teine lausus:

«Ma söandan arvata, et inimeste pead on tõeliselt pikergused.»

Esimene õiendas:

«Sa oled ebatäpne. Kandilise pea vastand on ümarpea. Olgugi ta veidi pikergune, ikkagi on ilma kantide ja nurkadeta. Ümarpead veerevad ladusalt üle tõkete ja läbi elu. Veerevad, veerevad ja aina veerevad.»

Teine noogutas nõustuvalt ja esimene jätkas:

«Ümarpeadel on ümarsilmad, ümarkõrvad, ümarninad, ümarlõuad ja muidugi ümarsuud, mis lobisevad ümarat juttu ja itsitavad ümarat naeru.»

Teine küsis vahele:

«Nad mõtlevad ümaraid mõtteid, eks ole?»

Esimene vastas:

«Seda ma tahtsingi öelda. Aga kandilised-nurgelised mõtlevad kandiliselt ja nurgeliselt. Nad mõtlevad ebatavaliselt. Nemad viivad mõtlemist edasi.»

Teine naeratas ja sõnas:

«Nii, nii. Kenake teooria. Vaata peeglisse ja oledki selgusel, kuhu sa jõuad, kui vähegi sõuad. Teiste sõnadega: ära pinguta ega trügi, vennas, juba algusest peale on sinul kas poeedi- või idioodipaberid taskus. Ent kas kantispead mõtlevad alati kandiliselt ja nurgeliselt ja kas m õ n i ümarpea ei mõtle mõnikord k a kandiliselt?»

Seda kahtlust oli esimene targutaja otsekui oodanud ja hakkas vastuseks laulu trallama:

«Ei me ettè tea,
mis mõtleb küll m õ n i p e a . . .»

Viies — *allegro vivace*

Üks istus, kann õlut ja juustuleib ees.

Teine tuli, kann õlut käes ja taldrik sardelliga teises käes.

Istusid vastamisi. Põrnitsesid omaette.

«Oleme noored vihased mehed, mis?»

«Äkki olemegi.»

«Aga teised lürbivad kohvi ja lakuvad konjakit. Pirakas linnas ja peenes kohvikus.»

«Ja lasevad enda meelest peenikest peeru. Könnid. Kõkatsid.»

«Vihaste meeste kahvatud varjud.»

«Meie oleme tõelised.»

«Tõelised turris.»

«Võib-olla joome.»

«Jõuab.»

«Võib-olla sööme.»

«Aega on.»

«Tantsime õige! Meestetantsu.»

«Ei viitsi.»

«Laulame! Meestelaulu.»

«Olgu, laulame.»

Laulsid rämedalt:

«Siidilipp ja hõbepurjed,
kuldne laev läks merele, vallerah!»

Vaikisid. Põrnitsesid.

«Miks me vihased oleme?»

«Teadagi: väike alev; viletsad pruudid ja kehvad võimalused.»

«Aga miks n e m a d suurtes linnades vihased on . . . oma kohvi ja konjaki juures?»

«Nemad, noh . . . on aplamad.»

«Miks?»

«Nemad on «jumalast äravalitud».»

«Sa oled lõbus poiss.»

«Kas kõbus?»

«Ei, lõbus. Nalja vend.»

«Oma asi.»

Põrnitsesid.

«Rüüpame!»

Jõid.

«Hammustame!»

Sõid.

«Räägi midagi.»

«Vätran kogu aeg.»

«Räägi midagi teaduslikku, midagi füüsikalist.»

«Ool-rait. Keegi teadlane leiutas mooduse, kuidas elusolendeid ja esemeid aatomeiks lahutada ja pärast uuesti kokku liita. Tegi siis vägeva eksperimendi: laskis iseenda aatomeiks laguneda. Aga juhtus pisike viga – koos teadlasega põrus aatomeiks ka juhuslik kärbes. Ja taastamisel tekkis kohutav inimese ja kärbse segudik. Jõi õlut ja sõi seepi ja läks lõhki kärtskõmmdi.»

«Hirmus kõle lugu.»

«Kas jõle?»

«Ei, kõle.»

«Kuule, hakkame parem kaklema.»

«Hakkame! Lähme nurga taha.»

«Ei lähe, porine.»

Istusid tunni ja rohkemgi.

«Tarvis koju minna.»

«Tarvis narile pugeda.»

«Enne trambime!»

«Trambime!»

Trampisid täie tallaga vastu põrandat.

Siis tõusid ja läksid minema. Läksid tasakesi nohinal.

Olid väikese alevi vihased sellid – ilma kohvi ja konjakita.

Kuues — *senza sordino*

Unes nähakse kentsakaid asju. Oli seal tunglemist ja tõuklemist. Pidi mängitama Juhan Smuuli kõige värskemat näitemängu. Ning pidi nõnda olema, et läheb kirjamehi ja -naisi suurel hulgal etendust vaatama ja takseerima.

Volli Panso tatsas seal sagina hulgas ringi, õõtsutas oma lõukoeralakka, muheles ja lausus:

«See on kangesti ilus ja vägade kena, et kirjarahvas m e i e teatritegemist ära ei põlga.»

Ralf Parve tõstis pika nimetissõrme ja ütles väärika tähendamissõna:

«Kui kutsutakse, siis tullakse. Me oleme kutselised, mitte isetegevuslased.»

Aga siis suunas Panso läbitorkava pilgu selle unenägija poole ja hüüdis:

«Kuulge, kuulge, teid ei ole kutsutud, ei ole kirjas!»

«Kui teised on, peaksin mina ka olema,» arvas unenägija.

Panso vaatas küsivalt Smuuli poole (oli temagi teiste kambas).

Smuul naeratas nagu vagur talleke:

«Ju ta ise ei tahtnud tulla ega vaadata.»

«Pole niisukest rääkimist olnud,» õiendas too unenägija. «Aga võib-olla ei pandud kirja hoopis sellepärast, et olen madalat kasvu ja kõhnade küünarnukkidega, ei paista eriti silma.»

«Ei paista silma!» kordas Smuul, muigas kavalalt ja pöördus Egon Ranneti poole, kes seisis mõtlikult tema kõrval: «Kas sa seda lugu tead: «Ma paistsin silma!»?»

«Sa paistad hästi silma,» lõõpis Rannet. «Praegu kah, kõik näevad sind.»

«Ega ma endast,» kirtsutas Smuul suunurka ja lisas häält, et kogu kogudus kuuleks: «Ma tahtsin natike Mihklist, sellest Muhumaa mehest, juttu puhuda. Mihkel – ta ise kõneles –, kui ta veel noor ja rumal olnud, käinud ikka vahetevahel kirikus, et seal nagu vabam olemine, kodus ole vanemate silma all ja muudkui kästakse, et tee seda ja too seda ja teist. No siis ema öelnud: «Kuule, mis sa tühja selle kirgu vahet seerid, sa ei paista jo silma. Voata, Üleõue Villem, kui tema oma toru hüüdma paneb, kohe jäävad kõik, suu lahti, voatama ja kuulama.» Mihkel pidanud siis aru ja võtnud kah vanainimese jutust õpetust. Ja ühel pühapäeval siis kiitnud: «Täna ma paistsi kirgus küll kenaste silma. Ma torkasi piitsavarre krae vahele. Nagu lipuvarras püsti. Kõik voatasid. Kratsis jagusalt seljakonti, aga mis sellest.»»

Naerdi. Jutu tõttu ja viisakuse pärast ka.

«Jutumees sa oled,» kiitis Rannet ja meelitas: «Sul, Juhan, pidi üle küla häälematerjal olema, laula õige!»

Smuul siis õiendas kaela ja paisutas rinda ja laulis täiest kõrist:

«Mina see olen, see Ala-Härma poiss,
see Jukk, kes ei tunne nalja.
Kaksteist korda on pussiga löödud,
aga hing pole läinud välja!»

Laulurõkatus pühkis une minema.

Riia rong tormas mööda oma röögatu joruga.

Oli 28. augusti öö, lämmi ja sumune nagu Tuglase hiiglaneitsi kaisutus.

... Unenägija mõtles unenäo üle ja arutas läbi. Ja tuli järeldusele: võidan pesumasina või saan ametikõrgendust.

Seitsmes — *mezzo forte*

Tütarlast hakkas piirama ja painama imelik tuju või meeleolu. Ta ei saanud rahu ja asus kirjutama. Ta kirjutas ja kirjutas ja märkas siis, et oli saanud hakkama luuletusega.

See oli tütarlapse esimene luuletus. See veeres-veerles kergelt otsekui pall ja tekitas ometi raskemeelseid mõtteid.

See oli ilus luuletus:

«Elu keerleb nagu kera
üles alla pilla-palla
meelitab ja keelitab
armastab ja karvustab
õpetab ja juhatab
alustab ja lõpetab
killustab ja sillutab
ühendab ja pillutab
sütitab ja jahutab
rahustab ja erutab
kudrutab ja perutab
märatseb ja luilutab
pikka unne uinutab
Elu keerleb elu veerleb
sünnist surma surmast sündi»

See oli ilus luuletus ja tütarlaps otsustas selle ajakirja toimetusele saata.

Nädala pärast tuli tütarlapsele toimetusest kiri. Selles saadeti luuletus tagasi. Juurde oli pandud heatahtlik arvustus:

«Aitäh huvitava luuletuse eest! Teie luuletusest õhkub elu dialektilise vaatlemise ja tunnetamise meeleolu. (Tütarlaps luges ja noogutas: targad inimesed, oskavad ilusasti ära seletada.) Olete leidnud oma laulule ühtlasi omapärase vormilahenduse. Tuleb tunnistada, et Teil on vaatlemisoskust ja vormitaju, mis aga ei ole veel välja arenenud. Ühtlasi jätab psühholoogiline sügavus tublisti soovida. Kunsti seisukohalt on Teie esimene luuletus veel algeline ja ebaküps.

Kuigi Teie luuletus lõpeb optimistliku «sünd»-sõnaga, jääb sellest kahjuks pessimistlik kogumulje. Millest säärased «pika une» sünged meeleolud?! Noorel inimesel seisab ju elu alles ees!

Üldkokkuvõttes: ebaõnnestunud katsetus.

Ootame Teie ande sügavamat kujunemist.

Ärge heitke siiski meelt! See on ikkagi Teie esimene luuletus, nagu Te ise ütlete. Küllap teised õnnestuvad paremini. Õnne ja edu!»

Tütarlaps luges ja luges. Sõnad, sõnad. Palju sõnu ja üpris kasinalt mõtet.

Tütarlaps vaatas kirja ja ühmas:

«Külm nagu koera nina.»

Ja hakkas poolihääli laulma:

«Külmad sõnad ja kained pilgud,
kained pilgud ja külmad sõnad –
nendest tühiseid mõtteid vilgub,
nendest tilgub vastikut mõna.»

Ümises laulda ja ütles kõvasti:

«See on minu esimene ja viimane luuletus.»

Ta rebis luuletuse tükkideks ja lennutas tükid ükshaaval õhku. Arvustuse aga viskas tulle.

Tütarlapsest ei saanud luuletajat. Kahju.

Temast sai korralik lüpsja.

Toimetajadki joovad mõnuga piima.

Kaheksas — *furioso*

«Mängime täna kukke-kana,» ütles Ants.

«Ei, mängime kassi-hiirt,» vastas Olli loiult.

Imelik, ta naerab ja vaatab minust mööda, mõtles Olli. Ei ole mõtet temaga jändama hakata.

Kõik on möödas . . .

Alles see algus oligi, kui nad hulkusid mööda varakevadist Merivälja randa ja Ants mühises nagu karjapasun:

«Ahoi, meie kapten,
ahoi, julge kapten
sõidab mitme mere vees,
kodusadam ootab ees.»

Siis tulid nad Olli tuppa, tädi Amanda, korteriperenaine, oli väljas, ja Ants tõstis tema sülle ja tammus temaga õrnalt ringi nagu kalli pambuga, pani tema diivanile ja hakkas vallatult nööpe avama . . . ja pärast lobises ja vadistas «Moskvitšist» ja uuest laiast voodist, televiisorist ja kahest nösinaga jõnglasest, kel on Olli rosinsilmad, Antsu enese lohuga lõug ja kõva hääl nagu laevavile, ning Olli kuulas raugelt ja lootusrikkalt, aga päevad kadusid ja kuud läksid, Ants tuli vahetevahel ja ütles, et mängime õige kukke-kana, ja läks varsti jälle, ja Olli ise ostis televiisori; vaadati seda kui uudisasja, ent Ants jäi ruttu tukkuma, ja «Moskvitšist» ei tehtudki enam juttu, ja siis nägi Olli Antsu ühe punapeaga mööda kõndivat ja lasksid nad mõlemad laia naeru, siis küsis Olli Antsult tõredalt, et kuidas laia voodiga jääb või on see tollel lõbusal kaunitaril enesel, ja Ants naeris ja vastas, et ärgu uurigu ja urgitsegu, vaid tundku rõõmu tänasest õhtust; aga Olli ütles, et pea lõhub valutada, ja Ants läks nohinal minema, ja oligi läbi see rõõmus õhtu.

Nüüd küsis Olli pilgates:

«Kuidas lugupeetud punapea elab?»

«Ma jutustan sulle kõik,» lubas Ants.

«Jäta mind rahule!»

«Ta on mulle õhk . . .»

«Selge see, et õhk. Õhku ju hingatakse sisse.»

«Ja puhutakse välja.»

Olli laulis vaikselt:

«Ahoi, julge kapten
sõidab mitme mere vees . . .»

«Tahad minust lahti saada?» päris Ants ja haigutas.

Haigutab, mõtles Olli. On teine niisuke hulkur mehetükk, tuleb, ütleb paar ilusat sõna, silitab pisut, mudib veidi ja tüdineb, leiab varsti teise, hakkab seda silitama ja mudima, tuleb veel vahelduseks natuke sindki katsuma, kui oled loll ja ei ole teda veel tundma õppinud; oled jah loll olnud ja leidub teisigi lolle, sest naine on juba nõnda loodud, et igatseb mehe järele ja lepib tihtipeale esimese ettejuhtuva tüükaga.

Nii mõtles Olli ja ütles:

«Ma haletsen lolle, kes isegi ei tea, et on purulollid.»

Ants vaatas mõistmatult Ollile otsa.

«Ma lähen ära,» ütles ta.

«Sa ju alles tulid.»

«Ikka ja alati tullakse, et jälle ära minna.»

«Lase jalga!» hüüatas Olli, tahtis veel midagi öelda, tahtis midagi käredat lisada, ent haigutas ainult.

Ants naksutas sõrmi ja läks. Lahkus sõnatult.

Olli ohkas: oli torm ja ei olnud ka. Oleks pidanud talle, sellele kaptenile, küüned näkku lööma, et ta tunneks ja mäletaks. Aga ei tihanud. Ikkagi teda enda lähedal hoitud ja väheke hellitatud. Ikkagi nagu armas inimene.

Üheksas — *con amore*

Armastus . . . Küllap vist kõige ilusam ja kõige valusam sõna.

Ta mäletab: nad, kaks tüdrukupirtsu, hädavaevu kaheteistkümnesed, istusid kahekesi hämaras toas ja ajasid tasatasa põnevat salajuttu.

Tema, Maie: «Armastus on ilus, kui ta on õige armastus.»

Tiiu: «Millal ta on õige?»

Tema: «Ma ei tea . . ma ei ole veel . . .»

Tiiu: «Ütle, kas sa seda tead, millal see . . .»

Tema: «Kui keegi tuleb ja ütleb: sa oled ilus, sa oled võluv, sa oled kõige ilusam ja kõige võluvam.»

Tiiu: «Kui ta midagi ei ütle, kas siis ei ole . . . armastust?»

Tema: «Siis vist . . . ei ole . . .»

Nad kõnelesid sellest ärevalt ja sosinal nagu suurest elu mõistatusest. Nüüd ollakse juba üheksateistkümnesed ja Tiiul on vägev poisipõngerjas ja tema, Maie, on leidnud mehe, kellest saab kindlasti elukaaslase – kindlasti.

Ta mäletab veel seda: sõitis rongis ja kuulas kogemata ning tahtmatult, kuidas kaks aasta kolmekümnest naist mehi kiruvad.

Esimene (õelalt): «Mehed on elajad.»

Teine (põlastavalt): «. . . sead.»

Esimene (vähem õelalt): «. . . põrsad.»

Teine (üleolevalt): «. . . notsud.»

Kui mehed on säärased, kas ei ole siis viga endaski?!

Kuid täna kibeles keelel küsimus oma tulevasele mehele.

Mõnikord küsitakse seda, mõnikord ei küsita üldse.

Maie oli endale päris kindel ja küsis:

«Ütle, Tiit, kas oled sa paljusid armastanud?»

Noormees vaatas neiule otse näkku, kogus ennast ja vastas:

«Olen . . . Esimene armastus oli tädi Meeta, sest ta küpsetas hästi krõbedaid pannkooke. Teine armastus oli tüdruk kõrvalmajast. Ma olin siis kaheksa-aastane, tema oli veidi noorem. Ta naeratas armsalt; aga kui tema jonnimist kuulsin, kadus kogu võlu paugupealt. Ja kolmas armastus – armastus esimesest pilgust – naeratas ja lehvitas mulle mööduva vaguni aknast, vist pidas mind kellekski teiseks. Tal olid rõõmsad silmad ja kenad lohud põskedes. Siis tulid sina ja need teised armastused on kahvatud varjud sinu kõrval.»

Maie naeratas. Tema silmad helkisid ja hing laulis.

«Aga sina . . . keda sina oled armastanud?» küsis noormees.

Maie vastas:

«Kõige rohkem armastasin tädi Leidat, armastasin sellepärast, et ta minuga alati vallatas ja lõbusalt naeris. Ema oli tõsine ja isa natuke karm; nad olid armsad küll, aga tädi Leida tundus kuidagi armsam. Siis armastasin matemaatikaõpetajat, ta oli viisakas ja puhas ja isesuguse sugereeriva häälega. Ja siis läksin «Estoniasse» ja armusin Georg Otsa temasse rühi ja köitva naeratuse tõttu; hääl, kuigi ilus ja mahe,

mingipärast ei võlunud. Ja siis tulid sina. Sa ei ole matemaatik ega Georg Ots, sa oled . . . lihtsalt minu mees.»

Embavad pilgud . . .

Maie hakkas õhinal jutustama:

«Sa tead väga hästi, kuidas me kohtusime. Aga seda sa küll ei tea, kuidas see tegelikult algas. Ma nimelt ootasin . . . Tütarlapsed võtavad mõnikord ketsakaid mõtteid pähe. Istusin ja ootasin, et midagi juhtub, et keegi tuleb, kes ütleb tähendussõna, kes annab juhtlause. Keegi ei tulnud. Telefon helises. «Halloo!» ütlesin. «Kas piletikassa?» küsis mehehääl. Panin telefonitoru hargile. Kas see oligi tunnussõna? Piletikassa! Minna jaama ja osta pilet ja astuda rongile. Aga kuhu sõita? Läksin jaama. Esimene rong sõitis Keilasse. Ja ma sõitsin Keilasse. Keila jaamas komistasin õnnetult, sa ruttasid juurde ja . . . nõnda see tuligi. Juhus, saatus, müstika, telepaatia? . . .»

«Õnn,» arvas Tiit.

«Õnn,» kordas Maie. «Aga ükskord ümises ema sõnatut laulu. Ma küsisin, mida ta ümiseb. Siis laulis ta sõnadega ja ütles: «See on kõige ilusam armastuslaul.» Ma ei küsinud, miks. Ei söandanud küsida. Ja praegu, kui me kõneleme asju, mida ei ole enne kõnelnud, laulan ma sulle laulu, millest ema ütles, et see on kõige ilusam armastuslaul. Kuula siis:

Tilullalla, lullalla, lullaa!
Kui tahad kuuga mängi
või tähtedega tantsi,
siis toon ma sulle nad.»

Kümnes — *grandioso*

Südasuvise turu nägu oli jumekas. Värve, lõhnu, hääli ja voogavat saginat. Valge maja katusel ütles, sätendav reproduktor suveloide päevauudiseid.

Keegi mees torises:

«Nonoh, te andsite mulle kümme kopikat vähem.»

«Kas tõesti? Ei või olla,» hädaldas naine, kes müütas värskeid kurke.

«No vaadake ise! Lugege üle!»

«Kuidas ma's!»

Mees – tugev-turske näo ja iseteadva pilguga – tõstis häält ja noomis:

«Teil kolm prisket kotitäit, müüte paarilesajale inimesele ja . . . ja kui tüssate igaühte kümne kopikaga, see on kokku kaks tuhat kopikat, kakskümmend rubla.»

«Ega ma meelega.»

«Kas ma räägin valesti?»

«Ei räägi . . . Mis te nii kõvasti! . . . Ma olen . . . ei ole vilunud müüja . . .»

Ja ümariku, päikesest ja tuulest pargitud näoga naine langetas alandliku pilgu. Ning mees märkas, et naisel on noored ja nukrad silmad.

Mees tammus jalalt jalale, püüdis mõtteid koguda ja midagi öelda, pöördus siis ja lahkus kibekiiresti.

Läks ja sekeldas lillenaiste juures. Tuli varsti tagasi ja pani kurgimüüja ette turulauale purgi veega ning üheainsa pakatava roosiõiega.

Naise silmad vilkusid ehmunult ja kortsud suunurgis tõmbusid imestunult sirgu.

«Teile jah . . .» ühmas mees. «Vabandage . . . solvasin . . . kogemata . . .»

«Mis te nüüd!»

«Palav ilm, rüüpasin õlut ja . . . noh, tuli nihuke ägedus peale.»

«Turu asi,» leidis naine öelda ja vaatas mehele lahkelt otsa.

Naise pilgust nagu süttinud, muutus mees jutukaks:

«Turul teadagi . . . juhtub . . . Teisel turul kord . . . mitu head aastat tagasi . . . kalamammi hüüab, kutsub: «Kalale, kalale, värske kalale, noormees!» Ma vaatan, räimed puha punaste peadega. Ütlen siis: «Need värsked kalad paras prügiauku visata.» Ja eit vastab mulle pahaselt: «Jutt või hundi sitt!» Ja vaatab põlastavalt otsa, nagu oleksin viimne pasatski. Tükk aega oli näru tunne selle eide pärast. Hiljem mõtlesin: tühja temast. Kiitis oma kaupa, arvas, ega loll tunne asja.»

«Turul juhtub,» ütles naine.

«Muidugi,» nõustus mees.

Ja siis hakkas reproduktor laulma, hakkas laulma Artur Rinne kumeda häälega:

«Süda tuksub: tuks, tuks, tuks!
Mine lahti uks, uks, uks . . .»

«Kuulete?» küsis mees, kes oli õlut rüübanud.

«Kuulen,» vastas noorte ja nukrate silmadega naine.

«Noorus on ilus aeg . . .» ütles mees ja muheles.

«Ilus aeg . . .» kordas naine ja naeratas.

«Selle lauluga . . . lubage soovida . . . kõike head! . . .» ütles mees pisut ebalevalt, võttis kandami ja kadus tururahva hulka.

Naine vaatas talle järele, nuuskas nina ja ohkas.

Üheteistkümnes — *smorzando*

Keegi inimene kõndis ja mõtles: oleks niisugune hall vanamees, kes täidaks kõik soovid . . .

Inimene tahtis elust mõnu tunda ja rõõmus olla.

Talle öeldi: hulla ja mölla ning lase laulu!

Inimene keksis ja vallatas ning väsis ära. Ta arvas: laulda oleks ehk kergem. Ta ei osanud üldse laulda. Ta pani masina laulma. Ning masin häälitses:

«Kõige ehtsam ja ilusam voorus
on noorus, noorus, jah noorus.
Kõige ehtsam ja ilusam,
tiri-tamm, tara-tamm!»

Inimene kuulas laulu ja hakkas mõtlema: hea oleks alati noor olla.

Ta hakkas ringi käima ja tulusaid arvamusi ning õpetusi koguma.

Ta kuulis ja leidis palju tarku mõtteid: mõni noor on hinge poolest vana ja ihu poolest kidur ning väeti; et noor olla ja kaua noor püsida ja oma aastate juures noorena näida ning ennast noorena tunda, tuleb tugev ja terve olla; hoidkem ja varugem tervist!

Inimene pidas kogutud tarkust õigeks ja tahtis terve olla.

Ta sattus tarkade meeste konverentsile, kus kõneldi tervisest.

Üks ütles: et terve olla, tuleb värsket õhku hingata ja sujuvalt võimelda. Teine arvas: et terve olla, tuleb kõrgele ja kaugele hüpata, ringi joosta ja palli mängida ning rekordeid püsti ajada. Kolmas kinnitas: rekordite jahtimine pingutab üle ja teeb tervisele kahju. Neljas väitis: keha tervis sõltub vaimsest tervisest ja vaimse tervise aluseks on õnnetunnetus.

Inimene pidas seda väidet eriti tähtsaks ja tahtis õnnelik olla.

Ta juurdles ja arutas kaua: milline õieti ongi õnn ja kust teda leida?

Siis näidati talle: vaata, seal ta läheb – Õnn!

Inimene vaatas: läks neiu hüpeldes ja trallitades. Inimene vaatas ja mõtles: küllap ta ongi see õige, hele ja sätendav, kirgas ja kudrutav, ise õnnelik ja teisi õnnestav. Inimene jooksis neiu kannul.

Õnn, see neiu, silmitses teda, vangutas pead ja kurtis:

«Niisugune igav ja harilik. Oleksid sa vähemalt kuulus!»

Inimene ohkas pettunult ja tahtis nüüd kuulus olla.

Kaua otsis ta kuulsuse võtit.

Viimaks leidis ta raamatu, kus kirjutati kuulsusest:

«Maailmas on palju kuulsaid mehi ja naisi. Neid tuleb ühajuurde. Aga inimese mälu on armetu: et ühtede nimesid teada, unustab ta teised. Nõnda kaovad vanad ja tekivad uued ning värsked kuulsused. On kuulsaid teadlasi, kirjanikke ja kunstnikke, näitlejaid ja kloune, jooksjaid ja hüppajaid, pommitõstjaid ja pallimängijaid, kinodiivasid ja iluduskuningannasid ning igasuguseid veidrikke. Mõnda peetakse meeles kümme aastat, mõnda teatakse pool aastat ja mõni jääb ühepäevaliblikaks. Keegi nimekas kirjamees ütleb, et eitamine, lõhkumine ja tapmine teevad kõige kuulsamaks. Sokrates eitas, Napoleon lõhkus, Hitler märatses ja tappis, ning sääraste meeste nimesid peetakse väga kaua meeles.»

Inimene luges, mõtles ja kaalutles. Mida rohkem ta mõtles, seda rohkem ta veendus, et kuulsaks saada ja kuulsaks jääda on üpris segane ning vaevane asi. Ta kaldus arvama: kui juba ükskord olla, siis hästi kuulus ja kõige kuulsam. Ent nende meestega võistelda – seda ta lihtsalt ei suutnud.

Ta ei tahtnud kuulus olla. Aga milline üldse olla?

See kahtlev inimene kõndis ja mõtles: oleks niisugune hall vanamees, kes ometi ütleks, milline olla . . .

1967–1968

VASAKU KÄE LOOD

LÖÖMISEST

Ta teine külg oli tolmune, ta oli vist kukkunud, aga ta ei puhastanud seda.

Karl Ristikivi, *Tuli ja raud.*

Oli säärane jutuajamine.

«Kui sa lööd, lööd vasaku käega?» küsis minult pinginaaber.

«Võib-olla et löön,» vastasin.

«Kindel. Kui viskad kivi, viskad vasaku käega. Kui lõhud kirvega puid või lööd haamriga naela sisse, ikka lööd vasaku käega, eks ole?»

«Seda küll.»

«On päris kindel, et kui kakled ja annad mõnele vastu hambaid, siis ikka vasaku käega. Sinust saab maru poksija. Kui vasaksirgega äigad, on see vastasele kärts üllatus.»

Olime siis ühe-kaheteistkümnesed poisihakatised. See oli rohkem teoreetiline jutupuhumine. Ei saanud minust löömameest, ei saanud ka pinginaabrist. Aga omamoodi kosutav on mõelda, et mitte ei ole hasarti ega kihku olnud teisele inimesele rusikaga näkku virutada. Inimesi on nähtud ja kohatud musttuhat, on nende hulgas olnud sulisid, vurlesid ja igat masti krantse, ja käsi on isegi rusikasse läinud, aga rusikas ei ole ennast vinna tõmmanud. Mis siin pikalt keerutada: ei ole minusugusel õiget rusikavõitleja karakterit.

Löömist on siiski nähtud ja löömamehi kohatud. Toekaimat löömameest õppisin tundma sõjaajal. Nimetan ta tinglikult Maideliks. Keskmiselt turske ja matsakas mees, ümarik nägu ja lahked silmad. Ning juttu kui merd, kui on mõnisada grammi viinuskit ära rüübanud. On merd sõitnud ja sõda pidanud ja . . . olgu, ma ei kavatse tema elulugu kirja

panna. Kui mees Riia lähedal saksa vangilaagris oli, käsutasid fašistlikud ohvitserid vennase seina äärde, panid ta pealaele tühja konservikarbi ja hakkasid revolvreist märki laskma. Mehel vedas – ei saanud pihta. Pärast tuli üks kõrge ohvitser – selgus, et Viljandi kandi mõisniku von Sieversi poeg; ta ise tutvustas ennast – ja kostitas vangi härrandlikult kange joomaajaga ja saatis siis teiste hulka tagasi. Kah seiklus. Aga pidin ju temast kui löömamehest pajatama.

Kui Maidel kord märkas, et ma olen vasakukäeline, ütles ta kahetsedes:

«Oleks minul vasak käsi nagu vasar, jaa... Ma sirutan paremaga ja minu häda on selles, et väänan esimese kättejuhtuva asjaga.»

Ta jutustas oma loo. See juhtus mõne aasta eest Karja tänava õllekeldris. Maidel, mittekarske mees, ostis endale viina, õlut ja viinereid hapukapsastega. Viis kõigepealt viinaklaasi seinaäärsele lauakesele. Tuli siis, ühes käes taldrik ja teises õllekann. Vaatas: võhivõõras mehetükk kallas tema viinuskit kõrri. Maidel vihastas, karjus midagi, rõhus võõrale suisa otsa. Viinajooja tõrjus teda küünarnukiga. Maidel tõstis parema käe, ja käes juhtus olema õllekann, nõnda ta sirutaski kannuga ja otse teisele mehele pähe. Kann purunes. Võõra vasak kõrv kukkus.

Ei ole mõtet võikail detailidel rohkem peatuda.

Võõras mees viidi haiglasse. Maidelil tuli kohtusse minna.

Sõbrad andsid tarka nõu: otsigu Maidel vigastatu üles, leppigu ilusasti ära ja küsigu mehelt kiri, et tema ise on süüdi, oli nimelt krillis, jõi võõrast viina ja müksas Maidelit esimesena, ning et tema ei süüdista Maidelit kehavigastuse tekitamises. Kõrvata mees andis palutud kirja. Ega kõrva enam tagasi saa ja ta oli tõepoolest süüdi.

Maidel mõisteti vangi. Ta istus oma aasta ja pisut rohkem ära. Tegi tööd, käitus hästi ja sai ennetähtaegselt vabaks.

Maidel meenutas:

«Vangla nagu ikka vangla. Aga mul vedas, tuttav seersant oli asjameheks. Andis mulle mõnusa töö, pani toitu jagama. Kaks meest kandsid toidutoobrit, ma käisin kannul, võtsin aina kulbiga toobrist ja valasin kaussidesse. Hea kerge amet nagu lillemüüjal.»

Piisabki tollest Maidelist kõnelda.

On vihaseid löömamehi. On teist laadigi mehi.

Karl Ristikivi jutustab oma romaanis «Tuli ja raud» isesuguse episoodi.

Vana tööline Jüri Säävel läks õigele teele juhtima oma pojapoega, kelle oli kasvatanud üles vitsahirmuta. Mida ta räägib pojapojale? Et ta üle viiekümne aasta oma naisega elanud ega ole selle aja sees võõra naise peale vaadanud... Aga pojapoeg ainult naerab.

Ja edasi vestab kirjanik:

Siis näis, nagu tahaks vanaisa teda kepiga lüüa. Aga enne juhtus midagi, mis sundis isegi pealtvaatajaid kõrvale vaatama.

Ja Jüri Säävel läks jälle tagasi, küürus ja häbenedes kõigist mööda vaadates, nagu oleks selle teo häbigi jäänud tema turjale. Ta teine külg oli tolmune, ta oli vist kukkunud, aga ta ei puhastanud seda.

Need read meeldivad mulle otse pööraselt. Ma olen neid lugenud kümneid kordi ja need on kulunud peaaegu pähe.

Nende ridade põhjal võin öelda, et Karl Ristikivi ei ole löömamees.

Juhtus midagi. Ent autor ei ütle, mis vanamehega juhtus. Ta vaatab kõrvale, tal on piinlik ja häbi. Ning see on nõnda kirjutatud, et lugejalgi on piinlik ja häbi. Ja vana Säävel on jahmunud, ta nagu ei taipagi, mis õeti juhtus. Ta näeb tolmust külge. Ta oli v i s t kukkunud.

Hea on mõelda: kõik ei ole jõhkrad löömamehed.

Esimese tuhinaga arvasin: küll oleks ahvatlev selle tingliku Maideli elu, seiklusi ja löömínguid üles kirjutada. Kui ikka täie hoo, särtsu ja vungiga kirja panna, küll oleks maru lugeda. Aga hiljem arutasin: kust ma selle hoo ja vungi võtan, kui endal ei ole tõsielulisi löömakogemusi ega vastavaid elamusi. Jäigi kirjutamata. Oleks saanud peaaegu et seiklusromaani. Muidugi oleks. Oleks.

Praegu ma mõtlen: imelik tõesti, inimesel (s. t. minul endal) on hüvad eelised, aga ei kasuta neid. Ei kasuta – ei löö vasaku käega.

Vasaku käega olen kirjutanud küll. Nimelt siis, kui parem on väsinud.

1968

NAAD

Kui naad noortemeeste ikka jõudsid,
ennustasid pilkajad: nüüd olevat nende
lahutamata sõprusel ots käes . . .

Paul Heyse, *Niino ja Maaso.*

Algkooli kolmandas klassis seletas meile õpetaja Hans Kask, et meie keeles tuleb kirjutada nii nagu välja öeldakse, mitte nagu mõnes teises keeles, näiteks inglise keeles, kus kirjutatakse *kook* ja öeldakse *kukk* või kirjutatakse *part* ja öeldakse *paat*. See seletus jäi väga hästi meelde. Aga ometi tekkis segadusi.

Kui tuli etteütlus, kirjutasid peaaegu kõik *kärpsed*. Mina muidugi ka. Ning õpetaja seletas, et tuleb kirjutada *kärbsed*, sest on ju *kärbes*, mitte aga *kärpes*. Sellega tuli nõus olla. (Muide, 1936. aastal, kui ma ennast juba täismeheks pidasin, õpetas isegi Johannes Aavik oma raamatus «Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika», et vale on *kärpsed* ja õige *kärbsed*, sest nominatiivis on *kärbes*.)

Siis anti meile teha kodune kirjand «Ilus suvepäev». Tegin valmis. Õpetaja luges läbi. Andis tagasi. Vaatasin: muidu paistis kõik joones ja korras, ainult punane tint oli paarist *naad*-sõnast üle käinud ja need pisut lühemaks kärpinud. Tõstsin käe ja pärisin südilt aru ning väitsin, et see sõna öeldakse ju välja *naad* ja tuleks ka nõnda kirjutada.

Õpetaja Kask tegi siis mulle ja kõigile selgeks, et *nad* on *nad* ja mitte *naad* ning seda tuleb meeles pidada. Minu arust ei olnud see kuigi veenev jutt. Ning alati, kui ma kohtan vanus raamatuis vana maamehekikku *naad*, tõuseb kuskilt aegade tagant silme ette Hans Kase pisikese kikkhabemega muhelev nägu, noogutab ja ütleb: «See on täpselt nõnda ja teps mitte teisiti.»

Oo-jah, on olnud mitmeid nutikaid kirjamehi, kes on pruukinud järjepannu *naad*-sõna.

Siin marsib rühikalt Friedrich Nikolai Russow oma «Tallinna koddaniko ramatuga»: «. . . agga ma lodan, et naad mulle sedda sureks süüks ei arwa, sest küllap naad issegi teawad . . .» Tema kõrval, ees ja taga sammub hulk vapraid sulerüütleid.

Hilisemal ajal on Villem Ridala kasutanud *naad*-sõna ladusalt oma värssjutus «Ungru krahv ehk Näckmansgrund»:

«. . . Naad jahmust toibuvad, kõik valmid hooks,
mis tuleks kaa, mis lõpu surm kaa tooks.
Naad võitlevad kui hullud, merisoed,
naad tapavad, maa muutvad verisooks . . .»

Aga nüüd sattus mulle kätte väike hallikaaneline raamat, mille lehitsemine tõi meelde nood kirjatarkuse õppimise algusajad. Raamatu tiitellehel on trükitud: «Niino ja Maaso. Ühe Siena linna kroonika järele jutustanud Paul Heyse. Eestindanud ja järelsõnaga varustanud Joh. Aavik. Kirjastus «Reform» Jurjevis 1915.»

Sellest raamatust võib lugeda: «Kui naad Niino tuppa sisse astusid, leidsid naad ta ja ta sõbra rahulikolt teineteise kõrval istumast, kruus veini ja ainos klaas laual, kust naad nähtavasti olid joonud . . .» Pange tähele: *naad*, *naad* ja *naad*! Ning tundub väga meeldiva üllatusena, et meie keeleuuenduse isa leidis kord vajaliku proovida, kuidas ebamoodne *naad* uhiuute keelendite kõrvale sobib.

«Niino ja Maaso» on tore ja mitmeti eripärane raamat. Selle peamise ülesandena nimetab keelemeister katset «pikemas tekstis tarvitada meie K e e l e u u e n d u s e (vahemärkus: sama termini kirjutas Aavik mõnikord pidulikult suure aapega) k õ i g e j u l g e m a t u n i s t u s t, endiste o-de elostamist, mida keelele k a s o l i s e k s j a s o o v i t a v a k s p e a m e, n i i o t s t a r b e k o h a s u s e k u i i l o s e i s u k o h a l t.»

Võõravõito on too elostet o. Olgo siin pisoke trükiproov: «Talopojad ütlesid inimest näinud, kes kasvolt ja riideilt väga tema sarnane, kätega imelikolt läbi õho vehklevat, nago tahaks ta mingi paha vaimo kallaletungimist tõrjuda, siis jälle maha heitvat ja silmi kõva mulla vasto suruvat, nago õnneto,

kes emakest maad palub oma süle avada ja oma meeleheitlikko poega sinna jälle tagasi võtta.»

See raamat valmis viiskümmend viis aastat tagasi. Keelemeister oli noor. Keeleuuendus oli samuti noor.

Vanad lohisevad liitsõnad *silmapilk, otsaesine, sõjariist, kuritegu, unenägu* käisid veel täie eest, sest nende uued vasted – *hetk, laup, relv, roim, ulm* – ootasid alles õnnelikku sünnisilmapilku. Tänane *reetur* oli jäle *äraandja* ja *mõrvar* oli jõhker *mõrtsokas. Armokade* naisterahvas ei olnud veel *jallis* ega *kiivas.* Ning öeldi: *suurtsugune* inimene, sest pärastised rivaalid *uljas, õilis* ja *üllas* uinusid alles tindipotis. Aga paljud verivärsked sõnad (*lemmik, orb, hankima, saavutama, meeleldi* jne.), mis näivad praegu juba raukvanad, vajasid tollal joonealust seletamist.

Raamatu järelsõnas ütles Aavik välja päris realistliku ja elutarga arvamuse: «ei või iialgi täiesti kindlasti ette teada, mis «läbi läheb» ja mis mitte».

Huvitavalt kõneles ta psühholoogilistest tegureist, mis avaldavad uuendusele pidurdavat või soodustavat mõju. Ta mainis edevust ja naeruväärsuse hirmu ning väitis, et «igaüks püüab seda omandada, mida ta peeneks ja hääks tooniks peab». «Järelikult: nii pea kui miski uuendus teatavais ringkonnis juba hääks tooniks hakkab saama, on ta olemasolo päästetud. Kas aga o kunagi võib selleks kujuneda???»

Paraku ei kujunenud o kasutamine heaks ja peeneks tooniks, kuigi too o paistis väga ilos, nägos ja elegantne. [Aavik varieerib oma rikkalikes keeleaforismides: keel (eesti keel) olgu rikas, peen, ilus; rikas, painduv, ilus; rikkam, peenem, haritum; esteetiliselt ilus ja peen; kaunis ja elegantne jne.]

Üldse ilmutab raamatu järelsõna noore (kolmekümne nelja aastase) keelemeistri üpris nupukat (võiks isegi öelda: kavalat) mõttelaadi. Ta kaalutles nõnda: «Kui o elostamis- ehk restitueerimiskatse ainolt katseks jääb, mida kardame, – siis saab tal olema vähemalt see teenus, et ta oma «kaugelemineva» hulga muid häid uuendusi laseb võrdlemisi süütoina ja võimalikkoina paista. Publikumi vastopanemise jõud kulutab end siis selle tõrjumiseks ära, kuna muud uuendused tähelepanemata läbi libisevad.»

Kaalutlus on muidugi õige ja mõistetav. Taktika kohalt

tundub ometi väär, et värsket uuendust esitades avaldatakse otsemaid kahtlust selle läbimineku suhtes.

Nõnda ma vaatan, sirvin ja loen 1915. aastal Jurjevis ilmunud väikest raamatut ja see paistab mulle oma talupoeglikult veniva *naad*-iga ning pruntissuise o-ga nagu maatüdruk, kes on linna sakste teenijaks läinud, kelle punavad põsed ja häbelik silmavaade meenutavad maa looduslikku lihtsust ja kelle prouasid jäljendav kõnepruuk ning preilisid matkiv kõnnak püüdlevad juba linna peenemasse õhkkonda sisse tungida. Kena maahõnguline ja ühtlasi linnaluhvtiline tüdruk!

Aga siis taban ma enda väga mõnusalt mõttelt: kui ikka noor Aavik oleks seda *naad*-küsimust tõsiselt südamesse võtnud, kui see poleks jäänud ainult mööduvaks tujuks, vaid oleks kujunenud kangekaelseks taotluseks, egas tea midagi, ehk kirjutaksime praegu kõigis kirjatükkides ja loeksime kõigist trükitooteist seda suupäraselt hubast *naad*-sõna.

Ja mina, mees nagu muiste, ajaksin rinna reipalt ette ja kiidaksin suure suuga, et olen võidelnud õiget võitlust kõige esimesest kirjatarkuse õppimise päevast peale.

Ning ma võiksin vanale muhedale Hans Kasele naerukil näoga otsa vaadata ja öelda:

«Näete siis, armas koolmeister, läks hoopis teisiti, ja ega te ise oma juttu väga uskunudki, seda oli ju teie silmist näha.»

1968

MAJA

Ühiselumajas võiksid nad koos söömas, piljardit, veeremängu ja malet mängimas käia.

August Kitzberg, *Istun laua ääres . . .*

Siis ehitati pikka ja avarat kirjanike maja. Oli hulgana uudistajaid. Oli väike lihtne naine ja teda ei pandud eriti tähelegi.

Kord seisis ja vaatas see naine jällegi, segas kinganinaga mulda ja pomises endamisi:

«Mullane kivine valus maa.»

Vaatas kõrguvaid seinu ja ütles kõvasti:

«Ammu oleks pidanud.»

Siis lahkus niisama vaikselt nagu oli tulnudki.

Nägin väikest naist hiljemgi. Lihtne soeng, lihtne riietus, lihtne käekott. Nukrad sinisilmad. Peened-peened kortsud. Aastaid kuuekümne ringis. Silmitses eemalt. Oli alati mõtteis.

Kord tuli ja katsus äsja paikapandud trepil ronida. Teinekord tuli, seisis tühjal aknaaval ja vaatas kaugusse.

Kui juba saali põrandat paigaldati, tuli ta, pani aknalauale paki ja lausus:

«Mõned võileivad. Töömeestel lähvad kõhud tühjaks, söögu terviseks.»

Ja küsis meestelt:

«Kas näitelava tuleb ka?»

«Tuleb, tuleb, kõik tuleb,» naersid mehed.

Siitpeale hakati naist pisut opakaks pidama.

Kui fuajee seinu võõbati, käis naine ringi ja kirtsutas kulmu:

«Potisinine! See pole ju luuleline. Kui Kitzberg ise näeks . . .»

Maaler lõõpis:

«Ta vaatas hommikul, ütles: läheb küll!»

Naine vangutas pead ja lahkus tusaselt.

Elu läks edasi. Maja valmis, inimesed asusid sisse elama. Siis juhtus pahandusi. Fuajee laualt kadus tuhatoos. Keldrist viidi ühte-teist ära.

Äkki meenus too naine. Käib, uurib – miks? Ja kui naine jälle tuli, nõudis temalt tragi ametnik:

«Kuulge, mis te hulgute ringi, mis te käite ja uurite?»

«Kas vaadata ei võigi?» pahandas naine.

«Ärge mängige lihtsameelset,» soovitati. «Ärge parem käige, kui ei taha varga nime saada.»

«Mina varas? Kuidas te julgete?!» solvus naine. Ja kadus vihaselt.

Teeskleb tõepoolest süütut ja tolakest, kaldus mõnigi arvama. Küllap ta ongi mõni vargapoiste luuraja, vaatab, kus midagi laokil ja ripakil. Tuleb isik kindlaks teha.

See juhtus sügisel. Vahepeal oli naine silmapiirilt kadunud.

Kevade hakul juhtus ta mulle trepikojas vastu ja küsis pikema sissejuhatuseta:

«Kas piljard on juba kohal?»

Piljard? Miks piljard?

«Ei ole,» vastasin.

«Noo!» imestas naine. «Aga vanemaile härradele sobiks. Tore oleks, kui mehed vestiväel . . . Kitzberg ka ütles, et peaks olema.»

Kitzberg? Meenus: ta oli varemgi Kitzbergi nimetanud.

Naine arutas:

«Kui ikka Tuglas ja Semper, Hiir ja Alle ja . . .»

«Alle on surnud,» ütlesin.

«Juba surnud? Alles ta tuli mulle vastu, kaabut ei tõstnud, pilgutas silma, võrukael.» Naine muheles ja lausus siis asjalikult: «Suur maja ja suur kelder, sinna sobiks veeremängu ruum.»

«Veeremängu vastu ei tunta erilist huvi,» arvasin.

«Aga malet mängitakse?»

«Malet küll. Semper, Samma, Sang ja . . .»

«Kas Sang ikka poissmees? *Üks noormees otsib õnne . . .*» Ning naine naeratas kuidagi ajakaugelt.

«Naisemees, ammu,» teatasin.

«Oi!» imestas naine.

Vaatas mulle uurivalt otsa, nagu kaalutleks midagi, ja ütles siis usaldavalt:

«Vabandage, ma olen ka kirjandusinimene, sellepärast küsin. Semper jah. Lahke ja viisakas härra. Saatis mulle kirja: «Väga austet preili . . . nimelt: v ä g a austet. Teie luuletused sobiksid rohkem mõnele noorsoo-väljaandele. Parimaid . . . nimelt: p a r i m a i d tervitusi Joh. Semper.»»

Naise silmad särasid. Helge mälestus.

Ta jätkas tagasihoitud õhinaga:

««Loomingusse» ei pandud, aga luuletuskogu ilmus ikkagi. *«Vaikuse valu»*. See tähendab: vaikuse valgus, helgus, heledus. Ja tähendab ka: vait olla on valus. Kas mõistate: valus. E h t s a l l u u l e t a j a l o n v a l u s v a i t o l l a.» Raske ohe. Sünge paus. «Ilmus. Ammu. Oma rahaga. Visalt kokkuhoitud rahaga. Sada eksemplari. Kirjastus «Kuldkannel». Nii oli seadsam kui trükkida: autori kirjastus.»

Naine vaikis. Vaatas häbelikult maha. Siis tõstis pilgu ja ütles:

«Kui te vana Kitzbergi austate, võiksite ikka piljardi muretseda, olgu siis veeremänguga kuidas on. Muhe vanamees oli . . . Ja unistas kirjanikkude lossist. Ligi viiskümmend aastat tagasi. Teised pilkasid.»

Väike naine naeratas vabandavalt: ärgu pandagu pahaks, et tema suure-tähtsa maja asju mõtiskleb. Naeratas ja tegi minekut.

Tõsi, Kitzberg unistas ja teised pilkasid teda. Veider vanamees – kirjanikkude loss! Maja meil on. Kitzberg unistas saalist, kus võiks tükke proovida. Saal on meil samuti ja tükke on seal tehtud ning mängitud. Piljardit ei ole veel ja veeremängu ka mitte.

Vahetevahel märkan ma seda väikest naist tänaval – väike, lihtne vanaemake –, siis meenub rohkesti korratud ja varieeritud ütlus: kuipalju avastamata talente ja tunnustamata geeniusi liigub tänaval ning turul.

Ja meenub too vaikne ütlus, ohe ning karjatus ühtlasi: . . . on valus vait olla!

1969

NELIKÜMMEND NELI KOPIKAT

Kui karsklased tahavad olla tõsised karsklased, siis mingu nad kõrtsi ja joogu joodikute eest kõik napsid ära! See on siis viimastele terviseks.

Meie Matsi tähtraamat 1938.

Nõnda see juhtus, et tuli juurde tusane mees. Pärnu maantee nurgal, suure raamatukaupluse juures.

«Tere,» ütles mees. «Kuidas läheb ka?»

«Läheb kah. Nagu lükkad. Aga sinul?»

«Minul on depressioonimeeleolu. Anna nelikümmend neli kopikat.»

«Kuule,» vastasin, «niisugused mehed saadetakse kõige sandimasse kohta.»

«Ma ei küsi silmakirjalikult, et ole mees ja laena. Ütlen, et anna. Nagunii tagasi ei maksa.»

Mees näitas raamatukaupluse aknale: vaadaku, see-see raamat tuli müügile ja va Johannes vedas alt. Ning sellest kõigest nihuke meeleolu, et karju või appi. Ta kõneles teistestki meestest ja kõigist tuttavlikult eesnimedega. Johannes koostas tõlkeraamatu, teda ei lasknud ridagi tõlkida, unustas lihtsalt. Ta tuletas ennast meelde, teatas, et temalgi on ühte ja teist sellest kandist tõlgitud. Nojah, tuli välja, et samad asjad olid teistele tõlkida antud. Päris korralik segapuder. Johannes ütles, avaldagu need asjad ajakirjanduses, raamatu ilmumiseni läheb ju aega. Tema, petetud mees, pakkus oma tõlkeid siia-sinna, loeti ja kaaluti, mõni lubas äragi trükkida, aga raamat, sunnik, jõudis ikkagi enne välja. Johannes on üldse imelik sell: tema, süütu kannataja, varem ilmunud tõlke jättis kõrvale ja laskis sama loo uuesti tõlkida. Põhjendas oma pentsikut sammu, et uus tõlge olnud nõtkem. Aga võib-

olla, omavahel öelda, oli hoopis too tõlkija nõtkem, hehee, ega jässakat meheotsa saa üldse saleda noorikuga võrrelda.

«Noh, ole siis altruist ja anna nelikümmend neli kopikat,» ütles mees oma kaebuse lõpuks ning ütles seda nii kindlalt, nagu oleks tal tuline õigus nõuda.

«Miks nelikümmend neli?»

«Lähen puuviljakauplusse ja joon klaasitäie vermutit. See maksab niipalju.»

Kui ma aru pidasin, pani mees välja tõelise trumbi:

«Tead sa, Jaan ise käib sealsamas veini rüüpamas.»

«Jaan? Ei usu.»

«Käib. Ma olen oma silmaga näinud.»

«Võib-olla joob viinamarjamahla.»

«Ei, veini. Mind juba ei peta. Aga üldiselt: kaval koht. Kui lähed «Araratti», kõik, kes näevad, mõtlevad ja ütlevad: näe, see hakanud kah jooma. Aga mine üle tänava puuviljakauplusse, sootuks teine asi. Kes näevad, arvavad, et jood ainult mahla. Jaan on kavalpea, tema on filosoof, luuletaja ja näitleja ühes isikus. Aga ma ei taha sind kauem kinni pidada.»

Ma ei lasknudki ennast kauem kinni pidada. Andsin nelikümmend neli kopikat, nagu sunniks seda tegema vastuvaidlematu kohtuseadus. Mehe depressioon oli ju aus ja põhjendatud. Ning kui juba too filosoof, luuletaja ja näitleja, tuntud karsklane . . .

Olgu nõnda või teisiti, tüütust mehest sain otsemaid lahti. Käsi pihku ja minema. Seda võis arvata.

Nägin siis ühel päeval seda langenud karsklast ja pilasin veidi:

«Nüüd ma tean sinu suurt saladust: sa käid «Ararati» vastas puuviljakaupluses veini joomas.»

«Ennäe! Ah joodikuid päästmas, et neile jääks vähem timmida.»

«Ära salga midagi! Kus tegijaid, seal nägijaid.»

«Olen käinud mõnikord ja joonud paar lonksu mahla.»

«Ära tühja puhu!»

Ja jutustasin tolle depressioonis mehe juhtumi.

«Või mina ja veinijoodik!» naeris karsklane. «Veini joon ma tõesti, nimelt kolm korda aastas: uut aastat vastu võttes, kaasa sünnipäeval temakese terviseks ja isiklikul sünnipäeval naise pealekäimisel, kui temake joob minu terviseks. Joon muidugi rahvamajanduse huvides üpris puudulikult, aga poeesia ja filosoofia jaoks küllaldaselt.»

Ta lisas lõbusalt:

«Meeldiv kuulda ja teada, et olen etalooniks saanud. See muidugi kohustab ranget stabiilsust säilitama.»

Nüüd ma mõtlen ja arutan: tegin vist oma jutuga halba, sest range stabiilsus on ju inertne paigaltammumine.

1969

SABAD

. . . teil on alles sabad taga, ühel pikem, teisel lühem, aga igaühel oma kenake saba . . .

A. H. Tammsaare, *Matus*

Oli matus. Teenelise kunstitegelase matus.

Tulid kõik, kes tulema pidid, tulid needki, keda oodata ei teatud . . .

Saalis asetses sark lahkunuga. Leinavad omaksed. Lilled ja pärjad. Küünlad. Muusika.

Kõrvalruumi kogunes mehi ja naisi, kes pidid sarga juures auvalves olema.

Kui ma kõrvalruumi astusin, oli siin enam-vähem vaikne. Seisti ja istuti üksi-kaksi või rühmiti. Leiti sõpru ja tuttavaid, noogutati eemalt või teretati kättpidi. Vahetati üksikuid lauseid. Kaugemal nurgas käis juba tasane vestlus. Inimesi saabus üha juurde. Uusi kohtumisi ja hoogsaid tervitusi. Jutusumin valjenes. Keegi mees liikus ringi ja korraldas valvesse minekut.

Siis tuli endalgi tervitustele vastata ja pisut oma elujärge seletada. Siin kõneles reibas naine suvematkadest. Teisal värbas agar mees loengupidajat. Tagapool pajatas pikk, erksalt vehklev kunstnik ilmselt naljalugu, sest naabrid kihistasid naeru.

Valvevahetus jõudis tagasi ja kõhn mees ütles pikale naisele:

«Korras. Siin võtab veel aega, lähme ja istume pool tundi kohvikus.»

«Mõttekas mõte,» leidis naine.

Siis öeldi, et tuleb valvesseminekuks valmis olla. Aga tuttav mees hakkas üht värsket artiklit sõeluma ja selle autorit

pilama. Jutt võttis just põneva käänaku, kui äkki öeldi, et tuleb minema hakata. Tekkis piinlik segadus: mis, kuhu!?

Oli selgelt näha, kuidas naaber oma näo tõsiseks seadis, nagu oleks nupule vajutanud. Läksime saali. Uksel sosistas naaber: «Aeglasem samm!»

Kui ma lahkunu poole pöördusin ja teda silmitsesin, panin imeks tema jumekat nägu. Nagu ei olekski surnu . . .

Kõneles õppeasutuse esindaja. Kuivalt ja igavalt. Kõmisevad sõnad ja puine toon.

Mällu välgatas kauge mälestus. Mingi kahvatu virvendus. Ja järsku kuuldus sarga poolt sahinat ja imelikku käginat. Kuna ma seisin küljega, ei saanud neist helidest õieti aru.

Siis kostis kellegi teise mahedat häält:

«Uskuge, kes igavikku näinud, seda ei huvita enam elavate sõnad! . . . Sest mis oleks elavail koolnuile öelda?»

See oli ju kadunu enda hääl.

Leinakõne pidaja vaikis.

Pöörasin vaid hetkeks pead, et olukorras selgusele jõuda.

Surnu istus ja hoidis sarga äärtest. Nägin tema õhetavat nägu ja konksus sõrmi.

Aimasin pinget, mis valdas omakseid kirstu lähedal ja teisi leinajaid, kes olid kaugemal. Minu valvekaaslane seisis jäigalt otsekui raidkuju, ainult vasaku käe väike sõrm tõmbles, nagu loeks sekundeid.

Surnu ise pidas kõnet. Tema madal hääl kõlas rusutult:

«. . . kogu mu elu oli lahkheli paleuse ja saavutuse, tahtmise ja täitmise, mõtte ja teo, maise ja ebamaise mina vahel . . .»

Saali täitis sügav vaikus. Kui kõneleja peatus, võis kuulda ainult üksikut ohet ja küünalde põlemise tasast särinat.

Tuli auvalve uus vahetus. Mehed nägid kirstus istuvat korjust. Nende väärikas samm takerdus. Nad ei osanud muutust seletada ega teadnud vastavat seisukohta võtta. Astusid siis kohusetruult edasi.

Meil tuli lahkuda. Enne pöörasime ennast, nagu komme ette nägi, sarga poole. Sargas istuja vaatas meile kõigile korraks näkku, otsekui pahaks pannes, et häirisime tema kõnepidamist.

Tegime uue pöörde. Hakkasime tulema. Tulime kiirel ja äreval sammul.

Jäin inimeste vahel seisma.

Eemalt võis näha, kuidas surnu ennast sirutas ja käe tõstis. Ta paisutas oma häält ja hüüdis:

«Te kõnelete ilusaid sõnu paleustest ja voorustest, tööst ja tegudest ja kõrgetest saavutustest. *Mis võiks teil sellega asja olla, kui teil on alles sabad taga, ühel pikem, teisel lühem, aga igaühel oma kenake saba!*»

Ta osutas sõrmega sinna-tänna ja kordas:

«Siin ja seal kenake saba ja kena sabake!»

Inimeste hulgas tekkis liikumine. Käänati päid, uuriti naabreid. Katsuti oma seljatagust. Nägusid kattis imestuse ja ehmatuse võdisev vari. Ning sabad, pikad ja lühikesed, siledad ja kohevad, heledad, tõmmud ja süsimustad, kõikusid ja õõtsusid nagu tuulelipud. Inimesi tabas ärevus otsekui palavik.

Kunstnik ja kunstiteadlane, kes istus kirstus nagu vankris, muheles vaikselt ja nautis vaatepilti.

Väljusin saalist komberdavi jalu.

Aga need, kes kõrvalruumis seisid ja istusid, ei teadnud ega aimanud midagi. Vesteldi poolihääli elust ja poliitikast, saabuvast suvest ja kalavetest. Ruumi hämaras nurgas jutustas keegi anekdooti.

Tõttasin leinamajast välja.

Käisin mööda tänavaid, meeled pinevil.

Kui siis trammis sõitsin, sügavais mõtteis, hüüatas äkki laps:

«Vaadake! Matus!»

Kõigi pilgud pöördusid tänavale.

Pärjad. Kirst. Leinajad. Uudistajad.

Tramm peatus pärjarivi lähedal.

Keskealine mukitud naine, laps käekõrval, hüüdis mehele: «Oi kui ilus matus! Ei tea kes? Lähme aga ruttu!»

Nad kiirustasid maha minema. Neile järgnes teisigi.

Uudistajad. Pärjad. Kirst. Leinajad.

Kirst autol. Kirst sellepärast, et matus. Aga kirstus – kes?

Ilusad sõnad. Ilusad pärjad. Ilus matus.

Ilusad sabad taga.

1969

OTSIJA

Tahaksin käia mööda tänavaid ja karjuda: «Kas te, kuradid, teate, et Tšehhov mulle kella kinkis?»

Maksim Gorki Anton Tšehhovile
5. mail 1899.

Novembrikuu ilmad ei olnud päris soojad ega väga külmad. Sel päeval puhus vilu tuul ja näitas paar-kolm pügalat külma.

Tavaliselt ei kõneta linnatänaval möödujad üksteist. Aga see lüheldane mees peatus, pöördus minu poole ja ütles muhedalt:

«Kena soe ilm, ei ole ju talvemütsi ega kindaid tarvis.»

Algul tundus, nagu oleks see etteheide, et minul on karvamüts peas ja kindad käes, siis aga paistis, et mees vabandas hoopis, et kõnnib ise sonimütsiga, lahtisi hõlmu ja paljakäsi. Küllap see oli vabandus, sest ta naeratas leebelt. Ja ruttas edasi.

Ega ta purjus olnud, mitte sugugi. Samm kindel ja rüht sirge – nõnda ta astus oma teed.

Hea tuju näis mehel siiski olevat. Ütles midagi vastutulevale vanaätile, tänavat ületavale koolipoisile näitas hoiatavalt näpuga ja kahele jutlevale naisele pühendas paar sõna. Tänaval liikus vähe inimesi. Aga mees ütles midagi igaühele, keda kohtas või kellest möödus. Mõnest inimesest möödus kiiresti, mõne juures seisatas viivuks ja mõnele silmitses järele.

Läksin samas suunas ja hakkasin endamisi arutama: küllap mees on siiski alkoholi pruukinud, mis ta muidu inimesi peatab ja rõõmsalt kõnetab. Muidugi on kilk tilluke, aga ikkagi.

Jõudsin mehele järele siis, kui ta tänava lõppu jõudis ja pingil istuva miilitsamehe ette seisma jäi. Mida ta algul ütles, seda ma eemalt ei kuulnud, siis aga kõneles:

«Pingeline tööpäev muidugi seljataga, puhkate jalgu? Kas tohib suitsu pakkuda?»

Miilitsamees tänas, vastas, et pole suitsetaja.

«Eks igas töös ole oma tõusud ja mõõnad,» ütles lüheldane mees. «Teil on muidugi õhtud ja esimesed öötunnid raskemad, ja nädalalõpud eriti.»

«Kuidas kunagi.»

Kuna miilits oli napisõnaline, kergitas mees mütsi ja sammus edasi.

Korravalvur seiras meest pilguga, siis vaatas mulle küsivalt otsa, ei öelnud aga midagi. Istusin tema kõrvale pingile.

Miilitsamees viivitas pisut, siis lausus:

«On inimesi, kes võtavad oma kakssada grammi ja leiavad äkki, et nende abi ja osavõttu on igalpool tarvis. Ma vaatan, see jutukas mees tülitab iga vastutulijat.»

«Kakssada grammi?» küsisin. «Kas olete kindel?»

«Võib-olla ka kolmsada,» arvas miilits. «Rohkem ei ole.»

«Mida? Veini või viina?»

«Viina.»

«Ärge pange pahaks, kuidas te praegu, selle mehe juures, kindlaks tegite?»

«Arvate, et nuusutasin,» oletas miilits. «Ei. Vaatasin näkku. Silmad reedavad otsekohe.»

«Nojah, olete spets.»

Miilitsamees vaikis natuke, siis küsis:

«Muidugi tülitas teid ka?»

«Seda ei oleks mõtet küll tülitamiseks nimetada,» leidsin. «Ütles üheainsa naljatava lause. Muide, inimesel on teinekord tarvis midagi öelda, ta vajab ja otsib kaasinimesega kontakti.»

«Tänaval?»

«Kas või tänaval. Töö juures masinad, automaadid, ei ühtki inimhinge. Tuleb tänavale, pinge alaneb. Lihtsalt vajadus, mõistate.»

«Mingu mujale. Tänaval on oma seadused ja reeglid.»

«Selge. Liiklus ja puha. Aga inimlikult on mõistetav.»

«Otsija . . . Otsib kontakti . . .» ümises miilits. «Mingu kuhugi, kus inimesed ikka käivad.»

«Kinno, kohvikusse või kõrtsi, saan aru,» ütlesin ma ja tõusin.

Miilitsamees noogutas mulle vastu ja süvenes oma mõtteisse.

Kui ma edasi läksin, vaatasin, see tülitaja ja kontaktiotsija seisis tänavanurgal ja ootas nagu kedagi.

Olin veidi üllatunud, kui ta ütles mulle:

«Vabandage, ootasin teid, tahtsin teilt küsida.»

«Palun.»

«Te rääkisite selle vormikandjaga minust, eks ole?»

«Pisut jah.»

«Mulle paistis kah. Ta muidugi küsis, kas mina tülitasin teid? Nõnda ju öeldakse, kui keegi võhivõõrast tänaval . . .»

«Küsis küll. Ma vastasin, et ei tülitanud sugugi.»

«Tänan väga. Kas ta ütles, et purjus ja . . .?»

«Ei öelnud, et purjus. Ütles, et võtnud. Kakssada, kõige rohkem kolmsada grammi.»

«Kas haistis lõhna?»

«Ei öelnud. Tunneb juba silmavaatest, ütles.»

Mees hakkas naerma ja küsis:

«Mis teie arvate, mitu grammi mul sees on?»

«Ei tunne asja,» vastasin. «Mitte palju, ainult ehk sada grammi.»

«Tänan. Te olete inimsõbralik inimene,» tunnistas võõras mees ja kõneles lahkelt: «Teate, ausalt öelda, ma ei ole grammigi võtnud. Te ehk mõistate minu meeleolu, kui ma teile ütlen, et pool tundi tagasi sain teada rõõmsa uudise: täna hommikust alates olen vanaisa! Väga ilus uudis, eks ole, suure lõbuga kuulutan seda teilegi. Ah et niisikesed silmad . . .»

Mees mühistas laia naeru, raputas mu kätt ja tõttas edasi.

1968

LURINAL

Kui näen ja kuulen sind,
siis usun salamahti,
et noa ja kahvliga
end võtad riidest lahti.

Betti Alver, *Vooruse võlu*

Ma olen niisugune inimene, et väljun uue aasta esimese päeva hommikul, lähen mööda tühja tänavat ja otsin teist inimest, kellele head uut aastat soovida.

Vaikus. Hämarus. Tühjus.

Aga siiski . . .

Pargipingil istub mees. Märkab mind. Mees tõuseb, noor, sirge, sihvakas, astub juurde ja hüüab lahkelt:

«Tere, head uut aastat!»

«Tere, head ja paremat uut aastat!» ütlen vastu.

Mees õhetab külmast ja muust, vaatab rõõmsalt otsa ja kõneleb pikalt:

«Teate, ma olen niisugune inimene . . . teate, uue aasta esimesel hommikul väljun ja otsin teist inimest, kellele head uut aastat soovida. Inimlikult, siiralt. Naine magab, poiss magab, naisele juba soovisin öösel, poisile veel jõuab. Istusin pingil, ootasin. Nägin, et tulite. Teate, ma olen mees, kes sööb suppi lurinal. Faktiliselt. Mis sellest kõnelda, aga praegu, uue aasta hommikul, ei ole mõtet häbeneda. Naine muigab ja tuletab aga meelde: «Jälle sa luristad!» Juhtus, et isa langes sõjas ja ema suri tüüfusse ja vanatädi kasvatas üles. Ta oli kõva kuulmisega, ei märganud, et poiss õpib luristama. Teate, ma olen insener, piinlik, et söön suppi lurinal. Hariduse puudus. Aga meie süsteemi minister – muidu andekas mees –, teate, tema jälle harrastab sülgamist. Naised ütlevad, koristaja pidi rääkima, et paberid kõik paberikorvis süljega koos. Ja tänaval vaatab enne ringi ja paneb siis lartsti. Tuttav mees

jutustas, et sõja ajal, kui minister oli alles leitnant ja rühmaülem, siis sülitas veel rohkem, aina kraapis kurgu põhjast ja lärtsutas. Talupoeglik päritolu ja hariduse puudus, selge see . . . Teate, ma nägin täna hommikul imelikku und. Olin Moskvas, uhkes hotellis «Moskva». Lähen seal mööda koridori, äkki tunnen kusepakitsust. Koridor pikk nagu igavik. Vaatan, uks pärani lahti. Astun sisse, ei ühtki inimest. Hakkan parajat kohta otsima, näen, laual tikutoos. Etiketil kiri: «Happy New Year!» Olen üldiselt, nagu te näete, korralik inimene. Aga seal mõtlen: poisipõnn korjab etikette, oleks üllatus. Koban taskus, et panen oma tikutoosi asemele. Ei leia. Tühja kah, mõtlen, ainult tikutoos. Aga tegelikult: poiss on alles kolmeaastane, ei kogu midagi. Ja äkki, vaatan, seisab mu kõrval pikk särgiväel mees. Ilmselt selle toa elanik. Seisab, naerab, lausa itsitab. Kogelen vabandust. Et oli pakitsus ja . . . Ise aga mõtlen: küllap ta, kurivaim, juhtus nägema. Ja ärkan, silmad häbi täis. Et varastan unenäos tikutoose ja veel uue aasta hommikul. Ära, mis ripakil! Mingi pärisorjuslik pärimus. Hariduse puudus, selge see . . . Keegi noor kunstnik ütles, et südamehariduse puudus. Ütles enda kohta, kord napsiklaasi juures. Pajatas: ta olnud Pärnu lahe jääl, suusad all. Läinud ja läinud, helevalge lumi, idüll. Järsku – seesama pakitsus. Mõelnud: ei rüveta puhast lund. Sõitnud edasi. Ei lähe üle. Mõelnud: olgu, lasen püksi. Siis mõelnud: või püksi, loll! Teate, ta on muidu nupukas mees. Aga nüüd teinudki tembu, et roojastanud ilusa puhta lume ära. Selle kohta mees ütleski nördinult: olen metslane, ei ole südameharidust . . . Ma elan siinsamas lähedal. Vaatan seda parki ja sedasamast kiikhobust. Sügisest saadik konutab see ratsu ilma peata, küllap mõni vintis huligaan käänas pea otsast. Aga praegu, vaadake ja mõelge: suur nääripuu, mitut värvi tuled küljes, ümberringi kuusetukk, kenad loomad sees, ja tore karusselliratas, keerleb üles ja alla, ja muhe nääritaat saani ja väleda hobusega ja kingikoormaga, ja äkki – ainult mõnekümne sammu kaugusel – see peata hobune. Kas pargi peremehed ei ole tähele pannud? Kindel, et on. Nad on, arvan ma, üldiselt tublid mehed. Siit aga lähevad mööda, hoolimatult, hooletult. Lurinal, piltlikult öeldes. Kuulge, võtame ja veame kuhugi kõrvale, viime klubi nurga taha.»

Vaatan ja noogutan. Tõepoolest, ei kõlba see peata hobune siia nääripühiks ehitud parki.

Astume juurde. Käed külge! Kinni külmunud. Murrame, kangutame. Mis see . . . mis see meeste käes!

Nii, lahti. Läki!

«Raske, sunnik!» ütlen.

«Nagu tina,» ütleb teine mees.

«Tõsta veel naba paigast.»

«Selge see. Venita ennast vigaseks . . . uuel aastal.»

«Uuel aastal . . . et mingu lurinal edasi . . . nagu ennegi?!»

«Ah et mingu lurinal . . . et nagu ennegi?! No korrat!»

1969

PROHVET

. . . on ometi juured puudel ja juured ka laastudel.

Jaan Kross, *Androgüüni päev.*

3. jaanuar. 8 pügalat külma. Uue aasta rõõmsaid teretusi. Uue aasta uudiseid.

Esimesena maailmas: reisilennuk TU-144 sooritas ülehelikiirusega lennu. Philip Blaiberg üks aasta uue südamega. Sophia Loren sünnitas poja. Jänkist turisti amokijooks Istanbulis – tulistas nelja ja lasti ise surnuks. Tasuta seinakalender.

Sattusime juttu ajama. Ühest-teisest ja isevärki inimestest. Siis ma kõnelesin mehest, kes kirjutas novelli prohvetist, tema ennustustest ja nende täideminekust. Ning Purila kandist pärit prohvet oli (selles teoses nimelt) kakskümmend kaks korda surma saadetud ja alati taas ellu ärganud. Teos ei olnud kahjuks eriti kõrgel kunstilisel tasemel. Aga kord tuli vanem mees, tutvustas ennast sellesama teose autorina, puhusime päris igapäevast juttu, ja äkki: mees poetas tasahilju, et temap see Purila prohvet ise ongi. Olin jahmunud. Ta lisas: jutus pole midagi valet ega võltsi, kõik on tegelikult juhtunud. Kas ka tapmised ja elluärkamised? Muidugi, ütles mees ladusalt, nagu kõneleks ninanuuskamisest või supisöömisest.

«Järsku on vastne Kafka?» küsiti.

Ei vist. Natuke lihtlabane ja algeline, et Kafka olla.

Nonde tapmiste puhul selgub huvitavaid seoseid. Tolles jutus tulistab prohvetit meie tuntud vanakirjanik, omaaegne kirjandusajakirjade toimetaja. Tahab prohvetit tappa. Miks, ei selgu. Paistab, et prohvet sureb. Ei sure ometi; see on nimelt üks tema kahekümne kahest surmast ja elluärkamisest. Aga kafkalik autor jutustas endast: noormehena teinud ta seda pattu, et luuletanud ja saatnud ajakirjadele kaastööd. Paraku

pole midagi ilmunud. Ometi märganud ta, et tema luuletuste mõtteid ja ridu ning terveid salmegi sattunud teiste autorite luuletustesse. («Tuntud lugu,» arvati.) Ta saatnud toimetajale kirja, nõudnud oma luuletusi tagasi. Ei ole vastatud. Saatnud uue ja kurjema kirja. Nüüd tulnud vastus: kasutamata kaastöö rändab paberikorvi, kui pole tagasisaatmiseks marke lisatud. Aga hiljem kõneles mees, et saatis vanameistrile range kirja, milles esitas küsimuse: kui Te mind siis-siis (täpne aeg) revolvrist tulistasite ja ma põrandale maha langesin, mis minust pärast sai? Vanameister jätnud vastamata.

«Kihk väljuda enese kestast,» tsiteeris Jaan Kross iseennast. *Teisekssaamise janu*, meenus.

See autor käib pidevalt juttu ajamas. Iidamast-aadamast ja sellest, et tema prohvetijutu käsikiri rändavat ringi ja sellest püüdvat teised au ning raha lõigata. Kord tegelevat sellega tõlgid, kord jälle kunstnikud või filmimehed, ja alati tema, autori seljataga. Mees jätab mõne kuu vahele, tuleb jälle ja kerib jälle segaseid kahtlustusi.

«Pöörasuspööris,» sõnas Jaan Kross.

«Poeetiliselt öeldes. Aga teaduslikult?»

«Meditsiiniliselt: tagakiusamismaania.»

Jaan Kross muheles ja lausus:

«Tahad, ma õpetan, kuidas ta ära jääb. Ütle talle: kuulge, hoidke ennast selle eest, et keegi teid kahekümne kolmandat korda maha ei laseks. Ei siis enam ärkaks. 23 on sant number. 2 ja 3 on kokku 5 ja 23 jagub 5-ga. Aga see viimane on saladus, ärge sellest kellelegi rääkige. Küll sa näed, mees kohkub ja kaob.»

Ja teatab igaühele:

«Ma pole prohvet mingi ega jumal . . (Jaan Kärner.)»

Mõtlesin ja ütlesin ka: oh kirjaoskuse häda; kõik ei mahu trükki; oh vaeseid kafkasid, keda toimetajad ja konsultandid on tagasi lükanud ja ahastama pannud; on juured laastudel ja juured ka pindudel.

See jutuajamine vajus tagaplaanile. Oli muid asju, käimisi ja tüütuid õiendamisi, mis nõudsid oma.

Kui mööda tänavat kõndisin, vaatan: sealt ta tuleb, see prohvetijutu autor, see Purila prohvet ise. Tuleb ja tuleb, läheneb, märkab mind, viipab.

Võib-olla on keegi teine, võib-olla ei viipagi mulle.

Läheneb. Muigab.

Tõstab käe, viibutab tervituseks.

Ja hakkas oma peenikest häält ketrama.

«Oli juttu kahekümne kolmandast tapmisest, eks ole?» küsis ta ja pilgutas silma. «Võin teile teatada, et juba see juhtuski.»

Oli juttu . . . Oli! Kuidas ta seda teab?

«Juhtus? Mis?» küsisin.

«Tapeti, noh,» ütles mees ja vuristas: «Uue aasta öösel. Vaatasime perekonnaga televiisorit. Kell lõi kaksteist. Käis klirin ja mürts. Aknast visati sisse kirves, mulle otse pähe. Kukkusin pikali, rohkem ei mäleta. Näete – siin.»

Mees lükkas karvamütsi kuklasse ja näitas laupa. Seal, kaamete kulmukriipsude kohal punetas piklik arm. Mitte värske haav, vaid kinnikasvanud arm.

«Hihihii!» piiksus mees. «Oli küll kahekümne kolmas ja jagus 5-ga, aga sellest polnud ühtigi. Ei võta miski, kõva võhm. Prohvet.»

Mehe silmad kilasid. Ta sammus minu poole, astus mulle suisa otsa, nagu ei näekski mind või tahaks minust läbi astuda. Kargasin ruttu-kähku kõrvale.

Mees kõndis tiidsalt edasi, otsekui ei oleks midagi juhtunud.

Mees peatus vaateakna ees, silmitses väljapandud kaupu. Aknast paistis tema peegelpilt. Sama mees ja siiski hoopis teine.

Kõik näis teisiti või oli hoopis . . . (August Alle.)

Sootuks teine mees. Laiem, tõntsakam nina. Tõmmud puhmaskulmud, mitte kahvatud kriipsud.

«Vabandage, ehk võite kellaaega öelda,» küsisin.

«Pool viis, täpselt,» tuli bassihäälne vastus. Jäme jorin, mitte peenike pirin.

Sama jopp, sama vöödiline sall, sama kõrvik. Kõrvik taga kuklas ja laup vaba. Laupa kirjas peenike kortsuräga. Ei mingit piklikku kinnikasvanud armi.

Alles ta kõneles sellest kahekümnekolmandast . . . kõneles tolle prohveti kile-kilkava häälega. Ta ei ole ju Purila prohvet. Või on kõigest hoolimata? Või oli prohvet ainult viirastus? A i n u l t viirastus?!

«Tänan.»

Oimukohtadel tuikas. Silme ees vilkus ja virvendas. Jalgealune veeres.

«Olete haige? Purjus?»

Ja järsku vaatan ja näen ennast kõrvalt.

Jälle nagu uneskäija . . . (Debora Vaarandi.)
Võtsin pikad sammud, pikad ja hästi kiired. Eemale, kaugemale!
Tagakiusamismaania. Jälitusluul. Hälitus. Hälin.
Purila. Nurila. Kurila. Turila. Murila. Surila. Vurila.

1969

MA LUGESIN SAMA RAAMATUT

Paljud inimesed on maakera peal pikemaidki teekondasid ära käinud kui siit kuu peale reisimiseks tarvis läheb. Ja kui seal ülewal tõeste meiega wõrreldawad intelligentlikud olewused elawad . . .

Dr. Wilh. M. Meyer,
Elu taewakehade peal.

Ma olen oma isast juba kuusteist aastat vanem. Aga ta on ikkagi minu isa.

Õhtul lugesin ma väikest raamatut, mida kord isa luges. Ma arvan, et ta seda luges. Luges siis, kui ta nooreks jäi. Kui ta nooreks jäi, leiti see raamat tema laualt.

Magama heitsin hilja. Uinusin kohe.

Keegi sakutas mind. Oigasin unes. Ärkasin ja rebisin silmad lahti.

Minu ees seisis pikk kõhnavõitu mees.

«Mis magamine see olgu, kui isa kodus,» noomis mees.

Tõusin. Isa kodus! Ammu ei olnud ma teda näinud. Võõrastasin teda natuke.

Isa vaatas ringi, kuulatas veidi ja ütles:

«Vaikne.»

«Vaikne jah,» vastasin.

«Kas elajad söönud?»

«Söönud. Mäletsevad.»

Isa istus järile, nõjatas luukõhnad sõrmed kondiseile põlvile ja kõneles vaikselt ning aeglaselt, ja tundus, nagu jutustaks ta pikalt-laialt sellest, kust ta tulnud ja mida kõike näinud. Ent ta ütles ainult:

«Ega kuu peale sõitmine ole laadasõit. Aga on siiski s õ i t. Kuusteist aastat k ä i a ja minna ja tagasi tulla, see on kõva teekond.»

«Kõva teekond,» kordasin ja küsisin: «Oled väsinud?»
Isa küsis omakorda minult:
«Oled väsinud? Tööd palju?»
«Tööd ja talitust on,» vastasin.
«Aga saab ikka korda?»
«Saab korda.»
Isa sirutas ennast ja iste nagises. Nagises küll, aga pidas vastu; sel vanal järil istusin ma poisipõnnina küdeva ahju ees ja vahtisin imepäraseid leeke; järile tuli lõpp, kui ta kolikoormas puruks litsuti ja tükid siis tulle visati. Isa sirutas ennast ja meenutas:
«Sa olid kolmeaastane põngerjas, kui ma nooreks jäin. Sõda. Война. Krieg. Sa küsisid: mis on sõda? Ma vastasin: sellest räägime homme. Nüüd sa enam ei küsi.»
«Ei küsi. Juba ma tean.»
«Küllap tead, juba suur poiss.» Ta istus käsipõsakil, noogutas ja ütles: «Suur poiss, peaksid rohkem tegema.»
«Peaksin küll,» olin nõus. «Tühi-tähi võtab aja ära. Peaksin vist uneajast näpistama.»
«Öö nõuab oma,» ütles isa järsu rõhuga.
«Tee tuli alla,» käskis ta igapäevaselt. «Puud jämedad, tee laaste.»
Kuhu see nuga jäigi? Alles ma teritasin pliiatsit.
Isa helkiv pilk vaatas kaugusse ja vaatas siis mulle otse näkku, ning pidulikult kõneles ta:
«Mäherdusi imelikke asju ja leidusi võivad teiste maailmade mõistuslised olevused meile edasi anda, eks ole?»
«Jaa, võivad,» nõustusin. «Võivad, kui tahavad.»
«Siis tahavad, kui näevad, et oleme ära teeninud,» arvas isa.
«Ära teeninud?» küsisin.
«Kui oleme oma asjad korda seadnud,» väitis isa.
«Korda seadnud?»
«Korda seadnud,» kinnitas isa.
Siis kuulatas ta ja küsis valvsalt:
«Kas keegi magab ja norskab?»
Ma ei kuulnud midagi.
«Keegi ei maga,» ütlesin.
«Muidugi ei maga,» lausus isa. «Seapõrsad on näljas ja lehmad joomata, röögivad.»
Tuul vilistas akna taga. Seinapalgid naksusid. Kell tiksus.
«Pane nüüd supp sooja,» ütles isa.

«Juba panin,» vastasin.
Isa silus mõtlikult oma teravat lõuga ja arutas paatoslikult:
«Kas on maakeral piirisid, millest inimese mõistus üle astuda ei saaks? Kas piirab meid pakane või troopikapalavus, kas nälg, kas totrus, kas viha pimedus või südamepehmus? Me võtame äraarvamata vägevat jõudu veest ja maapinnast, õhust ja valgusest ja aineosakestest. Me tarvitame ohtralt inimeste mõistuse, meelte ja südamete jõudu, aga südameid ei oska hoida. Südameid ei oska hoida.»
Ta asetas käe oma südame kohta ja ohkas.
Ja jätkas:
«Juba käsutame ja võidame ära kaugust ja ruumi.»
Ta vaikis.
«Aga aastaid ja aega?» küsisin.
«Aastaid ja aega?» kordas ta.
Tuul vingus ja vilistas. Või laulis kauge pillikoor? Või huikas eksinud teekäija?
Valgesse uttu inimene kaob . . .
Valgesse uttu ma mähin iseenda . . .
«Ega inimene kao?» küsisin ma.
«Ons see vastus või küsimus?» nõudis isa.
«Ma tahan, et see oleks vastus.»
Isa naeratas – tal olid kahvatud huuled ja hõredad hambad – ja kõneles hingeldades:
«Sa tahad, et oleks vastus. Sa vastad, et oleks mõte. Sa mõtled ja elad. Sa elad ja teed. Elu on tegu. Tegu ei kao.»
Siis kordas isa argipäevaselt:
«Pane supp sooja.»
«Juba panin,» ütlesin ja pärisin nagu uudishimulik poisike:
«Isa, kas seal üleval elavad tõesti meiega võrreldavad intelligentlikud olevused?»
Isa vastas:
«Nagu sa küsid, nõnda on.»
«Nagu ma küsin?»
Isa seletas:
«Kui sa küsid, siis mõtled. Kui ei küsi, ei mõtle. Kui ei mõtle, ei ole mitte kedagi. Ei ole sind ennast ega mind ka.»
Isa silitas mu pead. Ning ma arvasin endamisi: tema on, sest ma mõtlen, et tema silitab mu pead.
Ma ei kuulnud midagi, ent isa kuulatas ja ütles tõustes:
«Vabrikuvile. Pean minema.»

Ta tõusis vanalt järilt, pani mütsi pähe ja lausus koduselt:
«Sõõ aga, sõõ!»
«Ma ei taha paksu,» tõrkusin.
«Sõõ, poiss!» sundis isa. «Paks see raha maksab.»
Isa jääb ikkagi isaks, kuigi on minust kuusteist aastat noorem.

1969

LAPSEKEELE LOOD

VIIS PIKKA MINUTIT

Tuli külaline ja ütles esikus:

«Ma tulin ainult viieks minutiks.»

«Miks ainult viieks minutiks, tädi Virve?» küsis neljaaastane Tiia.

«Mul on vähe aega.»

«Ahah.»

«Mine, mängi nüüd,» ütles ema Tiiale.

Tiia mängib, piilub praokil ukse vahelt ja kuulatab.

Kuuleb, et tädi jutustab:

«Tead, Riina on üllatusega hakkama saanud. Mõtle ometi – poiss! Välja ei paistnud ka, pole teda õieti ammu näinudki. Ja mitte kellelegi ei hinganud, võrukael. Oma ema muidugi teadis. Hilda ütles: «Ma olin kohe solvunud, et hoidis saladuses. Mõtle, lapsepõlve mängukaaslased, nagu me oleme.»»

Tiia ei läbe olla, tuleb oma uudisega:

«Tead, tädi Virve, Pahkalite Mintsu käib mulle närvidele.»

«Noo! Miks?»

«Alati, kui ma koridori lähen, hakkab ennast nühkima. Tal on karvad lahti. Peaks kinni liimima, eks ole?»

«Mis sa lobised, mine mängima!» sunnib ema.

Tiia läheb, püüab natuke mängida, aga kuidas sa mängid, kui tädi räägib niisuguse häälega, et . . . et jutustab tingimata midagi põnevat ja naljakat.

Tädi Virve pajatab:

«Junts on ikka tore. Tuleb, koogikarp käes ja väike pakike ka. Vabandab: ei saanud sünnipäeval tulla, rahakotil oli sisemine viga. Ma ütlesin: eks andnud rahakotile kõhurohtu. Tegelikult oli Junts komandeeringus, Leningradis. Ja tead, mis ta mulle kinkis? Bulgaaria kohvitassi, peal lõbus pilt – koer näitab keelt. «Ah kui meeldiv,» ütlesin ma talle. Tema, naljatilk, vastu: «Kas mina meeldin sulle või see koer?» – «Muidugi

koer,» ütlesin. «Nimelt koer, kes keelt näitab.» Vahva vanapoiss. Muidu poleks tal viga, aga pea on paljas kui kaalikas.»

Tiia seisab uksepiida najal ja kuulab huviga koerast, kes keelt näitab. Ema viipab, mingu mängima.

Tiia läheb. Ei saa hoopiski mängida. Peab mõtlema tädi tassile ja koera pildile tassil. Siis kuulatab jälle.

Tädi jutustab:

«Mõtle, minu ülemus võitis pesumasina. Nüüd naerame tööl, et igapäevane peapesu on kindlustatud, masinaga läheb see ludinal.»

Edasi kõneleb tädi Virve igavaist tööasjust – normidest ja preemiaist ja ületundidest – ja Tiia läheb mängult nukuga jalutama. Aga natukese aja pärast ilmub uksele ja küsib:

«Tädi Virve, kas sinu pea on ka masinaga pestud?»

«Kuidas masinaga?» küsib tädi Virve.

«Noh, pesumasinaga,» seletab Tiia, «paned pea sisse ja . . . ja pea käib seal ringi nagu karussell.»

«Mis sa rumalusi räägid!» noomib ema.

«Tädi ütles, et nendel pestakse masinaga päid.»

Tädi Virve hakkab naerma. Ema ei naera. Ema on tõsine ja Tiia lahkub.

Tiia vaatab ukse vahelt. Muudkui räägivad ja räägivad. Mida küll n a i s t e l nii palju rääkida on? Ema ütleb, et tema, Tiia, kasvab samuti suureks ja kasvab naiseks. Praegu on väike tüdruk, kui aga hästi sööb, ilusti võimleb ja korralikult magab, siis kasvab suureks-pikaks naiseks. Olgu pealegi, et naiseks. Tiia võib ju sööki keeta, tööl käia ja teatris ning kohvikus ka, aga nõnda palju ja kiiresti rääkida, nagu naised seda teevad . . . jaa, sellega jääks Tiia hätta. Kust nad oma jutu võtavad? Tiia räägib ka, aga jutt lõpeb varsti otsa. N a i s t e l seevastu jätkuks kõneainet õhtuni ja võib-olla hommikuni, kui enne uni peale ei tuleks.

«Kas me sööma ei hakka?» küsib Tiia emalt.

«Ei hakka veel,» ütleb ema. «Mine võta köögilaualt üks õun. Need on pestud.»

Tiia tuleb uksele, õun käes.

«Mine nüüd Pikuga jalutama,» juhatab ema.

«Me käisime juba jalutamas,» teatab Tiia. «Pikul on kõht tühi.»

«No anna talle siis süüa.»

«Ma annan Pikule muna.»

«Anna, anna.»

«Kas muna peab viis minutit keetma?»

«Jaajah.»

«Ma vaatan kellalt, eks ole?»

«Muidugi.»

Tiia on veidi aega ära, tuleb ja ütleb kõvasti, vaadates ise tähendusrikkalt tädi poole:

«Ongi viis minutit läbi.»

«Jaajah,» ütleb ema ja jätkab pooleliolevat vestlust: «Ei oleks uskunud, et Karin n i i maitsetu on.»

Lõpuks ometi. . . Tiia ohkab vaikselt. Tädi Virve tõuseb ja lahkub kiiresti.

Tiia vaatab emale lõbus-arukalt otsa ja pahvatab:

«Saime temast ometi lahti, eks ole, emme?»

Ema punastab: tädi Virve on alles ukse taga, ei ole trepist alla läinud, ehk kuuleb.

Ja ema ütleb hästi kõvasti:

«Jaajah, isa tuleb varsti, oota natuke. Mine ja mängi edasi.»

Tiia imestab: miks emme teist juttu teeb? Ei tea, ükskõik. Tüdrukule meenub midagi. Ta ütleb asjalikult:

«Tädi Virve peaks oma käekella parandada viima.»

«Kust sa seda tead?» küsib ema.

«Ta kell näitab valesti. Ta tuli viieks minutiks, aga oli vaata kui kaua.»

«Jaajah, võib-olla jäi kell seisma.»

Siis hakkab Tiia naerma ja ütleb õhinal:

«Emme, ma vaatasin, tädi Virvel on paksud jalad.»

Ema muhatab ja parandab:

«Tädi Virvel on kenad täidlased jalad.»

Tüdruk noogutab ja lausub siis nina kirtsutades:

«Mõtle ometi, tädi Virve on n i i maitsetu, talle meeldivad koerad, kes keelt näitavad.»

1965

JUKU

«Kuule, isa, kuule, ega sa suitslooma tea?»

«Suitsloom? Kas suitsust loom?»

«Ei ole. Ta elab korstnas ja hingab suitsu sisse. Hingab suitsu ninast sisse ja puhub suust välja.»

«Aga mida ta sööb?»

«Tahma.»

«Ja joob?»

«Kui vihma sajab, siis joob tahmast vett. Kui lund sajab, sulab lumi korstnas veeks ja suitsloom joob tahmast lumevett.»

«Kas suitsloomad elavad ainult korstnates?»

«Ainult korstnates. Meie maja korstnas elab väike üheaastane suitsloom. Nad elavad enamasti keskküttega majade korstnates, seal on rohkem suitsu, ja kõige rohkem elavad vabrikute, vedurite ja laevade korstnates. Elektrijaama suures korstnas elab kõige vanem suitsloom – saja-aastane. Tema nimi on Tronks. Tronksul on kümme poega ja seitsekümmend seitse pojapoega. Mõni Tronksu poeg on läinud mujale elama, üks tuli suitsupilve sees ja kukkus «Partisani» kino korstnasse. Ja üks Tronksu pojapoeg kukkus suitsupilve äärelt suure kaubaauriku korstnasse ja sõidab nüüd kogu aeg Aafrika ja meie maa vahet. Aga suitsuloomadega on niisugune lugu: kui nad pistavad nina korstnast välja, kus pole suitsu, siis ei saa nad enam hingata ja hakkavad aevastama ja peavad korstnasse tagasi pugema. Nad arvavad, et muud ei olegi kui ainult korsten. Kui ainult see korsten, kus nad elavad. Muud ei olegi, ainult üksainus korsten. Ei ole autosid, busse, tramme, ronge, metsi, mägesid, jõgesid, merd ega ookeane. Ja on ainult suitsloomad. Meie korstna suitsloom arvab, et on ainult tema üksinda. Ja kui mõnes korstnas on kaks suitslooma, siis arvavad need, et kedagi rohkem ei olegi kui ainult nemad. Ei ole

teisi loomi ega inimesi, ei neegreid ega indiaanlasi, ei sipelgaid, kajakaid, elevante ega krokodille. Ega suitsloom ei vaatagi korstnast välja, ta ei saagi vaadata, siis ei saa enam hingata. Sellepärast suitsloom ei teagi, mis mujal on. Eks ole, suitslooma maailm on ainult korsten?»

«Jaa, ainult korsten.»

«Küll on suitsloom rumal loom, isegi seda ei tea, et televiisorid on olemas ja lennukid.»

Tõepoolest, suitslooma maailm on väike ja vaene ja silmaring ahtake. Aga uhke ja upsakas võib ta olla: tema on maailma ainuke olend!

*

«Isa, kuule, kas sa oskad tühja juttu rääkida?»

«Ei ole ammu rääkinud. Kas sina oskad?»

«Oskan küll, see on lihtne. Emme ütles, et tühi jutt on, kui kõneldakse tühjadest asjadest.»

«No räägi siis natuke tühja juttu.»

«Räägime koos. Ma hakkan peale. Tühi tass, tühi kauss, tühi kapp, tühi tünn. Ütle sina ka.»

«Tühi pea.»

«Tühi tramm, tühi lennuk.»

«No eks lendur ole ikka peal?»

«Ei ole, päris tühi, sõidab auto-maatselt. Noh, edasi: tühi ämber, tühi tasku, tühi . . . tühi pööning. Ütle sina ka.»

«Tühi kapp.»

«Ma juba ütlesin tühja kapi.»

«Tühi riiul, tühi raamat.»

«Kuidas raamat tühi on?»

«Kui on kehv, igav, tühine.»

«Oh, ma ei tea, kas raamat on ikka tühi, seal on tähed ja sõnad. Ma ise räägin: tühi tuba, tühi maja, tühi tänav, tühi linn . . »

«Kuhu siis kõik on läinud, et linngi on tühi? Kas maale?»

«Maa on ka tühi. Kõik on kosmosesse sõitnud.»

«Päris kõik?»

«Kõik. Inimesed on loomad kaasa võtnud, putukad ja linnud, sääsed ja kärbsed ka.»

«Miks nad nõnda tegid, et kõik kosmosesse sõitsid?»

«Tuli niisugune tuju. Eks ole nüüd maakeral igav? Kõik

toolid ja lauad ja voodid ootavad, millal inimesed tagasi tulevad. Puud ja põõsad ootavad, jõed, raudteed ja rongid ootavad. Rongid ei sõida ja kellad ei käi. Ainult tuuled on alles, nad puhuvad vett ja liiva, ja liigutavad puude lehti ja puud kohisevad. Ja tuuled puhuvad tuulikute tiibu ja tiivad keerlevad. Tuuled on ainukesed maakera elanikud.»

*

«Kuule, isa, mis siis juhtub, kui põhjatuul ja lõunatuul kokku põrkavad?»

«Nad ütlevad teineteisele «vabandust» ja «palun» ja kihutavad siis edasi.»

«Oh ei, ega tuuled ei oskagi viisakad olla, nad ei ole inimesed.»

«Siis ei vabanda, tormavad niisama edasi.»

«Ei torma niisama. Mõtle järele.»

«Lõunatuul kutsub põhjatuule kaasa, et koos lõbusam lennata.»

«Ega tuuled ei kõnele.»

«Kõnelevad oma keeles, nendel on vilekeel.»

«Ei kutsu kaasa. Ja põhjatuul ei lähekski tagasi, ta tuli alles põhja poolt.»

«Kas sina siis tead, mis tuuled teevad, kui kokku põrkavad?»

«Muidugi tean. Nad tulevad suure hooga ja tungivad teineteisest läbi.»

«Tungivad teineteisest läbi? Tormavad ehk teineteisest mööda?»

«Tungivad läbi jah, nad tulevad hästi kõva hooga, ei saa seisma jääda. Nad on tuulest, on hõredad, sellepärast tungivad teineteisest läbi.»

«Ja siis?»

«Seda sa küll ei oska arvata, mis siis juhtub. Lõunatuul muutub külmaks ja põhjatuul soojaks. Ja põhjamaa inimesed imestavad, et lõunatuul on äkki hirmus külm, muidu on alati hästi soe. Ja lõunamaa inimesed imestavad, et põhjatuul on äkki kuum, muidu on hea jahe ja karastav. Inimesed mõtlevad ja mõtlevad, ei saa aru, kuidas tuuled on sassi läinud.»

«Võib-olla mõni lind nägi, kuidas tuuled kokku põrkasid?»

«Ei näinud, mitte keegi ei näinud. Ja inimesed ei oska seda arvata.»

Küll võib maailmas imelikke asju juhtuda. Nagu see tuultegi kokkupõrkamine.

*

Sadas pikaldast vihma. Juku istus akna all, oli igav. Siis võttis Juku Mõmmiku sülle ja hakkas talle jutustama:

– Ühes metsas elas öökull. Juba oli pime õhtu. Öökull istus oksal, vaatas ringi ja nägi äkki: jänesepoeg läks mööda teed. Öökull mõtles: kõik loomad ja linnud magavad juba, ei tea, miks jänkupoeg veel väljas hulgub.

Ja öökull hüüdis puu otsast:

«Uhhuu, uhhuu, kuhu sa, väike jänku, lähed nii hilja?»

Jänkupoeg kartis natuke öökulli huikamist, aga vastas siiski:

«Ma lähen oma koju.»

«Miks sa nii hilja koju lähed?» küsis öökull.

Jänkupoiss vastas:

«Kuuskede all oli palju jänkukapsaid, ma hakkasin neid sööma, sõin ja sõin, ja siis läkski pimedaks.»

«Kas sa oskad koju minna?» küsis öökull.

«Ei tea,» arvas jänkupoiss.

«Kas su pesa on kaugel?»

«Ei tea.»

«Kus su pesa on?»

«Pajupõõsa all.»

«Kas jõe ääres?»

«Ei, künka ääres.»

«Kas suure mäe ääres?»

«Ei, toominga kõrval.»

«Kas heinamaa taga?»

«Ei, heinamaa ees.»

«Mis su pesa juures veel on?»

«Seal kasvavad kullerkupud.»

Oh seda rumalat jänkupoissi, mõtles öökull, igal pool on ometi pajupõõsaid, toomingaid ja kullerkuppe.

Ja öökull õpetas:

«Mõtle, kas seal sinu pesa juures on midagi erilist, midagi niisugust, mida mujal ei ole.»

«Seal paistab kuu,» ütles jänkupoiss.

Öökull hakkas naerma ja mõtles: häda selle väikese jänkuga, kuu paistab ju igal pool.

Jänkupoiss ei kartnudki enam öökulli ja rääkis talle:

«Ja ükskord, kui jälle kuu paistis, oli, nagu kuu istuks kuuse otsas, mille ladva torm kevadel ära murdis.»

Siis küsis öökull jänkupoisilt:

«Miks sa kohe ei öelnud, et sa selle murtud ladvaga kuuse juures elad?»

Jänkupoiss jutustas:

«Ega ma selle kuuse juures ei ela, ma elan tegelikult toominga kõrval, kuusk aga on toominga taga.»

Siis tuli öökull oksalt alla ja lendas jänkupoisi ees ja juhatas tema koju. Jänkuema ei hakanudki pojaga riidlema, tal oli hoopis hea meel, et poiss koju tuli.

Ja sina, Mõmmik, kui näed, et ilm hakkab pimedamaks minema, tule ka ruttu metsast koju, muidu läheb päris pimedaks ja sa ei näegi koju tulla, ja igas metsas ei ela öökulle ka, kes võiksid teed juhatada.

*

Juku tuli ema juurde, kaval nägu peas.

«Mul on sulle huvitav mõistatus,» ütles Juku. «Oravametsas ilmus ajaleht. Selle nimi oli «Käbi». Küsimus: millele oli ajaleht trükitud?»

Ema: «Eks paberile.»

Juku: «Ei olnud. Oravatel ei ole paberit.»

Ema: «Kasetohule.»

Juku: «Ei olnud. Käbile. Sellepärast oligi nimi «Käbi». Aga lugu läheb edasi. Oravad lugesid ja lugesid, siis läksid mööda oksi hüppama. Ajaleht jäi väikese orava kätte, see tahtis sealt pilte vaadata. Pärast tulid teised oravad tagasi, tahtsid veel lehte lugeda, aga lehte ei olnudki enam. Küsimus: kuhu leht sai?»

Ema: «Kukkus puu otsast alla ja veeres jõkke.»

Juku: «Seal ei olnudki jõge.»

Ema: «Veeres mäest alla heina sisse.»

Juku: «Seal ei olnudki mäge.»

Ema: «Kukkus puu õõnsusse.»

Juku: «Puul ei olnudki õõnsust.»

Ema: «Siis ma ei tea.»

Juku: «Oravapoiss sõi ajalehe ära.»

Oli alles keeruline mõistatus, ema ei tulnud kuidagi toime. Küll on tore vanemaist inimestest nupukam olla.

*

Inimesed tahtsid kangesti apelsine saada ja seisid pikas järjekorras. Ja häälitsesid läbisegi:

«Kuulge, teie, ärge vehelge nagu tuuleveski!»

«Häh! Niisugune vastik inimeseloom!»

«Kes on . . kus on inimeseloom?»

«Olge tasa, ärge tallake teiste varvastel, ega te üksinda maailmas ela!»

Pärast küsis Juku isalt:

«Isa, kas nägid seal inimeselooma? Kas ühel inimesel oli loom kaasas?»

«Ma ei näinud. Kas sina nägid?»

«Ei näinud. Mis nägu inimeseloom on?»

«Eks selle inimese nägu, kellega ta kaasas on.»

«Mitu jalga inimeseloomal ongi?»

«Neli jalga nagu teistelgi loomadel.»

«Aga mitu kätt?»

«Käsi ei ole üldse.»

«Muidugi, loomadel ei olegi käsi.»

Varsti märkas Juku, et isa muigab.

«Miks sa naerad, isa?»

«Naeran inimesi.»

«Miks?»

«Inimesed on naljakad.»

«Kas kõik inimesed on naljakad?»

«Võib-olla on. Ega nad korraga naljakad ole, vahel on üks, vahel teine.»

Siis Juku jutustas:

«Isa, ma nägin köögiaknast naljakat inimest. Oli meie kõrvalmaja aias. Sülitas maha, ajas sülje kingaga laiali ja pühkis kinga murul puhtaks. Siis tuli kastekannuga ja pesi muru süljest puhtaks. Eks ole naljakas: miks ta üldse maha sülitas ja endale nii palju tüli tegi.»

Kodus aga kõneles Juku oma sõbrale Täpile, täispuhutud hobusele:

«Mõnel inimesel on loom kaasas, seda hüütakse inimeseloo-

maks. Inimeseloom on nagu inimene, aga tal on neli jalga, käsi ei ole, sööb ja joob nagu hobune.»

Täpi asemel küsis Juku peene häälega:

«Kuidas ta ennast riidest lahti võtab?»

Juku ise vastas:

«Tirib hammastega.»

Täpi: «Kuidas ta ennast peseb?»

Juku: «Ei pesegi. Talle lastakse voolikuga vett peale.»

Täpi: «Kas ta räägib või hirnub?»

Juku seletas:

«Ta räägib nagu inimene. Mõnikord hirnub ka, kui on naljakas inimeseloom. Kui inimeseloom on naljakas, siis ta hirnub, ammub, määgib, haugub ja näub ja teeb kõikide loomade hääli, mis meelde tulevad, ja siis naera või suu katki. Ja kui naljakal inimesel on naljakas inimeseloom, see on kõige naljakam, see on j u b a s i i s väga naljakas, kui ta suudki lahti ei tee. Kui sellele otsa vaatad, siis hakkad kohe naerma, naerad õhtuni ja öösel unes naerad edasi, ja kõht hakkab kangest naerust valutama.»

Täpi: «Ihhahhaa, siis mina küll öösel ei naera, kui sellest kõht valutama hakkab, ma parem magan ilusti.»

*

On mõnus ja õpetlik raamat. Selles kõneldakse:

«Väike Laisk haigutas ja ütles:

«Kui õige magaks veel natuke.»

«Miks natuke,» arvas Suur Laisk. «Magame parem palju.»»

Ja Juku hakkas edasi fantaseerima:

«Magasid, magasid. Ärkasid üles. Oli juba päev. Sõid.

Siis arvas Väike Laisk:

«Läheks natuke jalutama.»

Suur Laisk ütles:

«Mis natuke. Jalutame õige palju.»

Läksid. Käisid, käisid. Jõudsid mäe äärde.

«Ronime natuke,» ütles Väike Laisk.

«Ronime palju,» arvas Suur Laisk.

Ronisid, ronisid. Väsisid päris ära. Mäe otsa ei jõudnud. Istusid puhkama. Päike paistis kuumalt.

«Oleks natuke vilum,» ütles Väike Laisk.

«Oleks palju vilum,» soovis Suur Laisk.

Päike läks pilve taha.

Väikesel Laisal hakkas külm, ta ütles:

«Oleks natuke soojem.»

«Oleks palju soojem,» tahtis Suur Laisk.

Päike hakkas jälle paistma ja parv sääski tuli neid tülitama.

Väike Laisk pahandas:

«Sa räägid: palju ja palju! Nüüd on nii palju sääski, et hirmus kohe.»

Tõusid, ronisid edasi. Jõudsid mäe otsa.

Vaatasid alla. Mäe otsast on ilus alla vaadata.

Isa, eks ole, nad nägid maju, põlde ja metsi, järvi ja jõgesid ja teisi mägesid ka. Mis nad siis ütlesid?»

«Väike Laisk vaatas ja ütles:

«Oi kui palju maju, põlde, metsi, järvi, jõgesid ja teisi mägesid ka.»

Ja Suur Laisk vastas:

«Sa riidled minuga: palju ja palju! Eks ole hea ja ilus, kui kõike palju on.»»

Juku oli nende ütlemistega hästi päri. Seda ta ei märganud küsida: kas seegi on hea, et sääski on palju? ning kas mõnikord ei ole natuke siiski parem kui palju?

*

«Vaata, Malle, must pilv tuleb ja muudkui tuleb.»

«Ma vaatan, et seisab paigal.»

«Aga tegelikult liigub. Tuleb meie poole. Ja kui meie kohale jõuab, siis hakkavad vihmapoisid meid kastma.»

«Kas nendel on kastekannud?»

«Nendel on vihmapaagid ja pilve all augud, – kaks tuhat kolmsada pisikest auku. Nad teevad augud lahti, üks poiss tõmbab kangist, ja sajabki vihma. Ise istuvad nad pilve äärel, vaatavad alla ja naeravad.»

«Ma ei näe poisse.»

«Pilv on alles kaugel.»

«Kui lähemale tuleb, kas siis hakkan nägema?»

«Pilv on kõrgel, kui üles ronid või lendad, siis näed.»

«Kuidas ma ronin või lendan?»

«Nöörredeliga. Selle küljes on õhupallid, need tõstavad redeli üles.»

«Kuidas ma pärast alla saan?»

«Sul on langevari kaasas, sellega laskud alla. Kas sa langevarju tead?»

«Ei tea. Kas sina tead?»

«Muidugi.»

«Aga kas vihmapoistel on ema ja isa?»

«On küll. Põhjamaal, vihmalinnas.»

«Kas nad riidlevad vihmapoistega, kui need lasevad palju vihma sadada?»

«Ei riidle. Ütlevad hoopis: «Olge aga tublid ja laske kogu aeg sadada, öö läbi ja päev läbi ka.»»

«Päev läbi ka? Siis peab kogu aeg toas olema. Ei saagi õue minna.»

Malle vaatab Jukule kahtlustavalt otsa ja süüdistab poissi: «Kuule, Juku, sa valetad! Päev läbi ei sajagi.»

«Mõnikord sajab,» kinnitab Juku.

«Ma ei ronigi neid vihmapoisse vaatama,» ütleb Malle äkki ja väidab koguni: «Vihmapoisse ei olegi üldse. On hoopis vihmakassid. Ükskord Manni-tädi ütles, et vihmakassid kräunuvad, varsti hakkab sadama. Ja hakkas sadama.»

Juku aga hüüab:

«Häh, kassid! Kassid ei oska pilvemootoreid juhtida.»

See on Juku meelest õige ja veenev põhjendus.

Enam Juku Mallele vihmapoistest ei jutusta. Malle hakkab vastu vaidlema ja ajab ilusa jutu sassi. Aga isale võib jutustada ja emale ka, nad kuulavad päris viisakalt.

Oi, nende vihmapoiste seiklused ja sekeldused on põnevad.

Vahel, kui sünged vihmapilved lähemale lendavad, kõneleb Juku:

«Vihmapoisid panevad pilvemootorile kiirust juurde. Üks ütleb: «Teeme nüüd Juku ja tema isa märjaks, ega nad kuhugi pääse, ühtki hoonet pole ligidal ja kuuski ka pole.» Teine ütleb: «Oot-oot, ma vaatan, kas vihmavett ikka jätkub. Jätkub küll.» Aga vanem vihmapoiss, kes pilve juhib, hüüab äkki: «Poisid, rool on rikkis, ei keera enam mitte sutsugi. Vaata, Tilkar (see on ühe vihmapoisi nimi), kas laos on varurooli.» – «Vaatan kohe. Ei ole mitte ühtki.» – «Oi-oi, pilv lendab nendest mööda, ei saagi neid kimbutada.» – «Piiskar,» ütleb vanem vihmapoiss teisele poisile, «võta helikopter ja kihuta kähku pilvepoodi ja too kohe kolm, ei, too neli, ei, viis rooli, siis on võtta.» Aga pilv lendab muidugi meist mööda.»

Juhtub seal pilvedel muidki viperusi.

On albid ja ulakad pilvehulkurid, kes lendavad oma helikopteritega ringi ja teevad aina pahandusi. Kord loobivad vihmatünnidesse tolmuprügi, kord mätsivad pilveaugud saviga kinni, siis on vihmapoistel tööd, et neid lahti torkida. Ning säärased paharetid on need hulkurid, et määrivad pilvi alt tsemendiga. Siis ei ole muud abi, tuleb augud puuriga ükshaaval läbi vuristada. Neid pilvehuligaane tuleks piksenooltega kõrvetada ja küllap seda tehaksegi (ent sellest saaks eraldi jutuloo).

Ja vihmapilvel elab vihmateadlane, kes kuulab raadiost ilmateateid, ja kui ennustatakse ilusat ilma, siis ütleb ta harilikult: «Poisid, lähme ja võtame nüüd oma paagid merest või järvest vett täis ja teeme ilmajaamale ühe vägeva vingervussi.» (Ta ütleb nimelt sõnu valesti.) Lähvad ja teevadki. Teinekord, kui vihma ennustatakse, ütleb vihmateadlane: «Poisid, täna võtame puhkust ja lähme metsa marjama.» (See tähendab – marju korjama.) Siis on metsa all kole udune, see on vihmapoiste hingeaur. Aga mõnikord laskub vihmateadlane alla järvele, supleb natuke, puhkab keset järve laial kivil ja supleb jälle. Ega vihmateadlast eemalt hästi näegi, tal on õhusinine ihu ja valged supelpüksid. See, mis kivi serval läigib ja sätendab, on tema helikopter. Kui mõni supleja kivi poole ujub, hüppab vihmateadlane oma helikopterile ja sõidab imeruttu minema.

Kuid vihmapilvel on päris õnnetusigi juhtunud.

Kord läksid vihmapoisid omavahel vaidlema. Et kelle vihm on märjem. Hakkasid üksteist vihmaveega loopima. Loopisid endid märjaks ja pilve põranda ka märjaks. Oli tuuline ilm, kõik poisid said kange nohu ja hirmsa köha. Vihmateadlane oli hädas: mis teha? Saatis siis vihmalinna telegrammi ja ajas sõnad sassi: «Poisivihmad said haigeks.» (See tähendab – vihmapoisid jäid haigeks.) Vihmapoiste isa tuli ja viis vihmapilve koos poistega vihmalinna ja ema tegi poistele kuuma vanni ja andis magusat meejooki. Vihmapoisid said terveks. Vihmateadlane ütles poiste emale: «Väga pikk aitäh!»

Tuli siis pilv tagasi ja sadas kange hooga nädal aega järjesti.

*

Juku on viieaastane ja luuletab. Selles ei ole midagi imelikku. Võib kindel olla, et paljud viieaastased poisid-tüdrukud luuletavad.

Juku ärkab hommikul, on üpris heas tujus ja hakkab päris luulekeeles vestlema.

SIIL JÄI täna tukkuma
ja hakkas ennast keerama
ja hakkas äkki veerema
ja veeres künkalt alla
ja veeres kaldalt jõkke
ja kukkus haugi suhu
haug siis väga ehmatas
ja siili välja sülitas
siil lendas kuuse otsa
ja lugu sai otsa

OH SA vana karu
kus on sinu aru
kas sul ei ole häbi
et lähed rukkist läbi
rukkist saab ju leiba
vaata et võtan teiba
ja sügan sinu turja
et sa tegid kurja

KÜLL on kassidel hullud tujud
kassid püüdsid hiiri
hiired püüdsid kiiri
kiired püüdsid päikest
päike püüdis pilvi
pilved püüdsid tuuli
tuuled püüdsid Jassi
ajasid Jassi juuksed sassi

KARU NÄGI külma talveund
sajas sooja suvelund
kuri koerakari
valge mustikmari
must ja valge meri
kirju kana nokkis teri
kas on kana noor või vana
sina kana ära mana
mune mulle muna

ANNA MULLE kooki moosiga
ära anna moosi koogiga
laula mulle lõbusat laulu
ära viska lindu kiviga
maja lendab ahi põriseb
korsten pillub katusel kukerpalli
suits istub vihmapilve sülle
päike naerab et silmad märjad

On moes luulekommentaarid. Ma tulin mõttele, et kui keegi võtaks ja kommenteeriks Jukugi luuletusi.

Andsin siis Juku viis teosekest luulekonsultandile Harald Suislepale lugeda ja hinnata.

«Noor autor palub arvamust ja otsust,» ütlesin.

«Miks ta ise ei tule?»

«Tagasihoidlik. Pelgab.»

Auväärt konsultant luges, mõtles ja küsis:

«Ega sa tea, kas need on lastele mõeldud?»

«Ei tea.»

«Mis sa ise nendest arvad?»

«Ei oska arvata.»

Konsultant luges veel, muigas ja leidis:

«Õige imelikud. Paistab, et varjatud alltekstiga.»

«Paistab jah,» nõustusin.

«Eks ole, moodsa luulega on häda. Autor peidab oma mõtte ära, ja lugeja otsigu ja murdku pead.»

«Häda jah.»

Konsultant oli ohvrimeelne mees ja kirjutas retsensiooni valmis. Kirjutas helde ja positiivse retsensiooni:

«Nende luuletuste puhul tekib adressaadi küsimus: kas on need mõeldud koolieelikutele, kooliealistele või täiskasvanutele? Võib-olla on autor peitnud luuletustesse sügavama alltteksti, kahjuks aga ei suutnud ma seda välja lugeda. Oma laadilt on luuletused lastelaulupärased ja kirjutatud ka traditsioonilistel lasteluule motiividel. Meeldiv on siinjuures kerge huumori varjund ja kalambuursete kujundite mäng, nagu:

«Karu nägi külma talveund
sadas sooja suvelund»
«Valge mustikmari» jne.

Esitatud luuletuste õnnestunumad värsid lubavad loota, et autor oma edasises töös jõuab arvestatavate tulemusteni.»

Ilus otsus. Aga lugupeetud konsultant mõtles veel ja muutis oma lõpuotsuse täpsemaks:

«. . . võib jõuda tõsiselt arvestatavate tulemusteni.»

Aitäh, seltsimees konsultant, ausa ja õiglase hinnangu eest! Ning olgu tagantjärele öeldud, et konsultanti ei saa teps mitte sihilikkuses või erapoolikuses süüdistada, sest ta ei teadnud ega tundnud autorit.

Ma lugesin kord Jukule tema luuletusi ette ja küsisin:

«Kas mäletad? Need on sinu tehtud.»

«Ah mis!» lõi Juku enesekriitiliselt käega. «Ei ole need midagi.»

Ja hakkas oma rongiga askeldama.

Targu jätsin retsensiooni Jukule näitamata ja ette lugemata, hoolimata sellest, et seal lastakse loota tõsiselt arvestatavaid tulemusi.

*

Meie õues segib ja sekeldab terve trobikond suuri ja väikesi lapsi. Neid on raske lugeda ja päris võimatu, sest nad ei seisa sugugi paigal. Kui hakata sõrmedel nimesid nimetama, ei piisa kahest käest.

Suvepäevad on pikad küll, aga ikkagi jäävad nad lühikeseks. Kõige mõistmatumad on emad, kes sööma kutsuvad, ja isad, kes magama nõuavad, sest nende meelest ei jookse mängud eest ega kao ööseks kuhugi. Öösel lähevad ju kõige paremad mängumõtted meelest ja hommikul hakka aga uusi otsima.

Mõnikord leitakse põõsaste vahelt riiulill ja puu otsast potsatab tüliõun. Miks Tiina ajas Kalle autotee sassi. Miks Andrus ei anna Ennule oma jalgratast. Ja Tiit ütles Kadrile: tola, ning Kadri omakorda Tiidule: loll.

Tiit on seitsmeaastane ja läheb sügisel kooli. Tiit oskab lugeda, suuri tähti kirjutada ja üle puuriida sülitada. Ent hoolimata oma tarkusest ütles Tiit Kadrile: tola. Ja Kadri, kes on alles nelja-aastane, vastas Tiidule: loll nagu puuhobune.

Kui mõeldä ja arutada, siis algas too rumal pahandus õieti sellest, et Juku hakkas raadiomaja mängima.

Juku ronis pingile, mis seisab keset õue kahe männipuu all,

pani rusikas käe suu ette – see pidi olema mikrofon – ja kõneles kõva häälega:

«Nüüd kuulete kohalikke päevauudiseid. Enn oli õhtul väga unine, tal vajusid silmad kinni ja ta ei näinud, et puuhobune jäi ööseks õue. Aga öösel hakkas vihma sadama ja Ennu hobune sai väga märjaks. Nüüd on puuhobusel kõva nohu, tal nohiseb nina ja kohisevad kõrvad ja silmad on märjad. Ja Enn ei tea, kuidas puuhobust ravida.»

Siis hüppas Tiit Juku kõrvale pingile, tegi samuti rusika mikrofoniks ja hakkas jutustama:

«Küsimustele vastab doktor Jaan Tammik. Enn saatis meile telegrammi ja küsib: kuidas ravida puuhobust, kellel on tugev nohu? Vastame: kõigepealt tuleb võtta kaeru . . .»

Juku ütles talle vahele:

«Kaerad on toit.»

Tiit sähvatas vastu:

«Ära sega!»

Ja jätkas kõvasti:

«Kaerad tuleb pudruks hõõruda, siis tuleb võtta jänesekapsaid, need ka pudruks tampida ja kaerapudruga segada. Sinna on tarvis lisada veel okkaõli. Selle valmistamiseks tuleb võtta kakssada kuuse- ja männiokast, neile kalamaksaõli peale valada ja liguneda lasta.»

Nelja-aastane Kadri hüüdis nutikalt:

«Kalamaksaõli on laste rohi.»

Tiit käratas:

«Tola, ole vait!»

Tiit jätkas:

«Seda segarohtu tuleb puuhobusele anda kolm supilusikatäit hommikul, lõuna ja õhtul enne heinasöömist.»

Kolmeaastane valgepäine Enn ütles:

«Ega minu hobune ei söögi heinu, ta sööb küpsiseid ja halvaad.»

Tiit jäi pisut mõlema, mida selle väite kohta öelda või kas üldse vastata.

Juku kasutas juhust ja katkestas Tiidu kõne oma ütlusega:

«Järgmiseks kuulete meie segakoori laulu . . .»

Juku ei saanud oma lauset lõpetada, sest Tiit tõmbas mängutupest mängumõõga, tegi sellega pika kaare ja kilkas üle õue:

«Jutt on katki lõigatud.»

Jukule ei meeldinud Tiidu sõjakas vahelesegamine. Ta lükkas Tiidu pingilt alla.

Tiit vihastas ja sülgas Juku poole.

Kadri, keda Tiit oli tolaks nimetanud, maksis talle nüüd kätte, keksis Tiidu ees ja karjus:

«Tiit on loll! Loll nagu puuhobune!»

Aga see solvas Ennu, et puuhobuse kohta nii pahasti öeldi, ja ta hakkas Kadrit taga ajama.

Nii tekkis õues suur kära ja segadus.

Tiit läks kähku, tõi toast puhta paberilehe, kirjutas sellele sinise värvipliiatsiga midagi ja kinnitas paberilehe pingi seljatagusele, see tähendab – raadiomaja seinale. Sealt võisid kõik, kes lugeda mõistsid, järgmist teadaannet lugeda:

AVARII – JUTT ON KATTGI LÕIKATUT

1967

RAAMATU LÕPP

Seisame kahekesi kohkunult: oli maja ja enam ei ole. Sügisel käisid inimesed sisse-välja, aknaid ehtisid kardinad ja korstnad suitsesid. Nüüd, kevadel, leiame maja asemel palgijuppe, lauatükke, hunniku tahmaseid kive, tolmava krohvilasu ning tohutult lipendavaid papi- ja tapeediräbalaid.

Seisame vaikselt, sõnatult. Kaks arupidavat meest.

Juku ütleb viimaks:

«Ei tea, kas lükati buldooseriga ümber või . . .?»

«Küllap vist,» arvan.

Ning mõtlen: maja tehti käsitsi valmis ja lõhuti maha masinaga, – aeg on jõudsalt edasi läinud.

Viiskümmend kuus aastat elasid siin inimesed. Mina ise elasin siin. Elasin, kasvasin, püksid ja pintsakud jäid väikeseks, pisikesed palli- ja kelgumured avardusid ängistavaks maailmamureks ja laialivalguv maailmamure muutus kitsalt isiklikuks töö- ning palgamureks. Olin poisipõnn ja kasvasin täismeheks. Palju inimesi, elusid ja saatusi. Selles madalas majas, mis lükati ümber nagu pehkinud känd.

Mõtlen majast otsekui elusolendist: ei elanud vanaks, oli vilets ja hakkas põdema.

Seisan ja mõtisklen.

Juku uuristab kivide vahelt savi.

Kevad. Hele päikesepaiste. Lahe meretuul.

Vaatan puutükke ja kivipuru jalge ees ja mõtlen kuidagi pingutatult ning suurte tähtedega: VANA MAJA LÕPP.

Samal hetkel ütleb Juku:

«Siia tuleks panna silt: SIIN OLI MAJA.»

Noogutan, siis arvan:

«Õigem, oleks panna silt: SIIA EHITATAKSE UUS MAJA.»

«Kas ehitatakse?»

«Kindlasti. Uus ja suur maja.»

«Kui ehitajad hakkavad ehitama, siis näevad kõik, et tuleb uus maja. Silti ei olegi vaja.»

«Ega vist.»

Pilgud püsivad majaasemel ja mõtted tiirlevad sildiprobleemi ümber. Kõik olgu selgeks seletatud . . .

Juku jätkab sildijuttu:

«Kuule, miks lihaautodele on kirjutatud LIHA, kalaautodele KALA ja piimaautodele PIIM?»

«Kas sina ei tea?» küsin vastu.

«Sellepärast, et . . . muidu mõni arvab, et seal veetakse pahuraid poisse või purjus mehi.»

«No teadki.»

«Isa, miks mõnele raamatule on trükitud lõppu LÕPP?»

«Eks sellepärast, et seal ongi raamatu lõpp.»

«Ja sellepärast, et muidu mõni rumal inimene võtab raamatu kätte ja hakkab hoopis lõpust lugema.»

«Küllap vist.»

Päris kindel.

Jäägu iga algusega kuidas tahes, ja mõnest asjast ei saagi aru, kus ja millal ta algab – äkki ongi teine sul käes või kukil.

Ent lõpp olgu selge ja kindel: tööpäeva lõpp, kuu ja aasta lõpp, teekonna lõpp, peotralli lõpp, näidendi ja filmi lõpp ning tuhat üks muud lõppu. Olgu selge ja kindel, et teaksid hõlmad vöö vahele võtta ja ennast teisele lainele ümber lülitada.

Ja kui mõni lõpp kipub sassis ja segane olema, siis näidaku ning märkigu seda üks võimas tundemärk:

sireen huilgab, reproduktor käratab, suurtükid mürtsuvad, raketid sähvatavad, valgus pahvatab põlema, eesriie vihiseb kokku või silme ette kargavad toekad pookstavid –

LÕPP.

1968

SISUKORD

Lapsemeele lood

Kena laul 5
Sõprus 8
Killi ja Matu ning vilepill . 12
Haige varvas 18
Killi ja Matu ehitavad maja . 22

Ärkamise lood

Noor armastus 29
Reibas randevuu 41
Kahevahel 49
Minek 53
Suur lõke 58
Tiibadeta 60
Oma kivi 62
Kevad ja saapapealsed . . 65
Päris imelik tutvumine . . 71

Elutarkuse lood

Kuidas Madis kuningatütart kosis 81
Odav sulane 89
Ahnus 97
Nähtud näkk 99
Mõtteid ühe suure kuninga suurusest 102
Mõtteid sõjast ja sõdimisest . 107
Kõrge palk 115
Kuidas inimesed linnas elavad 119
Rahvavalgustaja 123
Kaks kavalat meest . . . 128

Mõttemõlgutuste lood

Lugu Lollist Parunist . . . 135
Filosoof 140
Vaikiv neiu 145
Karikakarde elukäik . . . 147
Tuul 149
Kaks kurge 150
Külvav rauk 151
Miks ööbik laulis 153
Harjumine 155
Vabadus 164
Häbi 166
Heategu 169
Targutus õnnest 174
Viisakus 177
Tähtis kingitus 179
Mis on kosmose taga? . . . 186
Mõtleja 188

Karmi aja lood

Eemal 197
Kaks meest naril 199
Lausa lahingusse 202
Ülehomme 207
Vaikus 209
Hirm 210
Otsekui ilmsi 212
Muremägi 212
Tuul ja päike 213
Tants paljajalu 214
Vihmas 214
Maasikas 215
Külmad käed 216
Suvine lumi 216
Päikese poole 217
Jätsin mõtlemata . . . 218
Meenutades 219
Inimene ja ajalugu 221
Mehed, sinelid ja legend . . 224

Vaibumise lood

Kuidas elu ennast ilmutas . 231
Kuidas kunstnik enda leidis . 235
Mees kepiga 240
Lugu kirjanikust ja kaasautorist 243
Saunapäev 247
Lugu sõprusest 254
Näärivana 257
Matus 262
Kontrollitud kell 264

Laululood

Esimene – *piano pianissimo* 271
Teine – *doloroso* . . 272
Kolmas – *alla marcia* . 273
Neljas – *moderato* . . 275
Viies – *allegro vivace* . 276
Kuues – *senza sordino* . 277
Seitsmes – *mezzo forte* . 279
Kaheksas – *furioso* . . 281
Üheksas – *con amore* . 282
Kümnes – *grandioso* . . 284
Üheteistkümnes – *smorzando* 286

Vasaku käe lood

Löömisest 291
Naad 294
Maja 298
Nelikümmend neli kopikat . 301
Sabad 304
Otsija 307
Lurinal 310
Prohvet 313
Ma lugesin sama raamatut . 317

Lapsekeele lood

Viis pikka minutit 323
Juku 326
Raamatu lõpp 341

Синкемяэ Ильмар. СТО РАССКАЗОВ. На эстонском языке.
Оформление: В. Тоотс.
Издательство «Ээсти Раамат».
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja L. Ruud.
Kunstiline toimetaja A. Raja.
Tehniline toimetaja M. Kalamäe ja A. Krebstein.
Korrektorid M. Amon ja S. Aron.

Laduda antud 4. IV 1969. Trükkida antud 4. IX 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 1 — Ligatne Paberivabrik, Läti NSV. Trükipoognaid 21,5. Tingtrükipoognaid 18,06. Arvestuspoognaid 16,38. Trükiarv 16 000. MB-08417. Tellimise nr. 2224. H. Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I.

Hind 84 kop.

7—3—5
38—TL—4—69